

МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА

ПРАВОВІ НОВЕЛИ

Науковий юридичний журнал

№ 22/2024

Том 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Науковий юридичний журнал «Правові новели» засновано рішенням Вченої ради Міжнародного університету бізнесу і права 06.12.2012 р., протокол № 5

Журнал внесено до категорії «Б» (спеціальність 081. Право) переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 р. № 409 (додаток № 1).

Видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Засновник: Заклад вищої освіти
«Міжнародний університет бізнесу і права», Україна,
73039, м. Херсон, вул. 49 Гвардійської Дивізії, 25-А
тел.факс (0552) 33-66-86
e-mail: editor@legalnovels.in.ua
web: www.legalnovels.in.ua

Періодичність видання: 3 рази на рік.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
КВ № 21144-10944 Р від 31.12.2014 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжнародного університету бізнесу і права
26.04.2024 р., протокол № 4

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Головний редактор: **Воронін Я.Г.** – доктор юридичних наук, професор;

Заступник

головного редактора: **Клюєв О.М.** – доктор юридичних наук, професор;

Відповідальний секретар: **Ненько С.С.** – кандидат юридичних наук, доцент.

Редакційна колегія:

Чеботарьова Г.В. – доктор юридичних наук, професор;

Попович Є.М. – доктор юридичних наук, професор;

Предмєстніков О.Г. – доктор юридичних наук, доцент;

Ліпкан В.А. – доктор юридичних наук, професор;

Ковбас І.В. – доктор юридичних наук;

Кантор Н.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент;

Копельців-Левицька Є.Д. – кандидат юридичних наук, доцент;

Маслова Я. І. – доктор юридичних наук;

Паламарчук Г.В. – кандидат юридичних наук;

Проць О.Є. – кандидат юридичних наук, доцент;

Рачинська І.М. – кандидат юридичних наук, доцент;

Риженко І.М. – кандидат технічних наук, доцент;

Рязанов М.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент;

Тимчишин А.М. – доктор юридичних наук, доцент;

Чувакова Г.М. – кандидат юридичних наук, доцент;

Кубасенко А.В. – кандидат юридичних наук, доцент;

Ульянов О.І. – кандидат юридичних наук, доцент;

Цехан Д.М. – доктор юридичних наук, професор;

Борко А.Л. – доктор юридичних наук, професор;

Бараненко Д.В. – доктор юридичних наук, професор;

Барчук В.О. – доктор філософії в галузі права;

Мандзик П.І. – кандидат юридичних наук, начальник юридичного відділу,

ТОВ «Паливно-торгова фірма «Центр»;

Шані (Ехуд) Роффех – доктор філософії з права, професор (Ізраїль).

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Мазуренко С.В. Правові засади права інтелектуальної власності дитини в Україні: моральний та правовий аспекти.....	5
Бурмістренко Д.В. Аналіз окремих питань судової практики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.....	14
Колодіна А.С. Деякі аспекти використання спеціальних медичних знань при розслідуванні корисливо насильницьких злочинів.....	21
Волошкевич Г.А. Свобода віросповідання та Міжконфесійні конверсії у середовищі національних меншин після прийняття Указу 17 квітня 1905 року (на прикладі баптистських громад Українських губерній).....	27
Куркова К.М., Козін С. М. Поняття та види гарантій захисту інвестицій в Україні.....	35
Крикун В.В. Проблемні аспекти доказування у кримінальних провадженнях за фактами дорожньо-транспортних пригод.....	42
Тарасенко О.С. Типові слідчі ситуації початкового етапу досудового розслідування незаконного зайняття рибним добувним промислом.....	48
Олашин В.В. Перегляд судових рішень за винятковими обставинами у сфері адміністративного права: аналіз процедур та практика Верховного Суду України.....	54
Мудрецька Г.В. Використання спеціальних знань при доказуванні у кримінальних провадженнях розпочатих за фактами корисливо-насильницьких злочинів вчинених неповнолітніми.....	60
Бобріченко В.В., Живова Ю.В. Імплементация норм стамбульської конвенції в законодавство України: проблемні питання відповідності кримінальних та кримінально-процесуальних норм.....	68
Макарова Т.П. Особливості захисту прав військовослужбовців в Україні під час воєнного стану.....	76
Гресь Ю.О., Чумак С.П. Особливості ідентифікації людських останків, виявлених у ході огляду місць масових поховань.....	86
Германов С.А. Особливості кваліфікації незаконного заволодіння транспортним засобом за ознаками об'єктивної сторони кримінального правопорушення.....	93
Колодчин Д.В. Кримінологічний портрет особистості засудженого, який вчиняє кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України.....	102
Петков С.В., Губарєв С.В. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей: досвід Хорватії.....	108
Оксентюк А.М. Поняття та ознаки адміністративних правопорушень в сільськогосподарській галузі.....	124
Агапова О. Детермінація суб'єктів публічної адміністрації спеціальної компетенції у сфері нотаріату.....	132
Орловська І.Г., Фаст О.О. Баланс адміністративно-правового та колективно-договірного регулювання запобігання та протидії мобінгу в Україні.....	138
Сачко О.В. Гене́за ідеї справедливості у житті суспільства як правова категорія.....	147
Batiuk O.V., Manko A.V. Etymological and legal essence of the concepts: national security, state security, military security.....	154
Ковальчук Д.О. Державна стратегія захисту членів сімей військовослужбовців в умовах особливого періоду.....	162
Шевель П.М. Роль державних органів та міжнародних інституцій у захисті прав постраждалих під час збройної агресії Російської Федерації проти України.....	168
Дубовий В.М. Захист прав дітей під час збройного конфлікту.....	175
Черняк С.В. Господарська діяльність як об'єкт адміністративно-правової охорони.....	182
Орлов М.В. Поняття полоненій в міжнародному та національному праві.....	188
Мінка Т.П. Шляхи удосконалення адміністративного правового регулювання нагляду та контролю у сфері навколишнього природного середовища.....	195
Корнута Л.М. Механізм реалізації права працівника на провадження наукової та творчої діяльності під час проходження державної служби.....	200
Мех Ю.В., Салієва К.А., Киргізова В.С. Державно-приватне партнерство в секторі безпеки України: окремі проблемні питання та шляхи їх вирішення.....	206
Прокопенко В.Ю., Григорчук М.В. Місце митного права в системі права України.....	210
Андрєєв Д.О. Адміністративно-правове регулювання процедур надання правової та юридичної допомоги в аспекті забезпечення прав громадян на справедливий судовий процес.....	216
Бородін І.Л., Шишка Р.Б., Мельник О.О. Взаємозв'язок міжнародного та національного права з питань правового регулювання прав та законних інтересів дітей в Україні.....	223
Біла-Тіунова Л.Р., Васильківська В.В. Окремі аспекти доктринально-правової характеристики публічної служби у контексті адміністративного судочинства.....	229
Манько Д.Г. Легітимність і легальність права як засади стабільності правової системи.....	239

CONTENTS

TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE

Mazurenko S.V. Legal Principles of Child's Intellectual Property Rights in Ukraine: Moral and Legal Aspects.....	5
Burmistrenko D.V. Analysis of certain issues of judicial practice of illegal use for profit of humanitarian aid, charitable donations or free assistance.....	14
Kolodina A.S. Some aspects of the use of special medical knowledge in the investigation of self-serving violent crimes.....	21
Voloshkevych H.A. Freedom of conscience and religious conversion national minorities after adoption of the Edict April 17, 1905 (the case of Ukrainian baptists).....	27
Kurkova K.M., Kozin S.M. Concepts and types of investment protection guarantees in Ukraine.....	35
Krykun V.V. Problem aspects of proof in criminal proceedings on the facts of traffic accidents.....	42
Tarasenko O.S. Typical investigative situations of the initial stage of the pre-trial investigation into the illegal fishing.....	48
Olashyn V.V. Review of court decisions under exceptional circumstances in the field of administrative law: analysis of the procedures and practice of the supreme court of Ukraine.....	54
Mudretska H.V. Use of special knowledge in proving in criminal proceedings initiated on the facts of selfish and violent crimes committed by minors.....	60
Bobrichenko V.V., Zhyvova Yu.V. Problematic issues with the implementation of the Istanbul convention: conformity between criminal and criminal procedural norms.....	68
Makarova T.P. Relevance of protection of the rights of servicemen during martial law in Ukraine in accordance with the European Convention on Human Rights.....	76
Hres Yu.O., Chumak S.P. Peculiarities of identification of human remains discovered during inspection of mass burial sites.....	86
Hermanov S.A. Peculiarities of the qualification of illegal possession of a vehicle based on the objective aspect of the criminal offense.....	93
Kolodchyn D.V. Concepts of criminality causes in the penitentiary sphere of foreign countries.....	102
Petkov S.V., Gubarev S.V. Administrative and legal regulation of social protection of military personnel and members of their families: experience of Croatia.....	108
Oksentiuk A.M. Concepts and signs of administrative offenses in the agricultural sector.....	124
Ahapova O. Determination of special competence subjects of public administration in the notary field.....	132
Orlovska I.H., Fast O.O. The balance of administrative and legal and collective bargaining regulation of preventing and combating mobbing in Ukraine.....	138
Sachko O.V. Genesis of the idea of justice in society's life as a legal category.....	147
Batiuk O.V., Manko A.V. Etymological and legal essence of the concepts: national security, state security, military security.....	154
Kovalchuk D.O. State strategy for the protection of family members of military personnel in the conditions of a special period.....	162
Shevel P.M. The role of state bodies and international institutions in protecting the rights of victims during the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.....	168
Dubovy V.M. Protection of children's rights during armed conflict.....	175
Cherniak S.V. Economic activity as an object of administrative and legal protection.....	182
Orlov M.V. Concept of prisoner in international and national law.....	188
Minka T.P. Ways of improving the administrative legal regulation of supervision and control in the field of natural environment.....	195
Kornuta L.M. Mechanism for implementing the right of an employee to conduct scientific and creative activities during civil service.....	200
Mekh Yu.V., Saliieva K.A., Kyrhizova V.S. Public-private partnership in the security sector of Ukraine: specific problematic issues and ways to solve them.....	206
Prokopenko V.Yu., Hryhorchuk M.V. The place of customs law in the law system of Ukraine.....	210
Andreiev D.O. Administrative and legal regulation of procedures for providing legal aid and legal assistance in terms of ensuring the rights of citizens to a fair trial.....	216
Borodin I.L., Shyshka R.B., Melnyk O.O. Interrelation of international and national law on issues of legal regulation of the rights and legitimate interests of children in Ukraine.....	223
Bila-Tiunova L.R., Vasylkivska V.V. Some aspects of the doctrinal and legal characteristics of the public service in the context of administrative proceedings.....	229
Manko D.G. Legitimacy and legality of the law as the basis of the stability of the legal system.....	239

Мазуренко С.В.

*доцент кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»
<https://orcid.org/0000-0003-2572-9909>*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ДИТИНИ В УКРАЇНІ: МОРАЛЬНИЙ ТА ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ

Постановка проблеми. За останні роки проблема захисту прав та законних інтересів дитини, стала, перш за все, проблемою забезпечення її безпеки, тому життєво важливі питання доводилося вирішувати, практично, в момент їх виникнення, іноді, навіть, порушуючи ту чи іншу норму права, яка не відповідала ситуації, що склалася і тоді потрібно було шукати будь-які можливості для невідкладного захисту прав дитини.

Незважаючи на всі складності, наша країна живе і робить все можливе для збереження найціннішого – дітей та їх віру в те, що в майбутньому вони зможуть самореалізуватися та втілити свій творчий потенціал, розкриваючи всі грані своїх інтелектуальних здібностей.

Саме тому, не після закінчення війни, а вже сьогодні необхідно приділяти особливу увагу удосконаленню або створенню нової нормативно- правової бази для забезпечення захисту права інтелектуальної власності дитини, ґрунтуючись на узагальненні основних концептуальних підходів до вирішення цього питання, їх відповідності специфіки часу та європейським нормативно - правовим актам, що стосуються даної проблеми.

Щодо самого визначення поняття «право інтелектуальної власності дитини», безумовно, слід розуміти, що воно складається не з двох окремих понять «інтелектуальна власність» та «права дитини», а є цілісним поняттям, що складається із елементів, хоча і взаємопов'язаних між собою, але які вимагають окремого розгляду, що зумовлено багатьма факторами.

Тому, на наш погляд, дуже важливо визначити зміст та обсяг даного поняття, при цьому, визначення поняття «право інтелектуальної власності дитини», не повинно ускладнювати правові процеси його реалізації.

ґносеологічна основа, як ядро цього поняття повинна - з одного боку, організувати навколо себе всі його елементи, а другого боку - зберегти його смислове значення, що, у свою чергу, дозволило б знайти зовсім інший підхід до розуміння інтелектуальної діяльності дитини, який би ґрунтувався не на наборі найбільш відповідних цьому параметрів, а на ретельному аналізі всіх видів інтелектуальної діяльності, якими може, в залежності від віку, займатися дитина, а також знаходженню найбільш доцільного для дитини алгоритму цієї діяльності.

Необхідність розгляду кожного з етапів цього процесу виходить з того, що, як показує практика, оскільки йдеться про права дитини, то вже не етапі підготовки виникає цілий ряд юридичних перешкод, наприклад такі, як вік дитини, від якого залежить його можливість та правомірність займатися певними видами інтелектуальної діяльності, матеріально- технічні витрати, а також непередбачені аспекти щодо охорони здоров'я дитини – це і можливість травматизму, внаслідок того чи іншого виду інтелектуальної діяльності дитини, або її вплив на його психологічне здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки у працях таких вітчизняних учених як С. В. Васьківська, І. М. Грицюк, О. С. Жук, О. В. Запорожець, О. О. Ізбаш,

Ганни Лисенко, С. Д. Максименко, О. Царик, О. Ш. Чомахашвілі, М. Ю. Шевчук та багатьох інших, висвітлюються дуже важливі проблеми, які стосуються інформаційної безпеки дитини в інтернет - просторі, її авторських прав, розгляду дитини як суб'єкта інтелектуальної власності, її майнові та немайнові права інтелектуальної власності, розвитку творчих здібностей дитини, особливо при її діяльності в Інтернеті тощо.

Мета статті. Проаналізувати можливості інтелектуальної діяльності дитини, особливо в інтернет - просторі, а також можливості забезпечення її прав інтелектуальної власності, але в інших параметрах та характеристиках, що відповідають сучасним реаліям.

Виклад основного матеріалу. Дослідження поняття «право інтелектуальної власності дитини» неможливо без основних критеріїв, які можуть дати можливість для об'єктивного та обґрунтованого визначення його характерних особливостей і вже потім, ґрунтуючись на підставі їх специфіки, можна розглядати таке питання, як створення правових гарантій, спрямованих на забезпечення захисту права інтелектуальної власності дитини.

У конкретній правовій реальності, можлива зміна якої детермінована низкою факторів, як внутрішньодержавних, так і зовнішніх, сьогодні, практично, неможливо виникнення правових норм, які були б розраховані на певний середній рівень їх реалізації, особливо якщо вони передбачають заходи, необхідні для захисту прав дитини, як і неможливість формального підходу до створення відповідної нормативно - правової бази, однак, визнаючи при цьому, значення формально - правової синкретичності для забезпечення єдиних правових принципів і стандартів.

Правова основа існування права інтелектуальної власності дитини залежить від рівня розвитку законодавства країни, який, у свою чергу, залежить від таких факторів як політична стабільність, суспільна потреба, рівень розвитку правової культури, а також, (а сьо-

годні це набуває особливого значення для нашої країни), від міжнародних зобов'язань, міжнародних конвенцій які захищають інтереси дітей та регламентують їх права у сфері інтелектуальної власності.

Торкаючись тих чи інших проблем, безпосередньо, пов'язаних з поняттям «право інтелектуальної власності дитини», ми, безумовно, змушені докладніше зупинитися на таких питаннях як аналіз юридичного сенсу самого поняття «права дитини», його самореалізації у процесі інтелектуальної діяльності, розвиток комунікативних здібностей і навіть, значення зміни каналів комунікації та їх вплив на психологічне здоров'я дитини, визначення факторів, що впливають на його самооцінку, ознайомлення дитини, в залежності від його віку, з правовими новелами, що стосуються її прав, моральний та правовий аспекти вирішення конфліктних ситуацій, що виникають у процесі інтелектуальної діяльності, а також цілого ряду інших проблем, які потребують правильної правової оцінки, оскільки для дитини справедливе ставлення до її діяльності формує у неї адекватне ставлення до навколишнього світу.

В якому віці дитини, за яких обставин, люди, що критично ставилися до її інтелектуальної діяльності починають бачити в ній не тільки талановиту особистість, а й помічають певні риси, властиві людині наділеної підприємницькими здібностями, це питання, на яке досить складно відповісти, оскільки, іноді, відстоювання дитиною своєї суб'єктивної думки сприймається дорослими, як щось таке, що не вимагає особливою уваги, і дуже тактичного відношення, але для дитини дуже важливо, як його інтелектуальна діяльність оцінюється дорослими, що стосується віку дитини, то не з 14-15 років, а й набагато раніше, для неї важливо, щоб при цьому оцінюванні дорослі змогли б пояснити, чому вони вважають саме таку оцінку об'єктивною.

Сучасна дитина, це, по суті, «нова модель людини» і в даний момент, така її якість як швидка пристосовність до кардинально змі-

нюваних умов життя, є для дитини певним способом самозбереження, але все що стосується такого поняття як «особистість у праві», у даному контексті «дитина у праві», виявляється питанням складним і неоднозначним, оскільки, навіть, таке поняття як «права дитини» трансформується в залежності від якісних змін, які відбуваються, практично, у всіх сферах суспільного життя.

Визначенні поняття «права дитини», як і будь-якого іншого, це, насамперед, визначення його змісту, яке складається з його істотних ознак, таких як захист законних інтересів дитини, права на життя та виживання (що особливо актуально для сьогоденної ситуації в нашій країні), освіти, здоров'я, психологічне здоров'я, медичну допомогу, захисту від насильства, що продиктовано існуванням нової реальності, в якій дуже багато суперечностей і негативних явищ.

Сьогодні ми живемо у відкритому інформаційному просторі і вже не один рік, у наукових працях українських цивілістів досліджується питання про необхідність розуміння інформації як об'єкта цивільних прав, який належить до категорії нематеріальних благ, що на думку Т. Е. Крисань, зумовлено зростанням інтересу не тільки до самої інформації, а, насамперед до її змісту [1. с. 91].

Дитина, використовуючи різні види інформації, що є необхідною умовою для її інтелектуальної діяльності, не завжди обмежується інформацією довідково - енциклопедичного характеру, але й використовує інформацію з сайтів, які викликають у неї особливий інтерес, але яка не призначена для її використання безпосередньо дітьми.

Саме тому, адаптація низки законодавчих актів, до реальної ситуації існування дитини у цифровому середовищі, потребує, насамперед, внесення конкретних змін у правові норми, що регламентують основні аспекти її правового захисту, що до питання про встановлення вікових обмежень для певних онлайн - сервісів, це дуже складне питання, але його вирішення можливо, (а з деяких тех-

нічних причин не повною мірою), тільки за участю батьків, або законних представників дитини, дитячих психологів, педагогів, при цьому, дуже важливим є передбачення контролю, тому саме для його рішення набувають особливого значення технічні норми права, що забезпечують певний рівень конфіденційності та безпеки.

Сучасний етап розвитку права, не тільки в нашій країні, а й взагалі у світі, характеризується не тільки розвитком національного законодавства, але і необхідністю розвитку норм міжнародного права, особливо тих його аспектів, які морально застаріли і не відповідають новим політичним реаліям, а також використанню цифрових технологій для вдосконалення юридичних процесів.

Прагнення батьків забезпечити «нормальне майбутнє» своїм дітям, а в це поняття вони вкладають наявність певного рівня добробуту, заснованого на професійному успіху, розвиток у дитини таких якостей, як критичне мислення, самоорганізацію, вміння адаптуватися до зміни комунікативного середовища, швидка навченість, яка, безумовно, залежить від рівня освіти, знання іноземних мов та багато іншого, що, без сумніву, залежить від його індивідуальних здібностей, але і на це слід звернути увагу, все це, значною мірою формується саме в процесі інтелектуальної діяльності дитини.

Слід визнати, що характерна для дитини правова необізнаність не дозволяє їй усвідомити своє правове становище, а для дитини, яка знаходиться у цифровому середовищі, соціальні норми, особливо норми моралі мають особливе значення, оскільки формують у неї адекватне сприйняття і ставлення до існуючих певних правових обмежень, але вони повинні бути засновані на раціональних і моральних критеріях, які, зазвичай, включають принципи справедливості та загальнолюдських цінностей і в цьому питанні, вік дитини також має визначальне значення.

В останні роки, все що відноситься до «віртуальної реальності», наповнюється

новим змістом і прикладом цього є, викликаний рядом факторів, перехід на онлайн-навчання, хоча його не можна назвати повністю імерсивним, разом з тим, це зовсім інший формат спілкування між вчителем та учнями, неможливість проведення практичних занять, повноцінних дискусій, але на сьогоднішній день це залишається реальною можливістю для того, щоб дитина не переривала процес навчання та одним із джерел, для дітей будь-якого віку отримання необхідної для неї інформації.

Саме тому, потрібен не тільки якісно інший рівень інформаційно - комунікативних технологій, але і вирішення ряду проблем, що набувають для дитини, при такому форматі навчання особливе значення і це - конфіденційність його особистих даних, захист від небажаного контенту, визначення того, як і яким чином, буде здійснюватися контроль батьками, захист від кібербулінгу, (а це дуже важливо, тому що до нього може бути залучена велика кількість дітей), а також доступ для дітей з особливими потребами до адаптованих онлайн ресурсів.

Розглядаючи право інтелектуальної власності дитини, ми стикаємося, практично, з тими самими проблемами і тому наявність її правового захисту при онлайн-навчанні дозволило б дитині і при зайнятті інтелектуальною діяльністю іншого роду, почувати себе більш впевнено, з почуттям внутрішньої свободи, що так необхідно для будь-якого творчого процесу.

Перебування дитини в інтернет-просторі, не обмежується сьогодні тільки онлайн-навчанням, оскільки спектр онлайн-ресурсів досить різноманітний, від інтерактивних навчальних платформ для дітей від 2-8 років, до офіційних сайтів з іграми та відео і саме на таких сайтах дитина і знаходить для себе той вид інтелектуальної діяльності, який представляє для неї особливий інтерес і відповідає її інтелектуальним можливостям.

Все це може бути дуже важливо для самореалізації дитини, але, на наш погляд, при цьому

необхідно зберегти баланс між розумінням того, що існує певна різниця між тим як ця самореалізація відбувається в інтернет-просторі і в реальному житті, а це набуття дитиною соціальних навичок для подальшого життя, розуміння та усвідомлення проблем не тільки реального світу в цілому, а й проблем його сім'ї, близьких, друзів, але в той же час, її самореалізація в процесі інтелектуальної діяльності в Інтернеті може стати майданчиком для розвитку у дитини професійних навичок.

Для цього існують різні онлайн-курси, вебінари, майстер-класи, соціальні мережі, блогінг, а також проекти на таких платформах як GitHub, на яких є можливість для розробки власних проектів, і що набагато важливіше, так це вміння працювати в команді [2], або ж така платформа як CODE ORG, веб-сайт, мета якого заохотити дітей до вивчення інформатики, що відбувається в ігровій формі з використанням мови blockly – це бібліотека для створення середовища візуального програмування, яка може вбудована в будь-який веб застосунок [3].

Участь дітей у різних проектах на таких платформах, а з кожним роком їх стає все більше, вимагає не тільки контролю з боку батьків, але, перш за все, певного правового захисту, слід зазначити, що на сьогоднішній день, багато з таких платформ встановлюють свої правила для забезпечення безпеки дітей, іноді, можна звернутися за юридичною підтримкою та повідомити про порушення до адміністратору платформи, проте все це можна віднести до напівзаходів, які не можуть забезпечити необхідний рівень правового захисту дитини, особливо її права на інтелектуальну власність.

Саме тому багато країн приходять до висновку про внесення до законодавства відповідних законів про захист прав інтелектуальної власності дітей в Інтернеті, але як виявилось це досить складно зробити, так, наприклад, у США, проект Закону, ще 1998 року, про захист дітей в інтернет-просторі, так і не був прийнятий, тому що суперечив ряду законів

про захист права на приватну власність і Верховний Суд США відмовив у його прийнятті.

Разом з тим США і сьогодні пропанують захист дітей в Інтернеті, який полягає в тому, що соціальні платформи повинні вживати додаткові заходи для захисту неповнолітніх, запровадити серед них перевірку віку, з точки зору їх цифрової безпеки [4].

Ініціатива захисту дітей в Інтернеті розпочата Міжнародним союзом електрозв'язку у листопаді 2008 році та підтримана Генеральним Секретарем ООН та кількома міжнародними організаціями.

В Україні у 2018 р. цим союзом разом з Одеською національною академією зв'язку ім. О. С. Попова, було проведено регіональний семінар МСЕ для країн Європи «Кібербезпека і захист дитини в онлайн-середовищі», але на ньому, були розглянуті лише технічні аспекти цього питання [5].

Закони про захист права інтелектуальної власності дитини в Інтернеті, незважаючи на певні розрізнення, існують сьогодні в багатьох європейських країн, таких як Великобританія, Німеччина, Іспанія, Італія, Франція, Нідерланди та інших, в кожній з цих країн його прийняття було досить складною процедурою, оскільки на перший план виходила проблема збереження онлайн-приватності, але незважаючи на це, захист прав дитини у цифровому світі - це один із стратегічних пріоритетів Європейської Комісії, як виконавчого органу Європейського Союзу.

Безумовно, розуміючи складність і необхідність вирішення цього питання, з урахуванням того, що в обстановці яка склалася в країні за останні роки, діти змушені більшу частину свого часу проводити в інтернет-просторі, питання, стосовно їх правової безпеки вимагають невідкладного рішення. З а х и с т прав дитини на інтелектуальну власність відображає реальні потреби суспільства, це своєрідна «аксіома реальності», заснована на зовсім іншому її розгляді і яку діти, на відміну від дорослих сприймають як єдине ціле, а не фрагментарно, можливо, саме тому вони

мають сьогодні унікальні здібності - знайти своє місце в цій реальності, тим більше, що їхня діяльність в Інтернеті існує для них усередині цієї реальності, а не за її рамками.

При дослідженні основних аспектів забезпечення права інтелектуальної власності дитини в Інтернеті, треба звернути увагу на захист її психологічного здоров'я, оскільки високий емоційний рівень її залучення до цього процесу може негативно позначитися на розвитку психологічних процесів, властивих віку дитини.

Спрощений підхід до такого поняття як «інтегральний тип особистості», який зводився до простого підсумування наявності у дитини якостей, що визначають зміст цього поняття, приводив до того, що упускалось головне, розуміння того, що сам процес формування такого типу особистості дуже індивідуальний, і його не можна звести тільки до наявності у дитини певних якостей, а тим більше передбачити коли, і в залежності від чого вони можуть у нього проявитися.

Інтелектуальна діяльність дитини, це один з факторів, що сприяє формуванню у нього таких якостей як, критичне мислення, адаптивність, відповідальність, емоційний інтелект, спільна робота, в команді, самостійність, творче мислення, що в кінцевому рахунку і є формуванням інтегрального типу особисті, яка відповідає вимогам сьогодення.

Разом з тим, важливо розуміти, що для цього потрібно створення сприятливого психологічного клімату, який значною мірою залежить від характеру спілкування дітей в Інтернеті, особливо міжособистісного спілкування зі своїми однолітками і які не завжди відповідають потребам дитини в комунікативних зв'язках і дуже швидко змінюються в інтернет-просторі.

Багато видів можливої, а головне, цікавої для дитини інтелектуальної діяльності, наприклад, як їх робота в форматі NFT, яка пов'язана з творчістю, мистецтвом, цифровим дизайном, формує у них образне мислення, якщо це призначено для дітей молодшого віку,

то це, насамперед, візуальне сприйняття цифрових творів, відеоігор і так далі і які завжди контролюються дорослими.

Якщо, такі ігри, або якийсь інший продукт створюється самими дітьми у форматі NFT, то виникає необхідність у вирішенні цілого ряду питань, пов'язаних із захистом їх авторського права, але і для самої дитини дуже важливо вникати в суть проблеми, не абстрагуватися від реального життя, в даному випадку, для дітей старшого віку, їх діяльність в цьому форматі, сприяє розумінню ними криптовалютних технологій або інших, що розвиває у них не тільки образне, а й логічне мислення.

Для дитини, яка займається інтелектуальною діяльністю, сприйняття будь-яких правових обмежень відчувається зовсім інакше ніж дорослими і більш емоційно, особливо, якщо вони стосуються його діяльності в Інтернеті.

У зв'язку з цим, значно зростає можливість для мотивованого, адекватного сприйняття ними правових понять, переважно це стає дуже важливо для дітей старшого віку, коло вони починають розуміти їх значення для відстоювання своїх суб'єктивних поглядів.

У підлітковому віці, з точки зору її правової соціалізації, дитину складно змусити слідувати тим чи іншим правовим нормам, оскільки це може призвести до спотвореного формуванню у неї правосвідомості, на підставі якого в подальшому житті встановлюється обсяг її прав і обов'язків.

Саме тому, необхідна розробка певних психологічних технологій, відповідно до віку дитини, спрямованих на закріпленні в її свідомості розуміння значення для неї своїх прав та обов'язків.

Багато видів інтелектуальної діяльності дітей, зокрема такі як, створення контенту, блогінг, відео або фотосюжети, програмування, мультимедійна творчість, різні види ручного виробництва – малювання, живопис, шиття, вишивання, створення іграшок, декору, ліплення, різьблення та багато інших, вимагають і різного правового супроводу, заснованого на тому, що захист авторських прав кож-

ного з перерахованих видів інтелектуальної діяльності дитини можуть бути класифіковані по різним ознакам, від яких залежить дотримання правил конфіденційності при поданні контенту в Інтернеті, умови розпорядження авторськими правами.

Право інтелектуальної власності регламентоване та закріплене. положеннями Конституції України: ст. 54 – встановлює та гарантує свободу та захист всіх основних видів інтелектуальної власності. За ч. 2 ст. 418 Цивільного кодексу України право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів інтелектуальної власності визначається цим Кодексом та іншим законом, відповідно до ч. 3 ст. 418, право інтелектуальної власності є непорушним.

Ніхто не може бути позбавлений права інтелектуальної власності чи обмежений у його здійсненні, крім випадків, передбачених законом [6].

Таким чином, інтелектуальна власність дітей так як і дорослих вимагає захисту та належного поведіння з правом. Оскільки діти до 14 років - це малолітні діти, їх дієздатність є часткова, але вони мають право самостійно здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної творчої діяльності - це право називати себе творцем (автором, виконавцем, винахідником об'єкта права інтелектуальної власності), вимагати зазначення свого імені у зв'язку з використанням об'єкта, права інтелектуальної власності, якщо це не практично можливо, обирати псевдонім, забороняти зазначення свого імені у зв'язку з використанням об'єкта права інтелектуальної власності [7].

Стосовно майнових прав інтелектуальної власності, як для малолітніх дітей так і дітей в віці 14 до 18 років, які наділені неповною цивільною дієздатністю, то таке питання, як вибір представника, якщо це не суперечить закону, питання дуже складне і неоднозначне, оскільки у дітей не завжди складаються довірчі

відносини не тільки з опікунами, але, іноді і з батьками, все це обов'язково треба врахувати, для того, щоб їх права на інтелектуальну власність були б реалізовані у повному обсязі.

Представництво - це правовідносини в яких одна сторона (представник) зобов'язаний або має право вчиняти правочини від імені іншої сторони, яку вона представляє і в залежності від вимог суб'єктів правовідносин може бути добровільне або обов'язкове, яке ґрунтується на прямому розпорядженні закону і не залежить від волі того, кого представляють, а обсяг повноважень представника визначається не угодою сторін, а законом [7 с. 79].

Питання про право інтелектуальної власності дитини дуже специфічне, тому, на наш погляд, для дітей в віці від 14 до 18 років важливим є питання – надання дозволів на укладання договорів, які в інтересах дитини здійснюються батьками або їх законними представниками, при цьому необхідно врахувати реальні інтереси дитини.

Висновки. Будь-яке наукове дослідження, чи то монографія, чи стаття, вимагає певних висновків, проте все що стосується питання права інтелектуальної власності дитини, які б ми не зробили висновки, вони в силу специфіки самої проблеми не можуть бути досить повними, тому що на відміну права інтелектуальної власності дорослих захищається на різних правових засадах.

В той же час, незважаючи на те що в останні роки з'явилося багато наукових праць в яких

досить докладно досліджуються майнові та немайнові права інтелектуальної власності дитини, в аспекті їх теоретичного осмислення, але зараз дуже потрібно розглядати це у плані їх практичної реалізації і такі питання, як визначення віку дитини, в якому вона психологічно може бути готова до інтелектуальної діяльності на різних інтернет - платформах, її освітні можливості, рівень батьківського контролю, врахування її безпеки в Інтернеті, все це вимагає ухвалення відповідних правових норм.

Як показує практика, ці та багато інших питань, потребують більш ретельного вивчення не тільки юристами, але також психологами, фахівцями з кібербезпеки, безумовно, батьками.

Питання безпеки дітей в інтернет-просторі є одним з пріоритетних для більшості країн ЄС і можуть бути вирішені тільки спільними зусиллями, але з урахуванням національних особливостей.

Резюме. Розгляд морально-правових аспектів захисту права інтелектуальної власності дитини продиктовано не лише специфікою даної проблеми, а й осмисленням раціональності необхідних для цього правових засад.

Summary. Consideration of the moral and legal aspects of the protection of the child's intellectual property rights is dictated not only by the specifics of this problem but also by understanding the rationality of the legal foundations necessary for this.

Анотація

Одне з основних питань, яке виникає при написанні цієї статті, це наскільки вона своєчасна, оскільки існує ціла низка питань, життєво важливих питань, пов'язаних із забезпеченням прав дитини на нормальні житлові умови, отримання освіти, своєчасної медичної допомоги та інших.

Проте динамічний розвиток подій, як в країні, так і в світі в цілому, вимагає від нас необхідності розуміння того, що саме зараз формується основа майбутнього України, яке залежить сьогодні вже навіть не від покоління міленіалів, народжених до 2004 року, а від покоління А (Альфа) – це діти народжені після 2010 року, і саме на їх дитинство припадає один із найскладніших періодів в історії нашої країни останніх десятиліть.

Саме тому, всі питання, які ми спробуємо проаналізувати в даній статті, будуть орієнтовані не тільки на дещо інший підхід до таких понять як «авторські права дитини», «захист права інтелектуальної власності дитини», але й їх розгляд у іншому діапазоні параметрів, які можуть

бути найбільш перспективними при їх практичному використанні.

Будь-яка творча діяльність, тим більше дітей, не може бути поза контекстом реального життя, але діти не можуть також як дорослі сприймати, або інтерпретувати ту чи іншу подію через те, що у них зовсім інший тип мислення та пізнання навколишнього світу, вони повністю вільні від будь-яких «авторитетних думок», консервативних поглядів, всього того, що, іноді, заважає відстоювати свою точку зору.

Все, що так чи інакше, пов'язано з творчою діяльністю сприймається дітьми на рівні інтуїції, не маючи життєвого досвіду, вони створюють власний рівень пізнання, при цьому дуже важливо підкреслити, що кожна нова епоха людської історії якісно відрізняється від попередньої, у гносеологічному плані ця відмінність найбільш яскраво виявляється саме у нових підходах до пізнання реального світу.

Щодо захисту інтелектуальної власності дитини, то сьогодні дуже важливим є визначення її правового статусу у рамках міжнародного права, особливо, коли це пов'язано з вирішенням низки економічних питань, наприклад, оплати її праці, інформаційної безпеки та багатьох інших. Процес євроінтеграції передбачає адаптацію вітчизняного законодавства до законодавства ЄС і таке питання як захист права інтелектуальної власності дитини в мережі Інтернет, яка має транскордонний характер, є одним із дієвих факторів для співпраці, можливості раціонального використання накопиченого нами досвіду у вирішенні даного питання.

Ключові слова: право інтелектуальної власності дитини, авторське право дитини, психологічна безпека дитини, майнові та немайнові права інтелектуальної власності дитини, види інтелектуальної діяльності дитини.

Mazurenko S.V. Legal Principles of Child's Intellectual Property Rights in Ukraine: Moral and Legal Aspects

One of the basic issues arising when writing the present article is whether it is relevant since there is a set of issues: vital issues related to enjoying children's rights to favorable living conditions, education, timely medical care, and others.

However, the dynamic development of events, both in the country and around the world, requires us to understand that the foundation of Ukraine's future is being formed right now, and it depends not even on the generation of millennials born before 2004 but on Generation Alpha – children born after 2010, and it is their childhood that faces the most difficult periods in the history of our country in recent decades.

As a result, all the issues analyzed in the present article deal not only with a slightly different approach to such concepts as “child's copyright” and “protection of child's intellectual property rights” but also with their consideration within a different range of parameters that may be most promising in their practical use.

Any creative activity, especially of children, cannot be outside the context of real life, but children cannot perceive or interpret a particular event like adults because they have a brand-new type of thinking and cognition of the world around them; they are completely free from any “authoritative opinions”, conservative views, and everything that sometimes prevents them from defending their point of view.

Everything that is somehow related to creative activity is perceived by children at the level of intuition: without life experience, they create their own level of cognition, and it is crucial to emphasize that each new era of human history is qualitatively different from the previous one, and in epistemological terms, this difference is most clearly manifested in new approaches to cognition of the real world.

As for the protection of a child's intellectual property, it is now essential to determine their legal status within the framework of international law, especially when it concerns economic issues, such as remuneration, information security, and many others.

The process of European integration provides for the adaptation of national legislation to EU legislation, and such an issue as the protection of children's intellectual property rights on the Internet, which is of a cross-border nature, is one of the effective factors for cooperation, the possibility of rational use of our experience in addressing the relevant issue.

Key words: child's intellectual property right, child's copyright, child's psychological safety, property and non-property rights of child's intellectual property, types of child's intellectual activity.

Список використаних джерел:

1. Крисань Т. Є. Інформація як об'єкт цивільних прав / Т. Є. Крисань // Правова держава. – 2012. – № 15. – С. 90-94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2012_15_18.
2. Що таке GitHub – базові налаштування і як в ньому працювати. URL: https://cloud.itstep.org/blog_3/new-to-github-why-should-you-create-an-account-now.
3. CODE ORG – дитяче програмування без вчителя. URL: <https://pletyvo.in.ua/index.php/developments/articles/442-code-org>
4. Захист дітей чи збереження онлайн – приватності. URL: <https://netfreedom.org.ua/article/zahist-ditej-chi-zberezhennya-onlajn-privatnosti-novi-amerikanski-zakoni-zagrozhuyut-cifrovim-pravam>.
5. Ініціатива «Захист дітей в Інтернеті». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%96%D1%86%D1%96%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0_%C2%AB%D0%97%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82_%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%B9_%D0%B2_%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82%D1%96%C2%BB.
6. Цивільний кодекс України: *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-IV#top>.
7. Царик Олеся. Інтелектуальна власність дитини. URL: <https://www.tsarik.com.ua>.
8. Ізбаш О.О. Представництво в авторському праві / О.О. Ізбаш // Правова держава – 2012 - № 15 – С. 79-83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2012_15_16.

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.2>

Бурмістренко Д.В.

АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ПИТАНЬ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ПРИБУТКУ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ

Кримінальний кодекс України (далі – КК), 24 березня 2022 року Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги» [9] було доповнено статтею 201², яка передбачає кримінальну відповідальність за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. При цьому кримінальна відповідальність настає у випадку вчинення відповідних дій у значному розмірі, що закріплено в диспозиції частини 1 відповідної статті: продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, з метою отримання прибутку, вчинені у значному розмірі. Кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками визнаються: повторність, попередня змова групи осіб, вчинення відповідних дій службовою особою або з використанням службового становища або організованою групою, вчинення у великому розмірі, в особливо великому розмірі, вчинення відповідних дій під час надзвичайного або воєнного стану.

Важливим є те, що категорії гуманітарна допомога, благодійні пожертви та безоплатна допомога, які є предметами відповідного кримінального правопорушення регулюються Законами України «Про гуманітарну допомогу» [10] та «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [8], які були прийняті у 1999 та 2012 році відповідно, однак кримінальна відповідальність за їх нецільове використання була встановлена лише в 2022 році. Цьому сприяло 2 фактори:

– повномасштабні активні військові дії на території України, що стали причиною повсюдного широкого волонтерського руху та проявів самоорганізації як окремих громадян, так і суспільства в цілому, направлені в тому числі на забезпечення гуманітарних цілей, а також збільшення в геометричній прогресії кількості гуманітарної та безоплатної допомоги, благодійних пожертв, які надходять в Україну або ж в ній розподіляються;

– особливі, пільгові, спеціальні умови для формування, створення, отримання, перевезення, перетину державного кордону, оподаткування, розповсюдження гуманітарної допомоги та пожертвувань, які в загальному створюють умови для зловживання відповідними умовами або нецільового використання допомоги. Зазначене також вказувалось і в Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України щодо нецільового використання гуманітарної допомоги під час дії воєнного стану»: «Законом України “Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період воєнного стану” спрощено процедуру визнання соціально значущих товарів гуманітарною допомогою, перелік яких затверджений Кабінетом Міністрів України, без прийняття відповідних рішень про визнання їх гуманітарною допомогою» [7].

Варто звернути увагу і на те, що в вищезгаданій Пояснювальній записці, станом на 13 березня 2022 року вже констатується зловживання щодо гуманітарної, безоплатної допо-

моги та благодійних пожертв: «наразі виявляються чисельні випадки використання товарів гуманітарної допомоги з метою отримання прибутку» [7]. В свою чергу, автори відповідного законопроекту прогнозували, що: «реалізація проекту акта посилить відповідальність за використання у період воєнного стану товарів гуманітарної допомоги не за цільовим призначенням (з метою отримання прибутку) шляхом встановлення кримінальної відповідальності за такі дії» [7]. Цікаво, що автори передбачають лише посилення відповідальності, однак не зазначають ні про превенцію або ні про попередження вчинення відповідного кримінального правопорушення, внаслідок появи зазначеної норми.

Що ж стосується результатів дії відповідної норми, то за більш ніж 2 роки її дії, судами винесено близька 60 вироків, в яких діяння осіб були кваліфіковані за статтею 201² КК. За наслідками дослідження нами 21 вироку, ми б хотіли звернути увагу на наступні особливості:

– *щодо кваліфікації*. Зважаючи на прийняття та дії відповідної норми лише під час воєнного стану, зазвичай діяння кваліфікують за частиною 3 статті 201² КК, у якій серед кваліфікуючих ознак наявна вимога – вчинення дій під час воєнного стану. Однак, незважаючи на воєнний стан предмет злочину має бути, не менший ніж закріплений у частині 1, оскільки в частині 3 зазначено, що «Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою або в особливо великому розмірі, або під час надзвичайного або воєнного стану», а частина 1 передбачає, що розмір предмету кримінального правопорушення має бути у значному розмірі. Який відповідно до примітки має відповідати або бути більшим ніж 350 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що на момент написання статті складає 529 900 грн.

Цікавим є те, що у Вироку Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області від 18 травня 2023 року, судова справа №484/2348/23 [6], особа була визнана винною

у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого частиною 3 статті 201² КК та їй було призначено покарання у виді п'яти років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади та займатись діяльністю, пов'язаною із обігом, використанням та розпорядженням благодійних пожертв строком на 1 рік. Однак, розмір предмету кримінального правопорушення складає всього 436 756,56 грн., оскільки: «у період часу з 16.05.2022 по 01.02.2023 незаконно використала благодійну пожертву на загальну суму 436 756,56 грн. шляхом перерахування вказаних грошових коштів з платіжної системи PayPal, яка прив'язана до рахунку, відкритого у АТ КБ «ПриватБанк», доступ до якої здійснюється за допомогою банківської картки з № НОМЕР_1, та був призначений для зберігання коштів належних ГО «Територія Добра. Первомайськ» на платіжну систему PayPal свого чоловіка ОСОБА_7, який не є учасником ГО «Територія Добра. Первомайськ», таким чином остання використала благодійну пожертву на загальну суму 436 756,56 грн., з метою отримання прибутку, у значному розмірі, під час воєнного стану» [6]. Але зазначений розмір шкоди 436 756,56 грн., не відповідає розміру значної шкоди, який необхідний для кваліфікації діяння відповідної особи як кримінально караного, оскільки як в 2022, так і в 2023 роках розмір значної шкоди складав 469 700 грн., що на 32 943,44 грн. більше ніж завданий предмет шкоди.

В свою чергу, найбільший розмір шкоди, який був нами виявлений у вироків судів складав 2 452 024,1 грн., в середньому у кримінальних провадженнях він складав до мільйона гривень.

– *щодо способів вчинення відповідного кримінального правопорушення*. В загальному їх можна розділити на 2 основні категорії: фіктивне визначення придбаного та транспортованого майна як гуманітарної, безоплатної допомоги чи благодійних пожертв, для зменшення податків та зборів, з подальшою його реалізацією, а також привласнення грошо-

вих коштів або майна, що надавались особі іншими особами, підприємствами, установами і організаціями як гуманітарна, безоплатна допомога, або благодійні пожертви.

Так досліджуючи 1 категорію, необхідно вказати на її механізм: «ОСОБА_4 у свою чергу, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їх суспільно-небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, надала свою згоду на здійснення перевезення легкових автомобілів через кордон України в якості гуманітарної допомоги та їх подальший продаж на території України з метою отримання прибутку. Так, 08.03.2023 ОСОБА_11 , ОСОБА_5 , ОСОБА_6 , діючи за попередньою змовою групою осіб, під час воєнного стану, переслідуючи мету незаконного збагачення шляхом одержання грошових коштів за продаж гуманітарної допомоги, знаходячись за адресою: АДРЕСА_3 , здійснили продаж гуманітарної допомоги-транспортного засобу марки NISSAN, модель X-TRAIL, VIN-код НОМЕР_3 ОСОБА_12» [1].

Цікавим є також і засоби конспірації, що використовувались особами для надання угоді реалізації майна формально законного вигляду: «для надання купівлі-продажу гуманітарної допомоги вигляду законної операції, ОСОБА_4 висунуто ОСОБА_12 умови такого продажу: надання військового квитка ОСОБА_12 , підписання акту приймання-передачі адресної благодійної допомоги військовослужбовцем ЗСУ та передача ОСОБА_6 грошових коштів у сумі 4250 Євро, що станом на 08.03.2023 відповідно до курсу НБУ становить 165806,10 грн. Внаслідок вчинення у вказаний спосіб продовжаного кримінального правопорушення під час воєнного стану, діючи за попередньою змовою групою осіб ОСОБА_4 , ОСОБА_5 , ОСОБА_6 та з невстановленою органом досудового розслідування особою, матеріали відносно якої виділено в окреме кримінальне провадження, в період часу з червня 2022 до 08.03.2023 здійснили продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги у вигляді транспортних засо-

бів у кількості шести автомобілів загальною вартістю 545258, 90 грн.» [1].

Що ж стосується 2 категорії, то її можна розділити на певні групи:

1. формування умислу і його реалізація на заволодіння грошовими коштами або майном шляхом їх збору в якості фіктивних гуманітарної, безоплатної допомоги, або благодійних пожертв: «створив у месенджері «Telegram» канал в якому розмістив оголошення про збір благодійних пожертв на придбання питної води для жителів міста Миколаєва, турнікетів, тепловізорів та оптичних прицілів для військовослужбовців Збройних сил України та вказав реквізити банківських рахунків відкритих на своє ім'я в АТКБ«ПриватБанк» та АТ«Універсал Банк», з метою збору цільової адресної безоплатної допомоги в грошовій формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги та добровільних пожертвувань військовослужбовцям Збройних сил України [...] отримав від громадян грошові кошти в загальній сумі 500 378 гривень, необхідні для потреб військовослужбовців Збройних сил України, якими розпорядився на власний розсуд та отримав прибуток, який згідно з п.2 примітки до ст.201-2 КК України у триста п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян та становить значний розмір» [4]. Що ж стосується привласнення майна: «ОСОБА_3 , діючи з метою особистого збагачення та в інтересах третіх осіб, з корисливих мотивів у лютому 2023 році вирішив організувати та здійснити діяльність з виявлення можливих джерел отримання предметів безоплатної допомоги, їх привласнення за рахунок створення у благодійників уявлення про суспільно корисну мету передачі такої допомоги - сприяння обороноздатності та мобілізаційній готовності країни, захисту населення у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного стану» [3].

2. заволодіння грошовими коштами або майном після їх збору в якості гуманітарної, безоплатної допомоги, або благодійних пожертв, але до передачі кінцевим отри-

мувачам: «незаконно використала благодійну пожертву на загальну суму 436 756,56 грн. шляхом перерахування вказаних грошових коштів з платіжної системи PayPal, яка прив'язана до рахунку, відкритого у АТ КБ «ПриватБанк», доступ до якої здійснюється за допомогою банківської картки з № НОМЕР_1, та був призначений для зберігання коштів належних ГО «Територія Добра. Первомайськ» на платіжну систему PayPal свого чоловіка ОСОБА_7, який не є учасником ГО «Територія Добра. Первомайськ», таким чином остання використала благодійну пожертву на загальну суму 436 756,56 грн., з метою отримання прибутку, у значному розмірі, під час воєнного стану» [6]. Що ж стосується майна, яким заволоділи: «після отримання за вказаними адресами, як гуманітарної допомоги так і благодійних пожертв медичних товарів, військової амуніції та військових приладів ОСОБА_3, не зважаючи на обов'язок безоплатної передачі таких товарів волонтеру ОСОБА_7 та іншим військовим формуванням, створеним у відповідності до законодавства України, здійснював їх продаж за грошові кошти, в результаті чого отримувал прибуток» [3].

– *щодо кількості осіб*, які вчинили відповідне кримінальне правопорушення, то 1 вирок стосувався 3 обвинувачених, 1 вирок – 2 обвинувачених, і 19 вироків були ухвалені щодо 1 обвинуваченого. Разом з тим, це пояснюється не тільки самостійним характером діяльності особи, але і часто виділенням матеріалів кримінального провадження щодо інших підозрюваних чи обвинувачених осіб, що пояснюється або не встановленням відповідних осіб або ж з одним із підозрюваних чи обвинувачених була досягнута угода про визнання винуватості.

– *щодо форми судового засідання*, то абсолютна більшість досліджених вироків нами вироків - 18 ухвалювались на підставі угоди про визнання вини, і тільки 3 – на підставі безпосереднього, класичного судового розгляду. Відповідна особливість свідчить про

позитивну тенденцію процесуальної економії часу прокурора та судді на розгляд кримінального провадження.

– *щодо видів покарань*. Серед видів покарань, які застосовувались до осіб засуджених за ч.3 ст. 201² КК, нами зустрічались наступні:

– позбавлення волі, зазвичай 5 років, однак суди призначаючи позбавлення волі, одразу звільняли особу від відбування покарання з випробуванням, призначаючи іспитовий строк від 1 до 3 років, здебільшого саме 1 рік;

– штраф, максимальна сума якого складала 12 000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що становить 204 000 грн.;

– іноді суд приймав рішення про конфіскацію всього належного особі майна;

– також до особи застосовувався такий вид кримінального покарання як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, при цьому суди досить по різному визначали характер відповідної діяльності: позбавлення права займатись діяльністю, пов'язаною із придбанням автомобілі; позбавлення права займатися діяльністю, пов'язаною з благодійною, гуманітарною та волонтерською допомогою; позбавлення права займатися діяльністю, пов'язаною з обігом благодійної допомоги, пожертв, безоплатної допомоги; позбавленням права обіймати посади та займатись діяльністю, пов'язаною із обігом, використанням та розпорядженням благодійних пожертв; позбавлення права обіймати посади та займатись діяльністю пов'язаною із обігом, використанням і розпорядженням гуманітарною допомогою;

– до військового було також застосовано службове обмеження для військовослужбовців з відррахуванням 20% від розміру місячного грошового забезпечення в дохід держави.

В окремих випадках викликає питання доцільність звільнення осіб від відбування покарання з випробуванням. Так наприклад особа, яка створила у месенджері «Telegram» канал в якому розмістила оголошення про збір благодійних пожертв та отримавши від громадян грошові кошти в загальній сумі 500 378

гривень, розпорядився на власний розсуд та отримав прибуток, дії якої було кваліфіковано за частиною 3 статті 201² КК. Санкція відповідної статті передбачає позбавлення волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна. Відповідній особі було призначено покарання «у вигляді 5 (п'яти) років позбавлення волі з позбавленням права займатися діяльністю, пов'язаною з благодійною, гуманітарною та волонтерською допомогою на строк 1 (один) рік та з конфіскацією всього належного йому майна» [4].

А у випадках крадіжки особами майна вартістю 444,6 грн. [5] та 475 грн. [2] їх діяння були кваліфіковані за частиною 4 статті 185 КК, яка передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від 5 до 8 років, але особи засуджені до 5 років позбавлення волі в кожному з випадків.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що виділення законодавцем спеціального виду крадіжки або шахрайства в окрему статтю беззаперечно має позитивний аспект. Це пояснюється тим, що в період повномасштабних бойових дій в Україні питання справедливості та доцільності є важливими для населення, а незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги є одним з індикаторів ефективності, зрілості та структурованості суспільств. Аналіз

судової практики дозволяє оцінити масштаби відповідного явища, визначитись із його можливими формами та проявами, що сприятиме можливості ефективно їх попереджувати та їм протидіяти, скоректувати державну політику щодо регулювання гуманітарної, безоплатної допомоги та благодійних пожертв.

Висновки. За наслідками нашого аналізу, необхідно зазначити, що зважаючи на близько 60 вироків за більш ніж 2 роки дії відповідної норми – умовно кожного року в кожній області виноситься 1 обвинувальний вирок щодо незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, що свідчить про високу латентність відповідного виду кримінального правопорушення. Також, необхідно вказати, що існує в загальному 2 форми вчинення відповідного кримінально правопорушення: фіктивне визначення придбаного та транспортованого майна як гуманітарної, безоплатної допомоги чи благодійних пожертв, для зменшення податків та зборів, з метою його подальшої реалізації, а також привласнення грошових коштів або майна, що надавались особі іншими особами, підприємствами, установами і організаціями як гуманітарна, безоплатна допомога, або благодійні пожертви, за рахунок створення у благодійників уявлення про суспільно корисну мету передачі такої допомоги - сприяння обороноздатності та мобілізаційній готовності країни, захисту населення у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного стану.

Анотація

Стаття присвячена аналізу окремих питань судової практики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. Адже виділення законодавцем спеціального виду крадіжки або шахрайства в окрему статтю беззаперечно має позитивний аспект. Це пояснюється тим, що в період повномасштабних бойових дій в Україні питання справедливості та доцільності є важливими для населення, а незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги є одним з індикаторів ефективності, зрілості та структурованості суспільств. Аналіз судової практики дозволяє оцінити масштаби відповідного явища, визначитись із його можливими формами та проявами, що сприятиме можливості ефективно їх попереджувати та їм протидіяти, скоректувати державну політику щодо регулювання гуманітарної, безоплатної допомоги та благодійних пожертв.

За наслідками нашого аналізу, можемо зробити висновок, що зважаючи на близько 60 вироків за більш ніж 2 роки дії відповідної норми – умовно кожного року в кожній області виноситься 1 обвинувальний вирок щодо незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, що свідчить про високу латентність відповідного виду кримінального правопорушення. Також, необхідно вказати, що існує в загальному 2 форми вчинення відповідного кримінально правопорушення: фіктивне визначення придбаного та транспортованого майна як гуманітарної, безоплатної допомоги чи благодійних пожертв, для зменшення податків та зборів, з метою його подальшої реалізації, а також привласнення грошових коштів або майна, що надавались особі іншими особами, підприємствами, установами і організаціями як гуманітарна, безоплатна допомога, або благодійні пожертви, за рахунок створення у благодійників уявлення про суспільно корисну мету передачі такої допомоги - сприяння обороноздатності та мобілізаційній готовності країни, захисту населення у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного стану.

Ключові слова: кримінальна відповідальність; незаконне використання; гуманітарна допомога, благодійні пожертви, безоплатна допомога.

Burmistrenko D.V. Analysis of certain issues of judicial practice of illegal use for profit of humanitarian aid, charitable donations or free assistance

Summary

The article is devoted to the analysis of certain issues of judicial practice of illegal use for profit of humanitarian aid, charitable donations or free aid. After all, the legislator's selection of a special type of theft or fraud in a separate article undoubtedly has a positive aspect. This is explained by the fact that in the period of full-scale hostilities in Ukraine, questions of justice and expediency are important for the population, and the illegal use for profit of humanitarian aid, charitable donations or free aid is one of the indicators of the efficiency, maturity and structure of societies. The analysis of judicial practice allows to assess the scale of the relevant phenomenon, to determine its possible forms and manifestations, which will contribute to the possibility of effectively preventing them and counteracting them, correcting the state policy regarding the regulation of humanitarian, free aid and charitable donations.

Based on the results of our analysis, we can conclude that, taking into account about 60 verdicts for more than 2 years of the relevant norm, conditionally, every year in each region, 1 guilty verdict is handed down for the illegal use for profit of humanitarian aid, charitable donations or free aid, which indicates a high latency of the corresponding type of criminal offense. Also, it should be noted that there are generally 2 forms of committing the relevant criminal offense: fictitious identification of purchased and transported property as humanitarian, gratuitous aid or charitable donations, to reduce taxes and fees, for the purpose of its further implementation, as well as misappropriation of funds or property, which were provided to a person by other persons, enterprises, institutions and organizations as humanitarian, gratuitous aid, or charitable donations, at the expense of creating in the benefactors an idea of the socially beneficial purpose of the transfer of such aid - promoting the defense capability and mobilization readiness of the country, protecting the population in emergency situations of peaceful and martial law.

Keywords: criminal responsibility; illegal use; humanitarian aid, charitable donations, free aid.

Список використаних джерел:

1. Вирок Довгинцівського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 03 липня 2023 року, судова справа № 211/3510/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111930820>

2. Вирок Канівського міськрайонного суду Черкаської області від 09 березня 2023 року, судова справа № 697/231/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109463081>
3. Вирок Київський районний суд міста Одеси від 23 грудня 2022 року, судова справа № 947/18460/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108028403>
4. Вирок Київського районного суду міста Одеси від 20 червня 2023 року, судова справа № 947/8718/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111684011>
5. Вирок Красноградського районного суду Харківської області від 22 травня 2023 року, судова справа № 626/1185/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111001995>
6. Вирок Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області від 18 травня 2023 року, судова справа №484/2348/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110927016>
7. Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України щодо нецільового використання гуманітарної допомоги під час дії воєнного стану”. URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/e23258e9-f9a4-447e-a4a5-9fb2a6315de5>
8. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05 липня 2012 року, № 5073-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>
9. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги : Закон України від 24 березня 2022 року, № 2155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#n5>
10. Про гуманітарну допомогу : Закон України від 22 жовтня 1999 року, № 1192-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text>

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.3>

Колодіна А.С.

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»
<https://orcid.org/0000-0002-8965-2050>
padey_anya@ukr.net*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ МЕДИЧНИХ ЗНАТЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КОРИСЛИВО НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

Вступ. Корисливо насильницькі злочини становлять серйозну загрозу громадській безпеці, оскільки вони пов'язані з використанням насильства для досягнення матеріальної вигоди. Ефективне розслідування таких злочинів вимагає комплексного підходу, який включає використання спеціальних медичних знань. У сучасних умовах зростає значення медичних експертів у процесі кримінального провадження, зокрема у виявленні, фіксації та аналізі слідів злочину на тілі потерпілого та інших об'єктах. Проте недостатня увага до цього аспекту може призвести до втрати важливих доказів та, як наслідок, ускладнити встановлення істини у кримінальних справах. З огляду на це, вважаємо за необхідне проаналізувати особливості використання спеціальних медичних знань при розслідуванні корисливо насильницьких злочинів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанню використання спеціальних медичних знань при дослідженні корисливо насильницьких злочинів приділили увагу такі науковці, як Гусева В.О., Федосова О.В., Ковалевська Є.В., Кривда Л., Кривда Р., Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Петряєв С. Ю., Озар В.Г. Та Юсупов В.В.

Мета статті. Метою статті є вивчення та аналіз використання спеціальних медичних знань у процесі розслідування корисливо насильницьких злочинів. Зокрема, мета включає оцінювання ролі судово-медичної експертизи, вивчення психологічних аспектів

розслідування, оцінювання впливу медичних знань на ефективність розслідувань.

Виклад основного матеріалу. Застосування спеціальних знань у стадії досудового розслідування передбачає, насамперед, на залученні до процесу розслідування спеціаліста й експерта, тобто осіб, які володіють такими спеціальними знаннями та навичками.

Так, не зважаючи на наявність у слідчого або судді знань у певній галузі, окрім тих, що пов'язані з кримінальним провадженням, відповідно до положень ч. 2 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), вони зобов'язані звернутися до експерта, якщо це необхідно для з'ясування певних обставин злочину. Крім того, законодавець визначає перелік обставин, з'ясування яких потребує обов'язкового призначення експертизи [1].

Тож, експертиза є однією з ключових форм використання спеціальних знань у кримінальному процесі. На відміну від безпосереднього використання спеціальних знань слідчим, результати експертного дослідження оформляються у вигляді висновку експерта, який є джерелом доказів у провадженні.

Разом з тим, спеціальні знання у кримінальному провадженні можуть використовуватися не тільки під час проведення судових експертиз. Чинне кримінальне процесуальне законодавство передбачає можливість залучення до провадження осіб, які володіють спеціальними знаннями та навичками

застосування технічних або інших засобів, і можуть надавати консультації під час досудового розслідування (ст. 71 КПК), а під час судового розгляду – усні консультації та письмові роз’яснення (ст. 360 КПК) [1].

Правові основи використання спеціальних знань передбачають їх дозволеність та правомірність відповідно до норм закону. Закон визначає необхідність всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального правопорушення. Ці вимоги закону є правовими підставами для обов’язку слідчого та суду застосовувати спеціальні знання. Ці положення розкриваються в КПК (ст. 69, 71, 100, 103, 105, 107, 195 та інші), де зазначається щодо можливості застосування методів та технічних засобів фіксації обставин на місці події, речових доказів, умов та результатів проведення слідчих та інших процесуальних дій. Вони визначають порядок застосування фотографії, звуко- та відеозапису, вимірювальних приладів, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи, а також вимоги до висновку експерта (ст. 69, 242, 243 КПК)[1].

Статті 69, 242, 243, 332 КПК України регулюють умови і порядок проведення експертизи, коли для з’ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні наукові та інші спеціальні знання. У ст. 71 КПК України також йдеться про участь спеціаліста у кримінальному провадженні. Ці положення формують правові основи використання спеціальних знань у процесі досудового провадження та судового розгляду [1].

Як справедливо зазначили Лук’янчиков Є. Д., Лук’янчиков Б. Є., Петряєв С. Ю., використання спеціальних знань у кримінальному провадженні допускається за умови дотримання принципів:

- а) законності;
- б) науковості;
- в) забезпечення прав особи;
- г) безпечності;
- д) ефективності;
- є) використання уповноваженою на те особою;

ж) збереження досліджуваного об’єкта [5, С. 127].

Погоджуємося з думкою, що залежно від суб’єкта, що володіє спеціальними знаннями, та форми їх реалізації, ці знання можна поділити на три групи:

а) знання, якими володіють учасники сторони обвинувачення;

б) знання, якими володіють учасники сторони захисту;

в) знання осіб, яких сторони процесу залучають для вирішення певних завдань.

Суб’єктами використання спеціальних знань та технічних засобів у кримінальному провадженні є: слідчий, суд, прокурор, спеціаліст, експерт, захисник. Слідчий та спеціаліст використовують спеціальні знання та технічні засоби для виявлення та фіксації джерел криміналістичної інформації під час проведення слідчих дій. Наслідком такого використання є виявлені речові джерела чи їх матеріально зафіксовані відображення у вигляді фотознімків, копій слідів, які додаються до протоколу слідчої дії. Вони є засобом доказування у кримінальному провадженні. За суб’єктом слідчого пізнання виділяють дві форми використання спеціальних знань: безпосередню та опосередковану [5, С. 127].

Спеціаліст – це особа, яка володіє спеціальними знаннями та вміннями застосовувати технічні або інші засоби і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань. Це розширює можливості використання знань обізнаних осіб слідчим на всіх етапах кримінального провадження, складовою частиною якого є досудове розслідування (п. 10 ст. 3 КПК) [1].

Погоджуємося із позицією Юсупова В.В., що зазначає, що визначати види спеціальних знань у КПК або іншому процесуальному законодавстві України недоцільно та неможливо. Жоден перелік спеціальних знань не зможе охопити всі предметні сфери та різноманітні спеціальності, потреба в яких може виникнути при вирішенні завдань конкрет-

ного юридичного провадження [7, С. 489].

Водночас, залучення спеціальних медичних знань є необхідним для розслідування корисливо насильницьких злочинів.

Озар В.Г. наголошує на важливості медичних знань при розслідуванні злочинів у процесі розслідування катувань. Зокрема, звертає увагу на те, що значущу інформацію можуть містити одяг та взуття потерпілого, на яких можуть бути присутні сліди знаряддя злочину, біологічні сліди або частини одягу злочинця. Фахівець з медичними знаннями допомагає в огляді цих предметів, виявляючи сліди біологічного походження (кров, слина, волосся), вимірюючи відстань від фіксованих точок (шви, кишені, петлі, гудзики) до місця знаходження цих слідів, а також фіксуючи та вилучаючи їх. Крім того, він консультує слідчого щодо механізму утворення цих слідів, що допомагає визначити взаємне розташування потерпілого та підозрюваного, а також можливість призначення експертиз. Під час огляду одягу, пошкодженого знаряддям злочину, медичний фахівець може за розривом тканини визначити силу та напрямок удару. Він також допомагає слідчому в складанні протоколу огляду предметів, описуючи виявлені біологічні сліди, вказуючи їх кількість, локалізацію, розмір, форму, а також точно зазначаючи локалізацію всіх пошкоджень на предметі, їх кількість, характер, напрямок та довжину [6].

Кривда Л. та Кривда Р. звернули увагу на те, що використання новітніх технологій у злочинній діяльності створює сприятливі умови для інтелектуалізації та модернізації злочинності, що, в свою чергу, зумовлює необхідність застосування спеціальних знань, зокрема судово-медичних. Авторами проведено аналіз використання медичних знань у ретроспективі і підсумовано, що судова медицина та криміналістика історично мають спільну мету, зазначену в ст. 2 КПК: забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був

притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а невинна особа не була безпідставно обвинувачена та притягнена до кримінальної відповідальності. [4, С. 142].

Гусева В.О. звернула увагу на те, що експерт під час слідчих дій може допомогти представнику слідчих органів не тільки кваліфіковано оглянути місце події, труп, а й знайти сліди злочину (наприклад, сліди біологічного походження – кров, волосся тощо), різні предмети (петля, зброя – речові докази), та вилучити їх без ушкоджень, а також, враховуючи те, що проведення слідчих дій (слідчий огляд) та судово-медична експертиза тісно взаємопов'язані між собою, а тому від правильності їх проведення, від повноти і грамотності поставлених на вирішення експерта питань, залежить правильність його висновку, а звідси і повнота та об'єктивність розслідування зазначеної категорії кримінальних проваджень [2, С. 77].

Федосова О.В. Звернула увагу на питання, які може поставити слідчий експерту для розслідування корисливо-насильницьких злочинів. Серед них:

- 1) який ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, завданих потерпілому;
- 2) у якому положенні перебував потерпілий відносно нападника в момент нанесення тілесних ушкоджень;
- 3) який характер мають наявні на тілі обстежуваної особи тілесні ушкодження;
- 4) чи могли ці ушкодження бути спричинені за обставин, на які вказує потерпілий, підозрюваний або обвинувачений;
- 5) який механізм утворення тілесних ушкоджень та яким видом зброї їх було нанесено;
- 6) чи міг потерпілий сам завдати собі поранень, зважаючи на їхній характер та місце розташування;
- 7) якщо поранення призвели до смерті, то яка її причина, час настання та послідовність нанесення поранень.

Також, зауважено, що завдяки проведенню судово-медичної експертизи речових доказів слідчий може отримати інформацію про зна-

ряддя злочину, зокрема за залишеними на них слідами-нашаруваннями у вигляді волокон одягу потерпілого, його крові та мікрочастинок ушкоджених органів[3, С. 479]. Погоджуємося із даною позицією, та вважаємо, що належне формулювання запитань та сприяння медичній експертизі може допомогти у виявленні правопорушення.

З вищезазначеного аналізу позицій науковців можна зробити висновок, що наукові дослідження спрямовані на підвищення ефективності розслідування корисливо насильницьких злочинів шляхом застосування новітніх методів та технологій, удосконалення процедур проведення експертиз та аналізу психологічних та психофізіологічних аспектів злочинів.

Розглянемо детальніше проблемні питання щодо розслідування корисливо насильницьких злочинів та необхідності використання медичних знань (табл. 1).

З огляду на вищезазначене, ефективне використання спеціальних медичних знань у розслідуванні корисливо насильницьких злочинів є критично важливим для встановлення обставин злочину та притягнення винних до відповідальності. Вирішення проблем, пов'язаних з використанням медичних знань, можливе через впровадження сучасних тех-

нологій, підвищення кваліфікації слідчих та медичних експертів, встановлення чітких процедур взаємодії та розробку єдиних стандартів документування доказів. Ці заходи сприятимуть покращенню якості розслідувань та забезпеченню справедливості у кримінальних провадженнях.

Висновки.

У результаті проведеного дослідження зроблено наступні висновки:

1. Використання спеціальних медичних знань відіграє важливу роль у розслідуванні корисливо-насильницьких злочинів. Зокрема, такі знання є незамінними при огляді потерпілих, обвинувачених та речових доказів, що дозволяє забезпечити всебічне, повне та об'єктивне дослідження обставин кримінального правопорушення.

2. Залучення медичних експертів дозволяє точно визначити ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, що отримав потерпілий. Це сприяє об'єктивному розгляду справи та встановленню відповідальності за злочин. Завдяки судово-медичній експертизі стає можливим виявлення на речових доказах слідів біологічного походження, таких як кров та інші біологічні матеріали, що допомагає встановити зв'язок між знаряддям злочину та особами, що брали участь у злочині.

Таблиця 1

Проблемні питання використання спеціальних медичних знань при розслідуванні корисливо-насильницьких злочинів та шляхи їх вирішення

Проблема	Шляхи вирішення
Багато ушкоджень, отриманих під час корисливо насильницьких злочинів, можуть бути малопомітними або прихованими, що ускладнює їх виявлення без спеціалізованих знань	Впровадження сучасних методів діагностики, таких як ультразвукове дослідження, рентгенографія, комп'ютерна томографія та магнітно-резонансна томографія. Підвищення рівня підготовки медичних експертів та слідчих щодо виявлення малопомітних ушкоджень.
Слідчі володіють не достатньою кількістю знань для правильної інтерпретації медичних даних, що призводить до неправильної оцінки доказів.	Організація спеціалізованих тренінгів та курсів для слідчих з метою підвищення їх обізнаності про основи судово-медичної експертизи та особливості роботи з медичними доказами. Розробка методичних рекомендацій та посібників.
Відсутність належного правового регулювання та чіткості процедур взаємодії між слідчими та медичними експертами може призвести до затримок у розслідуванні та втрати важливих доказів	Встановлення чітких процедур та протоколів взаємодії між слідчими органами та медичними експертами.
Відсутність єдиних стандартів документування медичних доказів	Розробка і впровадження єдиних стандартів та протоколів для документування медичних доказів. Проведення регулярних перевірок та аудитів дотримання встановлених стандартів.

Отже, результати дослідження підтверджують важливість та необхідність використання спеціальних медичних знань у розслідуванні корисливо-насильницьких злочинів для забезпечення об'єктивності, повноти та ефективності правосуддя.

Анотація

Корисливо насильницькі злочини, такі як грабежі, розбійні напади та вимагання, часто супроводжуються значними фізичними та психологічними травмами для потерпілих. Використання спеціальних медичних знань є критично важливим для встановлення характеру травм, їхньої давності, а також для розуміння психологічного стану потерпілих і злочинців. В умовах постійного вдосконалення методів скоєння злочинів, особливо з використанням новітніх технологій і психотропних речовин, актуальність залучення медичних фахівців у процес розслідування постійно зростає. Це дозволяє не лише точніше визначити обставини злочину, але й сприяє наданню кваліфікованої допомоги потерпілим та забезпеченню належної правової оцінки дій злочинців.

У статті розглядаються аспекти використання спеціальних медичних знань при розслідуванні корисливо насильницьких злочинів. Вивчаються методи судово-медичної експертизи, психологічного аналізу та інших медичних дисциплін, які сприяють виявленню, документуванню та доведенню злочинної діяльності, пов'язаної з насильством і збагаченням. Основна увага приділяється інтеграції медичних знань у слідчі процеси для підвищення ефективності розслідувань та забезпечення справедливого правосуддя. методологічних знань при розслідуванні корисливо насильницьких злочинів. Дослідження зосереджено на методах та підходах, що застосовуються для виявлення, аналізу та доказування злочинної діяльності, яка поєднує насильство з метою збагачення. Особлива увага приділяється інтеграції криміналістичних, психологічних та юридичних знань для підвищення ефективності розслідування та забезпечення справедливого судочинства.

Ключові слова: спеціаліст, судово-медичний експерт, судово-медична експертиза, медичні знання, корисливо-насильницькі кримінальні правопорушення.

Kolodina A.S. Some aspects of the use of special medical knowledge in the investigation of self-serving violent crimes

Summary

Profiteering violent crimes, such as robbery, assault and extortion, often involve significant physical and psychological trauma for victims. The use of specialised medical knowledge is critical to establishing the nature of the injuries, their duration, and to understanding the psychological state of victims and perpetrators. With the constant improvement of crime methods, especially with the use of the latest technologies and psychotropic substances, the relevance of involving medical professionals in the investigation process is constantly growing. This not only allows for a more accurate determination of the circumstances of the crime, but also facilitates the provision of qualified assistance to victims and ensures a proper legal assessment of the actions of criminals.

The article deals with aspects of the use of specialised medical knowledge in the investigation of profit-motivated violent crimes. The methods of forensic medical examination, psychological analysis and other medical disciplines that contribute to the detection, documentation and proof of criminal activity related to violence and enrichment are studied. The focus is on the integration of medical knowledge into investigative processes to enhance the effectiveness of investigations and ensure fair justice.

methodological knowledge in the investigation of lucratively violent crimes. The study focuses on the methods and approaches used to identify, analyse and prove criminal activities that combine violence with the aim of enrichment. Particular attention is paid to the integration of forensic, psychological and legal knowledge to enhance the effectiveness of investigations and ensure fair trials.

Key words: specialist, forensic medical expert, forensic medical examination, medical knowledge, mercenary-violent criminal offences.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України № від № 4651-VI від 13.04.2012. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17>
2. Гусєва В.О. Деякі аспекти використання спеціальних медичних знань при розслідуванні посягань на життя працівників правоохоронних органів. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу. Харків. 2017. С. 77-78. https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/08_11_2017/pdf/31.pdf
3. Федосова О.В. Використання спеціальних знань у ході розслідування корисливо насильницьких злочинів, що вчиняються неповнолітніми. Юридична наука. 2020. Вип. 2. С. 472–484. <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/115>
4. Кривда Л., Кривда Р. Генезис судово-медичних знань та напрями їх використання в розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень. Трибуна Молодого Вченого. 2021. Вип. 2. С. 133-145. http://yurvisnyk.in.ua/v2_2021/16.pdf
5. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Петряєв С. Ю. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Вип. 4 (44) 2019. С. 125–130. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=VKPI_soc_2019_4_22
6. Озар В.Г. Використання спеціальних знань під час розслідування катувань. Сайт Інтернет Конференції. 2014. <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-1205/>
7. Юсупов В.В. Спеціальні знання при проведенні кримінального провадження та в інших видах судочинства. 2023. Юридичний науковий електронний журнал. Вип. 3. С. 486-490. http://www.lsej.org.ua/3_2023/111.pdf

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.4>

Волошкевич Г.А.

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького*

СВОБОДА ВІРОСПОВІДАННЯ ТА МІЖКОНФЕСІЙНІ КОНВЕРСІЇ У СЕРЕДОВИЩІ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПІСЛЯ ПРИЙНЯТТЯ УКАЗУ 17 КВІТНЯ 1905 РОКУ (НА ПРИКЛАДІ БАПТИСТСЬКИХ ГРОМАД УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ)

Актуальність проблеми. Україна є багато-національною та поліконфесійною країною, на території якої проживає велика кількість представників національних груп та релігійних конфесій. Важливим завданням для демократичної держави є створення належних умов для реалізації та захист основоположних прав і свобод людини, одним з яких виступає право на свободу совісті та віросповідання. Конфесійна політика повинна носити виважений та компромісний характер, не допускаючи створення переваг та преференцій для представників однієї релігії. Її проведення повинно спиратися на наявний вітчизняний досвід регулювання міжконфесійних відносин, набутий, зокрема, у часи перебування українських земель у складі Російської імперії. Одним з важливих етапів розвитку державно-конфесійних відносин в дореволюційний період стало прийняття 17 квітня 1905 р. указу, який декларував надання одного з фундаментальних прав людини – свободи віросповідання, і повинен був подолати існуючі в суспільстві міжконфесійні конфлікти. Дослідження конфесійної політики Російської імперії на останньому етапі її існування є не лише важливим науковим питанням, але має і практичне значення. Пошуки оптимальних моделей взаємодії держави та релігійних громад, приклади вдалих розв'язань міжконфесійних проблем, помилки допущені у процесі державного регулювання конфесійних відносин – все це може стати цінним досвідом для вирішення сучасних проблемних питань, що постають перед українською державою.

Стан опрацювання. Державна політика щодо неправославних (інославних) конфесій та її нормативно-правового забезпечення, зокрема указу від 17.04.1905 р. є предметом аналізу як вітчизняної, так і зарубіжної історіографії. Проблеми державно-конфесійних відносин на початку ХХ століття та зміни в державній політиці відносно неправославних громад, а також окремі аспекти взаємовідносинам між царським урядом та баптистськими громадами, викладені у роботах П. Верта [1], А. Вардіна [2], А. Полунова [3], Г.Колемана [4], М.Тіссєр [5], Дж.Вайта [6], Г.Павлюк [7], Ф.Проданюк [8]. та інш. Відзначаючи високий науковий рівень зазначених досліджень, водночас, слід відзначити, що питання пов'язані з впливом указу 1905 року на правове становище баптистських громад та практикою його застосування на українських землях в них розкриваються лише частково.

Мета статті. У даній статті ставиться мета відтворити та проаналізувати причини прийняття, зміст та основні положення указу про віротерпимість від 17.04.1905 року, а також розкрити практику його реалізації щодо баптистських громад українських губерній.

Виклад основного матеріалу. Початок ХХ століття в історії Російської імперії характеризується активізацією державної політики щодо релігійних конфесій, зокрема щодо представників т.зв. «сектантських» громад до яких належали і прихильники баптизму або «євангельські християни» - християнська течія, що поєднувала в собі елементи про-

тестантської та православної християнських традицій. У своїх попередніх дослідженнях ми вже відзначали, що наприкінці XIX ст. баптистське віровчення поширилося серед значної частини населення Південної та Східної України, що викликало незадоволення, а почасти і супротив зі сторони офіційної православної церкви та місцевих органів влади. Головною причиною негативного відношення зі сторони російської влади було поступове зростання кількості православних віруючих, що бажали перейти до нової конфесії вийшовши з лона «офіційної» православної російської церкви (ПРЦ). Крім того, у російському уряді висловлювалися сумніви у лояльності носіїв віровчення, яке надійшло з Заходу і чия діяльність тривалий час здійснювалася за кошти англійських та німецьких протестантів [9, с. 48-49]. «Німецьку карту» активно використовували консервативно налаштованих представників російського суспільства і ПРЦ, які вбачали у сектантах потужну конкурентну силу і намагалася дискредитувати інославні конфесії, виставивши їх нелояльними та шкідливими перед царським урядом.

Подібне ставлення обумовило тривале існування баптизму у статусі невизнаних законом, але терпимих конфесій, доки в 70-х – 80-х рр. XIX ст. не було прийнято ряд актів, які офіційно визнали за баптистами офіційний статус і закріпили за ними мінімально необхідний набір прав, що забезпечував можливість сповідання власної віри – право відправляти богослужіння, право не бути покараним за свою віру, право здійснювати власні обряди (поховання, весілля). Разом з тим, слід відзначити, що правове становище баптистів у порівнянні з іншими конфесіями, насамперед православною, було значно гіршим. По-перше, їм заборонялося здійснювати будь-яку публічну діяльність, яка могла бути розцінена як демонстрація свого віровчення (хрестові ходи, носіння ікон тощо), а також проводити заходи з навернення до своєї віри представників християнських конфесій. Виникали проблеми і з здійсненням взаємопов'язаних

прав – проведенням шлюбних обрядів та їх затвердженням, реєстрації народження дітей, здійсненням поховань тощо. По-друге, оголошення у 1894 році штундизму (релігійної течії баптизму) «однією з найбільш небезпечних та шкідливих у церковному та державному відношенні» сект сприяло активному переслідуванню баптистських громад місцевими представниками РПЦ при сприянні органів державної влади [10, с. 80].

У науковій літературі присвяченій конфесійній політиці царського уряду існують різні оцінки її характеру. Частина авторів виступає з позиції безкомпромісної критики царату, відзначаючи його сприяння православної церкві, обмежувальні заходи та факти переслідувань представників інославних конфесій. Інші дослідники, зокрема західні вчені, схильні до більш виважених оцінок та підкреслюють, що царський уряд тривалий час прагнув знаходити компроміс між національними інтересами, які включали в себе і підтримку та захист православ'я, та інтересами чисельних представників неправославних конфесій [1; 2; 11]. Крім того, у середині самої влади існували різні групи, які мали власне, часто відмінне, бачення характеру та напрямків конфесійної політики держави. Показовим у цьому відношенні є неодноразові конфлікти, які виникали між представниками духовного та судового відомства через протидію Сенату спробам ПРЦ використати судову систему в якості карально-репресивного органу проти баптистів [3, с. 16]. Справедливість подібних оцінок засвідчують події початку XX століття, коли відбувається черговий етап лібералізації конфесійної політики царського уряду, що супроводжувався розширення обсягу релігійних прав і свобод. Агресивний характер поведінки представників ПРЦ та місцевої влади по відношенню до інославних конфесій, почав викликати серйозне занепокоєння у царського уряду, оскільки не лише загрожував міжконфесійними конфліктами та зіткненнями, але й підривав авторитет влади чий розпорядження не втілювалися у життя. Одним з мар-

керів, що свідчив про прагнення центральної влади вирішити цю проблему став маніфест «Про наміри до вдосконалення державного порядку» від 26 лютого 1903 р. у якому наголошувалося на необхідності забезпечити представникам інославно віросповідань можливість вільного відправлення своєї віри [12]. Проте, це розпорядження не досягло своєї мети. На заваді цьому ставало не лише небажання значної маси православного духовенства та чиновництва виконувати подібний наказ, який розглядався ними як «зрада» інтересів ПРЦ. Вагомим фактором стала заплутаність та протиріччівість нормативно-правової бази, що регулювала міжконфесійні відносини, а насамперед відсутність у законодавстві однозначної норми, яка б закріплювала свободу віросповідання і поширювала її на всіх групи населення країни. До уряду неодноразово надходили петиції від представників інославно конфесій з проханням здійснити перегляд вже архаїчних законів та норм, а також урівняти правовий статус усіх релігійних громад. Взимку 1904 року з'являється новий документ, який засвідчив, що влада не лише розуміла суть наявної проблеми, а послідовно прагнула її вирішення. Указ Сенату від 12 грудня 1904 року проголошував про намір здійснити перегляд існуючого законодавства «в дусі віротерпимості», одночасно вимагаючи від місцевих адміністрацій не допускати порушень закріплених релігійних прав і свобод та утриматися від надмірних утисків неправославних конфесій [13].

Таким чином, короткий аналіз подій початку ХХ століття дозволяє говорити, що перегляд конфесійної політики царського уряду відбувся задовго до революційних потрясінь 1905-1907 рр., а отже дискусійним є прагнення окремих дослідників, у першу чергу радянських, зобразити появу квітневого указу 1905 року, як вимушену реакцію влади на активізацію руху народних мас. Разом з тим, не можна ігнорувати той факт, що революційні процеси значно прискорили розробку та спростили прийняття указу про

віротерпимість. Початок революції 1905 року сприяв зростанню соціальної напруги та вимогам до уряду щодо політичних і релігійних реформ. Масові страйки, селянські заворушення та політичні демонстрації вимагали від уряду пом'якшення жорсткої політики, включаючи релігійні обмеження. Значна частина населення, включаючи національні та релігійні меншини, була незадоволена обмеженнями на свободу віросповідання та вимагала змін. Прагнучи зменшити суспільне невдоволення влада вимушена була демонструвати поступки та йти на зустріч вимогам повсталих. Одним з таких кроків стала реабілітація осіб, що зазнали переслідувань за віру на попередніх етапах. Так, наприкінці лютого 1905 р. Київським, Подільським та Волинським генерал-губернатором було видано документ «Про скасування обмежень, що накладалися на осіб, які відбували покарання за пропаганду штундизму, баптизму та інших релігійних поглядів» [14, арк.6].

Крім того, важливу роль відігравав зовнішній фактор, оскільки у багатьох європейських країнах вже було введено релігійну терпимість і свободу віросповідання. Натомість, пануючі в російській державі релігійні обмеження та заборони не відповідали проголошеним європейським стандартам і ускладнювали міжнародні відносини і іновірними державами, в першу чергу з католицькими та протестантськими країнами Західної Європи, і потенційно могли привести до ізоляції країни у майбутньому. Очевидно, що лібералізація релігійного законодавства в цілому відповідала інтересам баптистських громад, які, як показують сучасні дослідження, мали тісний зв'язок з впливовими політичними та громадськими діячами зарубіжних країни і могли залучати їх для лобювання своїх інтересів [4, с. 20; 6, с. 246-248].

17 квітня 1905 року імператора затвердив указ «Про зміцнення начал віротерпимості» (Далі - Указ (1905).) [15]. У результаті цієї реформи скасовувалися найбільш серйозні обмеження релігійного життя іновірців

та представників інославнох віросповідань, а також надавалися наступні права: право вільного сповідання віри та відправлення релігійних обрядів, скасовані обмеження щодо будівництва та ремонту храмів, набуття церковного майна, творення релігійних учбових закладів, створення нових громад всередині конфесій та визнання за ними релігійних обрядів тощо.

Одним з ключових здобутків Указу (1905) стало проголошення права на вільний перехід з православної конфесії до іншої християнської конфесії, а також право особи ідентифікувати себе, як представники певної конфесії. Для представників українських баптистських та штундистських громад, яких місцева влада часто помилково відносила до православних сектантів, це було надзвичайно важливе положення, оскільки тепер вони могли «за їхнім бажанням виключені з числа православних та зараховані до тієї релігії, до якої раніше належали вони самі або їхні предки», що, у свою чергу, знімало чисельні перепони на шляху сповідання своєї релігії [15].

Водночас, говорячи про позитивні наслідки прийняття квітневого указу 1905 року, справедливо буде зазначити, що його зміст був далекий від проголошення справжньої свободи віросповідання. Вітчизняні та зарубіжні дослідники звертають увагу, що продовжували зберігатися поділ конфесій на повноправні та неповноправні, православна церква та релігія користувалася державною підтримкою та захистом, перехід з православ'я міг здійснюватися лише у визнану християнську конфесію, залишалися діяти кримінально-правові норми, що закріплювали відповідальність за злочини проти віри тощо [1, с. 586-587; 5; 3, с. 163-164; 7, с. 175-176]. Фактично, можна стверджувати, що Указом (1905) було не стільки запроваджено свободу віросповідання, скільки розширено межі віротерпимості за рахунок остаточної легалізації окремих конфесій, збільшення обсягу релігійних прав їх представників та скасування найбільш архаїчних обмежень у сфері міжконфесійних конверсій.

Прийняття 17 жовтня 1905 року імператорського Маніфесту, у якому було вже чітко проголошено про надання «свободи совісті» суттєво не змінив ситуацію. В Маніфесті 1905 р. було відсутнє чітке визначення поняття «свобода совісті», а Основні закони Російської імперії (1906 р.) закріпивши надання російським підданим свободи віросповідання, водночас визначили, що умови користування цією свободою будуть визначатися окремим законом. Однак, до 1917 року такий закон так і не був прийнятий, хоча на розгляд Державної думи і подавалися декілька урядових та депутатських законопроектів про релігійні, індивідуальні та колективні свободи, а також про свободу совісті [16]. Тож, Указ (1905) продовжував виступати основним документом, що регулював міжконфесійні конверсії аж до 1917 року.

Законодавчі зміни 1905-1906 років хоча і радикально не змінили правове становище колишніх сектантських громад, водночас значно спростили переходи з однієї конфесії до іншої. Згідно з новими правилами місцева влада не мала права дозволяти або забороняти перехід в інше віросповідання, а лише здійснювала реєстрацію факту зміни віросповідання. Особа, що бажала здійснити зміну своєї конфесійної приналежності повинна були надіслати відповідну заяву місцевому губернатору, а останній пересилав заяву на розгляд місцевого духовного начальства того сповідання, до якого бажав приєднатися неофіт. Одночасно, здійснювалося повідомлення місцевого священнослужителя та керівництва церковної організації до якої належав заявник. Якщо сторони не вказували на наявність протизаконності у діях особи (наприклад, перехід з православної до іудейської віри був заборонений), що дозволяло губернаторові відхилити заяву, то процедура міжконфесійного переходу вважалася завершеною [17, с. 21].

Скасування, принаймні на законодавчому рівні, обмежень щодо переходів між конфесіями мала неоднозначні наслідки, на чому

наголошують сучасні дослідження. Зокрема, можливість поширювати своє віровчення серед представників інших конфесій та ознайомлювати їх з догматами релігійних вчень призвела до активізації місіонерської діяльності. Одними з лідерів цього руху стали баптисти, які спираючись на організаційну та фінансову підтримку закордонних громад, за короткий період зуміли побудувати ефективний механізм ознайомлення суспільства з основами свого релігійного вчення. Для здійснення місіонерської діяльності активно використовувалися друковані засоби, що включали в себе не лише релігійну літературу, а й періодичні видання: часописи («Християнин», «Баптист»), газети («Ранкова зірка»). В селах та містах проводилися публічні зібрання, які викликали жвавий інтерес у присутніх та користувалися великою популярністю у населення. Важливу роль у поширенні баптизму, відіграла активна участь його прихильників у різноманітних соціальних проектах, що були спрямовані на підвищення рівня життя населення: будівництво лікарень, будинків для сиріт, допомога малозабезпеченим тощо [6, с.248]. Як наслідок, початок ХХ ст. стає періодом неспинного зростання чисельного складу та кількості баптистських громад, які перетворюються на потужну конфесію, що спроможна представляти свої інтереси на загальнодержавному рівні [18, с.8].

Водночас, дослідники які займаються вивченням проблеми міжконфесійної конверсії після прийняття Указу (1905), роблять однозначний висновок, що основна маса бажаючих змінити віру належала до лона ПРЦ, що загрожувало потенційною небезпекою для місіонерів [5]. Зокрема, за даними Департаменту духовних справ за період з 1905 р. до 1911 р. до «баптистів» перейшло 30 094 особи, з них 24 140 осіб (80%) - із православ'я.

Прагнення царського уряду захистити інтереси ПРЦ та загальний курс на звуження обсягу прав і свобод наданих в ході революційних подій 1905-1907 рр., зумовив погір-

шення адміністративно-правових умов для місіонерської діяльності баптистів. Відповідно до прийнятих 4 жовтня 1910 р. «Правила для влаштування сектантами богослужбових і молитовних зібрань» , без спеціального дозволу могли проводитися лише молитовні зібрання у спеціально обладнаних приміщеннях, з обов'язковим про це завчасним повідомленням (за два-три тижні). Недотримання цього порядку, або критика ПРЦ чи її вчення, ставали підставою для заборони молитовних зібрань рішенням представника поліції, який обов'язково був присутній на зібранні. Не дивлячись на встановлені обмеження, місцева влада вважала їх недостатніми і пропонувала посилити контроль над діяльністю баптистів. Так, губернатори українських губерній де перехід від православ'я до баптизму відчувався найбільш сильно, звернулися до центральної влади з пропозицією доповнити правила від 4.10.1910 пунктами, які забезпечували більш ефективний контроль за баптистами, зокрема пропонувалося: заборонити без спеціального дозволу проводити богослужіння та обряди групам та сектантам, що не об'єднані у громади, а також заборонити виголошення проповідей особами, що не є засновниками громади, без дозволу адміністрації [7, с.176].

Практика застосування цих норм засвідчила, що зусилля місцевої влади були спрямовані не лише на протидію «нелегальним» сектам, але й використовувалися для переслідування легальних баптистських громад. Зокрема, у 1911 р. одна з громад баптистів Катеринославської губернії звернулася до МВС зі скаргою на дії місцевої адміністрації, яка посилюючись на правила від 04.10.1910, заборонила здійснення обряду водного хрещення просто неба [19]. У своїх листах київський юрист І.П.Кушніров, який представляв інтереси баптистів, залишив велику кількість прикладів зловживань та прямих порушень допущених місцевою владою українських губерній по відношенню до представників баптистських громад: заборона проведення

зібрань, відмова в реєстрації громади, арешти за проповідування релігійного вчення, відсутність реакції на злочини, що вчинялися по відношенню до баптистів через їх релігійні переконання (побиття, псування майна, наруга над релігійними символами тощо) [20].

Ще більших переслідувань баптистський рух зазнав у роки Першої світової війни. Прихильники ПРЦ вже давно використовували тезу про «німецьке» коріння баптизму, тож початок війни з Німеччиною, створив умови для розгортання репресій проти конкурентів, використовуючи при цьому як загальносуспільні антинімецькі настрої, так і «непатріотичну» антимілітаристську позицію баптистів у питанні військової служби. Як наслідок, почалися переслідування баптистів, що супроводжувалося закриттям громад та репресіями проти священнослужителів. Так, з 1914 по 1916 рр. було припинено діяльність баптистських громад Херсонської, Бессарабської та Таврійської губерній, а їх лідери вислані до Сибіру [21 , с. 117]. Якщо на попередніх етапах центральна влада прагнула займати позицію арбітра і намагалася недопускати надмірних переслідувань, то з початком війни був обраний курс на обмеження прав і свобод конфесій, лояльність представників яких викликала сумніви. З зрозумілих причин, найбільш суттєві обмеження торкнулися баптистських громад, де питома вага німецькомовного населення були більш значною, а громади мали тісні зв'язки з німецькими протестантами та евангелістами. 29 квітня 1915 р. Департамент духовних справ подав до Державної Думи

законопроект, згідно з яким питання про перехід з «інославного» сповідання в сектантське віровчення не могло вирішуватися без затвердження МВС. У листопаді 1916 р. Департаментом поліції був розроблений і в грудні затверджений «Статут благочиння і безпеки», зміст якого засвідчив, що в питаннях забезпечення права на свободу віросповідання уряд зробив суттєвий крок назад, повернувшись до окремих положень, що існували до віросповідної реформи 1905 року

Висновки. Політика царського уряду щодо інославних конфесій на початку ХХ століття носила загалом ліберальний характер і була спрямована на розширення їх прав і свобод. Її логічним продовженням стало прийняття указу від 17 квітня 1905 року, який скасовував найбільш серйозні обмеження релігійних прав і свобод, дозволив вільний вибір віросповідання та суттєво спростив перехід з однієї конфесії до іншої. Водночас, указ не впроваджував реальну свободу віросповідання, а лише розширив межі віротерпимості за рахунок збільшення обсягу релігійних прав. Наслідком прийняття цього указу стала активізація місіонерської діяльності баптистів, що спричинило серйозні конфлікти з ПРЦ через масовий вихід з православ'я. На місцях адміністрація продовжувала чинити тиск на баптистів та протидіяла реалізації права на вільний вибір віросповідання. Прагнення царського уряду захистити інтереси ПРЦ та початок Першої світової війни зумовили повернення релігійних обмежень, що існували до реформи 1905 р.

Анотація

У статті розглядається конфесійна політика царського уряду щодо неправославних конфесій, її правове оформлення, еволюція та методи реалізації на початку ХХ ст. Основна увага приділена проблемам свободи віросповідання представників баптистських релігійних громад на українських землях.

Встановлено, що на початку ХХ століття конфесійна політика царського уряду була спрямована на розширення релігійних прав і свобод, насамперед християнських неправославних конфесій. Одним з кроків у цьому напрямку стало прийняття указу від 17 квітня 1905 року, який скасовував найбільш серйозні обмеження релігійних прав і свобод та дозволив вільний вибір віросповідання. Аналіз закріпленого механізму реалізації права на вибір віросповідання

дозволяє зробити висновок, що він значно спростив перехід з однієї конфесії до іншої. Зроблено висновок, що указ від 17 квітня 1905 року суттєво поліпшив становище баптистів і був використаний ними для активної місіонерської діяльності, наслідком чого стало зростання чисельності представників цієї конфесії.

Проведено аналіз практики реалізації положень указу 1905 року в українських губерніях. Зроблено висновок, що на місцях місіонерська діяльність баптистів зустрічала опір православної церкви та місцевих чиновників. Автор робить висновок, що не дивлячись на проголошені права і свободи, послідовники баптистів продовжували обмежуватися у їх релігійних правах і переслідувалися владою. Особливо помітно це проявилось в роки Першої світової війни.

Ключові слова: свобода віросповідання, релігійне законодавство, релігійне право, баптизм, права меншин, державно-конфесійна політика, указ 1905 року.

Voloshkevych H.A. Freedom of conscience and religious conversion national minorities after adoption of the Edict April 17, 1905 (the case of Ukrainian baptists)

Summary

The paper deals with the development of the Baptist movements in late Imperial Russia, their perception by the ecclesiastical and secular authorities, the measures undertaken by the Church and government in order to combat the Protestant sectarianism. The main attention is paid to the problems of freedom of religion of representatives of baptist in the Ukrainian lands.

It has been established that in the early XX century, the tsarist government's confessional policy was aimed at expanding religious rights and freedoms, primarily of Christian non-Orthodox denominations. One of the steps in this direction was the adoption of the Law on Religious Tolerance on April 17, 1905, which allowed the registration sectarian communities and greatly simplified the transition from one denomination to another. Thanks to these changes, Russian-Ukrainian evangelical believers significantly expanded their missionary activity and were able to publish their literature freely.

The author analyzes the practice of implementing the provisions of the 1905 decree in the Ukrainian provinces. It is concluded that the missionary activity of Baptists on the ground was opposed by the Orthodox Church and local officials. The author comes to the conclusion that despite the legalization of religious organizations of Protestant direction, the followers of these sects continued to limit rights. They were extremely oppressed by the government during the World War I.

Key words: freedom of religion, legislation, baptism, state and church relation, religious policy, the 1905 decree, religious legislation.

Список використаних джерел:

1. Werth, Paul W and the redefinition of confessional boundaries in imperial Russia, 1905-1914. *Slavica Publishers*. Vol. 13. № 3. 2012. pp. 585-610. <https://doi.org/10.1353/kri.2012.0040>.
2. Albert W. Wardin Penetration of the Baptists into the Russian Empire in the Nineteenth Century. *Journal of European Baptist Studies*. Vol 7.3. 2007. P.34-47.
3. Polunov A. Freedom of conscience The problem of religious freedom in late imperial Russia: The case of Russian Baptists. *Journal of Eurasian Studies*. Vol. 3. 2012. P. 161-167. <https://doi.org/10.1016/j.euras.2012.03.006>
4. Coleman H. J. *Russian Baptists & Spiritual Revolution 1905-1929*. Indiana University Press. 2005. 320 p.
5. Michel Tissier Departing from Orthodoxy in Russia: 1905 – 1914 *In Revue d'histoire moderne & contemporaine*. 2010. Issue 4. Volume 57-4. URL: <https://www.cairn.info/revue-d-histoire-moderne-et-contemporaine-2010-4-page-124.htm#no369> (дата звернення: 20.05.2024)

6. John White Three Periods of Awakening in Eastern Slavic Lands *Theological Reflections: Eastern European Journal of Theology*. 2013. pp. 244-258 URL: <http://reflections.eeit-edu.info/article/download/72232/67233>. (дата звернення: 20.05.2024)
7. Павлюк Г. В. Баптисти Волинської губернії та Російська імперія. До питання про державно-церковні відносини (друга половина XIX – початок XX ст.). *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Історичне релігієзнавство*. 2010. Вип. 3. С. 167-178.
8. Проданюк Ф., Меренков Г. Історія євангельських християнських баптистів на теренах України (сер. XIX - 1929). *Науковий журнал «Графе»*. 2022. №3. С. 24-30. <https://doi.org/10.55315/graphic.2.2021.74-80>
9. Савченко С. Від штунди до баптизму: до питання про релігійну та культурну тяглість (друга половина XIX – початок XX ст.). *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія : Історичні науки*. 2012. Вип. 17. С. 46-53
10. Коваль О. Г., Коваль Г. П. Штундизм в середині XIX – першій чверті XX ст. Миколаїв, 2020. 120 с
11. Theodore R. Weeks Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History *Slavica Publishers*. 2013. Number 4. Volume 14. pp. 876-884 . <https://doi.org/10.1353/kri.2013.0051>
12. Полное собрание законов Российской Империи (далі - ПСЗРИ). Собрание третье. СПб. Гос. тип. Т.ХХІІІ: 1903. № 22581
13. ПСЗРИ. Собрание третье. СПб. Гос.тип. Т.ХХІV: 1904. № 25495
14. Центральний державний історичний архів України, м.Київ (Далі - ЦДІАК України). Ф.442. Оп.885. Спр. 92. Арк. 1-7
15. ПСЗРИ. Собрание третье. СПб. Гос.тип. Т.ХХV: 1905. № 26125
16. Werth, Paul W. Arbiters of the free conscience: state, religion, and the problem of confessional transfer after 1905. *Sacred Stories. Religion and Spirituality in Modern Russia*, Bloomington, Indiana University Press. 2007. pp. 179-199
17. Циркуляр МВД № 4628 от 18 августа 1905 года *Правительственный вестник*. 1905. № 203. С. 20–24
18. Prodanyuk, Fedir Christian Denominations on the Territory of Ukraine in the First Half of the 20th Century (1900-1939) *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: 2023. Vol. 43: Iss. 7, Article 3. pp. 3-18. DOI: <https://doi.org/10.55221/2693-2148.2454>
19. Циркуляр МВД 15 декабря 1911 г., № 11320. *Миссионерский Посох*. СПб. 1911. С. 499-500
20. Из письма И. П. Кушнерова. *Братский листок*. 1907. № 2; *Братский листок*. 1908. № 3
21. Безносова А.В. Антигерманская кампания в Екатеринославской губернии. 1914–1917 гг. *Питання німецької історії : зб. наук. пр. Д.:* Вид-во ДНУ, 2011. С.110-122

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.5>

Куркова К.М.

*доктор юридичних наук, професор
завідувач відділу науково-правових експертиз
та законопроектних робіт
Науково-дослідного інституту публічного права
<https://orcid.org/0000-0002-4259-5511>*

Козін С.М.

*доктор юридичних наук, старший дослідник
провідний науковий співробітник відділу науково-правових експертиз
та законопроектних робіт
Науково-дослідного інституту публічного права
[https:// orcid.org/0000-0001-7640-4579](https://orcid.org/0000-0001-7640-4579)*

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ГАРАНТІЙ ЗАХИСТУ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Сьогодні Україні, як ніколи, важливо забезпечити стабільний приплив інвестицій в економіку країни. При цьому йдеться не тільки про зарубіжні, а й про внутрішні інвестиції. Для цього важливим та необхідним кроком є захист останніх від різного роду загроз воєнного, політичного, соціального та іншого характеру. Забезпечення захисту інвестицій має важливе значення для держави та суспільства, оскільки це дозволяє не просто залучити додаткові кошти в економіку країни, але й створити умови для стабілізації політичної, економічної та соціальної ситуації в країні, а також створити своєрідне підґрунтя для перемоги над ворогом. В даному контексті також зауважимо, що захист інвестицій є складною за своєю сутністю та змістом діяльністю, реалізація якої вимагає побудови відповідної системи гарантій.

Стан дослідження. Ряд проблемних питань, пов'язаних із захистом інвестицій в Україні, у своїх наукових працях розглядали: Є. Голєніщева, О. Гостева, В. Кабанов, Ю. Колупасєв, О. Охотнікова, Ю. Світлична, О. Хрімлі, В. Чернадчук та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання гарантій захисту інвестицій в Україні.

Саме тому метою статті є: запропонувати авторське визначення поняття гарантій захисту інвестицій, а також виділити їх види.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що відповідно до Закону України «Про інвестиційну діяльність», захист інвестицій – це комплекс організаційних, технічних та правових заходів, спрямованих на створення умов, які сприяють збереженню інвестицій, досягненню цілі внесення інвестицій, ефективній діяльності об'єктів інвестування та реінвестування, захисту законних прав та інтересів інвесторів, у тому числі права на отримання прибутку (доходу) від інвестицій. Держава гарантує захист інвестицій незалежно від форм власності, а також іноземних інвестицій. Захист інвестицій забезпечується законодавством України, а також міжнародними договорами України. Інвесторам, у тому числі іноземним, забезпечується рівноправний режим, що виключає застосування заходів дискримінаційного характеру, які могли б перешкодити управлінню інвестиціями, їх використанню та ліквідації, а також передбачаються умови і порядок вивозу вкладених цінностей і результатів інвестицій [1]. З огляду на запропоноване законодавцем визначення, гарантії

є не просто важливою, а невід’ємною складовою забезпечення захисту інвестицій.

В теорії права під гарантіями розуміють обумовлену особливостями суспільного розвитку систему умов та засобів, за допомогою яких забезпечується повне і ефективно функціонування того чи іншого інституту. Призначення цих гарантій полягає саме в тому, щоб створити найбільш сприятливі умови для фактичної реалізації та безперешкодного здійснення своїх повноважень органами державної влади та місцевого самоврядування, а також їх посадовими особами. Гарантії спрямовані і на усунення можливих причин і перешкод неповного або неналежного виконання своїх функцій і повноважень [2, с. 131].

Отже під гарантіями захисту інвестицій найбільш доцільно розуміти сукупність визначених в нормах чинного законодавства інструментів та засобів економічного, політичного, соціального, організаційно-управлінського характеру тощо, які в своїй сукупності забезпечують безпеку та стабільність вкладень капіталу, запобігають можливим ризикам і втратам, а також гарантують інвесторам дотримання їхніх прав та інтересів в умовах політичної, економічної та правової нестабільності. Зауважимо, що вітчизняна система державних гарантій захисту іноземних інвестицій забезпечується нормами національного та міжнародного законодавства. Свій початок механізм реалізації гарантій прав іноземних інвесторів у сучасному вигляді бере з 1991 р. – прийняття Закону України «Про інвестиційну діяльність», який заклав загальні засади здійснення інвестиційної діяльності в Україні та захисту прав інвесторів при реалізації такої діяльності. Двигуном прогресу в цьому питанні стало прийняття спеціального Закону України «Про захист іноземних інвестицій на Україні», який започаткував гарантії прав і законних інтересів іноземних інвесторів у сучасному вигляді й упровадив реальні державні механізми їх забезпечення [3].

На нашу думку система відповідних гарантій є досить широкою, а тому їх доцільно

поділити на групи. Так, в першу чергу слід виділити гарантії правові. Правові гарантії, вказує В. Білоус – це система правових норм, що визначають умови і порядок реалізації прав і свобод громадян, а також засоби їх охорони і захисту [4]. Автор також підкреслює, що «ознаками гарантій в будь-якому праві є: об’єктивізація в нормах права, передбачені законом правові засоби реального забезпечення охоронюваного інтересу, обумовленість державно-правовим режимом, взаємозв’язок правових норм і заснованих на них процесуальних дій суб’єктів тієї чи іншої функції. Нерозривний зв’язок статусу особи і її юридичних гарантій не викликає сумнівів. Правовий статус особи без правових гарантій, які забезпечують реалізацію її прав, свобод, обов’язків, охороняють їх від порушень, неможливо розглядати як реальний, оскільки він буде носити, скоріше формальний характер [4]. Правові гарантії захисту іноземних інвестицій закріплено у розділі II закону України «Про режим іноземного інвестування», аналізуючи який, Ю. Світлична вказує, що яскравим проявом правових гарантій є стабільність законодавства у відповідній сфері. Так, якщо в подальшому спеціальним законодавством України про іноземні інвестиції будуть змінюватися гарантії захисту іноземних інвестицій, зазначені в розділі II цього Закону, то протягом десяти років з дня набрання чинності таким законодавством на вимогу іноземного інвестора застосовуються державні гарантії захисту іноземних інвестицій, зазначені в цьому Законі. До прав і обов’язків сторін, визначених угодою про розподіл продукції, протягом строку її дії застосовується законодавство України, чинне на момент її укладення. Зазначені гарантії не поширюються на зміни законодавства, що стосуються питань оборони, національної безпеки, забезпечення громадського порядку, охорони довкілля. Згідно з п. 1 ст. 18 Закону України «Про інвестиційну діяльність» умови договорів, укладених між суб’єктами інвестиційної діяльності, зберігають свою чинність на весь строк дії

цих договорів і в разі, коли після їх укладення законодавством (крім податкового, митного та валютного законодавства, а також законодавства з питань ліцензування певних видів господарської діяльності) встановлено умови, що погіршують становище суб'єктів або обмежують їх права, якщо вони не дійшли згоди про зміну умов договору [5].

Наступну групу гарантій складають політичні. Так, на переконання А. Олійника, політичні гарантії – це закріплені конституційними нормами та принципами політичні умови та засоби, що забезпечують здійснення свободи особи на підприємницьку діяльність. До них відносять конституційні норми, які закріплюють обов'язки держави і її органів та інших суб'єктів політичної системи суспільства по створенню умов і використанню засобів здійснення названої конституційної свободи [6]. Політичні гарантії, пише В. Шкаборо, – це політико-правовий режим нашої держави: система державної влади, заснована на принципах поділу влади, розмежування предметів ведення і повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування; народовладдя, здійснюване на основі політичного й ідеологічного різноманіття безпосередньо народом, а також через органи державної влади й органи місцевого самоврядування; існування власних органів міської влади, які не входять у систему органів державної влади; самостійність і незалежність міського самоврядування в межах своїх повноважень; повнота і гарантованість основних прав і свобод людини і громадянина тощо [7].

Отже політичні гарантії захисту інвестицій – це заходи та зобов'язання, які держава бере на себе для забезпечення стабільності та передбачуваності політичного середовища з метою захисту інтересів інвесторів та їхніх капіталовкладень. Ці гарантії знижують ризики, пов'язані з політичною нестабільністю, змінами законодавства та іншими політичними факторами. Характерними ознаками відповідних гарантій є такі: держава відпові-

дає за формування та реалізацію державної політики у відповідній сфері, а також забезпечує стабільність законодавства; Україна бере на себе зобов'язання дотримуватися двосторонніх та багатосторонніх міжнародних угод про захист інвестицій, що передбачають механізми вирішення інвестиційних спорів та захист від експропріації; забезпечення прозорих і неупереджених судових та арбітражних процедур для вирішення інвестиційних спорів; впровадження ефективних антикорупційних заходів, що забезпечують прозорість державних процедур, зменшують адміністративні бар'єри та захищають інвесторів від недобросовісних дій з боку державних органів та їх посадових осіб; держава забезпечує доступ інвесторів до повної та достовірної інформації про економічну ситуацію, законодавчі зміни та інші фактори, які можуть вплинути на їхні інвестиції.

Наступну важливу групу гарантій складають процесуальні. Вживаючи поняття «процесуальні гарантії», слід відзначити, що в сучасній юридичній літературі воно розглядається принаймні в двох аспектах. З одного боку це процесуальні гарантії відправлення правосуддя, до яких належать: безпристрасність суду, гласність та відкритість судового розгляду, оперативність правосуддя, участь народу у здійсненні правосуддя. До цього переліку варто додати ще й таку гарантію як змагальність сторін у судовому розгляді, яка означає таку його побудову, коли обвинувачення відокремлено від функції судового розгляду, а також коли обвинувачення і захист здійснюються сторонами, які мають рівні права для відстоювання своїх доводів і оспорювання доводів протилежної сторони. До речі, доволі часто ці процесуальні гарантії у деяких авторів майже повністю отожднюються з принципами правосуддя. А, з іншого боку, – це процесуальні гарантії дотримання прав людини при здійсненні правосуддя. Обидві групи гарантій є тісно взаємопов'язаними, і жодна з них не може ефективно застосовуватися без іншої, однак не викликає жодного

сумніву й те, що друга група гарантій включає в себе більш детальний перелік правових норм, які стосуються вже специфіки розгляду справ (порядку, термінів тощо) щодо того чи іншого виду судочинства [8, с. 35].

Отже процесуальні гарантії захисту інвестицій – це правові механізми та процедури, які забезпечують інвесторам можливість захисту своїх прав та інтересів в юридичній площині. Вони спрямовані на забезпечення справедливого, прозорого та неупередженого розгляду інвестиційних спорів, а також надання правових інструментів для відшкодування збитків та компенсації втрат. Захист прав інвесторів асоціюється переважно з арбітражним розглядом. Однак міжнародний арбітраж є альтернативним вирішенням спорів, в тому числі інвестиційних. Згідно з українським законодавством, а також двосторонніми інвестиційними угодами (ВІТ – bilateral investment treaty), інвестор має право звернення до національних судів України з метою захисту своїх порушених прав. Таке право, зокрема, передбачено ВІТ, укладеними між Україною та Аргентиною, Грецією, Індією, Португалією, США тощо. Відзначимо, що інвестор може звернутися до українських судів з позовом як до держави, в особі суб'єктів владних повноважень, так і до осіб приватного права. Однак практика показує, що у інвесторів низький рівень довіри до національних судів [9]. Найчастіше період розгляду інвестиційної претензії становить 3-6 місяців. Передбачається, що за цей час сторони можуть досягти компромісу і не довести спір до арбітражу. Однак держави неохоче укладають мирові угоди на даному етапі. Це обумовлено тим, що інвестиційний арбітраж – дороге «задоволення» і не у всіх інвесторів є достатньо коштів на фінансування такого процесу [9].

Не менш важливою групою є гарантії забезпечення соціальної стабільності. Соціальна стабільність – це сталий стан соціальної системи, який дозволяє їй ефективно функціонувати й розвиватися в умовах зовнішніх і внутрішніх впливів, зберігаючи свою струк-

туру. Для досягнення вказаної мети важливою умовою є порядок у суспільстві. Адже тільки так можна забезпечити стійкість і передбачуваність, керованість індивідуальної поведінки громадян, дотримання соціальних обмежень, порушення яких знижує соціальну стабільність. Зовнішніми соціальними проявами такого стану є зменшення динамізму системи, виникнення застійних процесів або збільшення кількості й масштабу соціальних конфліктів, різкий спад соціальної задоволеності населення, зростання кількості антигромадських явищ, посилення аномії [10].

Отже гарантії забезпечення соціальної стабільності в контексті захисту інвестицій – це комплекс заходів, спрямованих на підтримання соціального порядку, мінімізацію соціальних ризиків та створення сприятливого соціального середовища для ведення бізнесу. Ці заходи забезпечують інвесторам впевненість у тому, що їхні вкладення будуть захищені від негативного впливу соціальних конфліктів, страйків, громадських заворушень та інших подій, що можуть негативно вплинути на їхню діяльність.

І остання група гарантій, якій ми приділимо увагу в розрізі представленої проблематики, – економічні. Економічні гарантії, пишуть П. Рабінович та М. Хавронюк, – це сукупність економічних факторів життя суспільства. У вузькому розумінні економічними гарантіями є речові засоби забезпечення ефективності реалізації прав і свобод [11, с. 249–50]. В. Погорілко визначає економічні гарантії прав і свобод громадян України як: спосіб виробництва; економічну свободу громадян та їхніх об'єднань у виборі форм власності та здійсненні підприємницької діяльності; економічний лад суспільства, який має забезпечувати неухильне зростання продуктивних сил на основі визнання й захисту різних форм власності на засоби виробництва; соціально-орієнтовану ринкову економіку [12, с. 221].

Отже економічні гарантії захисту інвестицій – це комплекс заходів, спрямованих на забезпечення стабільності та передбачувано-

сті економічного середовища, яке захищає права та інтереси інвесторів. Вони включають політику макроекономічної стабільності, правові та фінансові інструменти, які знижують економічні ризики та сприяють залученню інвестицій. Важливим аспектом економічних гарантій є страхування інвестицій. Сьогодні Україна починає страхувати своїх інвесторів від воєнних та політичних ризиків. Початок страхування воєнних та політичних ризиків – вкрай важлива подія для ринку й не менш важлива для політики «Зроблено в Україні». Розвинена інфраструктура страхування від воєнних ризиків може бути додатковим стимулом для інвесторів виходити на український ринок, розвивати тут свої заводи і фабрики, орієнтовані на експорт. Раніше страхування від воєнних ризиків було доступне лише від міжнародних організацій – MIGA страхувало іноземні компанії, які готові інвестувати в Україну, американська DFC та

польська агенція KUKE надавали гарантії іноземним та українським компаніям. І тепер ЕКА приєднується до організацій, готових страхувати інвестиції в Україну і в Україні. Завдяки цьому українські компанії отримують додаткові гарантії фінансової безпеки, а економіка – посилення ділової активності. Страхування сприятиме створенню об'єктів та інфраструктури, необхідних для розвитку переробної промисловості та експорту товарів, зроблених в Україні [13].

Висновки. Підбиваючи підсумок представлено наукового дослідження слід узагальнити, що на сьогоднішній день важливим завданням законодавця є створення належного підґрунтя для реалізації наведених у статті гарантій, а також розширення їх переліку та змісту. Адже саме від останніх безпосередньо залежить стан захисту інвестицій в нашій країні, а відтак й інвестиційний клімат в державі загалом.

Анотація

Актуальність статті полягає в тому, що сьогодні в Україні, як ніколи, важливо забезпечити стабільний приплив інвестицій в економіку країни. При цьому йдеться не тільки про зарубіжні, а й про внутрішні інвестиції. Для цього важливим та необхідним кроком є захист останніх від різного роду загроз воєнного, політичного, соціального та іншого характеру. Забезпечення захисту інвестицій має важливе значення для держави та суспільства, оскільки це дозволяє не просто залучити додаткові кошти в економіку країни, але й створити умови для стабілізації політичної, економічної та соціальної ситуації в країні, а також створити своєрідне підґрунтя для перемоги над ворогом. В даному контексті також зауважимо, що захист інвестицій є складною за своєю сутністю та змістом діяльністю, реалізація якої вимагає побудови відповідної системи гарантій. Метою статті є: запропонувати авторське визначення поняття гарантій захисту інвестицій, а також виділити їх види. У статті обґрунтовано, що гарантії захисту інвестицій в Україні найбільш доцільно поділити на такі великі групи: 1) правові; 2) політичні; 3) процесуальні; 4) гарантії забезпечення соціальної стабільності; 5) економічні. Надано змістовну характеристику кожній із окреслених вище груп гарантій. Політичні гарантії захисту інвестицій – це заходи та зобов'язання, які держава бере на себе для забезпечення стабільності та передбачуваності політичного середовища з метою захисту інтересів інвесторів та їхніх капіталовкладень. Ці гарантії знижують ризики, пов'язані з політичною нестабільністю, змінами законодавства та іншими політичними факторами. Зроблено висновок, що гарантії забезпечення соціальної стабільності в контексті захисту інвестицій – це комплекс заходів, спрямованих на підтримання соціального порядку, мінімізацію соціальних ризиків та створення сприятливого соціального середовища для ведення бізнесу. Ці заходи забезпечують інвесторам впевненість у тому, що їхні вкладення будуть захищені від негативного впливу соціальних конфліктів, страйків, громадських заворушень та інших подій, що можуть негативно вплинути на їхню діяльність.

Ключові слова: гарантії, захист, інвестиції, захист інвестицій, правові гарантії, економічні гарантії.

Kurkova K.M., Kozin S.M. Concepts and types of investment protection guarantees in Ukraine

The relevance of the article is that today, more than ever, it is important for Ukraine to ensure a stable flow of investments into the country's economy. At the same time, we are talking not only about foreign, but also about domestic investments. For this, an important and necessary step is to protect the latter from all kinds of threats of a military, political, social and other nature. Ensuring the protection of investments is important for the state and society, as it allows not only to attract additional funds to the country's economy, but also to create conditions for the stabilization of the political, economic and social situation in the country, as well as to create a kind of basis for defeating the enemy. In this context, we also note that the protection of investments is a complex activity in its nature and content, the implementation of which requires the construction of an appropriate system of guarantees. The purpose of the article is: to offer the author's definition of the concept of investment protection guarantees, as well as to highlight their types. The article substantiates that it is most expedient to divide investment protection guarantees in Ukraine into the following large groups: 1) legal; 2) political; 3) procedural; 4) guarantees of ensuring social stability; 5) economic. Each of the groups of guarantees outlined above is given a meaningful description. Political guarantees of investment protection are measures and obligations that the state undertakes to ensure the stability and predictability of the political environment in order to protect the interests of investors and their capital investments. These guarantees reduce the risks associated with political instability, changes in legislation and other political factors. It was concluded that guarantees of social stability in the context of investment protection are a set of measures aimed at maintaining social order, minimizing social risks and creating a favorable social environment for doing business. These measures provide investors with confidence that their investments will be protected from the negative impact of social conflicts, strikes, civil unrest and other events that may negatively affect their activities.

Key words: guarantees, protection, investments, investment protection, legal guarantees, economic guarantees.

Список використаних джерел:

1. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18 вересня 1991 року № 1560-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 47. ст. 646.
2. Чернецька О. Конституційно-правовий статус депутатів місцевих рад в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2006. 220 с.
3. Крутько М. Правові механізми реалізації гарантій прав і законних інтересів іноземних інвесторів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 450–452.
4. Білоус В. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: підручник. 3-е вид. / О. Захарова, В. Ковальський, В. Лукомський та ін. / за заг. ред. В. Маляренка. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 352 с.
5. Світлична Ю. Правовий захист іноземного інвестування як складова забезпечення правопорядку в Україні. Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.). Харків, 2017. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_11_2017/pdf/1.pdf
6. Олійник А. Види гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 3. С. 50–55.
7. Шкабаро В. Конституційно-правовий статус міста в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.02; НАН України, Інститут держави і права ім. В. Корецького. К., 2004. 243 с.
8. Білоус О. Процесуальні гарантії дотримання прав людини і громадянина в діяльності органів судової влади. *ScienceRise. Juridical Science*. 2019. № 2. С. 34–38.

9. Маноїленко К. Механізми захисту прав інвесторів в Україні. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/mehanizmi-zahistu-prav-investoriv-v-ukrayini/>
10. Крисюк Ю. Соціальний та правовий порядок як необхідна умова стабільності суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». К., 2008. 17 с.
11. Рабінович П., Хавронюк М. Права людини і громадянина: навч. посібник. К.: Атіка, 2004. 463 с.
12. Конституційне право України / За ред. В.Ф. Погорілка. К.: Наукова думка, 1999. 735 с.
13. Україна починає страхувати своїх інвесторів від воєнних та політичних ризиків. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-pochynaie-strakhuvaty-svoikh-investoriv-vid-voiennykh-ta-politychnykh-ryzykiv>

УДК 343.121.4

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.6>

Крикун В.В.

*доктор юридичних наук, професор, проректор
Одеського державного університету внутрішніх справ.*

E-mail: Krykunviacheslav@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1089-555X

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЗА ФАКТАМИ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД

Постановка проблеми. Встановлення належної доказової бази в ході кримінального провадження за фактами дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП) сприяє встановленню причинно-наслідкового зв'язку між діями водіїв транспортних засобів та іншими учасниками ДТП, факту порушення правил дорожнього руху чи його відсутності, зумовлює правомірне притягнення винуватця кримінального правопорушення до кримінальної відповідальності, сприяє об'єктивному розслідуванню події ДТП. Дослідження практики доказування у кримінальних провадженнях за фактами ДТП сприяє виявленню недоліків у чинному законодавстві, розробці нових методик розслідування ДТП, покращенню роботи правоохоронних органів, вдосконаленню процедур збору, обробки та збереженню доказів, уніфікації підходів до оцінки доказів та прийнятті відповідних рішень у справах за фактами ДТП та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації у сфері доказування ДТП акцентують увагу на необхідності інтеграції новітніх технологій, удосконалення законодавчої бази, підвищення кваліфікації експертів, комплексного підходу до оцінки моральної та матеріальної шкоди, забезпечення прав учасників ДТП. У своєму дослідженні ми керувалися публіцистичними статтями практикуючих адвокатів та суддів (зокрема, А. Іванова, А. Облетова, О. Шкути), а також узагальненням судової практики в цій сфері.

Мета статті полягає у дослідженні проблемних аспектів доказування у кримінальних провадженнях за фактами дорожньо-транспортних пригод.

Виклад основного матеріалу. Доказами у справах при ДТП є: відомості щодо погодних умов, відомості щодо розташування дорожніх знаків та розмітки, відеозаписи з камер спостереження та відеореєстраторів, відомості щодо розташування та схеми роботи світлофорних об'єктів, відомості щодо проходження технічного огляду транспортного засобу та проведення його ремонту, запити направлені на встановлення особи водія, протокол огляду місця події, фото-таблиці які складаються безпосередньо після скоєння ДТП, схема дорожньо-транспортної пригоди, результати слідчого експерименту, показання очевидців, результати медичного огляду учасників ДТП ін.

Також, сторона як обвинувачення, так і захисту може надати власні докази (наприклад, результати самостійно здійснених відеофіксації та фотофіксації місця події, результати його огляду, результати проведених експертних досліджень, відповіді на запит сторони захисту здійснених в ході надання правової допомоги та ін.). Так, ч. 3 ст 93 Кримінального кодексу України визначає, що «сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого

самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів» [1]. Окреме значення для доказування в ході кримінального провадження за фактами дорожньо-транспортних пригод має результати таких судових експертиз, як: транспортно-трасологічної, автотехнічної, криміналістичних експертиз (наприклад, експертиза механічного пошкодження одягу), експертизи стану дорожніх умов в місті ДТП, експертизи відео та звукоматеріалів, психологічної експертизи психофізичних характеристик водія та ін. [2].

Значення доказів під час кримінального провадження за фактами ДТП полягає у наступному:

- сприяють реконструюванню ходу подій та встановленню причин ДТП;
- виступають ключовим фактором визначення хто з учасників ДТП несе юридичну відповідальність за її наслідками;
- у прийнятті рішення по справі слідчий, слідчий-суддя, експерт та суддя ґрунтують свої рішення на основі належних доказів;
- докази засвідчують розмір матеріальної та моральної шкоди завданої в результаті ДТП;
- забезпечують умови для належного розслідування ДТП;
- є основою для захисту прав та інтересів потерпілої та обвинуваченої особи та ін.

Для встановлення системи доказів у випадку ДТП проводяться такі слідчі дії як: огляд місця події, допит свідків та потерпілих, огляд транспортних засобів, проведення слідчих експериментів, здійснення тимчасового доступу до речей та документів, призначення комплексної експертизи, здійснення запитів на отримання документів, речей та інформації.

Проблемними аспектами фіксування первинної доказової інформації під час ДТП в ході окремих слідчих дій та заходами їх подолання можуть бути наступне:

1. *Під час огляду місця ДТП.* Серед проблемних аспектів фіксування доказів під час оглядового місця ДТП можна виділити такі, як: неякісна або неповна фіксація місця події, слідів гальмування, уламків транспортних засобів та інших важливих об'єктів, зміна обстановки та місця ДТП до прибуття слідчих, навмисні чи ненавмисні дії учасників ДТП або свідків щодо зміни розташування об'єктів на місці ДТП, відсутність свідків події або їх небажання давати показання чи упередженість, складні погодні умови та погана видимість під час нічного огляду місця події, стан шоку, стрес учасників ДТП що може вплинути на їх свідчення, необхідність надання негайної медичної допомоги постраждалим особам, недостатньо координація дій між правоохоронними, органами медичними службами та іншими учасниками огляду місця ДТП тощо. Складним питанням залишається залучення до огляду місця ДТП постраждалих осіб та осіб, які набувають статус постраждалого у випадку загибелі членів їх сім'ї, оскільки вони об'єктивно не можуть бути присутні при огляді та фіксації первісних доказів в силу необхідності рятування життя учасників ДТП, їх фізичного та психічного стану після ДТП, або загалом відсутності на місці події [3].

2. *Під час складання схеми ДТП слідчим.* Складним інколи буває визначення місця зіткнення чи наїзду на пішохода, оскільки різні учасники ДТП можуть по-різному вказувати на зауважене місце, або у випадку відсутності учасників ДТП, які можуть дати свідчення місце зіткнення чи наїзду на пішохода визначається представникам правоохоронних органів.

3. *При фіксуванні доказів на місці ДТП.* Доволі часто зустрічаються випадки коли при фіксуванні доказів на місці ДТП слідчим може допускатися помилки визначення ширини проїжджої частини, розміру узбіччя,

відстані до нерухомих орієнтирів, довжини сліду гальмування тощо [3]

4. *Під час взяття показань у водіїв учасників ДТП.* У випадках коли ознаки кримінального порушення у ДТП не є очевидними складно визначити одразу правовий статус водіїв-учасників ДТП. Наприклад, якщо допитати водія-учасника як свідка, а в подальшому в ході кримінального провадження водій отримує статус підозрюваного, то такі свідчення не можуть бути покладені в основу висновку експерта-автомеханіка [3]

5. *Під час визначення пропорції кримінальної відповідальності учасників ДТП.* Встановлення належних доказів сприяє кваліфікації діяння водіїв-учасників ДТП у формі кримінального правопорушення або діяння, яке не містить його ознак, та визначення форми вини кожного із них. При цьому, незалежно від пропорції вини кожного із них і у випадку якщо такі дії носили ознаки кримінального правопорушення, то кримінальна відповідальність настає незалежно від обсягу вини особи. При встановленні доказів для визначення пропорції кримінальної відповідальності учасників ДТП можуть виникати наступні труднощі: заперечення свідчення учасників та свідків, які ускладнюють встановлення об'єктивних обставин події, труднощі в доведення того, які саме дії учасників ДТП стали причиною негативних наслідків, врахування впливу зовнішніх факторів, необхідність проведення спеціальних експертиз та/або надання консультацій спеціалістами, вплив особистих поглядів та емоції учасників кримінального провадження на оцінку ситуації, маніпуляції та затягування процесу з боку учасників події, складнощі у визначенні розміру компенсації за матеріальну та моральну шкоду та ін.

6. *Під час проведення автотехнічних експертиз.* Часто зустрічається випадки коли перелік питань, який ставиться слідчим експерту в межах автотехнічної експертизи є або занадто вузьким, або занадто розширеним, що в подальшому дає змогу піддати сумніву висновки експертизи та заявити клопотання

про проведення додаткових експертиз. Серед складнощів встановлення доказів на основі висновку експерта автотехнічних експертиз також можна визначити наступні: відсутність достатньої кількості об'єктивних даних з місця ДТП, неправильна або неповна фіксація доказів на місці події, значні ушкодження транспортних засобів, які унеможливають точне визначення технічних аспектів аварії, втрата важливих доказів, які містять ключову інформацію для експертизи, недостатній рівень кваліфікації або досвіду експерта, можлива його упередженість або суб'єктивність, недосконалість технічного обладнання та методик проведення автотехнічних експертиз, складність врахування всіх можливих факторів, які могли вплинути на ДТП, висока вартість та тривалий час проведення автотехнічних експертиз, дискредитація результатів експертної оцінки зі сторони учасників події, вплив медіа та громадської думки у випадку резонансних ДТП та ін.

7. *Під час встановлення обсягу моральної шкоди заподіяної ДТП.* Оскільки моральні шкоди є суб'єктивним поняттям та немає чітких критеріїв оцінки складності виникають під час визначення її обсягу, оскільки вона базується на індивідуальних переживаннях, почуттях та психологічних станах постраждалої особи. Також слід зауважити на те, що кожна особа по-різному сприймає та реагує на травматичні події а наслідки моральної шкоди можуть носити довготривалий характер, що ускладнює встановлення об'єктивних критеріїв для оцінки та прогнозування моральної шкоди (наприклад, у формі посттравматичного стресового розладу, тривожних станів, депресії тощо).

8. *Під час проведення огляду водіїв-учасників ДТП.* У матеріалах огляду судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду України визначено, що «огляд водіїв та учасників ДТП є обов'язковим і ця процедура не є слідчою дією в розумінні вимог статей 214 та 223 Кримінально-процесуального кодексу Укра-

їни, а тому немає передбачених законом підстав для визначення цих результатів медичного дослідження недопустимими і такими, що отримані з порушеннями порядку передбаченого законом» [4]. Наприклад, доказами алкогольного, наркотичного чи іншого виду сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції є акт медичного огляду та результати хіміко-токсикологічних досліджень, записи у журналі реєстрації медичних оглядів, висновок щодо результатів медичного огляду. Відповідно до п. 19 розділу III Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів що знижують увагу та швидкість реакції «акт медичного огляду особи складається в одному примірнику, який залишається в закладі охорони здоров'я» [3], тому в якості доказу до суду подається завірена належним чином копія такого акту. Безпідставними на думку Верховного суду є вимога сторони захисту надання в якості доказів порушення порядку встановлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції у водіїв транспортного засобу копії сертифікату відповідності приладу технічного засобу вимірювання рівня етилового спирту (наприклад, Алконт 01 сУ-У) та свідоцтва його перевірки, оскільки, зауважений прилад фіксує показники ступеня сп'яніння, що не може ототожнюватися із поняттям «медичний огляд», який проводиться лікарем з метою фіксації ознак сп'яніння водія транспортного засобу [4].

На нашу думку, з метою подолання зауважених вище недоліків у фіксації доказів під час ДТП слід вжити низку заходів для забезпечення об'єктивності і повноти їх документування, зокрема:

1) залучення експертів криміналістів для професійної фіксації доказів;

2) здійснення якісної та детальної фото- та відеофіксації місця подій, в т.ч. і з використання дронів для зйомки місця події з висоти;

3) детальний опис місця події ,включаючи схеми креслення та план розташування об'єктів і транспортних засобів, в т.ч. внесення всіх знайдених доказів до протоколу з точним зазначенням їх розташування на місці події;

4) залучення належних свідків, які можуть підтвердити обставини події, в т.ч. включення свідчень медичних працівників, які надавали допомогу на місці події або в лікарні;

5) забезпечення належного зберігання фізичних доказів до моменту, коли постраждали або їх представники зможуть ознайомитися з ними, в т.ч. використання сучасних методів консервації доказів для запобігання їх пошкодження чи знищення;

6) залучення адвокатів та юридичних представників постраждалих осіб до участі в огляді місця події та фіксації доказів, в т.ч. представників вторинної правової допомоги;

7) аналіз даних з автомобільних регістраторів, іншого відео- та фотоехнічного обладнання, наприклад, вуличних камер спостереження;

8) застосування комплексного підходу для встановлення обсягу моральної шкоди, який повинен включати правовий психологічний медичний та соціальні аспекти;

9) використання комп'ютерного моделювання для реконструкції ДТП на основі зібраних доказових даних, в т.ч. використання 3D сканерів для створення тривимірної моделі місця події;

10) налагодження взаємодії з органами які забезпечують функціонування дорожньої інфраструктури для отримання додаткової інформації про стан доріг, розмітку дорожніх знаків в районі ДТП.

Висновки. У кримінальному провадженні за фактами ДТП використовуються різні види доказів за джерелом проходження, характером, типом події, функцією у розслідування, технічними аспектами, місцем походження та часовими параметрами. Значення доказів під

час кримінального провадження за фактами ДТП полягає у наступному: сприяють реконструюванню ходу подій та встановленню причин ДТП, виступають ключовим фактором для визначення юридичної відповідальності учасників ДТП, слугують основою для прийняття рішень слідчим, слідчим-суддею, експертом та суддею, засвідчують розмір матеріальної та моральної шкоди, забезпечують умови для належного розслідування та захисту прав і інтересів потерпілої та обвинуваченої особи. Для встановлення системи доказів у випадку ДТП проводяться такі слідчі дії як: огляд місця події, допит свідків та потерпілих, огляд транспортних засобів, проведення слідчих експериментів, здійснення тимчасового доступу до речей та документів, призначення комплексної експертизи, здійснення запитів на отримання документів, речей та інформації. З метою подолання недоліків

у фіксації доказів під час ДТП слід вжити низку заходів для забезпечення об'єктивності і повноти їх документування, зокрема: залучення експертів криміналістів для професійної фіксації доказів; здійснення якісної та детальної фото- та відеофіксації місця подій, включаючи використання дронів; детальний опис місця події із внесенням всіх знайдених доказів до протоколу; залучення належних свідків, включаючи медичних працівників; забезпечення належного зберігання фізичних доказів; залучення адвокатів та юридичних представників постраждалих осіб; аналіз даних з автомобільних регістраторів та інших відео- і фотофіксувальних пристроїв; застосування комплексного підходу для встановлення обсягу матеріальної та моральної шкоди; використання комп'ютерного моделювання для реконструкції ДТП, включаючи створення тривимірної моделі місця події.

Анотація

У статті здійснено дослідження проблемних аспектів доказування у кримінальних провадженнях за фактами дорожньо-транспортних пригод. Визначено, що у кримінальному провадженні за фактами ДТП використовуються різні види доказів за джерелом проходження, характером, типом події, функцією у розслідування, технічними аспектами, місцем походження та часовими параметрами. Зауважено значення доказів під час кримінального провадження за фактами ДТП, яке полягає у наступному: сприяють реконструюванню ходу подій та встановленню причин ДТП, виступають ключовим фактором для визначення юридичної відповідальності учасників ДТП, слугують основою для прийняття рішень слідчим, слідчим-суддею, експертом та суддею, засвідчують розмір матеріальної та моральної шкоди, забезпечують умови для належного розслідування та захисту прав і інтересів потерпілої та обвинуваченої особи. Підкреслено, що для встановлення системи доказів у випадку ДТП проводяться такі слідчі дії як: огляд місця події, допит свідків та потерпілих, огляд транспортних засобів, проведення слідчих експериментів, здійснення тимчасового доступу до речей та документів, призначення комплексної експертизи, здійснення запитів на отримання документів, речей та інформації. Внесено пропозиції, що з метою подолання недоліків у фіксації доказів під час ДТП слід вжити низку заходів для забезпечення об'єктивності і повноти їх документування, зокрема: залучення експертів криміналістів для професійної фіксації доказів; здійснення якісної та детальної фото- та відеофіксації місця подій, включаючи використання дронів; детальний опис місця події із внесенням всіх знайдених доказів до протоколу; залучення належних свідків, включаючи медичних працівників; забезпечення належного зберігання фізичних доказів; залучення адвокатів та юридичних представників постраждалих осіб; аналіз даних з автомобільних регістраторів та інших відео- і фотофіксувальних пристроїв; застосування комплексного підходу для встановлення обсягу матеріальної та моральної шкоди; використання комп'ютерного моделювання для реконструкції ДТП, включаючи створення тривимірної моделі місця події.

Ключеві слова: докази, доказування, кримінальне провадження за фактами ДТП.

Krykun V.V. Problem aspects of proof in criminal proceedings on the facts of traffic accidents

The article examines the problematic aspects of evidence in criminal proceedings based on the facts of traffic accidents. It was determined that different types of evidence are used in the criminal proceedings based on the facts of the road accident, depending on the source of occurrence, nature, type of event, function in the investigation, technical aspects, place of origin and time parameters. The importance of evidence during criminal proceedings on the facts of a traffic accident is noted, which is as follows: they contribute to the reconstruction of the course of events and the establishment of the causes of the traffic accident, they act as a key factor in determining the legal responsibility of the participants in the traffic accident, they serve as the basis for decision-making by the investigator, investigator-judge, expert and judge, certify the amount of material and moral damage, provide conditions for proper investigation and protection of the rights and interests of the victim and accused person. It is emphasized that in order to establish a system of evidence in the event of a road accident, the following investigative actions are carried out: inspection of the scene of the incident, questioning of witnesses and victims, inspection of vehicles, conducting investigative experiments, providing temporary access to things and documents, appointing a comprehensive examination, making requests for obtaining documents, things and information. Proposals were made that in order to overcome shortcomings in the recording of evidence during road accidents, a number of measures should be taken to ensure the objectivity and completeness of their documentation, in particular: involvement of forensic experts for professional recording of evidence; implementation of high-quality and detailed photo and video recording of the event location, including the use of drones; a detailed description of the scene of the incident with the inclusion of all found evidence in the protocol; involvement of appropriate witnesses, including medical professionals; ensuring proper storage of physical evidence; involvement of lawyers and legal representatives of the affected persons; analysis of data from car recorders and other video and photo recording devices; application of a comprehensive approach to determine the amount of material and moral damage; the use of computer modeling for the reconstruction of road accidents, including the creation of a three-dimensional model of the scene of the accident.

Key words: evidence, proof, criminal proceedings based on the facts of a road accident.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. від 12.04.2012 р. № 651-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1092> (дата звернення: 07.04.24)
2. Облетов А. Докази у справах про ДТП в кримінальному процесі. *HAS*. URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/obletov-artem/articles/dokazi-u-spravah-pro-dtp-v-kriminalnomu-procesi-advokat-artem-obletov> (дата звернення: 14.04.24)
3. Іванов А.П. Кримінальні справи про ДТП: окремі аспекти. *Протокол. Юридичний інтернет ресурс*. URL: https://protocol.ua/ua/kriminalni_spravi_pro_dtp_okremi_aspekti/ (дата звернення: 13.04.24)
4. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Oglyad_KKS_09_2022_1.pdf (дата звернення: 11.04.24)
5. Інструкції про порядок виявлення дії в транспортних засобах ознак алкогольного наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів що знижують увагу та швидкість реакції: Наказ МВС України, МОН України від 09.11.2015 р. № 1452/735 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text> (дата звернення: 05.04.24)
6. Богатирьов І.Г., Богатирьова О.І., Грицаєнко Л.Р., Богатирьов А.І., Меленко О.І., Миронюк О.І., Пузирьов М.С., Томаш Л.В., Швець О.В., Шкута О.О. Актуальні проблеми юридичної відповідальності : навчальний посібник. за заг. ред. І.Г. Богатирьова. Київ: Дакор, 2016. 212 с.
7. Пам'ятка випускникові 2022 року зі складання окремих процесуальних документів у кримінальному провадженні / Розроб. Галунько В.М., Дмитренко Н.А., Іванюк Н.Р., Новікова М.М., Савельєва І.В., Соловей О.М., Устюжанінова О.Т., Шкута О.О., Херсон, Одеса: Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ, 2022. 12 с.

Тарасенко О.С.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри оперативно-розшукової діяльності
Національної академії внутрішніх справ*

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ЗАЙНЯТТЯ РИБНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ

Постановка проблеми. В залежності від умов, що складаються на етапах досудового розслідування формується слідча ситуація, від якої залежить вибір напряму розслідування та формування необхідного алгоритму дій прокурора, слідчого чи дізнавача для забезпечення ефективного досудового розслідування. Серед вчених-криміналістів не існує єдиного визначення змісту та сутності поняття слідчої ситуації. Тому вважаємо нагальною проблемою дослідити зміст вказаного поняття та його особливості на початковому етапі досудового розслідування незаконного зайняття рибним добувним промислом.

Аналіз публікацій в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню поняття та класифікації слідчих ситуацій приділяли свою увагу такі провідні вчені-криміналісти, як: В. П. Бахін, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, О. Н. Колесниченко, В. О. Коновалова, Г. А. Матусовський, М. В. Салтевський, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та інші. Однак належної уваги в юридичній літературі дослідженню типових слідчих ситуацій на початковому етапі досудового розслідування незаконного зайняття рибним добувним промислом приділено не було, що визначає актуальність цієї статті.

Метою цієї статті є дослідження типових слідчих ситуацій на початковому етапі досудового розслідування незаконного зайняття рибним добувним промислом.

Виклад основного матеріалу. Напрямок діяльності органу досудового розслідування на початковому етапі залежить від обставин, що підлягають доказуванню. Мета даної діяльності спрямована на розкриття кримінального правопорушення та складається з алгоритму необхідних дій, в залежності від слідчої ситуації, що склалася на початковому етапі досудового розслідування.

Алгоритм дій прокурора, слідчого та дізнавача щодо розслідування незаконного зайняття рибним добувним промислом складається з наступних заходів: аналізу початкової інформації; оцінці слідчої ситуації, що сформувалась; планування розслідування та виокремлення тактичних завдань; висунення версій щодо обставин події та з метою їх перевірки проведення необхідних слідчих (розшукових) дій та тактичних операцій.

Основна спрямованість початкового етапу розслідування – інтенсивний пошук, виявлення і закріплення доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Головними завданнями, що постають перед слідчим є належний збір і фіксація матеріальних слідів кримінального правопорушення для встановлення підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення; визначення осіб, які сприймали ідеальні сліди кримінальних правопорушень, чим розширюється база свідків; встановлення обставин учинення кримінального правопорушення [8, с. 14-15].

Основними джерелами інформації про

протиправні дії передбачені ст. 249 КК України слід відзначити:

– повідомлення, що надходять від державних природоохоронних органів - Державного агентства з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм за результатами проведення рибоохоронних рейдів;

– повідомлення, що надходять від співробітників Національної поліції України за результатами безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення;

– повідомлення, що надходять від фізичних або юридичних осіб (громадських природоохоронних організацій тощо) у випадку виявлення факту незаконного вилову риби.

Ми підтримуємо найбільш поширену позицію в криміналістичній літературі щодо визначення меж початкового етапу досудового розслідування, який розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі - ЄРДР) та закінчується повідомленням про підозру особі, що вчинила протиправне діяння.

При наявності приводів і підстав для початку досудового розслідування прокурором, слідчим та дізнавачем приймається рішення про внесення відомостей до ЄРДР. Відповідно до ч. 5 ст. 214 КПК до ЄРДР вносяться відомості про:

1) дату надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;

2) прізвище, ім'я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника;

3) інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;

4) короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела;

5) попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення з зазначенням

статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

6) прізвище, ім'я, по батькові та посада службової особи, яка внесла відомості до реєстру, а також слідчого, прокурора, який вніс відомості до реєстру та/або розпочав досудове розслідування;

7) інші обставини, передбачені положенням про Єдиний реєстр досудових розслідувань.

У Єдиному реєстрі досудових розслідувань автоматично фіксується дата внесення інформації та присвоюється номер кримінального провадження [6].

Слідча ситуація як наукова криміналістична категорія має не лише теоретичне, а й насамперед прикладне значення для методики розслідування окремих видів злочинів [1, с. 82].

Запровадив визначення терміна «слідча ситуація» О. Н. Колесниченко. Вчений розглядав слідчу ситуацію, як положення в розслідуванні злочинів, що вирізняється наявністю тих або інших доказів й інформаційного матеріалу та обумовлено конкретними завданнями його збирання й перевірки, що виникають у зв'язку із цим [3, с. 19].

В свою чергу М. В. Салтевський розглядає слідчу ситуацію, як об'єктивну реальність (матеріальні й ідеальні джерела) та систему, пізнану суб'єктом доказування на цей момент [9, с. 87].

У криміналістиці слідчу ситуацію прийнято розглядати у двох значеннях – широкому та вузькому. У широкому значенні слідча ситуація – це сукупність усіх умов, що впливають на розслідування і визначають його особливості. Така сукупність найповніше характеризує й відображає усе, що впливає й може впливати на розслідування злочину, а отже, дозволяє визначити шляхи й засоби цілеспрямованого впливу на слідчу ситуацію. З практичної точки зору, ціннішим вважається поняття слідчої ситуації у вузькому значенні – як змістовної характеристики інформаційних даних, якими володіє

слідчий на певному етапі розслідування. Як зазначається, у кожному конкретному кримінальному провадженні на конкретний момент часу є певна кількість інформації, необхідної для успішного розслідування [7, с. 197].

Ми цілком підтримуємо позицію, що кримінальне провадження здійснюється в конкретних умовах часу, місця, обстановки, залежно від дій та поведінки осіб, залучених до його сфери, та під впливом інших чинників. Ця складна система взаємозв'язків складає ту конкретну обстановку, в якій працює слідчий та інші компетентні суб'єкти. Зазначена обстановка отримала в криміналістиці назву слідчої ситуації [4].

Слідча ситуація формується під впливом наступних чинників:

– психологічного характеру: стан слідчого; безконфліктний процес розслідування чи навпаки, конфліктні відносини між слідчим та протидіючими особами;

– інформаційного характеру: обізнаність слідчого про обставини кримінального правопорушення, можливі докази, заходи протидії з боку зацікавлених осіб;

– процесуального і тактичного характеру: особливості процесуальної форми кримінального провадження; наявні докази; існування джерел орієнтуючої інформації; ступінь тактичного ризику та можливості його мінімізації;

– організаційно-технічного характеру: забезпеченість зв'язком між черговою частиною та слідчо-оперативною групою; можливість мобільного маневрування наявними силами і засобами та ін. [5, с. 386].

Якість проведення досудового розслідування на початковому етапі залежить від комплексу слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, а також складання прокурором, слідчим чи дізнавачем плану розслідування кримінального правопорушення.

Щодо класифікації слідчих ситуацій при розслідуванні кримінальних правопорушень, скоєних злочинною, організованою групою, окремою особою шляхом незаконного кори-

сливого вилучення об'єктів тваринного, рослинного світу, корисних копалин, погоджуємось з думкою С. О. Книженко, яка виділяє дві такі ситуації. Перша ситуація – мало місце незаконне корисливе вилучення об'єктів тваринного, рослинного світу, корисних копалин і члени злочинної (організованої) групи затримані з речовими доказами. Друга ситуація – мало місце незаконне корисливе вилучення об'єктів тваринного, рослинного світу, корисних копалин, але особа злочинця (чи члени злочинної (організованої) групи) з місця злочину втекли [2, с. 111-112].

На підставі дослідження практики досудового розслідування незаконного зайняття рибним добувним промислом нами можливо виділити наступні типові слідчі ситуації, з метою повного дослідження обставин події, зокрема:

1) встановлені ознаки кримінального правопорушення передбаченого ст. 249 КК України, конкретну особу (осіб) виявлено під час вчинення незаконного вилову риби або безпосередньої після нього і вона не переховується;

2) встановлені ознаки кримінального правопорушення передбаченого ст. 249 КК України, наявні дані про особу (осіб), які вчинили протиправне діяння, але вони переховуються від правоохоронних органів;

3) виявлено факт протиправного діяння передбаченого ст. 249 КК України, але інформація про особу злочинця відсутня.

Розглянемо більш детально вказані типові слідчі ситуації, що виникають на початковому етапі досудового розслідування незаконного зайняття рибним добувним промислом.

Найбільш сприятливою є перша слідча ситуація, коли отримано повідомлення про вчинення незаконного зайняття рибним добувним промислом, конкретну особу (осіб) виявлено під час вчинення незаконного вилову риби або безпосередньої після нього і вона не переховується. Як правило, таке повідомлення надходить від особи, яка була свідком вказаної події, зокрема: співробітника територіального органу Державного агентства

з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм, Національної поліції України тощо. Слід зазначити, що таку слідчу ситуацію відносять до категорії кримінальних правопорушень вчинених в умовах очевидності. Тактичні завдання при даній ситуації вирішуються завдяки проведенню окремих слідчих (розшукових) дій. При даній слідчій ситуації необхідно провести наступні заходи: допит в якості свідка, заявника про джерела повідомленої інформації та відомі йому обставини незаконного вилову риби; огляд місця події, у разі необхідності провести обшук в порядку ч. 3 ст. 233 КПК України у човні автомобілі тощо; допит свідків, які можуть повідомити про обставини вчинення кримінального правопорушення, а також осіб, які були залучені до проведення слідчих (розшукових) дій в якості спеціаліста та понятих; призначення необхідних судових експертиз для підтвердження розміру спричиненої шкоди доквіллю; накладти арешт на об'єкти вилучені в ході проведення слідчого огляду та обшуку (риба, знаряддя та засоби кримінального правопорушення тощо).

Друга типова слідча ситуація є більш складною, коли встановлені ознаки кримінального правопорушення передбаченого ст. 249 КК України, наявні дані про особу (осіб), які вчинили протиправне діяння, але вони переховуються від правоохоронних органів. Засобами вирішення тактичних завдань при даній слідчій ситуації є слідчі (розшукові) дії, які поєднані з оперативно-розшуковими заходами, а саме: огляд місця події; обшук в порядку ч. 3 ст. 233 КПК України; допити свідків; призначення необхідних судових експертиз. З метою встановлення особи, яка переховується необхідно направити доручення оперативно-розшуковому підрозділу про проведення слідчих (розшукових) дій у порядку ст. 40, 40¹ КПК України, в якому визначити наступні заходи: за допомогою оперативно-розшукових заходів встановити місцезнаходження особи, яка вчинила незаконний вилов риби; провести обхід будинків, які розташовані поряд

з місцем вчинення кримінального правопорушення з метою встановлення свідків-очевидців кримінального правопорушення.

Третя типова слідча ситуація, коли виявлено факт протиправного діяння передбаченого ст. 249 КК України, але інформація про особу злочинця відсутня, викликає у прокурора, слідчого чи дізнавача та співробітників оперативних підрозділів значні труднощі при встановленні усіх обставин незаконного вилову риби. Тактичні завдання полягають у зборі інформації про особу злочинця, з'ясування обставин вчиненого протиправного діяння (час, спосіб, знаряддя та засоби вилову риби), встановлення свідків-очевидців злочинної події. При даній слідчій ситуації необхідно провести наступний комплекс слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів: огляд місця події; допит в якості свідка, особи, яка виявила факт незаконного вилову риби; призначення необхідних судових експертиз. Крім того, необхідно направити оперативно-розшуковому підрозділу доручення про проведення слідчих (розшукових) дій у порядку ст. 40, 40¹ КПК України з метою отримання орієнтуючої інформації про встановлення особи, яка вчинила незаконний вилов риби та свідків-очевидців протиправного діяння.

В подальшому, при наявності необхідної доказової інформації, яка отримана на початковому етапі досудового розслідування, особі повідомляється про підозру і досудове розслідування переходить на наступний етап.

Висновки. Таким чином, слід зазначити, що на початковому етапі досудового розслідування незаконного зайняття рибним добувним промислом прокурор, слідчий чи дізнавач здійснюють свою діяльність за розробленим планом, який складається відповідно до наявної слідчої ситуації. Крім того, для забезпечення ефективного досудового розслідування на основі отриманої інформації визначається коло тактичних завдань, що включають в себе порядок проведення слідчих (розшукових) дій.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню типових слідчих ситуацій на початковому етапі досудового розслідування незаконного зайняття рибним добувним промислом. Розглядаються теоретичні засади поняття слідчої ситуації. Звертається увага на те, що слідча ситуація як наукова криміналістична категорія має не лише теоретичне, а й насамперед прикладне значення для методики розслідування окремих видів злочинів.

Висвітлені основні джерела інформації про протиправні дії передбачені ст. 249 КК України, а саме: повідомлення, що надходять від державних природоохоронних органів – Державного агентства з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм за результатами проведення рибоохоронних рейдів; співробітників Національної поліції України; повідомлення, що надходять від фізичних або юридичних осіб.

Акцентується увага на тому, що на формування слідчої ситуації впливають чинники психологічного, інформаційного, організаційно-технічного, процесуального і тактичного характеру. Наголошено, що якість проведення досудового розслідування на початковому етапі залежить від підібраних слідчих (розшукових) дій, а також складання прокурором, слідчим чи дізнавачем плану розслідування кримінального правопорушення.

На підставі дослідження практики досудового розслідування незаконного зайняття рибним добувним промислом детально проаналізовані наступні типові слідчі ситуації, зокрема: 1) встановлені ознаки кримінального правопорушення передбаченого ст. 249 КК України, конкретну особу (осіб) виявлено під час вчинення незаконного вилову риби або безпосередньої після нього і вона не переховується; 2) встановлені ознаки кримінального правопорушення передбаченого ст. 249 КК України, наявні дані про особу (осіб), які вчинили протиправне діяння, але вони переховуються від правоохоронних органів; 3) виявлено факт протиправного діяння передбаченого ст. 249 КК України, але інформація про особу злочинця відсутня.

Ключові слова: незаконний рибний промисел, слідчий, типова слідча ситуація, кримінальне правопорушення, слідчі (розшукові) дії, початковий етап розслідування.

Tarasenko O.S. Typical investigative situations of the initial stage of the pre-trial investigation into the illegal fishing. The scientific article is devoted to the study of typical investigative situations at the initial stage of the pre-trial investigation of illegal fishing. The theoretical foundations of the concept of investigative situation are considered. Attention is drawn to the fact that the investigative situation as a scientific forensic category has not only theoretical, but also primarily applied significance for the methodology of investigation of certain types of crimes.

The highlighted main sources of information about illegal actions are provided for in Art. 249 of the Criminal Code of Ukraine, namely: notifications received from state nature protection bodies - the State Agency for the Development of Land Reclamation, Fisheries and Food Programs based on the results of fish protection raids; employees of the National Police of Ukraine; messages coming from individuals or legal entities.

Attention is focused on the fact that psychological, informational, organizational-technical, procedural and tactical factors influence the formation of the investigative situation.

It is emphasized that the quality of conducting a pre-trial investigation at the initial stage depends on the selected investigative (search) actions, operative and investigative measures, as well as the drafting of a criminal offense investigation plan by the prosecutor, investigator or inquirer.

On the basis of the study of the practice of pre-trial investigation of illegal employment in extractive fishing, the following typical investigative situations were analyzed in detail, in particular: 1) established signs of a criminal offense provided for in Art. 249 of the Criminal Code of Ukraine,

a specific person (persons) was discovered during the commission of illegal fishing or immediately after it and he is not hiding; 2) established signs of a criminal offense provided for in Art. 249 of the Criminal Code of Ukraine, available data about the person(s) who committed an illegal act, but they are hidden from law enforcement agencies; 3) the fact of an illegal act provided for in Art. 249 of the Criminal Code of Ukraine, but there is no information about the identity of the criminal.

Key words: Illegal fishing, investigator, the typical investigative situation, criminal offense, investigative (search) actions, the initial stage of the pre-trial investigation.

Список використаних джерел:

1. Антошук А. О. Початковий етап розслідування вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 203 с.
2. Книженко С. О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 207 с.
3. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харьков, 1967. 509 с.
4. Криміналістика : мультимед. навч. посіб. Київ : Нац. акад. внутр. справ. URL : <https://arm.naiu.kiev.ua/books/criminalistics/info/lec14.html>
5. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін. ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2020. 752 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
7. Настільна книга слідчого : наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.; Київ : Ін Юре, 2003. 720 с.
8. Розслідування хуліганства, вчиненого у публічних місцях : метод. реком. / Д. М. Тичина, А. А. Вознюк, А. О. Антошук, Р. В. Куций. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 35 с.
9. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Харків : Консум, 2001. Ч. 2. 528 с.

УДК 347.991(477):347.951

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.8>

Олашин В.В.

*адвокат, доктор філософії в галузі права
кафедра адміністративного, фінансового та інформаційного права
Ужгородського національного університету
ORCID: 0000-0002-8638-8004
e-mail: volodymyr.olashyn@uzhnu.edu.ua*

ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ ЗА ВИНЯТКОВИМИ ОБСТАВИНАМИ У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА: АНАЛІЗ ПРОЦЕДУР ТА ПРАКТИКА ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Постановка проблеми: у адміністративному судочинстві України тоді виникла низка проблем, пов'язаних із переглядом судових рішень Верховним Судом України. Зокрема, питання допуску справ до провадження, підготовки справ до розгляду, порядку розгляду справ, а також повноважень Верховного Суду України викликали численні складнощі та суперечності.

Основною проблемою стало неоднакове застосування судами касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального та процесуального права, що призводило до ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах. Це створювало правову невизначеність та підірвало довіру до судової системи.

Процедури допуску справ до провадження Верховним Судом України були непрозорими та затягнутими. Вирішення питання про допуск справи до провадження залежало від суб'єктивного розсуду судді-доповідача, а у випадку його негативного висновку, питання вирішувалося колегією з трьох суддів, що додатково ускладнювало процес.

Крім того, підготовка справи до розгляду часто затягувалася через необхідність витребування матеріалів справи, звернення до фахівців Науково-консультативної ради та інших заходів, що суттєво збільшувало строки розгляду справ. Це призводило до зниження ефективності судочинства та затягування процесу.

Порядок розгляду справ Верховним Судом України був складним і не завжди ефективним. Наприклад, засідання судових палат та спільні засідання різних палат часто були неповноважними через відсутність необхідної кількості суддів. Це створювало додаткові перепони для оперативного розгляду справ.

Повноваження Верховного Суду України щодо перегляду судових рішень також мали свої проблеми. Зокрема, наявність різних підстав для скасування або зміни судових рішень створювала правову невизначеність. Відсутність чітких критеріїв для застосування цих підстав ускладнювала роботу суддів та негативно впливала на правову визначеність.

Крім того, відмова у задоволенні заяви про перегляд судового рішення часто була недостатньо мотивованою, що призводило до невдоволення сторін процесу та підірвало довіру до судової системи. Невиконання рішень Верховного Суду України залишалося значною проблемою, оскільки тягло за собою відповідальність, встановлену законом, але не завжди ефективно застосовувалося на практиці.

Таким чином, існуючі проблеми у процесі перегляду судових рішень Верховним Судом України потребували негайного вирішення з метою забезпечення ефективного, справедливого та своєчасного судочинства.

Актуальність дослідження. Проблема допуску справ до провадження у Верховному Суді України є надзвичайно важли-

вою в контексті забезпечення верховенства права та доступу до правосуддя. Актуальність дослідження цієї теми зумовлена кількома ключовими аспектами.

По-перше, ефективний та справедливий розгляд справ у Верховному Суді України є основоположним елементом правової системи держави. Верховний Суд відіграє роль найвищого судового органу, який забезпечує єдність судової практики та правову визначеність. Тому питання, пов'язані з допуском справ до провадження, є важливими для гарантування стабільності правових норм та уникнення правових колізій.

По-друге, аналіз процедури допуску справ до провадження у Верховному Суді України є важливим з точки зору забезпечення прав осіб на справедливий судовий розгляд. Відсутність чітких та прозорих механізмів допуску може призвести до затягування судового процесу, що, у свою чергу, впливає на довіру громадян до судової системи. Дослідження цієї теми дозволяє виявити можливі прогалини в законодавстві та судовій практиці, які потребують удосконалення.

По-третє, з урахуванням міжнародних стандартів та зобов'язань України, важливо досліджувати, наскільки процедури допуску справ до провадження у Верховному Суді відповідають принципам Європейської конвенції з прав людини та інших міжнародних документів. Зокрема, важливо оцінити, чи забезпечуються права на доступ до суду, на справедливий розгляд справи у розумний строк та на ефективний захист порушених прав.

По-четверте, враховуючи сучасні тенденції цифровізації судочинства та запровадження новітніх технологій у судових процесах, актуальним є дослідження можливостей автоматизації процесів допуску справ до провадження. Це може значно підвищити ефективність роботи судової системи, зменшити навантаження на суддів та покращити якість розгляду справ.

Таким чином, дослідження актуальних питань допуску справ до провадження у Верховному Суді України є не лише теоретично

значущим, але й практично необхідним для вдосконалення правової системи держави та забезпечення ефективного захисту прав і свобод громадян.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Судові помилки в адміністративному судочинстві аналізував В.В. Горбалінський [1]. Сопілко І. М. працювала над науково-практичним коментарем Кодексу адміністративного судочинства України [2]. Застосовність гарантій права на справедливий суд в адміністративному судочинстві: практика Європейського суду з прав людини та українські реалії вивчала Писаренко Н.Б. [3]. Рябченко Я.С. досліджувала засади процедури оскарження нормативно-правових актів в адміністративному судочинстві України у контексті європейського інтеграційного процесу [4].

Мета даної статті, перегляд судових рішень Верховним Судом України може бути різноманітною, залежно від контексту та цільової аудиторії. Інформаційна: надати читачам загальне розуміння процедури та правил перегляду судових рішень Верховним Судом України. Освітня: пояснити правові аспекти процедури перегляду судових рішень громадянам та фахівцям в сфері права. Правозахисна: висвітлити процедуру перегляду судових рішень як інструмент захисту прав громадян та відстоювання їх законних інтересів. Аналітична: проаналізувати ефективність та справедливість процедури перегляду судових рішень Верховним Судом України на прикладі конкретних справ. Практична: надати поради щодо складання заяв про перегляд судових рішень та пояснити найважливіші вимоги до цих документів.

Враховуючи ці можливі цілі, стаття може служити як джерело інформації, навчальний матеріал, інструмент правозахисту, аналітичний документ або практичний посібник для громадян та юристів.

Виклад основного матеріалу. Перегляд судових рішень Верховним Судом України регулювався певними правилами, встановленими Кодексом адміністративного судочинства.

чинства України. Верховний Суд України мав право переглядати рішення в адміністративних справах лише відповідно до підстав, установлених цим Кодексом.

Сторони та інші учасники справи мали право подати заяву про перегляд судових рішень в певних обставинах, таких як перегляд у касаційному порядку в адміністративних справах або звернення до Вищого адміністративного суду України з певними питаннями. Також, особа, на користь якої було прийнято рішення міжнародною судовою установою, мала право подати заяву про перегляд на підставі відповідних обставин [5].

Підстави для подання заяви про перегляд судових рішень були визначені. Це включало такі обставини, як неоднакове застосування норм матеріального та процесуального права, порушення міжнародних зобов'язань України, а також невідповідність рішення нормам права, що може призвести до незаконного судового рішення [5, 6, 7, с. 324-334].

Заяви про перегляд судових рішень мали строки подання, а також вимоги до свого оформлення. Вони повинні були бути подані у письмовій формі і містити необхідну інформацію щодо сторін, підстав для перегляду та вимоги особи, яка подає заяву. Також, до заяви мали додаватися необхідні документи, які підтверджували підстави для перегляду [5, 6, 7, с. 324-334].

Після подання заяви про перегляд, суд проводив перевірку її відповідності встановленим вимогам. Якщо заява була подана з порушенням вимог, заявник отримував повідомлення про недоліки та мав можливість їх усунути. В іншому випадку, заява поверталася заявнику [5, 6, 7, с. 324-334].

Таким чином, порядок перегляду судових рішень Верховним Судом України був встановлений законодавством, що забезпечувало правовий захист учасників судового процесу.

Допуск справи до провадження вирішувався суддею-доповідачем, який був визначений у порядку, передбаченому КАСУ. Якщо суддя-доповідач вважав подану заяву обгрун-

тованою, він відкривав провадження, але якщо він приймав рішення про необґрунтованість заяви, то питання про допуск справи до провадження розглядалося колегією з трьох суддів. Ця колегія складалася з судді-доповідача та ще двох суддів, які були визначені автоматизованою системою документообігу суду. Провадження відкривалося, якщо хоча б один із суддів колегії підтримав відкриття справи [5, 6, 7, с. 324-334].

Ухвала про відкриття провадження або відмову у допуску справи до провадження приймалася протягом п'ятнадцяти днів з дня надходження заяви або з дня усунення недоліків, якщо такі були, а в разі витребування копії рішення міжнародної судової установи - з дня надходження такої копії. Розгляд питання про допуск справи до провадження відбувався без виклику осіб, які брали участь у справі. Копія ухвали про відкриття провадження або відмову у допуску справи до провадження надсилалася разом із копією заяви особам, які брали участь у справі [5, 6, 7, с. 324-334].

Підготовка справи до розгляду Верховним Судом України здійснювалася суддею-доповідачем протягом п'ятнадцяти днів з дня відкриття провадження. Суддею-доповідачем виконувалися різні завдання, включаючи надсилання ухвали про відкриття провадження та матеріалів справи до відповідного суду, вирішення питань про зупинення виконання судових рішень, звернення до фахівців Науково-консультативної ради при Верховному Суді України для підготовки наукових висновків та інші дії, необхідні для розгляду справи. Після завершення підготовчих дій суддею-доповідачем призначався розгляд справи Верховним Судом України [5, 6, 7, с. 324-334].

Справи розглядалися Верховним Судом України згідно з правилами, встановленими відповідно до Глав 2 і 3 розділу IV КАСУ. Якщо справа стосувалася перегляду судового рішення з певних підстав, то вона розглядалася Судовою палатою в адміністративних справах Верховного Суду України або на спільному засіданні відповідних судових

палат. Засідання були правомочними за умови присутності відповідної кількості суддів. У разі виявлення необхідності відійти від висновку про застосування певної норми права, справа передавалася на спільне засідання судових палат. Суд розглядав справи протягом одного місяця з дня призначення [5, 6, 7, с. 324-334].

Верховний Суд України приймав постанови про повне або часткове задоволення заяви або про відмову у задоволенні заяви. Якщо судді не погоджувалися з постановою, вони могли висловити окрему думку, яка додавалася до постанови. Постанови Верховного Суду України були остаточними і не підлягали оскарженню, за винятком певних випадків, передбачених відповідно до законодавства [5, 6, 7, с. 324-334].

Постанова Верховного Суду України про задоволення заяви могла бути ухвалена у випадках, коли існували підстави, передбачені законодавством. Наприклад, якщо порушення норм процесуального права перешкоджало подальшому провадженню у справі або було порушення правил підсудності справ, суд мав право скасувати судові рішення та передати справу для повторного розгляду до відповідного суду. Також, у випадках неправильного застосування норм матеріального права, суд міг скасувати судові рішення і ухвалити нове або змінити попереднє рішення [5, 6, 7, с. 324-334].

У разі відмови у задоволенні заяви, суд мав право також вмотивовано відхилити заяву, якщо обставини, які стали підставою для перегляду справи, не підтвердилися або якщо норма права була правильно застосована у судовому рішенні [5, 6, 7, с. 324-334].

Важливою була обов'язковість судових рішень Верховного Суду України. Висновки Верховного Суду України щодо застосування норм права, які були викладені у його постановках, були обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовували

відповідні нормативно-правові акти. Інші суди мали право враховувати ці висновки при застосуванні відповідних норм права, хоча і мали можливість відступити від такої позиції з обґрунтуванням своїх рішень.

Постанови Верховного Суду України після розгляду заяв про перегляд судового рішення підлягали опублікуванню на офіційному веб-сайті Верховного Суду України не пізніше як через п'ятнадцять днів з дня їх прийняття. Це забезпечувало прозорість і доступність інформації щодо судових рішень.

Висновки. У висновках до цієї статті про перегляд судових рішень Верховним Судом України можна зазначити, що цей процес відіграє важливу роль у забезпеченні справедливості та додержанні правових норм у судовій системі країни. Верховний Суд України має важливе завдання у виправленні можливих помилок або неправильних рішень, прийнятих на попередніх стадіях судового процесу.

Зазначені в статті права сторін і зацікавлених осіб на подання заяв про перегляд рішень відображають засади справедливості та гарантують можливість виправлення недоліків у судочинстві. Чіткі критерії для подання таких заяв сприяють уникненню зловживань та забезпечують об'єктивність у розгляді справ.

Не менш важливою є встановлення строків для подання заяв про перегляд, що допомагає уникнути затягування процесу та забезпечує швидкий доступ до правосуддя. Забезпечення дотримання вимог до заяв про перегляд є важливим елементом для ефективності цієї процедури та відповідності законодавству.

В цілому, стаття про перегляд судових рішень Верховним Судом України підкреслює важливість справедливості, правової дотриманості та доступності правосуддя для всіх громадян країни. Цей процес сприяє підвищенню довіри до судової системи та забезпечує дотримання конституційних прав та свобод громадян.

Анотація

У статті розглядається процес перегляду судових рішень Верховним Судом України у сфері адміністративного права, що становив важливий аспект судової діяльності в країні. Аналізуються різні аспекти цього процесу, зокрема, порядок подання заяв про перегляд, підстави для такого перегляду, процедури розгляду заяв, а також результати та наслідки рішень Верховного Суду України.

Особлива увага приділяється правовим основам та процедурі подання заяв про перегляд судових рішень. Дано аналізу вимог до заяв, включаючи обґрунтування підстав для перегляду, які чітко встановлені відповідними статтями Кодексу адміністративного судочинства України (КАСУ) (в редакції станом на 03.08.2017 р.). Подання таких заяв може відбуватися після касаційного розгляду чи в інших передбачених випадках, що відображено у КАСУ.

Досліджується процес підготовки справи до розгляду Верховним Судом України, включаючи надсилання матеріалів, зупинення виконання судових рішень та інші необхідні заходи. Автором також розглядається процедура проведення судових засідань, зокрема, склад судових палат та спільні засідання різних палат.

Окрема увага приділяється прийняттю рішень Верховним Судом України та їх обов'язковості для виконання. Результати дослідження стосуються практичного застосування норм адміністративного процесуального права та сприяють удосконаленню судочинства в Україні. Висновки статті можуть бути корисними для студентів, аспірантів, дослідників адміністративного права, адміністративного судочинства.

Ключові слова: судові рішення, перегляд судового рішення, виняткові обставини, адміністративна справа, заява про перегляд.

Olashyn V.V. Review of court decisions under exceptional circumstances in the field of administrative law: analysis of the procedures and practice of the supreme court of Ukraine

The article examines the process of review of court decisions by the Supreme Court of Ukraine in the field of administrative law, which was an important aspect of judicial activity in the country. Various aspects of this process are analyzed, in particular, the procedure for submitting applications for revision, the grounds for such revision, the procedure for considering applications, as well as the results and consequences of decisions of the Supreme Court of Ukraine.

Special attention is paid to the legal basis and the procedure for submitting applications for review of court decisions. An analysis of the requirements for applications is given, including the justification of the grounds for review, which are clearly established by the relevant articles of the Code of Administrative Procedure of Ukraine (KASU) (as of August 6, 2017). Submission of such applications may take place after a cassation review or in other prescribed cases, which is reflected in the CASU.

The process of preparing the case for consideration by the Supreme Court of Ukraine is being investigated, including sending materials, stopping the execution of court decisions and other necessary measures. The author also considers the procedure for conducting court hearings, in particular, the composition of court chambers and joint meetings of various chambers.

Particular attention is paid to the adoption of decisions by the Supreme Court of Ukraine and their obligation for implementation. The results of the study relate to the practical application of the norms of administrative procedural law and contribute to the improvement of the judiciary in Ukraine. The conclusions of the article may be useful for students, graduate students, researchers of administrative law, administrative justice.

Key words: court decision, review of court decision, exceptional circumstances, administrative case, application for review.

Список використаних джерел:

1. Горбалінський, Володимир Володимирович. «Судова помилка в адміністративному судочинстві.» (2015).
2. Гончарук, Степан Тихонович, Ірина Миколаївна Сопілко, and Юрій Валентинович Корнеєв. «Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України.» (2015).
3. Писаренко, Н. Б. «Застосовність гарантій права на справедливий суд в адміністративному судочинстві: практика Європейського суду з прав людини та українські реалії.» *Вісник Національної академії правових наук України* 3 (2016): 214-228.
4. Рябченко, Я. С. «Засади процедури оскарження нормативно-правових актів в адміністративному судочинстві України у контексті європейського інтеграційного процесу.» *Юридичний науковий електронний журнал* 5 (2015): 150-159.
5. Кодекс адміністративного судочинства України (в редакції станом на 03 серпня 2017 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20170803#Text> (дата звернення: 01.04.2024).
6. Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 13.12.2010 року № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002760-10#Text> (дата звернення: 01.04.2024).
7. Н. О. Армаш, О. І. Безпалова, Н. С. Васильєва та ін.; за заг. ред. С.В. Петкова. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України : станом на 1 верес. 2016 р. - Київ : Центр учб. літ., 2016. - 383 с.

Мудрецька Г.В.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики,
Одеський державний університет внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-8203-1710*

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПРИ ДОКАЗУВАННІ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ РОЗПОЧАТИХ ЗА ФАКТАМИ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Постановка проблеми та її актуальність. Сформоване військовою агресією РФ в нашій країні становище спричинило зниження життєвого рівня населення та його майнове розшарування, що у своє чергу призвело до зростання злочинності. Тяжке становище економіки, політична нестабільність та низка інших факторів в умовах воєнного стану призвели до зростання злочинності, у тому числі злочинності неповнолітніх, яка набуває якісно нових і дедалі не безпечніших форм. В основі детермінації корисливо-насильницької злочинності лежать протиріччя суспільного формування та розвитку. Ці протиріччя далися взнаки на ступені жорстокості та суспільної небезпеки окремих категорій корисливо-насильницьких злочинів: відзначається зухвалість вчинення злочинів неповнолітніми з елементами цинізму, знуцання над потерпілими. За статистичними даними Офісу Генерального прокурора України у 2022 році за ст. 186 КК України обліковано 2185 кримінальних правопорушень, з них вчинено неповнолітніми 85, за ст. 187 КК України обліковано 473 кримінальних правопорушень, з них вчинено неповнолітніми 13, у 2023 – за ст. 186 КК України обліковано 1708 кримінальних правопорушень, з них вчинено неповнолітніми 84, за ст. 187 КК України обліковано 381 кримінальних правопорушень, з них вчинено неповнолітніми 22 [1]. Більше половини злочинності вчиненої неповнолітніми становить групова, а такі її прояви, як розбої, грабежі,

належать до найбільш суспільно небезпечних діянь. За даними Офісу Генерального прокурора України, вони становлять основну масу злочинів неповнолітніх. Таким чином, є особливо актуальним дослідження теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з розслідуванням і розкриттям корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх.

При розслідуванні злочинів, вчинених неповнолітніми, необхідно встановлювати низку специфічних обставин, від яких залежить здатність неповнолітніх розуміти значення своїх дій та керувати ними в момент вчинення злочинів. Потреба використання спеціальних психіатричних, психологічних і педагогічних знань в таких випадках обумовлена також законодавчою регламентацією. У зв'язку з цим у роботі органів досудового розслідування необхідні помітні якісні зміни, спрямовані на забезпечення швидкого розкриття корисливо-насильницьких злочинів, вчинених неповнолітніми, повного та всебічного розслідування кожного кримінального провадження. Вирішення цього завдання багато в чому пов'язане з широким використанням у слідчій практиці досягнень науково-технічного прогресу, більш повним та ефективним використанням органами досудового розслідування спеціальних знань. Вищевикладене та зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання використання спеці-

альних психіатричних, психологічних та педагогічних знань при розкритті та розслідуванні злочинів неповнолітніх висвітлювалися у різних роботах вітчизняних учених, зокрема: Ю. П. Аленіна, П. Д. Біленчука, В.Д.Берназа, О.О. Бондаренка, А. Ф. Волобуєва, В. Г. Гончаренка, І. В. Гори, А.В. Іщенко, Н.С. Карпова, В. В. Коваленка, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, В.Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, В. Т. Нора, Б. В. Романюка, В.М. Тертишника, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинського, В. Ю. Шепітька, М.Г. Щербаковського та ін. Зусиллями вказаних та інших науковців було створено міцну теоретичну та методологічну базу для сучасних та майбутніх наукових досліджень проблем використання у розкритті та розслідуванні злочинів спеціальних знань, і зокрема у розкритті та розслідуванні корисливо-насильницьких злочинів. Однак розробка концептуальних основ використання інституту спеціальних знань далеко не завершена. Проте проблема застосування цих спеціальних знань як системи при розслідуванні корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх предметом дослідження ще не була.

Недостатня теоретична розробленість основних понять інституту використання спеціальних знань у розкритті та розслідуванні злочинів загалом, та корисливо-насильницьких зокрема, накладає негативний відбиток насамперед на практику застосування спеціальних знань спеціаліста та експерта. Подібного роду ситуація вимагає пошуку та застосування нових, досконаліших знань, спрямованих на швидке та повне розкриття та розслідування злочинів корисливо-насильницької спрямованості вчинених неповнолітніми. Викладені обставини, поряд із практичною потребою застосування системи спеціальних знань, які мають як загальний об'єкт психіку людини, при розслідуванні корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх, зумовили вибір теми цього дослідження.

Метою статті є системне вивчення закономірностей та особливостей застосування спе-

ціальних знань при розслідуванні корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх, а також розробка та вдосконалення рекомендацій щодо використання спеціальних при доказуванні у кримінальних провадженнях розпочатих за фактами корисливо-насильницьких злочинів вчинених неповнолітніми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для застосування в кримінальному процесі спеціальних знань слідчий залучає обізнаних осіб (експертів і спеціалістів), які набули знання, практичні навички і вміння у певному напрямку, що виходить за межі загальноосвітньої підготовки і простого життєвого досвіду та отримуються шляхом спеціальної професійної підготовки і в ході відповідної практичної діяльності [2, с. 349]. В більшості наукових досліджень вказується, що у кримінальній процесуальній діяльності спеціальні знання використовуються у двох формах: при залученні спеціалістів у ході проведення окремих слідчих (розшукових) дій та в межах проведення експертизи щодо виявлених речових доказів [3, с. 124]. При цьому спеціальними знаннями вчені визнають сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, якими володіють обізнані особи (експерти і спеціалісти) у різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла, і відповідно до норм законодавства використовують їх для успішного вирішення завдань кримінального провадження [4, с. 210]. В.Я. Марчак, підкреслює, що істотною ознакою спеціальних знань є необхідні для певної професії знання, набуті та засвоєні в процесі підготовки до трудової діяльності [5, с. 78]. М.Г. Щербаковський вказує, що спеціальними знаннями є не правова систематизована інформація з різних галузей наукової та практичної діяльності, якою володіє обізнана особа в результаті навчання або набуває під час практичного досвіду з певної спеціальності й має відповідні вміння та навички її застосування для вирішення завдань, пов'язаних із ухваленням уповноваженими особами процесуальних та організаційно-тактичних рішень у кримінальному провадженні

[6, с. 48]. Отже, спеціальні знання, які використовуються у розкритті та розслідуванні злочинів, слід визначати як знання, що належать до певної галузі та сфери їх практичного застосування, а також професійний досвід осіб, задіяних у розкритті та розслідуванні злочинів (за винятком професійних знань та професійного досвіду слідчого, дізнавача та суду), що використовуються для досягнення цілей розкриття та розслідування кримінальних правопорушень у встановлених законом формах.

Формами використання спеціальних знань у розкритті та розслідуванні корисливо-насилницьких злочинів вчинених неповнолітніми є: а) процесуальна: застосування слідчим власних спеціальних знань, залучення фахівців до розслідування злочинів, призначення та провадження судових експертиз; б) непроцесуальна: консультаційна діяльність спеціаліста, довідкова діяльність спеціаліста, проведення попередніх досліджень, безпосередня участь спеціаліста в слідчих (розшукових) діях, технічна допомога спеціаліста.

У чинному КПК України передбачено дві форми використання спеціальних знань: шляхом залучення спеціаліста та експерта. Зокрема, ст. 69 КПК України Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» [7] на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [8]. Відповідно до ст. 71 КПК України, Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої

технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду, а також для надання висновків з питань, що належать до сфери його знань, під час досудового розслідування кримінальних проступків [8].

Отже, правові інститути «спеціальні знання» та «спеціаліст» мають низку відмінностей правового регулювання. Особами, які володіють спеціальними знаннями, у науковій літературі традиційно вважають спеціаліста, експерта, перекладача, сурдоперекладача, педагога, психолога та ін. [9, с. 204]. Однак ст. 71 КПК України визначає, що спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування й судового розгляду із цих питань. Спеціаліст може бути залучений для надання технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду [10, с. 43].

Особливості використання спеціальних знань при доказуванні у кримінальних провадженнях розпочатих за фактами корисливо-насилницьких злочинів вчинених неповнолітніми обумовлюються значною складністю розкриття та розслідування цієї категорії злочинних діянь, необхідністю доведення більшого обсягу обставин, порівняно з іншими злочинами. У зв'язку з цим необхідно виділити ті обставини, які дозволяють розглядати корисливо-насилницькі злочини як єдину групу, зумовлюючи специфіку як розслідування в цілому, так і використання спеціальних знань з урахуванням суб'єкта злочину. Складність розкриття та розслідування цієї категорії злочинів визначається тим, що у кримінально-правовому сенсі це злочини, де додатковий об'єкт є обов'язковим,

необхідним елементом відповідних складів. У зв'язку з цим суттєво збільшується обсяг обставин, що підлягають доказуванню. Об'єктами корисливо-насильницьких посягань є як відносини власності, що дозволяє характеризувати ці злочини як корисливі, так і життя, здоров'я та свобода людини, що дозволяє говорити про них, як про насильницькі.

Одним із найважливіших засобів одержання доказів у кримінальному провадженні є проведення експертизи, спрямованої на вирішення певних питань дослідження, що провадиться із застосуванням спеціальних знань із боку компетентних осіб, яких називають експертами. Закон України «Про судову експертизу» визначає поняття судової експертизи як дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду [7].

При розслідуванні корисливо-насильницьких злочинів, що вчинюються неповнолітніми, використовується широке коло спеціальних знань. І це не лише з галузі судової медицини, а й із різних галузей знань. Так, при доказуванні у досліджуваній категорії злочинів призначаються криміналістичні експертизи, які проводяться з метою дослідження слідів та предметів, що є речовими доказами в кримінальному провадженні. Залежно від характеру скоєного злочину можуть призначатися різноманітні експертизи: трасологічна, балістична, дактилоскопічна і т.д. Завдяки таким експертизам слідчий встановлює всі обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні [11, с.473]. Пояснюється це тим, що ці злочини пов'язані з посяганням на життя та здоров'я людей. І, перш ніж говорити про одну з найважливіших форм використання спеціальних знань – судових експертиз, слід звернути увагу на особливості застосування знань у галузі судової медицини при провадженні слідчих (розшукових) дій.

При розслідуванні корисливо-насильницьких злочинів спеціальні знання в галузі судо-

вої медицини необхідні під час огляду місця події при розслідуванні низки злочинів, що пов'язані з насильством над особою. Як правило, на місці події є значна кількість слідів біологічного походження: волосся, сліди, утворені кров'ю або іншими виділеннями, окремі тканини, органи людини. Допомогу слідчому може надати спеціаліст при відновленні початкового стану обстановки чи окремих предметів, тобто. при реконструкції, що здійснюється з метою отримання нових даних, які необхідні для розслідування. В окремих випадках під час відтворення обстановки без використання спеціальних знань у галузі судової медицини неможливо обійтися. Наприклад, оцінити в механізмі отриманих тілесних ушкоджень є елементом можливості або неможливості отримання тілесного ушкодження, адже він суворо індивідуальний, пов'язаний з фізіологічними особливостями особи та відповідною обстановкою на місці події.

При проведенні освідування особи важливу інформацію можуть містити такі об'єкти як: одяг, взуття потерпілих та підозрюваних, на яких можуть бути виявлені різні сліди біологічного походження: крові, виділень, індивідуальний запах, а також різні волокна, частинки речовини та інші мікрооб'єкти. На одязі можливі та пошкодження від знарядь злочину, за якими надалі можуть проводитися трасологічні дослідження з метою встановлення групових або індивідуальних ознак зброї. Проте спеціалісти залучаються до проведення даної слідчої (розшукової) дії вкрай рідко. Якщо для опису в протоколі освідування особливих прикмет (шрамів, татувань, родимих плям, дефектів та інших особливостей) не потрібно спеціальних знань у галузі медицини, то для виявлення слідів злочину та їх опису вони необхідні. Слід зазначити, що під час проведення освідування можливе використання спеціальних знань не тільки у сфері судової медицини, а й з інших галузей знань, наприклад, хімії, балістики, трасології тощо. Необхідно, щоб слідчий самостійно визначив та обрав потрібного спеціаліста, що призведе

до підвищення якості та ефективності даної слідчої (розшукової) дії. У той же час, освідування найчастіше є невідкладною слідчою (розшуковою) дією, адже судово-медична експертиза проводиться за кілька днів, а то й тижнів після початку кримінального провадження. Крім того, у висновках експертів констатується факт наявності чи відсутності тілесних ушкоджень на день проведення експертизи, тоді як інші сліди злочину на той час вже зникають і залишаються за межею дослідження, що тягне за собою втрату окремих доказів, відновити які неможливо.

При розкритті та розслідуванні корисливо-насильницьких злочинів, вчинених неповнолітніми неможливо обійтись без використання спеціальних знань. Слідчий, оцінивши сліди, виявлені під час огляду місця події, огляду, огляду речей та предметів, обставини кримінального провадження, вилучені об'єкти та предмети, призначає ряд експертиз і найчастіше судово-медичні. В даному випадку слідчий має знати можливості судової медицини щодо різних об'єктів, вміти правильно сформулювати питання, які він ставить перед експертом, орієнтуватися в експертних установах, які проводять ті чи інші види судово-медичних експертиз, підготувати об'єкти, що направляються експерту для дослідження.

Як правило, неповнолітні, які беруть участь у вчиненні корисливо-насильницьких злочинів, - це фізично та психічно здорові особи чоловічої статі, віком від 14 до 17 років з рівнем психічного розвитку, що відповідає нормі чи нижньому рівню норми, які усвідомлюють карність та протиправність вчиненого, але мають нерозвинену мотиваційну та моральну сфери. Вони не мають захоплень і не зайняті соціально-прийнятними видами діяльності, проживають без батьків у сім'ях із порушеною соціалізацією; мають задовільне матеріальне становище та санітарно-гігієнічні умови [12, с.447]. У зв'язку з чим при розслідуванні корисливо-насильницьких злочинів вчинених неповнолітніми проводяться, як комплекс різноманітних експертиз, що призначаються одночасно або у пев-

ній послідовності, коли потрібно вирішити ряд питань, і комплексна експертиза, за необхідності вирішення одного питання. Зокрема, використання спеціальних психологічних знань у формі судової експертизи у кримінальних провадженнях про корисливо-насильницькі злочини вчинених неповнолітніми необхідно поряд із традиційно проведеною Комплексною судово психолого-психіатричною експертизою, в якій бере участь медичний психолог, необхідно призначати та проводити також комісійну психологічну експертизу за участю педагога та психолога.

Крім того, доцільним є використання у кримінальних провадженнях про корисливо-насильницькі злочини неповнолітніх спеціальних педагогічних знань у формі судової експертизи для встановлення здатності особи усвідомлювати суспільну небезпеку своїх дій; рівня його духовного розвитку; його поінформованості про соціальні норми та правила поведінки; наявності та сформованості навичок соціально-прийнятної поведінки; особливостей впливу на нього сім'ї та найближчого оточення; відповідності його кругозору, знань та успішності вимогам, що пред'являються до осіб даної вікової категорії, та ін. За допомогою цієї експертизи можуть бути також визначені типи, види, моделі виховання та освіти та педагогічні технології, в рамках яких відбувалося виховання та навчання неповнолітнього. Крім того, така експертиза може проводитися для прогнозування подальшого розвитку неповнолітнього, можливостей та шляхів його виправлення, що має значення при вирішенні питання щодо застосування щодо нього примусових заходів виховного характеру.

Здатність неповнолітнього усвідомлювати фактичний характер своїх дій та керувати ними безпосередньо пов'язана зі станом його психічного здоров'я, що розглядається у загальнонауковій теорії як трирівнева система (психофізіологічне здоров'я, індивідуально-психологічне здоров'я та рівень особистого здоров'я). Для діагностики психічного здоров'я загалом потрібні відповідні

спеціальні психіатричні, психологічні та педагогічні знання. У зв'язку з чим виникає необхідність удосконалення використання у кримінальному провадженні спеціальних знань з галузей психіатрії, психології та педагогіки під час розслідування корисливо-насильницьких злочинів, вчинених неповнолітніми, з урахуванням специфіки предметів даних наукових галузей. У зв'язку з цим доцільним є внесення змін до норм, що регламентують провадження допиту неповнолітніх підозрюваних, щодо обов'язкової участі психіатра при допиті неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, який страждає на психічні розлади. При допиті неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, який не досяг віку 16 років або досяг цього віку, але страждає відставанням у психічному розвитку, не пов'язаним з психічним розладом, обов'язково має брати участь педагог чи психолог. При цьому психіатр, педагог чи психолог вправі з дозволу слідчого, дізнавача ставити запитання неповнолітньому підозрюваному, а після закінчення допиту знайомитися з протоколом допиту і робити письмові зауваження щодо правильності та повноти зроблених у ньому записів. Ці права слідчий, дізнавач роз'яснюють психіатру, педагогу чи психологу перед допитом неповнолітнього

підозрюваного, про що робиться відмітка у протоколі.

Детермінантами, що призводять до організації елементів психіатричних, психологічних та педагогічних знань у цілісну систему, є кримінально-процесуальні та кримінально-правові передумови їх застосування. При цьому як специфічна основа системи виступає наявність єдиного для трьох наук об'єкта дослідження – психіка людини. Вимоги системного підходу передбачають врахування зв'язків та відносин у системі вказаних спеціальних знань. У досліджуваній системі це має прояв в тому, що кожна з названих наук розглядає регуляцію поведінки неповнолітнього як у момент вчинення злочину, так і на етапі досудового розслідування з погляду системного ставлення до психічному здоров'я.

Висновки. Таким чином, все викладене свідчить про необхідність удосконалення практики використання спеціальних знань при доказуванні у кримінальних провадженнях розпочатих за фактами корисливо-насильницьких злочинів вчинених неповнолітніми, як на законодавчому, науковому та організаційному рівнях із використанням психіатричних, психологічних та педагогічних знань у кримінальному судочинстві з точки зору не феноменологічного, а системного підходу.

Анотація

У статті досліджено особливості використання спеціальних знань при доказуванні у кримінальних провадженнях розпочатих за фактами корисливо-насильницьких злочинів вчинених неповнолітніми. Встановлено, що найпоширенішими формами використання спеціальних знань при розслідуванні корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх є судові експертизи (судово-медична, психіатричні та комплексні психолого-психіатричні).

Обґрунтовано доцільність використання у кримінальних провадженнях щодо корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх спеціальних педагогічних знань у формі судової експертизи для встановлення наступних обставин: рівня духовного та фізичного розвитку; поінформованості підлітка про соціальні норми та правила поведінки; наявності та сформованості навичок соціально-прийнятної поведінки; особливостей впливу на нього сім'ї та найближчого оточення; відповідності його кругозору, знань та успішності вимогам, що висуваються до підлітків цієї вікової категорії, тощо. Вказано на необхідність участі педагогів при розслідуванні всіх злочинів вчинених неповнолітніх для встановлення здатності особи усвідомлювати суспільну небезпеку своїх дій, адже для такого усвідомлення необхідний певний рівень морального розвитку, життєвий досвід та кругозір, а психологія та психіатрія не досліджують ці питання.

Визначено, що детермінантами, які призводять до організації елементів психіатричних, психологічних та педагогічних знань у цілісну систему, є кримінально-процесуальні та кримінально-правові передумови їх застосування. При цьому як специфічна основа системи виступає наявність єдиного для трьох наук об'єкта дослідження – психіки людини. Вимоги системного підходу передбачають облік зв'язків та відносин у системі зазначених спеціальних знань. У досліджуваній системі це виявляється у тому, що кожна з названих наук розглядає регуляцію поведінки неповнолітнього як у момент вчинення злочину, так і на етапі досудового розслідування з погляду системного ставлення до психічному здоров'я.

Ключові слова: спеціальні знання, судові експертизи, досудове розслідування, кримінальне провадження, доказування, корисливо-насильницькі злочини, неповнолітні

Mudretska H.V. Use of special knowledge in proving in criminal proceedings initiated on the facts of selfish and violent crimes committed by minors

Summary

The article examines the peculiarities of the use of special knowledge in proving in criminal proceedings initiated based on the facts of self-interested and violent crimes committed by minors. It has been established that the most common forms of using special knowledge in the investigation of selfish and violent crimes by minors are forensic examinations (forensic-medical, psychiatric and complex psychological-psychiatric).

The expediency of using special pedagogical knowledge of minors in the form of a forensic examination in criminal proceedings regarding self-interested and violent crimes is substantiated to establish the following circumstances: the level of spiritual and physical development; the adolescent's awareness of social norms and rules of behavior; presence and formation of socially acceptable behavior skills; peculiarities of the influence of the family and the immediate environment on him; compliance of his outlook, knowledge and success with the requirements set for teenagers of this age category, etc. It is pointed out the need for teachers to participate in the investigation of all crimes committed by minors in order to establish a person's ability to be aware of the social danger of their actions, because such awareness requires a certain level of moral development, life experience and outlook, and psychology and psychiatry do not investigate these issues.

It was determined that the determinants that lead to the organization of elements of psychiatric, psychological and pedagogical knowledge into a coherent system are criminal procedural and criminal legal prerequisites for their application. At the same time, the presence of a single research object for the three sciences – the human psyche – acts as a specific basis of the system. The requirements of the system approach provide for the accounting of connections and relations in the system of the specified special knowledge. In the studied system, this is manifested in the fact that each of the named sciences considers the regulation of the behavior of a minor both at the time of committing a crime and at the stage of pre-trial investigation from the point of view of a systemic attitude to mental health.

Key words: special knowledge, pre-trial investigation, criminal proceedings, evidence, selfish and violent crimes, minors.

Список використаних джерел:

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
2. Тіщенко В.В. Щодо використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (27 листопада 2013 року, м. Одеса). Одеса: «Юридична література», 2013. С. 349–353.

3. Ортинський В., Сутність та цілі використання судових експертиз під час досудового розслідування кримінальних проваджень. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 1 (29). С.1-9
4. Бишевец О.В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях вісник кримінального судочинства. 2015. № 1. С.209-215
5. Марчак В.Я. Використання спеціальних психологічних знань у до судовому слідстві: монографія. Чернівці, 2005. 152 с.
6. Криміналістика : підручник: у 2 т. Т. 1 / А.Ф. Волобуєв та ін.; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва, Р.Л. Степанюка, В.О. Малярової; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 384 с.
7. Про судову експертизу: Закон від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>
8. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
9. Войтович Є. М. Методика розслідування насильницького зникнення людини: дис.. доктора філософії : 081 «Право». Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021. 276 с.
10. Даніч Є. О. Використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту: дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 238 с.
11. Федосова О. В. Використання спеціальних знань у ході розслідування корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються неповнолітніми. *Юридична наука*. 2020. № 2(104). С.472-484.
12. Федосова О.В. Особа неповнолітнього злочинця в структурі криміналістичної характеристики корисливо-насильницьких злочинів. Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасне, майбутнє : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т.2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 446-448.

УДК 343.1, 341.4

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.10>

Бобріченко В.В.

*здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

Живова Ю.В.

*кандидат юридичних наук, доцент
доцентка кафедри адміністративного
і кримінального права
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ СТАМБУЛЬСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВІДПОВІДНОСТІ КРИМІНАЛЬНИХ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ НОРМ

Постановка проблеми. 20 червня 2022 року Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська Конвенція). Ця ратифікація є знаковою подією, яка демонструє прагнення нашої держави до підвищення стандартів захисту прав людини, як необхідної умови євроінтеграції. В умовах війни, від якої потерпає Україна, загострились соціальні і економічні чинники, а під їх впливом - підвищилися ризики домашнього насильства. За статистикою громадської організації «Асоціація жінок-юристок України «ЮрФем», наданої в звіті «Домашнє насильство в Україні: реагування в умовах війни» у першому півріччі 2022 року було зафіксовано: 1) звернень до Національної поліції України з приводу домашнього насильства було зареєстровано – 104 295 повідомлень, у 1 півріччі 2021 – 143 887 повідомлень, 2) кількість винесених термінових заборонних приписів – 14 446 приписи, 25 154 приписи у 1 півріччі 2021 р., 3) кількість самостійно виявлених випадків домашнього насильства поліцейськими – 48 000 випадків, і 75 200 (1 півріччя 2021).

При чому, спад звернень пов'язують не з покращенням ситуації, а навпаки з утруд-

неним доступом до правоохоронних органів і судів через повномасштабний напад РФ на Україну. Навіть якщо змістити фокус зі зменшення статистики, то все одно кількість звернень є величезною. Особливо викликає занепокоєння те, що велику кількість випадків було виявлено саме поліцейськими – тобто, чомусь, особи, які страждають від домашнього насилля не можуть або не наважуються на звернення до правоохоронних органів. Також існує жаклива практика суду, яка по-перше порівнює домашнє насильство з конфліктом між людьми (а не зі злочином), а по-друге, буквально каже, що якщо не настало наслідків і постраждала особа написала заяву, в якій просить не карати винного жорстоко, то це малозначне діяння, тому усного зауваження буде достатньо. Відповідно до інформації зі звіту Юрфем – 8% проаналізованих справ було закрито у зв'язку з малозначністю діянь. Якщо розглядати питання захисту дітей, при яких відбулося насилля, то всього 3,6% дітей у судових рішеннях було визнано потерпілими, 42,5% - визнали свідками, а в 53,75% рішень взагалі нічого не зазначалося про дитину. Така практика не сприяє викоріненню домашнього насильства і захисту прав людини, оскільки не спрямована на перевиховання кривдника, адже суди

у разі засудження особи до позбавлення волі, часто звільняють винного від відповідальності з випробувальним терміном [1]. На нашу думку, ратифікація Стамбульської конвенції має допомогти у викоріненні цих проблем, бо передбачає розширений механізм захисту від домашнього насильства і контроль за впровадженням змін до життя. Та одночасно з тим ратифікація потребує приведення у відповідність національного законодавства, оскільки законодавець почав робити кроки у напрямку боротьби з домашнім насиллям, але Конвенція вимагає більш широкого підходу до запроваджуваних заходів.

Аналіз останніх наукових досліджень. Питанню ратифікації і імплементації норм Конвенції присвячено велику кількість наукових робіт.

Цю тематику вивчали такі науковці, як К. Шуневич, В.В. Гальцова, Сіваш А.А., К.Д. Шестюк, Наливайко І. О., Левченко К. Б., Легенька М. М., Аносова Ю. О і багато інших. Але багато питань не знайшли своїх відповідей в дослідженнях, а головне - які ж саме норми необхідно змінити, щоб досягти хоча б мінімуму, який декларує Стамбульська конвенція.

Метою дослідження є вивчення положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України, співставлення даних нормативних актів та виявлення недоліків або прогалин у регулюванні питання запобігання домашньому насильству в українському законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Насправді в законодавство України були внесені доцільні зміни для викорінення насильства стосовно жінок. Наприклад, у 2017 році був прийнятий Закон України «Про протидію домашньому насильству», а також було доповнено Кримінальний Кодекс України статтею 126¹ – яка визначила домашнє насильство як нетяжкий злочин [2]. Але Стамбульська Конвенція

передбачає певні стандарти, які повинні бути відображені у кримінальному і кримінально-процесуальному законодавстві для викорінення або хоча б зменшення випадків домашнього насилля. З аналізу Конвенції можна дійти висновку, що питання домашнього насильства може бути поєднане з такими кримінальними правопорушеннями як:

1) ст. 134 КК України – примушування до аборту, стерилізації. Дане кримінальне правопорушення цілком відображене у КК України, при чому як у чинному КК 2001 року, так і тому, що в проєкті. Відмінністю є поділ в проєкті КК на окремі правопорушення: 1) штучне переривання вагітності, 2) штучне переривання вагітності внаслідок примушування або обману і 3) стерилізація внаслідок примушування або обману [3 с.64].

2) ст. 151-2 – примушування до шлюбу. Конвенція вимагає, щоб умисну поведінку у вигляді примушування до шлюбу та залякування на територію іншої держави задля примушування для шлюбу було криміналізовано, а також, аби шлюби укладені під примусом було можливо оскаржити, припинити. В цій частині українське законодавство відповідає даним умовам: а) встановлено кримінальну відповідальність за примушування до шлюбу (ст. 151² КК України), при чому склад кримінального правопорушення охоплює значно більший перелік дій (примушування особи до вступу в шлюб або до продовження примусово укладеного шлюбу, або до вступу у співжиття без укладання шлюбу, або до продовження такого співжиття, або спонукання з цією метою особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає), б) відповідно до ст. 40 Сімейного кодексу України, шлюб визнається недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка [4]. В проєкті КК кваліфікований склад злочину такий самий [3, с.68].

3) Психологічне і фізичне насильство, саме як складова кримінального правопорушення у вигляді домашнього насильства передба-

часться у комплексі в статті 126¹. І знову ж таки, має більш розширений і деталізований перелік. Так для визначення психологічного і фізичного насильства саме у темі домашнього насильства можна звернутися до Закону України «Про протидію домашньому насильству», в якому визначається, що а) фізичне насильство - форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру, б) психологічне насильство - форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи [5]. В проєкті КК визначення злочину надається таке саме, проте новацією і, на нашу думку, гарним чинником виправлення винних є положення, що до осіб, які вчинили домашнє насилля не може застосовуватися штраф, грошове стягнення, як основне покарання. [3, с.71]

4) Одночасно з тим, «білою плямою» у законодавстві є питання переслідування. Прямої вказівки на переслідування, як на кримінальне правопорушення у КК немає. Воно передбачене у КУпАП, як частина адміністративного правопорушення у вигляді домашнього насильства, а також зазначається у визначенні психологічного насилля, наведеного вище. Але питання переслідування у сучасному світі є більш тяжким ніж адміністративне правопорушення. Тому переслідування, за вимогами Конвенції, має бути

криміналізоване. Проте в Конвенції є особливість, що по суті, під переслідуванням розуміють: «умисну поведінку, яка полягає в повторному здійсненні загрозової поведінки, спрямованої на іншу особу, що змушує його чи її боятися за свою безпеку» [6]. На нашу думку, дане визначення є дуже узагальненим, і більше спирається на ознаку повторюваності (в КК за кожне кримінальне правопорушення передбачена більш жорстка відповідальність, якщо його було вчинено повторно). Але як ми вважаємо, дане визначення не відображає в повній мірі проблему переслідування (або як його ще називають у Сполучених Штатах Америки – сталкінг). У Кримінальному Кодексі США є спеціальна стаття, яка передбачає відповідальність за таку дію, і була прийнята саме в межах поліпшення захисту прав жінок. У законодавстві України відсутнє поняття «переслідування» (лише як частина дій при затриманні особи), тому візьмемо наукове визначення даного поняття. Переслідування – є проявом насильства, а саме психологічного, що полягає у нав'язливому переслідуванні потерпілої в реальному житті та онлайн, кривдник нав'язливо вимагає її уваги [7]. У КК США сталкінг, як злочин, полягає у такому: будь-хто – здійснює торгівлю (як міжнародну, так і на території США) або переміщується по країні з наміром вчинити вбивство, завдати тілесних ушкоджень, харасменту (домагання, переслідування), залякати іншу людину, і такі дії можуть викликати або стати причиною: 1) обґрунтованого страху смерті або серйозних тілесних ушкоджень у переслідуваної особи, найближчих членів її родини, іншої особи з подружжя або сексуального партнера цієї особи, домашньої тваринки, службової тварини, тварини емоційної підтримки або коня переслідуваного, 2) або викликає, намагається спричинити, або можна обґрунтовано вважати, що спричинить значний емоційний стрес у осіб, перерахованих вище. Також до сталкінгу відносяться дії, які вчиняються з наміром вбити, поранити, харасменту або встановити спостереження

з цих намірів, а також аби залякати іншу особу, з використанням пошти, будь-якої інтерактивної комп'ютерної служби або служби електронного зв'язку чи системи електронного зв'язку міждержавної торгівлі або будь-якого іншого об'єкта міждержавної чи іноземної торгівлі для вчинення дій, які спричинять наслідки передбачені у 1 і 2, наведених трохи вище [8].

Додатково для розуміння цієї статті ми також наведемо визначення харасменту – це поведінка, яка, ґрунтуючись на расі, кольорі шкіри, релігії, статі (включаючи сексуальну орієнтацію, гендерну ідентичність або вагітність), національному походженні, віці, інвалідності або наявності генетичної хвороби тощо, може образити або принизити іншу людину, чи поведінка, яка систематично порушує межі інших людей, в тому числі психологічний тиск. Проявами такої поведінки можуть бути слова, жести, дії осіб [9]). З наведеного аналізу можна чітко побачити, що переслідування набагато складніше за своїм змістом правопорушення, і, на нашу думку, потребує криміналізації у чинному і майбутньому КК України саме у визначенні, близькому до КК США.

5) Сексуальне насильство, яке відповідно до Закону України «Про протидію домашньому насильству» входить в склад поняття домашнього насильства. В КК України воно не зазначається в статті 126-1, з чого можна зробити висновок, що воно буде кваліфікуватися за окремими статтями, тобто – ст.ст. 152, 153, 154 КК України.

6) Каліцтво жіночих геніталій – є надзвичайно жахливою практикою у деяких країнах з релігійних, культурних або інших мотивів. В деяких регіонах практикують каліцтво жіночих геніталій у ранньому віці. Таку дію іноді називають жіночим обрізанням, але нічого схожого з обрізанням воно не має, бо по своїй суті є каліцтвом, яке може бути навіть смертельним [10]. В КК України таке кримінальне правопорушення передбачено у ст. 121 – як умисне тяжке тілесне ушкодження, і формулюється як каліцтво статевих орга-

нів, незалежно від статі особи. Загалом дана стаття КК України повністю охоплює саме діяння щодо каліцтва статевих органів, водночас Конвенція передбачає як частину складу злочину – примушування жінки до того, щоб вона зазнала актів, перелічених у підпункті «а», або схилення її до цього [2,6]. В КК України 2001 року не має такого складу діяння, але є в новому проекті – воно зазначається як окреме кримінальне правопорушення - примушування до каліцтва жіночих геніталій, водночас саме каліцтво статевих органів визначається як тяжка шкода здоров'ю, тому буде кваліфікуватися за ст. 4.2.6 [3, с. 69]. Хоча в Україні зафіксованих випадків вчинення такого виду злочину не було, проте останнім часом все більшого поширення набувають шлюби з іноземцями, тому для захисту прав жінок у майбутньому існування такої норми є виправданим.

7) Сексуальне домагання прямо не передбачене, ні у КК України, ні у КУпАП України. З поняття, наведеного в Конвенції випливає, що сексуальне домагання – це будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної або фізичної поведінки сексуального характеру, метою або наслідком якої є порушення гідності особи, зокрема шляхом створення залякувального, ворожого, принизливого або образливого середовища (і вимагається аби такі дії піддавалися покаранню: кримінальному або іншого характеру, наприклад, адміністративного). Статтею КК України, яка найкраще підходить для кваліфікації таких дій є ст. 153, тобто сексуальне насильство, адже охоплює вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи (сексуальне насильство). Проте, ми вважаємо, що необхідно привести дану статтю до «належного» формулювання, адже часто сексуальні домагання, які вчинені в громадських місцях кваліфікують за ст. 296 (Хуліганство) і виникають проблеми з притягненням винних осіб до відповідальності [11]. Але водночас з цим

у судовій практиці є розуміння того, що при сексуальному домаганні необхідно застосувати ч.1 ст. 153 КК України [12]. Додамо, що сексуальне домагання передбачається як склад кримінального правопорушення у проєкті КК України [3, с.69-70].

Якщо підсумувати інформацію, то приведення у відповідність до Стамбульської конвенції потребує ст. 153 КК України (у частинні додання положень щодо сексуального домагання), а також потребує криміналізації таке діяння як переслідування. Проблема встановлення відповідальності за переслідування не вирішується і в проєкті КК, в ньому містяться положення щодо переслідування груп осіб за національними, релігійними і т.п. ознаками, які не відносяться до захисту жінок.

В Стамбульській конвенції міститься вказівка які обставини є обтяжуючими для кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством. Загалом у ст. 46 Конвенції 9 обтяжуючих обставин, 7 з яких можна знайти у ст. 67 КК України. Проте у КК України відсутні такі обтяжуючі обставини як правопорушення, що було вчинено в присутності дитини, та правопорушення, що було вчинено із застосуванням зброї або з погрозою застосування зброї.

На нашу думку, додання такої обтяжуючої обставини, як вчинення домашнього насильства у присутності дитини буде сприяти захисту становища дитини, оскільки, на початку дослідження ми зазначали, що у більше як половині судових рішень взагалі не має згадки про дитину, і лише у малому відсотку рішень - дитина визнається потерпілою. В проєкті КК передбачаються такі обставини, але незрозумілим залишається той факт, що обтяжуюча обставина у вигляді застосування зброї є такою, лише для деяких злочинів, а саме переважно щодо кримінальних правопорушень, які вчиняються щодо повнолітніх, і схиляння неповнолітньої до дії сексуального характеру. Водночас на злочини у вигляді: 1) дії сексуального характеру з дитиною віком від 14 до 16 років, 2) Розбещення дитини віком до 16 років, 3)

Сексуального домагання дитини віком від 14 до 16 років, та 4) Примушування до каліцтва жіночих геніталій, 5) Домашнє насильство, така обставина вже не поширюється. На нашу думку, таке обмеження є невірним, оскільки цілком імовірно здійснення таких дій із застосуванням зброї. І тим паче, Конвенція поширює обтяжуючі обставини, передбачені у ній, на всі кримінальні правопорушення, на які вона поширюється, а не на окремі діяння [3,6]. В проєкті КК обтяжуючою обставиною для кримінальних правопорушень проти сексуальної свободи та сексуальної недоторканості людини передбачається вчинення передбачених правопорушень у присутності **малолітньої дитини**, яка усвідомлювала обставини та значення вчиненого діяння. Дане положення не відповідає положенням Конвенції, оскільки зводить перелік дітей, за присутності яких вчинення кримінального правопорушення вважається вчиненням з обтяжуючою обставиною. Відповідно до Конвенції обтяжуюча – вчинення правопорушення в присутності **дитини**. Дитиною в українському законодавстві визнається особа, віком до 18 років [4]. І знову таки, воно застосовується лише до певного переліку діянь, наприклад сексуальне домагання до дитини віком від 14 до 16 і каліцтво жіночих геніталій, вже не передбачає такої обтяжуючої обставини, хоча цілком імовірно може здійснюватися у присутності дитини. В проєкті КК України для домашнього насильства також передбачається обтяжуюча обставина – вчинення у присутності малолітньої дитини. Дане положення знову ж таки не відповідає вимогам Конвенції. Тому, ми вважаємо, що обтяжуючі обставини для даних видів кримінального правопорушення слід зафіксувати за прикладом Конвенції як «вчинення насильницьких дій в присутності дитини».

Переходячи до блоку *кримінального процесуальних* питань, зазначимо, що відповідно до вимог Конвенції потрібно внести законодавчі зміни, які дозволять здійснювати кримінальне переслідування осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у вигляді сексуального

насильства, примусового шлюбу, каліцтво жіночих геніталій та примусового абортів або стерилізації, незалежно від повідомлення жертви правопорушення або надання інформації державою, на території якої було вчинено правопорушення. Тобто, з-під приватного обвинувачення мають бути виведені такі статті КК України: 126¹, 134, 151², 154, ч.1 ст. 152, ч.1 ст. 153 КК України.

Однією з вимог Конвенції також є заборона обов'язкових альтернативних процесів, зокрема – заборона примусового примирення або посередництва з усіх форм насильства, які перелічені у Конвенції (якщо коротко – стосовно всього, що зазначено вище). В свою чергу, КПК України у ст. 469 встановлює, що лише угода про примирення у кримінальних правопорушеннях щодо домашнього насильства може бути ініційована потерпілим/ його представником і також те, що угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення [13]. Тобто положення ст. 469 не охоплюють усіх злочинів, які можуть бути пов'язані з домашнім насильством, тому перелік необхідно розширити.

Висновки. Аналіз положень КК України, проекту КК України, КПК України дозволяє дійти таких висновків: положення національного законодавства недосконале та не відповідає в повній мірі Конвенції про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами

КК України 2001 року потребує таких змін: 1) ст. 153 у частині сексуального домагання, яке потрібно конкретизувати для уникнення випадків неправильної кваліфікації, 2) додання такого кримінального правопору-

шення, як переслідування особи, 3) додання обтяжуючих обставин – вчинення у присутності дитини, і вчинення із застосуванням зброї, до кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насиллям. Ми пропонуємо включити їх як кваліфікуючі частини статей 126¹, 134, 152, 153, 154 КК України.

Проект КК України не передбачає кримінального правопорушення у вигляді переслідування, а обтяжуюча обставина у вигляді застосування зброї не поширюється на всі потрібні кримінальні правопорушення. Така обтяжуюча обставина, як вчинення кримінального правопорушення у присутності дитини, у новому КК України не поширюється на всі потрібні правопорушення і обмежує саме поняття дитини, бо в розумінні проекту обтяжуючим є вчинення злочину в присутності лише малолітньої дитини, що суперечить Конвенції.

КПК України потребує змін у питаннях винесення з-під приватного обвинувачення таких статей: 126¹, 134, 151², 154, ч.1 ст. 152, ч.1 ст. 153 КК України. А також внесення змін щодо можливості укладення угоди про примирення, а саме доповнення переліку абз. 2 ч.1 ст.469 такими кримінальними правопорушеннями: 1) примушування до абортів, стерилізації (ст. 134), 2) примушування до шлюбу (ст. 152-2), 3) зґвалтування (ст. 152), 4) сексуальне насильство (ст. 153) 5) Примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154), і 6) каліцтво жіночих геніталій, яке передбачено як частина ст. 121 КК України (каліцтво статевих органів). Запропоновані зміни сприятимуть правильній кваліфікації, уникнення помилок при розслідуванні та встановленню справедливого покарання, як запоруки підвищення ефективності боротьби проти насильства щодо жінок.

Анотація

У статті проаналізовано відповідність положень Кримінального кодексу України (далі – КК України), проекту нового Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) положенням Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбуль-

ської конвенції). На підставі порівняння національного законодавства зі Стамбульською Конвенцією, наведені спільні та відмінні риси, як у регулюванні кримінальної караності діянь, передбачених Конвенцією, так і в процесі розслідування та здійснення судочинства у кримінальному провадженні щодо правопорушень у сфері домашнього насильства. Окреслено перелік діянь, які передбачені Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, та які охоплюються нею, як такі, що можуть бути кваліфіковані одночасно із вчиненням домашнього насилля. Було визначено норми КК України, які потребують доповнення, а також встановлено (як для діючого КК України, так і для проєкту майбутнього КК України) необхідність криміналізації такого діяння як переслідування і доповнення переліку обтяжуючих обставин (для діючого КК України) або розширення сфери їхньої дії (проєкт КК України). У науковому дослідженні використана практика Сполучених Штатів Америки у протидії переслідуванню (сталкінгу), зокрема його визначення у Кримінальному кодексі Сполучених Штатів Америки, що може стати у нагоді при криміналізації даного діяння в Україні. При аналіз норм Кримінального процесуального кодексу України було з'ясовано, що важливим, для виконання зобов'язань у сфері протидії домашньому насиллю, є зміна переліку діянь, які розслідуються шляхом приватного обвинувачення, заборона примирення не з ініціативи потерпілого та продовження строків для можливості звернення постраждалої дитини за захистом своїх прав до суду. Додатково наведено статистику для підтвердження необхідності ратифікації Стамбульської конвенції та приведення національного законодавства у відповідність до неї. У статті містяться пропозиції щодо поліпшення українського законодавства у сфері запобігання домашньому насиллю.

Ключові слова: домашнє насильство, Стамбульська конвенція, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, справедлива рівновага, відновлення соціальної справедливості, кримінальний процес, запобіжні заходи, доказування.

Bobrichenko V.V., Zhyvova Yu.V. Problematic issues with the implementation of the Istanbul convention: conformity between criminal and criminal procedural norms

Summary

This article is dedicated to the analysis of conformity between norms of the Criminal Code of Ukraine, a new project of the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention). There is information about common and different features both in regulation of punishment of criminal acts provided by the Istanbul Convention as well as in the process of investigation and prosecution in criminal proceedings regarding offenses in the field of domestic violence. It is highlighted the list of criminal acts that are provided by the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence and which are regarded as acts that can be a part of domestic violence crime. Research has shown norms that need to be supplemented as in the Criminal Code of 2001, as in the project of new Criminal Code. Moreover, there are established the need of criminalization such crime as stalking and addition the list of aggravating circumstances (for the Criminal Code of 2001) or expansion their scope of use (for the new Criminal Code). In this scientific research was used the practice of the United States of America in dealing with stalking such as its definition in the Criminal Code of the United States of America (that can be useful for criminalization this act in the Criminal Code of Ukraine). Close research of norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine discovered necessity of 1) expansion of the list of crimes that are investigated under private prosecution, 2) prohibition of reconciliation not by the initiative of the victim and 3) extension of terms for children, so that they can apply to the court for

protection of their rights. In addition the article has shown the statistic for confirmation of the need for ratification the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence and bringing national legislation into line with it. Also in this article there are our recommendations about improvement of Ukrainian legislation in sphere of protecting people from domestic violence.

Key words: Keywords. domestic violence, Istanbul Convention, Criminal Code of Ukraine, Criminal Procedure Code of Ukraine, fair balance, restoration of social justice, criminal process, preventive measures, evidence.

Список використаних джерел:

1. Звіт «Домашнє насильство в Україні: реагування в умовах війни (І півріччя 2022 року)» підготовлений Аналітичним центром ЮрФем за фінансової підтримки Ради Європи (проект Ради Європи «Боротьба з насильством стосовно жінок в Україні»). URL: <https://jurfem.com.ua/domashne-nasylstvo-reakuvannya-v-umovakh-viyny/>
2. Кримінальний кодекс України (Закон України) № 2341-III (2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Контрольний текст проекту Кримінального кодексу України (2023). URL:
4. <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/01/30/proyekt-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny-stanom-na-30-01-2023.pdf>
5. Сімейний кодекс України (Закон України) № 2947-III (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
6. Про запобігання та протидію домашньому насильству (Закон України) № 2229-VIII (2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
7. Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Конвенція) №994_001-11 (2022). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text
8. Ю. Нікітіна. Сталкінг: про що це? (2021). URL: <https://jurfem.com.ua/stalking-proo-scho-tse-article/>
9. 18 U.S. Code § 2261A – Stalking (2023). URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/2261A>
10. В. Лісова. Харасмент у колективі: способи захисту (2022). URL: <https://jurfem.com.ua/harasment-u-kolektyvi-sposoby-zachystu/>
11. Жіноче обрізання. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D1%96%D0%BD%D0%BE%D1%87%D0%B5_%D0%BE%D0%B1%D1%80%D1%96%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7
12. О. Огоновська (Не)хуліганство? Сексуальні домагання в метро та проблема їх кваліфікації (2022). URL: <https://jurfem.com.ua/nehulihanstvo-sexualmi-domahannya-v-metro-kvalifikatsia/>
13. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області у справі № 127/9062/22 від 12 квітня 2023 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110169375>
14. Кримінальний процесуальний кодекс України (Закон України) № 4651-VI (2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.11>

Макарова Т.П.

*аспірантка 4-го року навчання
кафедри публічного та приватного права
Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського,
адвокат,
Національна асоціація адвокатів України
ORCID iD 0000-0002-2311-8939*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Захист основоположних прав і свобод людини під час повномасштабної війни є одним із основних завдань для України. В ці складні часи Україна, як демократична держава, захищає загальнолюдські цінності та демократичні свободи громадян, залишаючись вірною принципам і постулатам Європейської конвенції з прав людини та своєї Конституції. Але під час воєнного стану існують об'єктивні обмеження прав і свобод людини з метою забезпечення безпеки держави, в тому числі і для військовослужбовців, які виконують свій конституційний обов'язок захисту власної держави. Дотримання балансу між повагою до прав людини та їх всебічним захистом, дотриманням демократичних цінностей в умовах війни, з одного боку, та обороною держави, збереженням її територіальної цілісності та державності, з іншого – є головною метою України на третьому році повномасштабної війни.

На початку повномасштабного вторгнення в Україну кривавого московського сусіда держава і суспільство об'єднали всі можливі ресурси для опору. Таке єднання надало можливість зупинити армію, яка значно перевищувала за кількістю та озброєнням нашу державу. Шляхом прийняття певних нормативних актів Україна поступово запроваджувала механізм відступу від своїх зобов'язань в умовах надзвичайного стану, і суспільство на початковому етапі ставилося до цього з від-

повідним розумінням, в тому числі й до обмеження деяких своїх конституційних прав і свобод. Але на третьому році повномасштабної війни в Україні, в умовах тривалого воєнного стану, питання захисту прав людини, зокрема, доцільності та пропорційності, чіткого визначення меж обмежень прав і свобод громадян, стає актуальним. Наразі для збереження демократичних здобутків Україні вкрай необхідно знайти баланс між дотриманням прав людини та їх всебічним захистом, дотриманням демократичних цінностей в умовах війни та необхідністю здійснення заходів з оборони держави, збереження її територіальної цілісності та державності, а також відступом держави від взятих на себе зобов'язань. Перед владою постає завдання відновлення суспільної довіри та пошуку шляхів мотивації громадян до свідомої розбудови національного спротиву на довгострокову перспективу. Реалізація цих завдань можлива шляхом створення державою адміністративно-правового механізму всебічного захисту соціальних прав та гарантій військовослужбовців та членів їх сімей.

Дослідження особливостей захисту прав людини, зокрема соціальних прав військовослужбовців в умовах тривалого періоду воєнного стану, створення сучасного адміністративно-правового регулювання забезпечення прав та гарантій військовослужбовців та членів їх сімей, відступу держави від своїх зобов'язань під час воєнного стану, визна-

чення чітких, зрозумілих та прозорих меж такого відступу, досягнення балансу інтересів держави і громадянського суспільства в умовах повномасштабної війни в Україні, формування практичних пропозицій щодо запровадження справедливого та прозорого механізму захисту соціальних прав військовослужбовців відповідно до Європейської Конвенції з прав людини в умовах воєнного стану є метою цієї роботи.

Дослідження за даною темою ґрунтувалось на працях українських вчених, які зробили внесок у розвиток національної правової доктрини. Аналіз наукових праць таких теоретиків права та вчених, які досліджують питання прав людини під час війни Оніщенко Н.М. [1], Скрипнюк О.В., Шемшученко Ю.С. [2], Кучук А.М. [3], Сущенко В.М. [4], адміністративного та військового права Коропатніка І.М. [5], Петкова С.В. [6], Шопіної І.М. [7] надав можливість встановлення загальнотеоретичних положень адміністративної галузі юридичної науки. Теоретично-правові думки таких вчених як Копотун І.М. [8], Армаш Н.О. [9], Попков Б.О. [10], Джус О.А. [11], Микитюк М.А. [12], Журавльов Д.В. [13], Герасименко О.В. [14] стали основою для здійснення подальшого наукового пошуку, оскільки відносини, що виникають у сфері адміністративно-правового забезпечення державою прав людини під час воєнного стану, зокрема військовослужбовців та членів їх сімей є предметом регулювання адміністративного права.

Вчений Шамрай Б.М. наголошує на актуальності встановлення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань України. Він зазначає, що парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод військовослужбовців є ключовим елементом демократичного цивільного контролю за сектором безпеки та оборони в нашій державі.

Повномасштабна війна в Україні стала поштовхом для перезавантаження всіх сфер

життя країни, впровадження нових адміністративно-правових механізмів збереження демократичних цінностей, захисту прав людини та її основоположних свобод та одночасно збереження територіальної цілісності та державності країни, організації національного спротиву воєнній агресії московії.

При здійсненні дослідження використовувалися загальнонаукові методи аналізу, синтезу та формально-юридичний метод. Використання зазначеного методологічного інструментарію дозволило проаналізувати та виокремити інформацію із зазначених джерел та нормативно-правових актів, з'ясувати зміст правових норм цих актів та отримати нові знання, які знайшли своє відображення у викладеному матеріалі. Зазначені методи використовувалися при роботі з національними нормативно-правовими актами України, деякими міжнародними актами, які регулюють питання захисту прав людини і основоположних свобод, захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей, позитивних та негативних зобов'язань держави в умовах воєнного стану.

Реалізація поставленої мети вимагає виконання наступних дослідницьких завдань: надання характеристики позитивних і негативних зобов'язань держави; характеристика принципів відступу держави від зобов'язань під час воєнного стану, аналіз основних методів захисту прав людини в умовах воєнного стану, визначення шляхи пошуку балансу між адміністративно-правовим регулюванням відступу держави від власних зобов'язань та забезпеченням соціальних та гарантій військовослужбовців та членів їх сімей в умовах воєнного стану.

З моменту ратифікації Верховною Радою України 17 липня 1997 року Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (Європейська конвенція з прав людини) [15]. Україна приєдналася до визнання і забезпечення проголошених у ній прав людини і основоположних свобод та взяла на себе зобов'язання забезпечувати повагу до

прав людини шляхом гарантування цих прав. Забезпечення прав людини з боку держави може здійснюватися як шляхом активних дій, зокрема шляхом судового захисту прав, передбачених Конвенцією, коли втручання не походить безпосередньо від держави, так і шляхом утримання від будь-яких дій, а саме утримання від безпосереднього втручання в права людини з боку держави, її органів та представників. Такі дії держави щодо гарантування прав людини пов'язані з видами зобов'язань з боку держав-учасниць Конвенції.

Стаття 17 Європейська конвенція з прав людини забороняє будь-кому зловживати правами для будь-якого обмеження конвенційних прав, а саме: «Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитися як таке, що уповноважує будь-яку державу, групу осіб чи окрему особу займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-які дії, спрямовані на скасування будь-яких прав чи свобод, визнаних у цій Конвенції, або на їх обмеження в більшій мірі, ніж передбачено в Конвенції».

Загальні визначення прав людини в Європейській Конвенції з прав людини передбачають, що негативні зобов'язання держави визначають негативний аспект свободи і захищають особу від небажаного, надмірного втручання держави у сферу її індивідуальних прав і свобод, а саме: право на життя, повагу до честі і гідності, заборону катувань, право на свободу думки, слова, віросповідання, заборону дискримінації, право на мирні зібрання та об'єднання тощо.

Негативні зобов'язання держави та її агентів в особі органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб, полягають в утриманні від будь-яких дій, спрямованих на порушення або незаконне обмеження прав людини.

Конвенція встановлює умови для виправдання втручання держави в права людини. Такі умови є поєднанням трьох елементів: втручання здійснюється відповідно до закону, відповідає легітимній меті та є необхідним у демократичному суспільстві.

Верховенство права, один з основоположних принципів демократичного суспільства, притаманний усім статтям Конвенції. Дотримання справедливого балансу між загальним інтересом суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи, виникає виключно, якщо втручання відповідає вимогам законності і не було свавільним, тобто необхідним.

Необхідність у демократичному суспільстві полягає в наступному: по-перше, причини, що виправдовують втручання, є релевантними і достатніми; по-друге, існує нагальна суспільна потреба в такому втручанні; по-третє, втручання є пропорційним до законної мети.

Негативний обов'язок держави, який полягає в тому, щоб не перешкоджати особі вільно здійснювати свої права, а також доповнюється позитивним обов'язком – створювати умови для вільного здійснення цих прав та їх захисту з боку держави.

Головною особливістю позитивних зобов'язань держави є те, що вони вимагають від національних органів влади застосовувати необхідні засоби для забезпечення прав людини, або, точніше, вживати прийнятних (розумних) і належних заходів для захисту цих прав.

Визначення межі між позитивними та негативними зобов'язаннями держави за Конвенцією є складним завданням, тому важливо забезпечити адекватний баланс між інтересами особи та суспільства, з урахуванням свободи розсуду, якою користується держава.

Стаття 15 Конвенції встановлює підстави для відступу від зобов'язань під час надзвичайного стану. Відповідно до частини першої цієї статті, під час війни або іншої суспільної небезпеки, що загрожує життю нації, держава може вживати заходів у відступ від своїх зобов'язань за цією Конвенцією лише в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом.

Це положення встановлює три умови для дійсного відступу від зобов'язань, які мають

виконуватися державою одночасно. Такий відступ має відбуватися під час війни або іншої суспільної небезпеки, що загрожує життю нації, заходи, що вживаються у відповідь на таку війну або суспільну небезпеку, не повинні виходити за межі того, що вимагає гострота ситуації, а також заходи не повинні бути несумісними з іншими зобов'язаннями держави за міжнародним правом.

Європейська Конвенція з прав людини захищає певні права від відступу держави від зобов'язань щодо їх забезпечення. Відповідно до положень частини 2 статті 15, це: стаття 2 (право на життя), за винятком випадків смерті внаслідок законних воєнних дій; стаття 3 (заборона катувань та інших форм жорстокого поводження); стаття 4, частина 1 (заборона рабства та примусової праці); і стаття 7 (відсутність покарання без закону).

Дія пункту 2 статті 15 полягає в тому, що права, про які в ньому йдеться, продовжують застосовуватися в будь-який час війни або громадської небезпеки, незважаючи на будь-які відступи з боку Договірної держави.

Положення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод відображені в Конституції України [16].

Так, ч. 2. ст. 3 Конституції України проголошує, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Стаття 64 Конституції України проголошує, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Але не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції, а саме: право на рівність конституційних прав та право на рівність перед законом, право на громадянство України та його захист за межами України, право на життя та його захист, право на

повагу до його гідності, право на свободу та особисту недоторканість, право на звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування, право на житло, право на шлюб, право дітей на рівність незалежно від походження, право на справедливий судовий захист, право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень, право на обізнаність у своїх правах та обов'язків, право не відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення, право на професійну правничу допомогу, право на невиконання явно злочинного розпорядження чи наказу, право на презумпцію невинуватості, право на захист.

У зв'язку з подіями 2014 року в Криму, Донецькій та Луганській областях Верховна Рада України 12 травня 2015 року прийняла Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [17]. Зрозуміло, що після повномасштабного вторгнення до цього Закону були внесені відповідні зміни.

Правовою основою введення воєнного стану є Конституція України, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» та указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України від 24 лютого 2022 року №64/2022 [18]. Воєнний стан на всій території України продовжується відповідними змінами до цього Указу.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає поняття воєнного стану як особливого правового режиму, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військово-

вим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки.

Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком громадян України, що закріплено статтею 65 Конституції України. В реалізації цього обов'язку всі громадяни є рівними в своїх правах.

Стаття 6 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» встановлює, що саме в указі Президента України Про введення воєнного стану має бути визначений вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану, із зазначенням строку дії цих обмежень.

Відповідно до частини 5 статті 6 Закону про воєнний стан, в пункті 3 Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» зазначено, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 – 34, 38, 39, 41 – 44, 53 Конституції України, ..., які передбачені частиною першою статті 8 цього Закону.

Аналізуючи правові норми, викладені у статті 6 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», зрозуміло, що саме в Указі Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» має бути викладений вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку із введенням воєнного стану, вказані межі таких обмежень та підстави для їх обмеження.

У зв'язку з введенням воєнного стану в Україні з 24 лютого 2022 року тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, обмежуються конституційні права і свободи людини і громадянина, гарантовані державою та закріплені Конституцією України, а саме: – право на недоторканність житла (ст. 30); право на таємницю листування, телефонних розмов,

телеграфної та іншої кореспонденції» (стаття 31); право на недопущення втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 32); право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом (ст. 33); право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань» (ст. 34); право на мирні зібрання (стаття 39); право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності» (ст. 41); право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом» (ст. 42); право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку кожен вільно обирає або на яку вільно погоджується (ст. 43); право на освіту (стаття 53), право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, право на доступ до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування (стаття 38).

Відповідно до статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану в Україні», на території нашої держави, воєнний стан введений на всій її території, військово командування разом з військовими адміністраціями може самостійно або із залученням органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування вводити та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені указом Президента України про введення воєнного стану. Доцільно навести деякі з таких заходів, які кореспондують з обмеженням конституційних прав і свобод людини, які закріплені Конституцією України та які, у деяких випадках можуть прямо стосуватися військовослужбовців та членів їх сімей:

– примусово відчужувати майно, що перебуває у приватній власності... для потреб держави в умовах правового режиму воєнного

стану в порядку, встановленому законом, з видачею відповідних документів встановленої форми;

– встановлювати в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, особливий режим в'їзду та виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, ..., а також рух транспортних засобів;

– перевіряти в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, документи у осіб, а в разі потреби – проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу і вантажобагажу, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України;

– встановлювати в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, заборону або обмеження на вибір місця перебування або місця проживання осіб на території, де введено воєнний стан.

Отже, формулювання про те, що «в період дії воєнного стану можуть бути обмежені конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України» є загальним і недостатнім, в наведеному Законі про правовий режим воєнного стану йдеться тільки про посилення на певні норми конституції України. В Указі Президента також відсутні прямі конкретні визначенні норми, які підлягають обмеженню, відсутні мета, підстави, обґрунтування, конкретних меж цих обмежень. Така не конкретність призводить до правової невизначеності, що є неприпустимим для правової держави. Зрозуміло, що одного лише посилення на введення воєнного стану в країні недостатньо для обмеження конституційних прав і свобод особи в демократичному суспільстві, оскільки не розкривається їх зміст та межі обмежень.

Враховуючи, що це прямі норми Конституції України, то будь-які обмеження або звуження обсягу мають бути чіткі, зрозумілі та закріплені в Законі. Більше того, обмеження конституційних норм має відбуватися виключно на підставі законів України, а втру-

чання у конституційні права громадян на підставі підзаконних актів є неприпустимим в правовій державі.

Наведені обмеження без обґрунтування та без чіткого визначення меж таких обмежень є прямим недотриманням державою положення статті 15 Конвенції, яка вимагає адекватного обґрунтування для запровадження таких обмежень, встановлення чітких меж та критеріїв. Адже правова держава може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за Конвенцією, лише в тій мірі, в якій цього вимагає гострота ситуації. Більше того, на третьому році повномасштабної війни, де тривають заходи щодо постійної мобілізації, а громадяни боронять державу, забезпечуючи свободи України, як демократичної держави, Україна нарешті має визначитись щодо обсягу, меж та критеріїв відступу від своїх зобов'язань в тій мірі, щоб належним чином гарантувати та забезпечити конституційні права громадян, в тому числі і соціальні права військовослужбовців та членів їх сімей. Оскільки саме це визначає соціальну справедливість та довіру суспільства до держави.

Одним із шляхів вирішення зазначеної проблеми вбачається посилення парламентського контролю за дотриманням конституційних прав людини щодо військовослужбовців – через заснування в Україні служби військового омбудсмена. Спеціалізований військовий омбудсман як особлива правозахисна інституція, незалежна від жодних органів влади, здатний більш ефективно захищати права військових. Цей інститут сприятиме демократизації національної військової адміністрації зокрема та військових відносин взагалі, забезпеченню додержання законності у сфері функціонування збройних сил та гарантуванню правової безпеки в армії [19].

Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей» [20] встановлює, що військовослужбовці користуються усіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в Конституції України

та законах України, з урахуванням особливостей, встановлених цим та іншими законами. Отже, жодне обмеження прав військовослужбовців будь-яким підзаконним нормативним актом є протиправним і посилення на воєнний стан в країні не виправданням для цього.

Отже, будь-яке втручання в соціальні права військовослужбовців та членів їх сімей має відбуватися виключно за принципами, які наведені в Європейській конвенції з прав людини, має бути обґрунтованим та міститися виключно в законах України, оскільки ці обмеження стосуються прямих норм, закріплених у Конституції України.

При цьому, держава повинна забезпечити умови виправданості свого втручання в права військовослужбовців та членів їх сімей відповідно до вимог Конвенції. Держава має довести суспільству, що таке втручання відбувається «відповідно до закону», відповідає легітимній меті та є «необхідним у демократичному суспільстві». Дотримання таких вимог забезпечить довіру громадянського суспільства до держави при запровадженні обмежувальних заходів щодо прав і свобод людини. Такий підхід буде мати велике значення для військових щодо їх мотивації та довіри до влади, адже вони захищають не представників уряду, а власну батьківщину, свій народ, свою землю, свої родини, свої конституційні права і свободи. Військовослужбовець не є абстрактним поняттям і не роботом, здатним на виконання будь-яких наказів. Це перш за все людина, громадянин своєї країни, який добровільно чи за призовом постав на захист своєї держави, чесно виконує свої громадянські обов'язки, які покладені на нього Конституцією. В свою чергу, держава Україна також зобов'язана виконати свої зобов'язання за Конституцією – вжити всіх заходів щодо забезпечення прав, в тому числі і соціальних військовослужбовців та членів їх сімей.

Такі основоположні права військовослужбовців, як право на рівність перед законом, право на життя та право на повагу та гідність, держава зобов'язана не тільки гарантувати,

а й забезпечити належним адміністративно-правовим механізмом. Саме з цього починаються зобов'язання держави щодо соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Будь-які обмеження прав людини, яка ціною свого здоров'я та життя стоїть на захисті України не можуть бути обмежені без відповідного обґрунтування та чіткого визначення меж такого обмеження, без достатніх на це причин, нагальної потреби та пропорційності до законної мети. Саме із ставлення держави, сумлінного виконання взятих на себе зобов'язань до прав і законних інтересів військовослужбовців починається довіра суспільства до держави в умовах воєнного стану.

Справедливий баланс між загальними інтересами суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи можливий лише в умовах верховенства права. Правова і демократична держава зобов'язана довести громадянському суспільству, що втручання в права людини і основоположні свободи, особливо в умовах воєнного стану, не є свавільним, а необхідним для захисту національних інтересів, незалежності, є належним і достатнім, що таке втручання є нагальною суспільною потребою, є пропорційним легітимній меті захисту держави. Адже саме на громадян покладено обов'язок захищати державу під час війни, свої конституційні свободи. Саме громадяни віддають своє життя, захищаючи свою державу під час війни. Отже, громадяни мають право на повагу з боку держави, яку вони захищають, і на захист своїх прав та інтересів з боку держави.

В своєму дослідженні Шамрай Б.М. наголошував, що важливу значення за додержанням конституційних прав і свобод військовослужбовців має парламентський контроль, який здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та безпосередньо представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у справах захисту прав військовослужбовців. Проте, урахувавши вимоги сьогодення, зокрема проведення опе-

рації Об'єднаних сил на сході нашої країни, збільшення чисельності Збройних Сил України та інших військових формувань, а також досвід зарубіжних країн, доцільно створити окремий інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав військовослужбовців [21].

В умовах війни в будь-якій країні, яка захищає свою державність від агресора, має відбуватися процес трансформації як гро-

мадянського суспільства, так і держави. Цей процес в Україні має бути спрямований на посилення її обороноздатності. Трансформація адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців та членів їх сімей має охопити всі сфери життя країни. Саме під час воєнного стану найбільш нагальною потребою є реалізація принципу «держава для людини», а не «людина для держави».

Анотація

Актуальність захисту основоположних прав людини під час повномасштабної війни має велике значення для України. Адже Україна, як демократична держава, захищає загальнолюдські цінності та демократичні свободи громадян. Сьогодні, кожна сфера суспільного життя України, зазнала згубного впливу війни, завдавши довготривалої шкоди соціальній, економічній та політичній структурі держави. Перед обличчям такої людської трагедії, як війна, Україна намагається залишатися вірною принципам і постулатам Європейської конвенції з прав людини та своєї Конституції. Але під час воєнного стану існують об'єктивні обмеження прав і свобод людини з метою забезпечення безпеки держави, в тому числі і для військовослужбовців, які стоять на захисті власної держави. Дотримання балансу між повагою до прав людини та їх всебічним захистом, дотриманням демократичних цінностей в умовах війни, з одного боку, та обороною держави, збереженням її територіальної цілісності та державності, з іншого – є головною метою України на третьому році повномасштабної війни.

Метою статті є дослідження особливостей захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей відповідно до положень Європейської Конвенції з прав людини під час повномасштабної війни, пошук шляхів збалансування позитивних і негативних зобов'язань держави щодо дотримання прав людини під час воєнного стану в Україні, формулювання практичних пропозицій щодо запровадження справедливого і прозорого механізму відступу держави від своїх зобов'язань під час воєнного стану, що ґрунтується на демократичних здобутках.

При здійсненні дослідження використовувалися загальнонаукові методи аналізу, синтезу та формально-юридичний метод. Використання вищезазначеного методологічного інструментарію дозволило проаналізувати та виокремити інформацію з джерел та нормативно-правових актів, з'ясувати зміст правових норм цих актів та отримати нові знання, що знайшло своє відображення у викладеному матеріалі.

Результатом аналізу стало встановлення інформації про особливості захисту прав людини під час воєнного стану в Україні, а також відступлення держави від своїх зобов'язань під час повномасштабного вторгнення, та встановлення шляхів збереження балансу інтересів держави, демократичного суспільства та соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей під час повномасштабної війни, основою якого є комплексний, справедливий та зрозумілий механізм адміністративно-правового забезпечення соціальних прав та гарантій з боку держави.

Сформовано декілька висновків та пропозицій, спрямованих на вдосконалення врегулювання адміністративно-правового забезпечення соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей в умовах повномасштабної війни. Оскільки, Україна, як демократична держава потребує створення шляхів забезпечення балансу між інтересами держави, українського суспільства в цілому та конкретного громадянина, який її захищає. Забезпечення Україною прав і свобод військовослужбовців, забезпечення їх соціального і правового захисту

Ключові слова: адміністративне право, адміністративно-правова реформа, права людини, захист соціальних прав військовослужбовців в умовах воєнного стану, відступ від зобов'язань під час воєнного стану.

Makarova T.P. Relevance of protection of the rights of servicemen during martial law in Ukraine in accordance with the European Convention on Human Rights

The urgency of protecting fundamental human rights during a full-scale war is of great importance for Ukraine. After all, Ukraine, as a democratic state, protects human values and democratic freedoms of its citizens. Today, every sphere of public life in Ukraine has been adversely affected by the war, causing lasting damage to the social, economic and political structure of the country. In the face of such a human tragedy as war, Ukraine is trying to remain faithful to the principles and tenets of the European Convention on Human Rights and its Constitution. However, during martial law, there are objective restrictions on human rights and freedoms in order to ensure the security of the state, including for military personnel defending their own country. Maintaining a balance between respect for human rights and their comprehensive protection, adherence to democratic values in wartime, on the one hand, and the defence of the State, preservation of its territorial integrity and statehood, on the other, is the main goal of Ukraine in the third year of full-scale war.

The purpose of the article is to study the peculiarities of protection of social rights of servicemen and their family members in accordance with the provisions of the European Convention on Human Rights during a full-scale war, to find ways to balance the positive and negative obligations of the State to respect human rights during martial law in Ukraine, and to formulate practical proposals for introducing a fair and transparent mechanism for the State to derogate from its obligations during martial law based on democratic achievements.

The study was conducted using general scientific methods of analysis, synthesis and formal legal method. The use of the aforementioned methodological tools made it possible to analyse and extract information from sources and legal acts, to clarify the content of the legal provisions of these acts and to gain new knowledge, which is reflected in the material presented here.

The analysis resulted in the identification of information on the specifics of human rights protection during martial law in Ukraine, as well as the State's derogation from its obligations during a full-scale invasion, and the identification of ways to maintain the balance of interests of the State, democratic society and social rights of servicemen and their families during a full-scale war, based on a comprehensive, fair and understandable mechanism of administrative and legal support for social rights and guarantees by the State.

The author formulates several conclusions and proposals aimed at improving the regulation of administrative and legal support for social rights of servicemen and their family members in a full-scale war. Since Ukraine, as a democratic state, needs to create ways to ensure a balance between the interests of the state, Ukrainian society as a whole and a particular citizen who defends it. Ensuring the rights and freedoms of servicemen, ensuring their social and legal protection by Ukraine

Key words: administrative law, administrative and legal reform, human rights, protection of social rights of servicemen under martial law, derogation from obligations under martial law.

Список використаних джерел:

1. Оніщенко Н.М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку : проблеми, реалії, перспективи : Монографія / за ред. академіка НАН України Ю.С. Шемшученко. Київ : Юридична думка, 2008. 320 с.
2. Шемшученко Ю.С., Скрипнюк О.В. Сучасний конституційний процес і проблеми вдосконалення регулювання захисту прав людини в Конституції України (частина перша). *Публічне право*. 2015. № 3. С.12-19
3. Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра ЛТД, 2017. 312 с.
4. Сущенко В. М. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Наукові записки НаУКМА. Том 129. Юридичні науки*. 2012. С. 28-31

5. Мобілізаційні підрозділи: в органах державної влади, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, які мають мобілізаційні завдання (замовлення). / І.М. Коропатнік та ін. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 442 с.
6. Адміністративно-правова реформа в Україні : навчальний посібник. / Н.О. Армаш та ін. ; за заг. ред. С.В. Петкова. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2020. 180 с.
7. Військове право : підручник. / І.М. Шопіна, та ін. ; за ред. І.М. Коропатнік, Київ : Алерта, 2019. 648 с.
8. Пенсійне забезпечення військовослужбовців в умовах воєнного стану. Загальне пенсійне забезпечення в умовах воєнного стану. / Укл. : І.М. Копотун, Київ : ВД «Професіонал», 2023. 692 с.
9. Адміністративна діяльність органів публічної влади. Сучасний стан та перспективи розвитку. / С.В. Петков, та ін. Київ : КНТ, 2019. 207 с.
10. Україна під час російсько-української війни 2014-2023 рр.: генеза національної стійкості крізь призму наукових досліджень : монографія. / За заг. ред. Б.О. Попков. Київ : Видавництво Ліра-К. 2023. 272 с.
11. Державні гарантії захисту соціальних прав військовослужбовців і членів їх сімей: загальний соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей; соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей в особливий період (зокрема під час воєнного стану); міжнародний аспект соціального захисту військовослужбовців (стандарти НАТО) / укл. О.А. Джус та ін. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 594 с.
12. Мобілізаційні підрозділи: в органах державної влади, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, які мають мобілізаційні завдання (замовлення) / укл. І.М. Копотун та ін. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 442 с.
13. Мобілізація і мобілізаційна підготовка в Україні 2022: Основне законодавство, коментарі та роз'яснення, правові позиції Верховного суду. / упоряд. С.В. Петков та ін. Київ : ВД «Професіонал», 2022. 330 с.
14. Соціальний супровід військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей: практичні аспекти діяльності посадових осіб військових частин, територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки: методичний посібник / О.В. Герасименко та ін. Київ : НДЦГПЗС України, 2023. 130 с.
15. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950, Закон України від 17.07.97 №475/97-ВР / Верховна Рада України. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 10.03.2024).
16. Конституція України: Закон України 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 10.03.2024).
17. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII / Верховна Рада України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 10.03.2024).
18. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 / Президент України. База даних «Законодавство України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 10.03.2024).
19. Майданник О. О. Інститут омбудсмана у механізмі забезпечення прав людини в Україні // Адвокат: загальнодерж. проф. журн. / Спілка адвокатів України, Академія адвокатури України, Укрінюрколегія, Укр. адвокатська корпор., Ред. журн. Київ: Адвокат. 2010. № 7. С. 12–16.
20. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України 20 грудня 1991 року № 2011-XII / Верховна Рада України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення 10.03.2024).

УДК 343.982.325

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.12>

Гресь Ю.О.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»
<https://orcid.org/0000-0002-8670-9779>
julia.bayderina@gmail.com*

Чумак С.П.

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»
<https://orcid.org/0000-0002-0486-1890>
sergey25100104@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЛЮДСЬКИХ ОСТАНКІВ, ВИЯВЛЕНИХ У ХОДІ ОГЛЯДУ МІСЦЬ МАСОВИХ ПОХОВАНЬ

Вступ. Злочинна воєнна агресія Російської Федерації на території України призвела до значного зростання кількості безвісно зниклих цивільних осіб та військовослужбовців. Переважна кількість таких осіб потенційно можуть бути загиблими у зв'язку з веденням активних бойових дій на території нашої держави. Тому вітчизняні правоохоронні органи повинні бути готовими до розслідування значної кількості смертей осіб, тіла яких, на момент їх виявлення, буде складно ідентифікувати.

З такою ситуацією правоохоронці стикнулися вже у 2022 році, коли на деокупованих територіях почали виявляти братські могили (масові поховання) [1; 2]. Зазвичай стан виявлених тіл загиблих не дозволяє провести їх ідентифікацію шляхом проведення візуального упізнання із залученням родичів або знайомих таких осіб чи на підставі виявлених документів, які можуть навіть не належати даній особі, а вимагає застосування науково-криміналістичних методів ідентифікації, таких як дактилоскопіювання, молекулярно-генетична експертиза, дентальний метод, методи судової археології, антропології, радіології тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід зазначити, що питання ідентифікації останків осіб, що постраждали у наслідок воєнних дій, стихійного лиха (повеней, землетрусів), техногенних катастроф, терористичних актів були предметом дослідження як вітчизняних, так й іноземних вчених. Серед українських дослідників, які в останні роки зверталися до дослідження питання, присвяченого особливостям ідентифікації останків людей, в тому числі виявлених у масових похованнях, слід назвати В.М. Атаманчука, І.І. Баржину, О.М. Дуфенюк, Г.К. Тетерятник, Р.Л. Степанюка. У їхніх роботах піднімаються питання, що стосуються організаційних особливостей виявлення, огляду та вилучення останків тіл з метою подальшого їх дослідження та ідентифікації, а також особливостей проведення ДНК-досліджень таких тіл.

Метою даної статті є визначення особливостей збору об'єктів, виявлених у ході огляду місць масових поховань, що можуть бути використані для ідентифікації людських останків, а також можливостей проведення таких досліджень відповідно до вітчизняного законодавства та кола існуючих ідентифікаційних методів.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають Г.К. Тетерятник та О.С. Сомик, проведення огляду за місцем виявлення масового поховання являє собою складний організаційно-тактичний комплекс заходів, що вимагає залучення значної кількості спеціалістів, криміналістичних засобів та врахування різних методик роботи зі слідами злочинної діяльності [3, с.231]. Важливою складовою проведення огляду останків та місця їх виявлення є ретельна фіксація та вилучення усіх об'єктів, що можуть слугувати процесу вирішення ідентифікаційних завдань при встановленні особи, тіла або фрагменти тіла якої було виявлено. Тому особи, що беруть участь у проведенні огляду місць масових поховань, мають чітко розуміти, на пошуці яких об'єктів їм необхідно сконцентруватися та як саме повинна здійснюватися їх фіксація та вилучення. Окрім загальної фіксації місця поховання, ретельно має бути зфотографовано та описано у протоколі кожне виявлене захоронення – як таке, що не має індивідуалізуючих ознак, так і те, що позначене певними хрестами, табличками або іншим чином. Поряд із протокольною формою, фото- та відеофіксацією, обов'язковою є фіксація точної географічної локації виявлених захоронень. Тобто має бути складена чітка схема із позначенням усіх особливостей місця масового поховання, розташуванням усіх виявлених захоронень та здійснена прив'язка до GPS координат. До об'єктів, що підлягають пошуку, виявленню, фіксації та вилученню, відносяться:

- цільні тіла;
- частини тіл, що були відділені в результаті прижиттєвого чи посмертного розчленування або утворилися внаслідок біологічних процесів розпаду людського тіла;
- прикопані рештки;
- одяг, взуття, прикраси, документи, іграшки, протези, інші речі, виявлені на тілі трупа або разом із останками;
- мотузки, скоч, поліетиленові пакети, наручники чи інші предмети, виявлені на

останках, які можуть свідчити про катування особи.

Зазначені об'єкти мають бути належним чином сфотографовані, упаковані, пронумеровані, описані у протоколі та передані для подальшого їх експертного дослідження та ідентифікації.

В умовах потреби ідентифікації значної кількості осіб, що загинули у результаті ракетних обстрілів цивільних об'єктів, під час участі у бойових діях, або ж зазнали катувань та загинули на територіях України, що перебували під тимчасовою окупацією, надзвичайно актуальним є питання створення бази геномної інформації в Україні. На сьогоднішній день у вітчизняному законодавстві вже існує деяка кількість нормативних напрацювань у даному напрямку. Зокрема відповідно до наказу МВС України від 10 вересня 2009 року № 390 «Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС» до оперативно-розшукових колекцій включаються ДНК-профілі: осіб, які підозрюються або звинувачуються в учиненні злочинів, узятих під варту, засуджених у випадку їх добровільної згоди; біологічних слідів, вилучених при огляді місця події, у тому числі за фактами безвісного зникнення осіб, проведення інших слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; невпізнаних трупів [4].

Закон України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» від 9 липня 2022 року № 2391-ІХ визначає, що «обов'язковій державній реєстрації підлягає геномна інформація:

- 1) осіб, яким повідомлено про підозру у вчиненні умисних тяжких чи особливо тяжких злочинів проти основ національної безпеки України, життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, власності, громадської безпеки, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, або стосовно

яких обвинувальний акт у кримінальних провадженнях зазначеної категорії злочинів передано до суду;

2) осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння або злочини проти основ національної безпеки України, життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, власності, громадської безпеки, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, та до яких за рішенням суду застосовані примусові заходи медичного характеру;

3) осіб, засуджених за вчинення умисних злочинів проти основ національної безпеки України, життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, власності, громадської безпеки, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку;

4) встановлена з біологічного матеріалу, отриманого під час проведення слідчих (розшукових) дій відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, та неідентифікована;

5) невпізнаних трупів людей, їх останків та частин тіла людини, відомості про виявлення яких унесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань або відображено у постанові про початок досудового розслідування, винесеній у порядку, передбаченому статтею 615 Кримінального процесуального кодексу України;

6) встановлена з раніше відібраних біологічних зразків осіб, зниклих безвісти, або біологічного матеріалу з особистих речей осіб, зниклих безвісти, відомості щодо яких внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань або відображено у постанові про початок досудового розслідування, винесеній у порядку, передбаченому статтею 615 Кримінального процесуального кодексу України;

7) осіб, які не здатні через стан здоров'я, вік або інші обставини повідомити інформацію про себе».

Крім того, відповідно до ст. 6 даного Закону громадянам України, іноземцям та особам без громадянства надається право на добровільну державну реєстрацію геномної інформації [5]. В умовах сьогодення дана норма широко використовується близькими родичами осіб, що вважаються зниклими безвісти або могли загинути у зв'язку з воєнною агресією Російської Федерації.

Також, у 2023 році низкою відомчих нормативно-правових актів було затверджено порядок відбору біологічного матеріалу у військовослужбовців, поліцейських, осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту [6], військовослужбовців Управління державної охорони України [7], військовослужбовців Служби безпеки України [8], військовослужбовців Служби зовнішньої розвідки України [9], членів добровольчих формувань територіальних громад [10], військовослужбовців Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України [11], військовослужбовців Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту [12], військовослужбовців Головного управління розвідки Міністерства оборони України [13]. Відбір біологічного матеріалу, придатного для встановлення ДНК-профілю, здійснюється на підставі заяви про відбір біологічного матеріалу та письмової згоди на обробку персональних даних особи шляхом відбору зразка букального епітелію нетравмуючим неінвазивним методом.

Фактично ми бачимо, що українське законодавство зосередилося на створенні умов для ідентифікації за рахунок ДНК-профілювання декількох категорій осіб, зокрема: професійна діяльність яких пов'язана із реальною небезпекою для життя та здоров'я або участю у бойових діях; які причетні до вчинення ряду визначених законодавцем тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень; невпізнаних трупів та неідентифікованих зразків біологічного походження, виявлених в рамках кримінального провадження; зниклих безвісти осіб, чії біологічні зразки

було надано членами родини або відібрано до моменту їх зникнення; які з певних об'єктивних причин (захворювання, вікові зміни, що вплинули на пам'ять) не можуть повідомити інформацію про себе. Усі інші громадяни України мають право добровільно звернутися до уповноважених органів задля реєстрації геномної інформації. Такий підхід чітко вписується в гарантовані вітчизняним та міжнародним законодавством стандарти прав і свобод людини та громадянина.

Необхідно підкреслити, що якщо говорити про порядок відбору зразків біологічного походження відповідно до наведеного вище законодавства, то тут є впевненість у якості та достатності таких зразків для проведення молекулярно-генетичної експертизи та формування ДНК-профіля. Що ж стосується ідентифікації виявлених людських останків, то дане питання є складнішим в силу об'єктивних та суб'єктивних факторів, що впливають на стан виявлення та збереження останків.

Ідентифікація людських останків, виявлених у ході огляду місць масових поховань, потребує збору належної кількості та якості зразків біологічного походження, які можуть бути використані для встановлення ДНК-профілю особи, а також правильного їх пакування, збереження та транспортування. Це можуть бути зразки крові, волосся, кісток, частинки шкіри, м'язової тканини, зуби, нігті, тканини внутрішніх органів. Стан, кількість та якість таких зразків залежить від того, який термін минув із моменту смерті особи, чи наявні процеси гниття та ступінь розкладання тіла, чи піддавалися останки впливу високих температур чи хімічних речовин або ж впливу інших факторів зовнішнього середовища, у якому вони знаходилися, як то вологість, сильний вітер, палюче сонце, дикі тварини тощо. Але навіть у найнесприятливіших умовах для проведення молекулярно-генетичної експертизи можуть використовуватися фрагменти трубчастих кісток з епіфізами, як то ключиця, стегнова, плечова кістка, фаланги верхньої або нижньої кінцівок тощо [14, с. 134].

Проте, як слушно зазначає О.В. Культенко, на жаль, метод геномного профілювання може виявитися безрезультатним у випадках, коли останки людини піддавалися впливу високих температур [15, с. 252]. Тобто процес сильного горіння може призвести до руйнування біологічного матеріалу, необхідного для введення молекулярно-генетичної експертизи. У таких випадках виникає необхідність звернення до інших методів ідентифікації. У залежності від стану останків мова може йтися, зокрема, про методи судової антропології, дентальні методи ідентифікації, тощо.

Використання методів судової антропології є досить важливим саме у випадках виявлення масових поховань зі скелетованими останками, або останками, які знаходяться на такому етапі біологічних процесів розкладання, що відсутні придатні для проведення молекулярно-генетичної експертизи зразки. Спеціаліст-судовий антрополог допомагає у відновленні, сортуванні, аналізі та ідентифікації виявлених останків. Він може надати інформацію про біологічні характеристики особи, наприклад, вік на момент настання смерті, стать, расу, зріст покійника, а також допомогти встановити причину та механізм заподіяння смерті [16, с.23].

Ще одним методом, який використовується у світовій практиці при ототожненні виявлених останків невідомих осіб є метод дентальної ідентифікації. Специфіка даного методу полягає у дослідженні твердих тканин зубів, які зберігаються за умови руйнування м'яких тканин [17]. Тобто у випадку виявлення скелетованих останків або останків зі значними процесами трупного гниття, ідентифікація особи може бути проведена за рахунок дослідження зубо-щелепного апарату та прижиттєвих стоматологічних знімків, що збереглися у родичів чи лікаря, записів про патологічні, фізіологічні чи навмисні стоматологічні зміни (встановлені зубні імплантати, вініри тощо). На жаль, застосування даного методу ускладнене відсутністю на сьогоднішній день в Україні систематичного ведення стоматоло-

гічної історії кожного пацієнта. Проте в окремих випадках, коли родичі зниклої безвісти особи можуть надати таку інформацію, вона може бути використана для ідентифікації виявлених останків.

Висновки. Використання сучасних методів ідентифікації останків тіл людей, виявлених у ході огляду місць масових поховань, є важливим інструментом у роботі правоохоронних органів. Застосування методів ДНК-аналізу, судової антропології, дентальної ідентифікації дозволяє встановити особу потерпілої, а отже вирішити ряд завдань досудового розслідування, а також надати родичам загиблої особи інформацію, що дозволить їм віднайти певний душевний спокій та визначеність стосовно долі безвісно зниклої особи.

Сучасне українське законодавство спрямоване на створення значного державного

реєстру геномної інформації, яка може бути використана в цілях забезпечення роботи правоохоронної системи у випадках виявлення останків невідомих осіб.

Крім того, постійне удосконалення криміналістичного інструментарію за рахунок сучасних науково-технічних досягнень є важливою складовою забезпечення процесу розслідування різних видів кримінальних правопорушень, в тому числі й пов'язаних із учиненням насильницьких злочинів. А сучасні реалії функціонування українського суспільства, яке через збройну агресію Російської Федерації стикнулося із таким жахом війни, як масові поховання, лише підкреслюють значущість оновлення матеріально-технічного, технологічного та криміналістичного арсеналу засобів та методів ідентифікації людських останків.

Анотація. У статті розглянуто окремі особливості фіксації місць масових поховань та виявлених останків невідомих осіб у ході проведення огляду. Наведено перелік об'єктів, що підлягають пошуку, виявленню, фіксації та вилученню у ході огляду з метою подальшого експертного їх дослідження задля вирішення завдання щодо ідентифікації виявлених останків. Зокрема для встановлення особи за виявленими у масових похованнях останками людей важливим є правильне виявлення, фіксація, вилучення та зберігання цільних тіл, частин тіл, що були відділені в результаті прижиттєвого чи посмертного розчленування або утворилися внаслідок біологічних процесів розкладання людського тіла, прикопаних рештків, одягу, взуття, прикрас, документів, іграшок, протезів, тощо, виявлених на тілі трупа або разом із останками. Досліджено можливість проведення молекулярно-генетичної експертизи для встановлення ДНК-профілю невідомих осіб та порівняння їх із геномною інформацією, що міститься у державних реєстрах або надана близькими родичам осіб, зниклих безвісти. Проаналізовано сучасне вітчизняне законодавство щодо створення державного реєстру геномної інформації людини. Визначено відомчі нормативно-правові акти, які затверджено порядок відбору біологічного матеріалу у певних категорій осіб. Визначено категорії осіб, щодо яких геномна інформація людини вноситься до державних реєстрів у обов'язковому порядку. Розглянуто можливості та значення використання методів судової антропології та методу дентальної ідентифікації при встановленні особистості виявлених людських останків у місцях масових поховань. Визначено особливості застосування даних методів та характер інформації, що може бути надана спеціалістами у даних сферах знання.

Ключові слова: спеціальні знання, медичні знання, зразки біологічного походження, ДНК-профіль, судова антропологія, судово-медичні знання, огляд, досудове розслідування, судова експертиза.

Hres Yu.O., Chumak S.P. Peculiarities of identification of human remains discovered during inspection of mass burial sites

The article examines certain features of fixing the places of mass burials and the remains of unknown persons discovered during the survey. A list of objects to be searched, identified, fixed and removed

during the inspection is provided for the purpose of their further expert study in order to solve the task of identifying the discovered remains. In particular, for the identification of human remains found in mass burials, it is important to correctly identify, fix, extract and store whole bodies, parts of bodies that were separated as a result of intra-mortem or post-mortem dismemberment or formed as a result of biological processes of decomposition of the human body, buried remains, clothing, shoes, jewelry, documents, toys, prostheses, etc., found on the corpse or together with the remains. The possibilities of conducting molecular genetic examination to establish the DNA profile of unknown persons and comparing them with genomic information contained in state registers or provided to close relatives of missing persons were investigated. Modern domestic legislation on the creation of a state register of human genomic information is analyzed. Departmental normative legal acts were defined, which approved the procedure for the selection of biological material from certain categories of persons. The categories of persons for whom genomic information of a person must be entered into state registers have been defined. The possibilities and importance of using the methods of forensic anthropology and the method of dental identification in establishing the identity of the human remains found in the places of mass burials are considered. The specifics of the application of these methods and the nature of the information that can be provided by specialists in these areas of knowledge are determined.

Key words: special knowledge, medical knowledge, biological samples, DNA profile, forensic anthropology, forensic medical knowledge, examination, pretrial investigation, forensic examination.

Список використаних джерел:

1. Бекало М. Братські могили, зв'язані тіла дітей, дим, попіл: як Росія скоїла геноцид на Київщині. *24 канал*. 3 квітня 2022 р. URL: https://nowar.24tv.ua/bratski-mogili-zvyazani-tila-ditey-dim-popil-yak-rosiya-skojila_n1935074.
2. Чекіс О. У Лимані з братської могили дістали тіла 34 українських військових. *Дзеркало тижня*. 14 жовтня 2022 р. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/u-limani-z-bratskoji-mohili-distali-tila-34-ukrajinskikh-vijskovikh.html>.
3. Тетерятник Г.К., Сомик О.С. Окремі питання проведення огляду місць масових поховань. *Правові новели*. 2023. № 20. С.227-233.
4. Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10 вересня 2009 року № 390. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text>.
5. Про державну реєстрацію геномної інформації людини: закон України від 9 липня 2022 року № 2391-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-IX#Text>.
6. Порядок відбору біологічного матеріалу у військовослужбовців, поліцейських, осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту та його зберігання: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19 квітня 2023 року № 323. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0799-23#Text>.
7. Порядок відбору біологічного матеріалу у військовослужбовців Управління державної охорони України та його зберігання: наказ Управління державної охорони України від 5 червня 2023 року № 419. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1027-23#Text>.
8. Порядок відбору, зберігання та обліку біологічного матеріалу військовослужбовців Служби безпеки України: наказ Центрального управління Служби безпеки України від 7 червня 2023 року № 212. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1033-23#Text>.
9. Порядок відбору біологічного матеріалу у військовослужбовців Служби зовнішньої розвідки України та його зберігання: наказ Служби зовнішньої розвідки України від 26 червня 2023 року № 1485-BC. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1158-23#Text>.

10. Порядок відбору біологічного матеріалу у членів добровольчих формувань територіальних громад та його зберігання: постанова Кабінету Міністрів України від 19 червня 2023 року № 620. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/620-2023-п#Text>.
11. Порядок відбору та зберігання біологічного матеріалу військовослужбовців Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України: наказ Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 3 липня 2023 року № 573. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1483-23#Text>.
12. Порядок відбору біологічного матеріалу у військовослужбовців та його зберігання: наказ Міністерства оборони України від 28 липня 2023 року № 438. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1373-23#Text>.
13. Порядок відбору біологічного матеріалу у військовослужбовців Головного управління розвідки Міністерства оборони України та його зберігання: наказ Головного управління розвідки Міністерства оборони України від 12 грудня 2023 року № 74. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2284-23#Text>.
14. Баржина І.І. Ідентифікація невпізнаних трупів за допомогою ДНК-аналізу. *Scientific Collection «InterConf»*. 2023. № 173. С. 132–136. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/4473>.
15. Кульченко О. В. Про необхідність законодавчого схвалення концепції проведення молекулярно-генетичної експертизи в Україні. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 66. С. 246-254.
16. Mass Fatality Incidents: A Guide for Human Forensic Identification. National Institute of Justice, 2005. 83 p. URL: <https://nij.ojp.gov/library/publications/mass-fatality-incidents-guide-human-forensic-identification>.
17. Нагірний Я. П., Михайличенко Б. В., Дунаєв О. В., Гончарук-Хомин М. Ю. Актуальні проблеми дентальної ідентифікації в Україні. *Вісник проблем біології і медицини*. 2014. Вип. 3. Т. 1 (110). С. 242-247.

УДК 343.3/.7

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.13>

Германов С.А.

проректор

*Донецького державного
університету внутрішніх справ,
майор поліції*

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ НЕЗАКОННОГО ЗАВОЛОДІННЯ ТРАНСПОРТНИМ ЗАСОБОМ ЗА ОЗНАКАМИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Постановка проблеми. Визначення елементів складу кримінального правопорушення надає можливість узагальнити підходи до його кваліфікації та встановити існуючі прогалини кримінально-правового регулювання певного виду суспільних відносин, а також уточнити потенційні криміногенні загрози, до яких вони можуть призводити. Необхідно відмітити, що наразі в доктрині кримінального права існує низка дискусійних аспектів, які стосуються потреби в уточненні окремих кримінально-правових ознак незаконного заволодіння транспортними засобами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду особливостей кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом присвятили свої праці такі вчені як: О. М. Джужа, В. П. Ємельянов, М. І. Мельник, В. А. Мисливий, Є.С. Назимко та інші. Водночас, негативні кількісно-якісні показники свідчать про необхідність удосконалення підходу до створення сучасного механізму кримінально-правової протидії незаконному заволодінню транспортними засобами, що і зумовлює актуальність обраної для дослідження теми.

Метою статті є визначення особливостей кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 289 КК України за ознаками об'єктивної сторони протиправного діяння.

Викладення основного матеріалу. Відтак, традиційно вважається, що основним безпосереднім об'єктом кримінального пра-

випорушення, передбаченого ст. 289 КК України є суспільні відносини, які забезпечують безпеку дорожнього руху механічного транспорту, про що також свідчить розташування норми в XI розділі Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту». Водночас із урахуванням відповідної специфіки, яка полягає саме у заволодінні майном, додатковим обов'язковим об'єктом є відносини власності. При цьому такий підхід законодавця є у певній мірі дискусійним, що зумовлено такими підставами.

Так, по-перше, аналіз судової практики та правоохоронної статистики надає підставу для констатації, що у більшості випадків незаконне заволодіння транспортним засобом вчиняється як повнолітніми, так і неповнолітніми особами з корисливою метою – для отримання матеріальної вигоди або з особистих мотивів, зокрема спрямованих на підготування до вчинення іншого кримінального правопорушення у якості знаряддя протиправного діяння. Вивчення норм кримінального законодавства дозволяє припустити, що розміщення норми, в якій передбачено відповідальність за незаконне заволодіння транспортним засобом у розділі, в якому унормовано кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту зумовлено, по-перше, предметом такого діяння – транспортним засобом; по-друге

прогалинами кримінального законодавства, зумовленими рудиментарним підходом попередніх нормативно-правових актів, зокрема Кримінального кодексу України 1961 року. У вказаному законодавчому акті незаконне заволодіння транспортним засобом (як і більшість кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту) було передбачено як злочин проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я, що ускладнило процес визначення його безпосереднього об'єкту під час формування чинного кримінального законодавства незалежної України.

По-друге, у п. 2 примітки до ст. 289 КК України законодавцем було визначено, що під повторністю слід розуміти вчинення таких дій особою, яка раніше вчинила незаконне заволодіння транспортним засобом або кримінальне правопорушення, передбачене ст.ст. 185-187, 189-191, 262, 290, 410 КК України. Отже, фактично, дана примітка надає підставу для констатації, що таке кримінальне правопорушення безпосередньо пов'язано із першочерговим посяганням саме на майнові права, і вже потім – на безпеку руху та експлуатації транспорту, які, у більшості випадків, взагалі можуть не зазнати шкоди та інших негативних наслідків (про що свідчить конструкція ч. 1 ст. 289 КК України, яка передбачає формальний склад кримінального правопорушення). Про це свідчить і відповідна судова практика.

Так, відповідно до вироку Крижопільського районного суду Вінницької області від 06 грудня 2023 року (справа № 134/2143/23), *неповнолітній обвинувачений 04 листопада 2023 року, близько 03 години 40 хвилин, маючи умисел на незаконне заволодіння транспортним засобом з метою його подальшої експлуатації, достовірно знаючи, що на території домоволодіння потерпілого знаходиться мопед, відчинивши фіртку, яка веде на територію домоволодіння, проник на вказану територію. В подальшому, реалізуючи свій злочинний умисел обвинувачений виштовхав*

мопед марки «Honda Dio» моделі AF56, сірого кольору, належний потерпілому із території вищевказаного домоволодіння та впевнившись, що за його діями не спостерігають сторонні особи, незаконно заволодів вищевказаним транспортним засобом та розпорядився ним на власний розсуд. В подальшому, 04.11.2023 року близько 17 години обвинувачений, рухаючись на вищевказаному мопеді був зупинений поліцейським офіцером громади Тульчинського районного відділу поліції ГУНП у Вінницькій області на автодорозі між населеними пунктами с. Вапнярки та с. Маяки Тульчинського району Вінницької області. Таким чином, обвинувачений вчинив злочин, передбачений ч. 2 ст. 289 КК України, тобто незаконне заволодіння транспортним засобом, вчинене з проникненням у інше сховище [1]. Так, відповідно до Правил експлуатації колісних транспортних засобів, затверджених Наказом Міністерства інфраструктури України від 26.07.2013 № 550, технічна експлуатація – це технічні операції та процеси утримання колісних транспортних засобів у безпечному технічному стані відповідно до технічних умов виробника та норм законодавства [2], відповідно до Настанови з експлуатації транспортних засобів в органах та підрозділах ДСНС України, затвердженої Наказом Державної служби України з надзвичайних ситуацій від 27.06.2013 № 432, експлуатація транспортного засобу – це технічно правильне використання, а також діагностика, технічне обслуговування, ремонт, зберігання, транспортування та облік ТЗ [3]. Хоча поняття «безпека дорожнього руху» на сьогоднішній день нормативно не визначена, проте в Законі України від 30.06.1993 № 3353-ХІІ «Про дорожній рух» передбачено, що цим законодавчим актом визначено правові та соціальні основи дорожнього руху з метою захисту життя та здоров'я громадян, створення безпечних і комфортних умов для учасників руху та охорони навколишнього природного середовища [4], що надає підставу під безпекою дорожнього руху розуміти унормовані пра-

вила поведінки на дорозі, які забезпечують безпечні і комфортні умови для учасників руху та охорони навколишнього природного середовища.

Отже, із урахуванням наведених у законодавстві визначень понять «експлуатації транспорту» та «безпеки дорожнього руху», а також обставин кримінального правопорушення, викладених у наведеному вище вироку, можна підсумувати, що як «de facto», так і «de jure», у першу чергу, шкода була спричинена суспільним відносинам власності, водночас суспільні відносини, які забезпечують безпеку дорожнього руху механічного транспорту зазнали лише умовного протиправного впливу, зумовленого потенційною відсутністю у неповнолітнього навичок керування транспортними засобами та необхідного водійського досвіду.

Інша ситуація викладена у вирокі Тарутинського районного суду Одеської області від 29 квітня 2024 року (справа № 515/2013/23), відповідно до якого *неповнолітній обвинувачений 22 жовтня 2023 року приблизно о 01:00 годині точного часу під час досудового розслідування встановити не представилось можливим, умисно із корисливих спонукань, маючи злочинний намір на незаконне заволодіння транспортним засобом у власника чи користувача всупереч його волі, шляхом вільного доступу, пройшов на подвір'я домоволодіння, де помітив автомобіль марки ВАЗ 21061, синього кольору, що на праві приватної власності відповідно до свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу належить потерпілому та перебуває в його постійному користування, вартістю 31326,88 гривень. Далі, з метою використання зазначеного автомобіля для задоволення власних потреб, викотивши його на вулицю, неповнолітній, відкривши незачинені двері, сів за кермо, запустив двигун за допомогою ключа, який знаходився в замку запалення, таким чином таємно умисно, незаконно заволодів вказаним автомобілем та в подальшому розпорядився ним на власний розсуд. Під час користування*

незаконно отриманим транспортним засобом марки ВАЗ 21060 допустив його пошкодження, а саме: переднього бамперу, переднього щиту, лівої ґратки радіатора, правої ґратки радіатора, лівої рами фари, правої рами фари та зняття автомобільної акумуляторної батареї марки «Topla Energy 75 ah, чим завдав потерпілому матеріальний збиток на загальну суму 7116,96 гривень [5]. У наведеній ситуації шкоду було завдано як праву власності на транспортний засіб, так і безпосередньо – порядку його експлуатації та безпеці дорожнього руху. Водночас, із урахуванням того, що виходячи із викладених вище та додатково проаналізованих вироків по кримінальним провадженням, розпочатим за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 289 КК України в першу чергу шкода протиправним діянням завдається суспільним відносинам власності. Про це також свідчить законодавча вказівка у примітці до ст. 289 КК України щодо врахування під час визначення наявності ознаки повторності вчинення низки кримінальних правопорушень проти власності. Така законодавча позиція може бути зумовлена загальною тенденцією до встановлення спеціальних норм щодо кримінальної відповідальності за заволодіння предметами, які, відповідно до положень цивільного законодавства, відносяться до джерел підвищеної небезпеки (зброя, транспортні засоби, наркотичні засоби тощо). Водночас у більшості випадків, вчиняючи, наприклад, викрадення вогнепальної зброї кримінальний правопорушник посягає на суспільні відносини у сфері законного обігу вогнепальної зброї та порядку її придбання, що входить у зміст родового об'єкту кримінальних правопорушень проти громадської безпеки (це стосується і порядку обігу наркотичних засобів, їх аналогів та прекурсорів); викрадення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі передбачає порушення визначеного законодавством порядку реалізації громадянами права на вільні вибори; викрадення документів, штам-

пів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем вчиняється особою з метою здійснення протиправного впливу на авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян тощо. Отже, перелічені кримінальні правопорушення, які передбачені у спеціальних нормах Особливої частини кримінального законодавства щодо викрадення/привласнення/заволодіння у будь-якому випадку призведуть до кримінально протиправного впливу на родовий об'єкт, передбачений у цих розділах.

Що стосується розглядуваного кримінального правопорушення, необхідно відмітити, що за умови, якщо кримінальний правопорушник має необхідні навички керування транспортним засобом, заволодіння транспортним засобом не призведе до порушення порядку його експлуатації та безпеки дорожнього руху. Виходячи зі змісту вироків, а також особливостей об'єктивної сторони, порушенням порядку експлуатації можна вважати лише використання електронних пристроїв для втручання в роботу технічних засобів охорони як спосіб заволодіння транспортним засобом, визначеним у ч. 2 ст. 289 КК України, що, водночас, також не утворює комплексу підстав для залишення кримінального правопорушення в XI розділі чинного кримінального законодавства.

Необхідно також відмітити, що специфіка об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 289 КК України полягає у тому, що в ч. 1 цієї норми законодавець не визначає додаткових її ознак, зокрема таких як обстановка, спосіб тощо. Такий підхід часто призводить до помилок під час кваліфікації цих суспільно небезпечних діянь. Так, відповідно до постанови Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 21 січня 2016 року (справа 5-365кс15), *обвинувачений 20 грудня 2014 року приблизно о 18 годині у кімнаті гуртожитку Понінківського професійного ліцею Полонського району Хмельницької області,*

де проживав із потерпілим, використовуючи дружні стосунки з останнім, шляхом обману та зловживання довірою під приводом поїздки до магазину для придбання продуктів харчування попросив його дати для цього мотоцикл та ключі до нього, на що потерпілий, виходячи з довіри до обвинуваченого та в помилковій впевненості в добросовісності його дій, погодився. Після цього обвинувачений, діючи умисно, повторно, біля гуртожитку зазначеного ліцею, розташованого по вул. Півнюка, незаконно заволодів мотоциклом, власником якого був потерпілий, та який перебував у його правомірному користуванні й володінні та розпорядився ним на власний розсуд, завдавши потерпілому таким чином матеріальної шкоди в розмірі 2171 грн. Апеляційний суд Хмельницької області зазначений вирок щодо обвинуваченого змінив. Дії останнього перекваліфіковано з ч. 2 ст. 289 на ч. 2 ст. 190 КК України та призначено йому покарання за ч. 2 ст. 190 КК України у виді позбавлення волі на строк 1 рік... Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ ухвалою від 5 жовтня 2015 року відмовив першому заступнику прокурора Хмельницької області у відкритті касаційного провадження за його касаційною скаргою на ухвалу Апеляційного суду Хмельницької області від 11 серпня 2015 року щодо обвинуваченого. У заяві заступник Генерального прокурора України порушує питання про скасування ухвали Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 жовтня 2015 року та направлення кримінальної справи щодо обвинуваченого на новий розгляд до суду касаційної інстанції. При цьому посилається на неоднакове застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми права, передбаченої законом України про кримінальну відповідальність, у подібних правовідносинах, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень, а саме частини ч. 2 ст. 289 КК України. Зазначає, що суди апеляційної та касаційної інстанцій дійшли необґрунтованого висновку про те, що злочинні дії обвину-

ваченого, які полягають у незаконному заволодінні транспортним засобом шахрайським шляхом, необхідно кваліфікувати за ст. 190 КК України [6]. Виходячи з диспозиції ч. 1 ст. 289 КК України, можна зробити висновок, що під поняттям «незаконного заволодіння» законодавець передбачив всі можливі способи обертання майна на свою користь та отримання можливості розпоряджатись ним на власний розсуд. Водночас аналіз інших норм Особливої частини, в яких передбачено кримінальну відповідальність за вчинення таких дій щодо зброї, наркотичних засобів тощо, надає підставу констатувати, що в диспозиціях перших частин таких норм законодавець чітко визначив форми реалізації об'єктивної сторони: «викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем»; «викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження»; «викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем» тощо. Такий підхід надає можливість уникати неоднозначних тлумачень під час кваліфікації кримінальних правопорушень.

У контексті вище вказаного вироку, необхідно відзначити, що розглядаючи зміст касаційної скарги, Верховний Суд дійшов висновків про те, що норми, передбачені ст.ст. 289 та 190 КК України, у разі встановлення факту заволодіння транспортним засобом співвідносяться як спеціальна і загальна. Згідно з правилами кваліфікації злочинів, якщо діяння, вчинене винною особою, одночасно підпадає під ознаки двох чи більше кримінально-правових норм, має місце конкуренція останніх. Завжди повинна застосовуватися та норма, яка охоплює з найбільшою повнотою всі фактичні ознаки

вчиненого діяння. Вона має перевагу перед нормою, яка передбачає лише частину того, що вчинив злочинець. Отже, за вчинення незаконного заволодіння транспортним засобом, у тому числі шляхом обману або зловживання довірою потерпілої особи, законодавець передбачив спеціальну норму кримінального закону – ст. 289 КК, яка має перевагу над загальною нормою кримінального закону – ст. 190 КК, а тому належить застосувати спеціальну норму кримінального закону. Установлені судами обставини справи щодо обвинуваченого свідчать про те, що він шляхом обману та зловживання довірою потерпілого заволодів транспортним засобом (мотоциклом) і розпорядився ним на власний розсуд. У рішенні, яке надано заявником для порівняння, суд касаційної інстанції погодився з правильністю кваліфікації дій за частиною другою ст. 289 КК, яка також заволоділа транспортним засобом шляхом обману та зловживання довірою. Зіставлення правових висновків оскарженого та порівнюваного судових рішень свідчить про наявність неоднакового застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми права, передбаченої законом України про кримінальну відповідальність, у подібних правовідносинах, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень [6]. Отже, із урахуванням наведеної практики суду, а також з метою забезпечення однакового підходу до конструювання схожих за об'єктивною стороною кримінальних правопорушень, доцільним є викладення ч. 1 ст. 289 КК України у такій редакції: 1. *Викрадення, привласнення, вимагання транспортних засобів чи заволодіння ними шляхом шахрайства – карається...* Така редакція, по-перше, забезпечить вичерпний перелік форм реалізації об'єктивної сторони; по-друге, надасть можливість уникнути неправильного підходу до тлумачення кримінального законодавства під час кваліфікації незаконного заволодіння транспортним засобом, яке вчиняється шляхом шахрайства або вчинення дій, передбачених у ст. 191 КК України.

Відповідно до постанови Верховного Суду від 5 березня 2020 року (справа № 755/16101/16-

к), згідно з вироком суду, обвинувачений 8 листопада 2012 року, діючи з умислом на незаконне заволодіння належним іншій особі автомобілем марки «Daewoo» моделі «Lanos», 2008 року випуску, перебуваючи в м. Києві, уклав з останньою договір оренди зазначеного автомобіля. Отримавши автомобіль, свідцтво про його реєстрацію та ключ від нього, обвинувачений з метою приховати свої злочинні дії почав користуватися цим автомобілем та сплачував за нього протягом декількох тижнів орендну плату відповідно до укладеного договору. Надалі, 11 лютого 2013 року обвинувачений, діючи з метою власної наживи та незаконного збагачення, через знайдене у всесвітній мережі Інтернет оголошення домовився з невстановленою досудовим розслідуванням особою про продаж їй вищевказаного автомобіля. В той же день обвинувачений направився на належному іншій особі автомобілі за обумовленою в телефонній розмові адресою, де незаконно продав автомобіль невстановленій досудовим розслідуванням особі, передавши також свідцтво про його реєстрацію та ключ. Після цього обвинувачений покинув місце вчинення кримінального правопорушення, завдавши своїми діями потерпілій матеріальну шкоду у розмірі 60000 грн. [7]. Виходячи із обставин справи, транспортний засіб було передано особі відповідно до договору оренди транспортного засобу. Що свідчить про те, що між потерпілою та кримінальним правопорушником було укладено правочин, який надав право на його використання (відповідно до ст. 800 ЦК України), водночас такий договір не передбачав наявності права на розпорядження майном.

У касаційній скарзі захисник, посиляючись на неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність та невідповідність призначеного покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі засудженого, просить судові рішення змінити, а саме перекваліфікувати дії обвинуваченого з ч. 2 ст. 289 на ч. 1 ст. 191 КК України, призначивши покарання не пов'язане із позбавленням волі, та засто-

сувавши п. «в» ст. 1 Закону України «Про амністію у 2014 році», звільнити обвинуваченого від відбування покарання. Стверджує, що суди першої та апеляційної інстанцій дійшли неправильного висновку про наявність у діях обвинуваченого складу інкримінованого йому злочину, оскільки об'єктивна сторона цього злочину передбачає саме протиправне вилучення з будь-якою метою транспортного засобу у власника будь-яким способом. Крім того, стверджує про відсутність в діях обвинуваченого суб'єктивної сторони цього злочину, яка полягає у прямому умислі на заволодіння транспортним засобом. Так, апеляційний суд не приділив належної уваги тому, що за змістом п. 1 примітки до ст. 289 КК України, незаконним заволодінням транспортним засобом вважається умисне протиправне вилучення транспортного засобу з будь-якою метою у власника або законного користувача всупереч їх волі. Дійсно, таке заволодіння може бути вчинене таємно чи відкрито, шляхом обману чи зловживання довірою, із застосуванням насильства чи погроз. Разом з тим, закінченим злочин вважається з моменту, коли транспортний засіб почав рухатися унаслідок запуску двигуна чи буксирування або ж перевезення на іншому транспортному засобі, а якщо заволодіння відбувається під час руху такого засобу, з моменту встановлення контролю над ним. Проте, всупереч наведеним вище приписам закону, кваліфікуючи дії засудженого за ч. 2 ст. 289 КК України, суди першої та апеляційної інстанцій дійшли висновку, що факт незаконного заволодіння обвинуваченим транспортним засобом відбувся саме в момент реалізації останнім цього автомобіля іншій особі [7]. При цьому такий підхід не є аргументованим, оскільки в момент передачі автомобіля третій особі транспортний засіб знаходився у правопорушника на законних підставах. Необхідно також враховувати є те, що заволодіння майном (зокрема і транспортним засобом) передбачає отримання можливості їм користуватись на розпоряджатись на власний розсуд.

Про це також було зазначено і у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 14 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті», відповідно до якої незаконне заволодіння транспортним засобом слід розуміти як умисне, протиправне вилучення його з будь-якою метою у власника або законного користувача всупереч їх волі (з місця стоянки чи під час руху) шляхом запуску двигуна, буксирування, завантажування на інший транспортний засіб, примусового відсторонення зазначених осіб від керування, примушування їх до початку чи продовження руху тощо. Таке заволодіння може бути вчинене таємно або відкрито, шляхом обману чи зловживання довірою, із застосуванням насильства або погроз [8]. В момент передачі транспортного засобу правопорушник втратив юридично визначену можливість користуватись транспортним засобом та фактичну (заборонену законом) здатність їм розпоряджатись, що свідчить про недоцільність вважати момент продажу автомобіля – моментом заволодіння транспортним засобом.

Водночас поза увагою судів залишилося те, що автомобіль був переданий власницею обвинуваченому відповідно до договору оренди з можливістю його експлуатації за цільовим призначенням і перебував у останнього з листопада 2012 року по лютий 2013 року. Також обвинуваченому добровільно були передані реєстраційні документи на цей автомобіль та ключі від нього. Ці обставини ніким із учасників кримінального провадження не заперечуються. Отже, автомобіль не був протиправно або поза волею власника вилучений обвинуваченим. Натомість засуджений отримав цей автомобіль у тимчасове користування на підставі договору оренди, після чого транспортний засіб перебував у нього протягом декількох місяців за згодою власника. Проте в подальшому обвинувачений, не маючи права розпоряджатися цим автомобілем, таємно від власника продав

його та отримав за нього гроші. Викладені обставини свідчать про те, що обвинувачений не може бути суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 289 КК України, оскільки він мав право на користування належним потерпілій автомобілем, однак може бути суб'єктом злочину проти власності. Таким чином, за встановлених судом фактичних обставин кримінального провадження, положення ч. 2 ст. 289 КК України щодо обвинуваченого застосовані неправильно... [8]. Із урахуванням наведених судом положень необхідно погодитись із тим, що факту незаконного заволодіння транспортним засобом не відбулось, оскільки на момент фактичного незаконного відчуження третій особі автомобіль знаходився у кримінального правопорушника законно, оскільки він мав цивільний статус наймача транспортного засобу відповідно до договору оренди. Водночас із урахуванням того, що санкція ч. 1 ст. 191 КК України встановлює більш вигідні для правопорушника наслідки (зокрема через те, що є альтернативною та передбачає більш широкий перелік видів покарань, які можуть бути застосовані) передбачення такої форми заволодіння транспортним засобом як його «привласнення» надало б можливість посилити межі кримінальної відповідальності за вчинення таких дій. Наведене є ще одним аргументом на користь редакції ч. 1 ст. 289 КК України, запропонованої вище.

Висновки. Таким чином, аналіз судової практики та тенденцій законотворчої роботи надали підставу для наведення додаткових аргументів на користь доктринальної позиції щодо недоцільності вважати незаконне заволодіння транспортним засобом – кримінальним правопорушенням проти безпеки руху та експлуатації транспорту. На це також вказує і запропонований у проєкті нового кримінального законодавства України підхід, відповідно до якого запропоновано викрадення чужої рухомої речі вважати кримінальним правопорушенням проти власності.

Аналіз судової практики надав можливість виявити неоднозначне тлумачення норм кримінального законодавства, що призводить до помилок під час його застосування. Більшість

проблемних питань знаходяться у площині розмежування заволодіння транспортним засобом шляхом обману та шахрайства, а також кримінального правопорушення, передбаченого ст. 191 КК України. Виходячи із конструкції ч. 4 ст. 289 КК України, констатовано, що законодавцем, фактично, не було закріплено часовий проміжок для застосування до кримінального правопорушника спеціальної підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, що є недоцільним та потребує уточнення.

Із урахуванням наведеного запропоновано внести зміни та доповнення до ст. 289 КК України, а саме:

– ч. 1 ст. 289 КК України викласти у такій редакції: *1. Викрадення, привласнення, вимагання транспортних засобів чи заволодіння ними шляхом шахрайства – карається...*

– ч. 4 ст. 289 КК України викласти у такій редакції: *4. Звільняється від кримінальної відповідальності судом особа, яка вперше вчинила дії, передбачені частиною першою цієї статті, якщо вона до повідомлення про підозру у вчиненні нею кримінального правопорушення добровільно заявила про це правоохоронним органам, повернула транспортний засіб власнику і повністю відшкодувала завдані збитки.*

Анотація

У статті розглядаються особливості кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 289 КК України за ознаками об'єктивної сторони протиправного діяння. Вказується, що із урахуванням наведених у законодавстві визначень понять «експлуатації транспорту» та «безпеки дорожнього руху» як «de facto», так і «de jure», у першу чергу, шкода кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 289 КК України спричиняється суспільним відносинам власності, водночас суспільні відносини, які забезпечують безпеку дорожнього руху зазнають лише умовного протиправного впливу, зумовленого потенційною відсутністю в особі навичок керування транспортними засобами та необхідного водійського досвіду. Зазначається, що за умови, якщо кримінальний правопорушник має необхідні навички керування транспортним засобом, а також необхідний досвід, заволодіння транспортним засобом не призведе до порушення порядку його експлуатації та безпеки дорожнього руху. Доведено, що виходячи зі змісту вироків, а також особливостей об'єктивної сторони, порушенням порядку експлуатації можна вважати лише використання електронних пристроїв для втручання в роботу технічних засобів охорони як спосіб заволодіння транспортним засобом, визначеним у ч. 2 ст. 289 КК України, що, водночас, також не утворює комплексу підстав для залишення цього кримінального правопорушення в XI розділі чинного кримінального законодавства. Підсумовується, що більшість проблемних питань знаходяться у площині розмежування заволодіння транспортним засобом шляхом обману та шахрайства, а також кримінального правопорушення, передбаченого ст. 191 КК України. Із урахуванням конструкції ч. 4 ст. 289 КК України, констатовано, що законодавцем, фактично, не було закріплено часовий проміжок для застосування до кримінального правопорушника спеціальної підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, що є недоцільним та потребує уточнення.

Ключові слова: транспортний засіб, заволодіння, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, протидія, запобігання, об'єкт, об'єктивна сторона, судова практика, кваліфікація, безпека руху, експлуатація, власність.

Hermanov S.A. Peculiarities of the qualification of illegal possession of a vehicle based on the objective aspect of the criminal offense

Summary

The article examines the features of the qualification of a criminal offense provided for by Art. 289 of the Criminal Code of Ukraine on the grounds of the objective side of the illegal act. It is indicated

that, taking into account the definitions of the concepts of “transport operation” and “road traffic safety” both “de facto” and “de jure” given in the legislation, first of all, damage to criminal offenses provided for in Art. 289 of the Criminal Code of Ukraine is caused by social property relations, while social relations that ensure road traffic safety are subject to only conditional illegal influence caused by a person’s potential lack of vehicle driving skills and the necessary driving experience. It is noted that, provided that the criminal offender has the necessary skills to drive a vehicle, as well as the necessary experience, taking possession of a vehicle will not lead to a violation of its operation and road safety. It has been proven that, based on the content of the verdicts, as well as the specifics of the objective side, only the use of electronic devices to interfere with the work of technical security equipment as a way of taking possession of a vehicle, defined in Part 2 of Article 289 of the Criminal Code of Ukraine, which, at the same time, also does not form a set of grounds for leaving this criminal offense in Chapter XI of the current criminal legislation. It is concluded that most of the problematic issues are in the area of distinguishing possession of a vehicle by deception and fraud, as well as the criminal offense provided for in Art. 191 of the Criminal Code of Ukraine. Taking into account the construction of Part 4 of Art. 289 of the Criminal Code of Ukraine, it was established that the legislator, in fact, did not set a time period for applying to a criminal offender a special basis for exemption from criminal liability, which is inappropriate and needs to be clarified.

Key words: vehicle, possession, criminal offense, criminal liability, counteraction, prevention, object, objective party, judicial practice, qualification, traffic safety, operation, ownership.

Список використаних джерел:

1. Вирок Крижопільського районного суду Вінницької області від 06 грудня 2023 року (справа № 134/2143/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115519985>
2. Правила експлуатації колісних транспортних засобів, затверджені Наказом Міністерства інфраструктури України від 26.07.2013 № 550. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1453-13#Text>
3. Настанова з експлуатації транспортних засобів в органах та підрозділах ДСНС України, затвердженої Наказом Державної служби України з надзвичайних ситуацій від 27.06.2013 № 432. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0432388-13#Text>
4. Закон України від 30.06.1993 № 3353-ХІІ «Про дорожній рух». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text>
5. Вирок Тарутинського районного суду Одеської області від 29 квітня 2024 року (справа № 515/2013/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118676645>
6. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 21 січня 2016 року (справа 5-365кc15). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/55315147>
7. Постанова Верховного Суду від 5 березня 2020 року (справа № 755/16101/16-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88232446>
8. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 14 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-05#Text>

УДК 343.85

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.14>

Колодчин Д.В.

*кандидат юридичних наук, докторант кафедри управління безпеки, правоохоронної та антикорупційної діяльності ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: 0000-0002-0820-4409*

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ОСОБИСТОСТІ ЗАСУДЖЕНОГО, ЯКИЙ ВЧИНЯЄ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ ДКВС УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Характеристика особистості, яка вчиняє кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України, являється складною і малодослідженою проблемою, що вимагає, у тому числі, розуміння самих механізмів вчинення в місцях несвободи кримінальних правопорушень, аналізу усієї сукупності особистісних властивостей та особливостей не лише поведінки такої особи, а й ставлення як до закону так і до покарання в цілому.

За твердженням А.В. Кирилюка «таке вивчення не лише виходить на кримінологічно значимі соціальні явища і процеси, закономірно пов'язані із кримінально-протиправною поведінкою засуджених та їх злочинністю в місцях несвободи, а й допомагає виявляти характер відповідного зв'язку, надає можливості для прогнозування кримінально-протиправної поведінки засудженого» [1, с. 173].

Окремо варто зауважити, що знання персоналом та адміністрацією установ виконання покарань та слідчих ізоляторів характеристики та типології осіб які схильні вчиняти кримінальні правопорушення в місцях несвободи, надає змогу вчасно попередити їх кримінально-протиправні дії та не допустити не лише вчинення групової непокори, а й особливо тяжких злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічним підґрунтям вивчення особистості засудженого є праці

таких вітчизняних вчених, як: А. В. Беца, І. Г. Богатирьов, В. А. Бадира, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, І. В. Іваньков, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, О. М. Кревсун, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, О. М. Кревсун, Я. О. Ліховіцький, С. В. Лучко, Л. І. Олефір М. С. Пузирьов, С. Я. Фаренюк, С.І. Халимон, С. В. Царюк, О. О. Шкута, О. В. Щербина, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець та ін.

Разом із тим, сучасний кримінологічний портрет особистості засудженого, який вчиняє кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України до сьогодні відсутній, що стало предметом даного наукового пошуку.

Метою статті є вивчення особистості засудженого, який вчиняє кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України.

Виклад основного матеріалу. Велике значення для характеристики особи засудженого, який вчиняє у місцях несвободи кримінальне правопорушення, є соціально-демографічні ознаки, оскільки вони закладені ще до вироку суду [2, с. 143].

Проведений аналіз позицій вітчизняних вчених надав нам можливість у власному дослідженні, при наданні характеристики та типології осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України, зупинитися на чотирьох основних групах ознак, а саме: соціально-демографічних, морально-психологічних, кримінально-правових та кримінально-виконавчих.

До соціально-демографічних ознак осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи належать: стать, вік, громадянство, сімейний стан, освітній рівень, трудова діяльність, місце проживання тощо.

Починаючи розгляд соціально-демографічних ознак, в першу чергу варто встановити для яких саме кримінально-виконавчих установ найбільш характерним являється вчинення кримінальних правопорушень.

Проведений аналіз злочинності в місцях несвободи засвідчив, що найбільше кримінальних правопорушень вчиняється у виправних колоніях середнього рівня безпеки (52,5%), на другому місці перебувають СІЗО (30,0%) та на третьому – виправні центри (10,3%).

Станом на 01.01.2023 в установах виконання покарань ДКВС України утримувалось 44 598 осіб (на 01.12.2022 утримувалось 43 296), з них у виправних колоніях – 25441 засуджених, з них у виправних колоніях середнього рівня безпеки 19461 (76,5%): для чоловіків вперше засуджених до позбавлення волі – 7990 (31,4%) та 11471 (45,1%) для чоловіків, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі.

Враховуючи загальні показники засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки (чоловіки – 19439 (7982/11457) та жінки – 22 (засуджені до довічного позбавлення волі) (8/14), іноземні громадяни – 285 (187/98) чоловіків).

Аналіз отриманих статистичних даних доводить, що вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи притаманне саме особам чоловічої статі. Така ситуація пояснюється не лише тим, що у структурі осіб, які відбувають кримінальні покарання в місцях несвободи переважно більшість складають чоловіки (99,8%), а й їх соціальною роллю у суспільстві.

Важливою складовою при наданні соціально-демографічної характеристики засуджених, за твердженням О.О. Шкути «являється врахування їх вікових потреб, світогляду,

переконань і життєвого досвіду кожного засудженого, що впливає на сприйняття ними покарання за вчинене кримінальне правопорушення та дозволяє персоналу місць несвободи максимально диференціювати програму індивідуально-виховного впливу на засуджених. Врахування вікових особливостей у період формування особистості має важливе значення для виховної роботи, яка проводиться із засудженими [3, с. 85].

За результатами проведеного нами дослідження встановлено, що вік засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки складає:

- до 20 років – 76 (72/4) чоловіків
- від 20-ти до 30 – ти років – 4622 (2912/1710) чоловіків, 1 жінка
- від 30-ти до 40 -ка років – 7948 (2851/5097) чоловік, 4 (2/2) жінки
- від 40-ка до 55 -ти років – 5464 (1565/3899) чоловіків, 7 (2/5) жінок
- від 55-ти до 60 -ти років – 826 (319/507) чоловіків, 3 (1/2) жінки
- понад 60 років – 503 (63/240) чоловіка, 7 (2/5) жінок

У зв'язку з чим можемо констатувати, що в місцях несвободи кримінальні правопорушення вчиняють чоловіки (99,8%), у віці у віці від 20-ти до 55-ти років (92,7%).

Така ситуація за твердженням А.І. Богатирьова пояснюється тим, що вік людини є найпродуктивнішим для категорії осіб від 25–50 років. Саме в цей період людина стверджується як особистість, набуває життєвого досвіду, здобуває професію, створює сім'ю та умови для її проживання, отже, є більш схильною до вчинення протиправних дій [4, с. 116].

Підтримуючи позиції поіменованих вище вчених варто наголосити на тому, що з метою запобігання вчинення засудженими нового кримінального правопорушення уповноважений пенітенціарний персонал повинен знати для якої саме вікової групи засуджених найбільш характерним є вчинення кримінальних правопорушень у місцях несвободи та використовувати ці відомості у своїй практичній діяльності.

Окремо варто зупинитися на категорії осіб похилого віку від 65 років, незначний відсоток (5,3%) яких також має місце при вивченні нами характеристики та типології осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи. Більшість із них, за ствердженням С.В. Кушнарьова втратили соціально-корисні зв'язки, і сподівання реалізувати себе у пост пенітенціарний період є вельми слабкою. Психологи зазначають, що невдачі самоствердження, самовираження, які нерідко супроводжують спілкування засудженого з соціальним середовищем, призводять до згортання стосунків із зовнішнім світом, самоізоляції, депресивного стану [5, с. 179], що нерідко призводить до вчинення в місцях несвободи нових кримінальних правопорушень. Саме тому вони потребують посиленої уваги з боку персоналу пенітенціарної установи, особливо начальників відділень соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими і психологів протягом всього часу перебування в установі виконання покарань, й особливо – у період їхньої підготовки до звільнення.

Громадянство України мають 98,6% засуджених.

Родина у більшості випадків набуває для засуджених важливого значення, оскільки дозволяє їм підтримувати зовнішні зв'язки з навколишнім світом, а також слугує матеріальною та моральною підтримкою їх існування в місцях несвободи [3, с. 80].

За справедливим висновки вітчизняних учених (Бандурка А. М., Денисова Т.А., Трубников В.М.) мета кримінального покарання досягається усуненням негативних якостей особистості, причому вимушений відрив засудженого від сім'ї, найближчого родинного оточення створює проблеми для його адаптації [6, с. 201].

Що знайшло свого окремого підтвердження за результатами нашого дослідження. Майже половина опитаних нами респондентів, з числа засуджених не мають власної сім'ї (48,6%), шлюб було розірвано під час відбування пока-

рання (72,6%). Це виклакано, у першу чергу тим, що більшість з них вели антисоціальний спосіб життя на свободі, вживаючи а алкоголь та/або наркотики, не намагаючись підтримувати сімейні стосунки чи здійснити спробу знайти сімю взагалі. З них 76,8% зазначили, що скоріше за все б утрималися від вчинення нового кримінального правопорушення в місцях несвободи, якби мали родину.

За результатами дослідження встановлено, що засуджені які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи на момент проведення опитування: не мають освіти взагалі або мають початкову загальну освіту – 4,6 %, базову загальну середню освіту – 18,6 %, повну загальну середню освіту – 34,8 %, професійно-технічну освіту – 26,8 %, неповну вищу освіту – 11,5 %, базову вищу освіту – 3,1 %, повну вищу освіту – 0,6 % засуджених.

Як бачимо вказаний вище освітній рівень вивчаємої категорії засуджених в місцях несвободи підкреслює їх соціальне становище у суспільстві.

Важливим елементом соціально-демографічної характеристики засуджених, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України, являється їх трудова діяльність.

Дані про особу через призму оцінки її трудової зайнятості дають змогу судити про інтереси засудженого, а її відсутність вказує на підміну соціально-корисної діяльності злочинною [3, с. 83].

Вказане твердження також тримало свого додаткового підтвердження і за результатами проведеного нами анкетування, за результатами якого встановлено, 46,4% засуджених, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи не мають трудового стажу взагалі.

Розділяючи точку зору О.Г. Колба, який зазначає: «розглядаючи сутність даного засобу щодо його застосування в кримінально-виконавчому процесі, можна зробити висновок, що суспільно корисна праця є сферою діяльності, яка постає як антикриміно-

гена умова», ми не можемо не погодитись з позицією інших вітчизняних вчених, які стверджують, що «праця засуджених в місцях несвободи відіграє важливу роль, оскільки дозволяє засудженому марно не витратити час, отримувати відповідно договору платню, яка дозволяє погасити збитки, причинені потерпілому, оплатити комунальні послуги, купити продукти харчування в магазині, який розташований на території кримінально-виконавчих установ закритого типу» [2, с. 140]. Нажаль, як показало наше дослідження 62,2 % засуджених, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи відмовляються від їх залучення до суспільно-корисної праці, мотивуючи це тим що право на умовно-дострокове звільнення вони всеодно не отримують та з інших суб'єктивних причин, основною з яких являється їх приналежність до кримінальної субкультури.

Проведене нами дослідження дало можливість встановити, що серед засуджених які вчинили або мали намір вчинити кримінальне правопорушення в місцях несвободи лише 16,2 % не мали постійного місця проживання.

Питома вага таких засуджених, проживали у містах (68,4%), жителів сільської місцевості – 31,6%.

Як бачимо соціально-демографічні данні осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України свідчать, що у своїй переважній таку категорію засуджених складають малоосвідчені та незабезпечені прошарки населення, які не знайшли своєї ролі в правовому суспільстві.

Отож вивчення соціально-демографічних ознак особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення в кримінально-виконавчих установах закритого типу, має окремий комплексний напрям і не може розглядатися без врахування інших ознак особи, зокрема: морально-психологічних, кримінально-правових та кримінально-виконавчих.

Виходячи з окресленого предмету дослідження ми не можемо не враховувати важливість характеристики засуджених, які вчиня-

ють кримінальні правопорушення в місцях несвободи в контексті вчинених ними кримінальних правопорушень, до якої в першу чергу відносимо наступні ознаки. До таких ознак ми відносимо: характер вчиненого засудженим в місцях несвободи кримінального правопорушення; судимість; строк покарання; визнання вини тощо.

Переходячи до розкриття першої ознаки варто зауважити, що в кримінально-правовому циклі, характер вчиненого кримінального правопорушення, являється найбільш значимим, оскільки не лише характеризує особу, яка вчиняє в місцях несвободи кримінальне правопорушення, а й акумулює у собі інших властивостей такої особистості.

Подібної точки зору дотримуються й інші вітчизняні дослідники, І. Г. Богатирьов та С.І. Халимон, стверджуючи, що види кримінальних правопорушень, за які було засуджено осіб, що відбувають ті чи інші види покарання, багато в чому відображають не лише характеристику суспільної небезпеки вчиненого ними діяння, а й особу злочинця [7, с. 167]. який володіє як стійкою так і не стійкою насильницькою орієнтацією.

До першої варто віднести кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи і її власності. До таких варто віднести: умисне вбивство (ст.ст. 115, 119, 121, 122, 127, 153, 187 КК України) [8] тощо.

Як правило не стійкою насильницькою орієнтацією характеризуються засуджені, які вчиняють у місцях несвободи кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. ст. 307, 308, 309, 364, 365, 367 КК України), кримінальні правопорушення що дезорганізують нормальну діяльність місць несвободи (ст. ст. 391, 392, 393, 394 КК України) та кримінальні правопорушення проти власності (ст.ст. 185, 186, 189, 190 КК України) [8].

В системі кримінально-правових ознак, що характеризують осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи досить

важливою є таку ознаку, як визнання вини у вчиненому кримінальному правопорушенні.

Результати проведеного нами дослідження засвідчили що вини у вчиненні кримінального правопорушення в місцях несвободи визнали лише 28,6% опитаних нами респондентів.

Четверта група ознак, в характеристиці осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи являються кримінально-виконавчі ознаки, важливість яких полягає не лише тому що вони характеризують особу засудженого, а те що надають змогу встановити ступінь застосування до таких засуджених основних засобів їх виправлення і ресоціалізації, й визначити роль кожного з них в даному процесі, а головне в процесі запобігання пенітенціарній злочинності.

Вони також сприяють виявленню специфічних детермінант, які обумовлюють вчинення кримінального правопорушення у виправній колонії і криються у самому процесі виконання відбування покарання та визначенню шляхів удосконалення заходів щодо їх недопущення [2, с. 149].

Найбільш загальним показником кримінально-виконавчих ознак засуджених, які вчинили кримінальні правопорушення в місцях несвободи являється місце відбування покарання. Як уже зазначалося вище найбільше (82,5%) кримінальних правопорушень вчиняється у виправних колоніях середнього рівня

безпеки (52,5%) та СІЗО (30,0%), що пов'язано з відбуванням в них покарання, у першу чергу раніше судимих особами.

Висновки. На підставі викладеного можемо запропонувати кримінологічній науці та пенітенціарній практиці сучасний кримінологічний портрет засудженого, який вчиняє кримінальні правопорушення в місцях несвободи, яким являється громадяни України, чоловічої статі у віці від 20-ти до 55-ти років, у своїй переважній більшості житель міст, без сім'ї, або шлюб розірвано під час відбування покарання, за освітнім рівнем не вище професійно-технічного, як правило без трудового стажу не бажаючий займатися суспільно-корисною працею, з антисоціальним та кримінально-протиправним способами життя, основою яких являється приналежність до кримінальної субкультури, в період відбування покарання злісно порушує встановлений порядок виконання та відбування покарання в місцях несвободи, за характером криміногенної мотивації характеризується насильницьким, корисливо-насильницьким, суспільно-протиправним або корисливим типом особистості, засуджений як мінімум повторно, до покарання у виді позбавлення волі на строк від 3 до 10 років, та вчинив в місцях несвободи (у виправних колоніях середнього рівня безпеки або СІЗО, кримінальне правопорушення.

Анотація

У статті здійснено вивчення особистості засудженого, який вчиняє кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України.

За результатами проведеного дослідження запропоновано кримінологічній науці та пенітенціарній практиці сучасний кримінологічний портрет засудженого, який вчиняє кримінальні правопорушення в місцях несвободи, яким являється громадяни України, чоловічої статі у віці від 20-ти до 55-ти років, у своїй переважній більшості житель міст, без сім'ї, або шлюб розірвано під час відбування покарання, за освітнім рівнем не вище професійно-технічного, як правило без трудового стажу не бажаючий займатися суспільно-корисною працею, з антисоціальним та кримінально-протиправним способами життя, основою яких являється приналежність до кримінальної субкультури, в період відбування покарання злісно порушує встановлений порядок виконання та відбування покарання в місцях несвободи, за характером криміногенної мотивації характеризується насильницьким, корисливо-насильницьким, суспільно-протиправним або корисливим типом особистості, засуджений як мінімум повторно, до покарання у виді поз-

бавлення волі на строк від 3 до 10 років, та вчинив в місцях несвободи (у виправних колоніях середнього рівня безпеки або СІЗО, кримінальне правопорушення).

Ключові слова: кримінологічний портрет, особистість засудженого, кримінальні правопорушення місцях несвободи, злочинність у пенітенціарній сфері, запобігання.

Kolodchyn D.V. Concepts of criminality causes in the penitentiary sphere of foreign countries Summary

The article studies the personality of a convict who commits criminal offenses in the places of detention of the SPS of Ukraine.

Based on the results of the study, the author offers criminological science and penitentiary practice a modern criminological portrait of a convict who commits criminal offenses in places of detention, who are citizens of Ukraine, males aged 20 to 55 years, mostly urban residents, without a family, or whose marriage was dissolved while serving a sentence, with an educational level no higher than vocational, usually without work experience, unwilling to engage in socially useful work, with an antisocial and criminally illegal lifestyle based on belonging to a criminal subculture, and who, while serving a sentence, maliciously violates the established procedure for the execution and serving of sentences in places of detention, by the nature of criminogenic motivation, is characterized by a violent, selfishly violent, socially unlawful or self-serving personality type, has been convicted at least once, to a sentence of imprisonment for a term of 3 to 10 years, and committed a criminal offense in a place of detention (in medium-security correctional colonies or pre-trial detention centers).

Key words: criminological portrait, personality of a convict, criminal offenses in places of detention, crime in the penitentiary sphere, prevention.

Список використаних джерел:

1. Кирилюк А.В. Особи, які вчиняють злочини в установах виконання покарань як об'єкт кримінологічного вивчення. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посіб. / за ред. О.М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. С. 172–181.
2. Пенітенціарна кримінологія : підручник / І. Г. Богатирьов, А. В. Боровик, О. М. Джужа та ін. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – 464 с.
3. Виправлення та ресоціалізація засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шкута Олег Олегович ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Д., 2011. – 237 арк. <https://dspace.oduvs.edu.ua/bitstreams/843805a5-27eb-46b7-9fe1-3bb5a81c097c/download>
4. Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.
5. Кушнар'єв С. В. Геронтологічні проблеми пенітенціарної теорії та практики / С. В. Кушнар'єв // Проблеми пенітенціарної теорії та практики: Бюлетень Київського ін-ту внутр. справ. – 2000. – №5. – С. 179-182.
6. Бандурка А. М. Общая теория социальной адаптации освобождённых от отбывания наказания (правовой и социально-психологический анализ уголовно-исполнительной политики по реабилитации осуждённых) / [Бандурка А. М., Денисова Т.А., Трубников В.М.]. – Харьков-Запорожье: НУВД, ЗГУ, 2002. – 440 с.
7. Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавча інспекція як суб'єкт запобігання злочинам : [монографія] / І. Г. Богатирьов, С. І. Халимон. – Харків : Харків юридичний, 2009. – 320 с.
8. Кримінальний кодекс України Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 №2341-III Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20221229#Text>

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.15>

Петков С.В.

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук Гуманітарного навчально-наукового інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Губарев С.В.

к.ю.н., доцент, завідувач кафедри державно-правових і гуманітарних наук Гуманітарного навчально-наукового інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ: ДОСВІД ХОРВАТІЇ

Постановка проблеми. Тривала війна в Україні ставить перед державою низку актуальних завдань, одним з яких є належне забезпечення соціальних прав своїх захисників, впровадження чіткого та реального захисту прав своїх захисників, захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей. Стаття 3 Конституції України, гарантує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Наразі відбувається процес трансформації громадянського, в якому держава та її органи, суспільство в цілому та кожний громадянин має докладати зусилля щодо захисту територіальної цілісності та існування України. Перед Україною постає виклик створити сучасну сильну армію, в якій головним є життя кожного військовослужбовця. Тобто, захист державою прав кожного військовослужбовця має відбуватися на всіх рівнях, в тому числі і соціальних прав, оскільки за цю державу він віддає своє життя. Родини військовослужбовців також мають отримати відповідний захист, оскільки несуть ризик втрати батька, чоловіка, сина або брата.

Вивчення досвіду провідних демократичних країн, зокрема моделі соціального захисту військовослужбовців Хорватії для створення сучасного адміністративно-правового

регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей в умовах повномасштабної війни в Україні, формування практичних пропозицій для впровадження справедливого та прозорого механізму соціальних гарантій військовослужбовців та членів їх сімей, заснованого на українських національних традиціях та демократичних надбаннях є актуальною темою сьогодення.

Фундаментальні принципом сучасної демократичної країни є орієнтація на забезпечення повноцінної реалізації прав і свобод особистості та рівності перед законом. На даний час, як ніколи для України важливе впровадження і дотримання умов реалізації людиноцентристського підходу, впровадження сервіс, який спрямований на реалізацію публічного інтересу та надання відповідних послуг, насамперед в сфері соціального захисту військовослужбовців [2].

Найактуальнішим питанням є реорганізація системи соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, яка існує в Україні, оскільки, на даний час не має більш важливого завдання, ніж захист України та створення механізму належного захисту тих хто її захищає - військовослужбовців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями проблематики нормативно-правового регулювання відносин

у сфері пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби займалися відомі представники української науки, які зробили внесок у розвиток національної правової доктрини. Аналіз наукових праць таких теоретиків права та вчених, які досліджують теоретико-методологічні проблеми взаємодії громадянського суспільства і держави, розвиток їх відносин в сучасний період демократичної модернізації України, взаємодію в захисті прав і свобод людини і громадянина, в процесі здійснення державної влади та місцевого самоврядування, зокрема Оніщенко Н.М. [3], Скрипнюк О.В., Шемшученко Ю.С. [4], Кучук А.М. [5], Сущенко В.М. [6], адміністративного та військового права Короткі І.М. [7], Петкова С.В. [8], Шопіної І.М. [9] надав можливість встановлення загальнотеоретичних положень адміністративної галузі юридичної науки. Теоретично-правові думки таких вчених як Копотун І.М. [10], Армаш Н.О. [2], Попков Б.О. [11], Джус О.А. [12], Микитюк М.А. [7], Журавльов Д.В. [13], Герасименко О.В. [14], Шамрай Б.М. [15] стали основою для здійснення подальшого наукового пошуку, оскільки відносини, які виникають у сфері адміністративно-правового забезпечення державою соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей, що є предметом регулювання адміністративного права.

За останній час, в Україні було опубліковано декілька матеріалів, які стосуються програм соціальної підтримки військовослужбовців та членів їх сімей в інших країнах. Зокрема, порівняльний аналіз програм також проводився у межах Звіту ПРООН «Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України», який пропонує огляд надання соціальних послуг ветеранам в межах різних систем [16]. Заслужують на увагу проведені дослідження Українським ветеранським фондом праці «Інструменти та практики державної підтримки ветеранського бізнесу в Республіці Хорватія» [17].

Метою статті є вивчення досвіду Хорватії, країни, яка є членом Європейського Союзу та входить до блоку НАТО задля створення сучасного адміністративно-правового регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей в Україні, з метою дослідження та формування пропозицій для впровадження механізму соціальних гарантій військовослужбовців та членів їх сімей, заснованого на демократичних світових надбаннях.

Матеріали і методи. При здійсненні дослідження використовувалися загальнонаукові методи аналізу, синтезу та формально-юридичний метод. Використання зазначеного методологічного інструментарію дозволило проаналізувати та виокремити інформацію із зазначених джерел та нормативно-правових актів Хорватії, з'ясувати зміст правових норм цих актів та отримати нові знання, які знайшли своє відображення у викладеному матеріалі. Зазначені методи використовувалися при роботі з нормативно-правовими актами Великобританії, які регулюють питання захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей.

Виклад основного матеріалу. В результаті перебудови світового порядку після Другої світової війни, Хорватія стала республікою у складі Югославії, яка мала автономію. Декілька разів Хорватія намагалася виступити проти центрального режиму з вимогою ширших прав та свобод — зокрема під час «хорватської весни» 1971 року [18]. Останній військовий конфлікт, що стався на території Хорватії та до якого була залучена велика кількість населення, була Вітчизняна хорватська війна (Війна за Незалежність (1991-1996)).

25 червня 1991 року Республіка Хорватія проголосила свою незалежність, але проти неї виступила сербська армія. У 1991 році була утворена Хорватська Національна Гвардія, яка у 1993 році стала регулярною армією республіки.

Усього за період Війни за незалежність, за деякими оцінками Хорватія втратила до 14

тисяч громадян, 43,4% з яких були цивільними [19]. Воєнні дії призвели до значних руйнувань інфраструктури країни, високого рівня безробіття та збідніння населення після завершення бойових дій.

Відповідно до записів Реєстру хорватських ветеранів, у Вітчизняній війні з 1991 року до 1996 року брали участь 506 133 хорватських громадян, включаючи бойові та небойові сектори. З 2001 року Хорватія є частиною Міжнародних сил сприяння безпеці під егідою НАТО та ООН [20].

На момент початку Вітчизняної війни у Хорватії не було власної незалежної держави (це була частина Югославії), не було міністерства оборони та власних збройних сил. На той момент участь у збройному протистоянні взяли добровольці та незначні сили республіканської поліції, головним завданням яких було термінове створення армії.

Формування професійних Збройних сил розпочалося у Хорватії у 1991 році, після референдуму про незалежність Хорватії. Було створено чотири професійні охоронні бригади Хорватської національної гвардії, які були укомплектовані з колишніх діючих підрозділів спеціальної поліції (у цей час югославські збройні сили усе ще діяли на території Хорватії). 28 травня 1991 року в Краньєвічєві відбулося перше шиккування Національної гвардії – день, який сьогодні відзначається як День Збройних сил Республіки Хорватія [21], оскільки в цей день Нацгвардія була перейменована у Збройні сили Республіки Хорватія 3 листопада 1991.

На даний час, Хорватська армія має два компоненти: компонент мирного часу складається з діючих військовослужбовців, цивільних службовців та працівників хорватських Збройних сил Хорватії, курсантів і призовників, які проходять 6-місячну національну службу, а також резервістів під час проходження військових навчань. Компонент збройних сил воєнного часу додатково складається з усіх інших резервістів.

Станом на середину травня 2020 року Збройні сили Республіки Хорватія налічують

15 605 осіб, з яких 14325 діючих військовослужбовців і 1280 державних службовців і державних службовців [22]. Керує хорватською армією Міністерство оборони Республіки Хорватія.

З 2008 року служба в армії Хорватії є добровільною, а обов'язковий призов скасовано. Зміни було запроваджено з метою професіоналізації армії у Хорватії. Через добровільну військову підготовку військовозобов'язані здобувають військові знання та навички для виконання обов'язків військової служби у Збройних Силах Республіки Хорватії, а також необхідні знання та навички для проходження служби в резерві Збройних Сил Республіки Хорватії. Це також є однією з умов прийняття на дійсну військову службу, тобто набувається можливість брати участь у секретному резерві. Програма добровільної військової підготовки триває вісім тижнів [23]. Під час служби кандидати отримують щомісячну виплату у 700 євро.

Кандидат може бути направлений на добровільні військові збори до останнього дня календарного року, в якому йому виповнюється 30 років, якщо він відповідає таким умовам: є повнолітнім громадянином Республіки Хорватія, за станом здоров'я придатний до військової служби; проти нього не ведеться кримінальне провадження; він не був засуджений до безумовного позбавлення волі за будь-який кримінальний злочин тривалістю понад шість місяців; він не проходив строкову військову службу; він не подавав прохання про звільнення або відмову від хорватського громадянства [23].

З 2009 року Хорватія також є повноправним членом НАТО, хорватські військові беруть участь в операціях під егідою НАТО, а також проходять спільні тренування та відповідні стандарти військової підготовки.

Основним законом, який ратифікує права ветеранів та їх родин у Хорватії, є «Закон про хорватських ветеранів Вітчизняної війни та членів їх сімей», який діє з 31.07.2021 року [24].

Заслужують на увагу (для перейняття досвіду) терміни, які застосовується цьому законі. Так, згідно з положеннями статті 3 цього Закону, хорватський ветеран Вітчизняної війни - це особа, яка організовано брала участь у захисті незалежності, територіальної цілісності, тобто суверенітету Республіки Хорватія у якості:

а) члена Збройних сил Республіки Хорватія (Корпусу національної гвардії, Хорватської армії, міністерства, до сфери компетенції якого належать питання оборони, Поліції, міністерства з питань внутрішніх справ і Хорватських сил оборони);

б) члена збройних загонів Народного захисту, який був безпосередньо залучений, як член бойового сектору щонайменше 100 днів у період з 30 липня 1991 року до 31 грудня 1991 року або менше, якщо участь в захисті суверенітету Республіки Хорватія він продовжив без перерви у бойовому секторі Збройних сил Республіки Хорватія тривалістю не менше 100 днів безперервно;

в) члена збройних загонів Народного захисту, який не мав зобов'язання бути в запасі або не був на строковій службі, якщо він був безпосередньо залучений як член бойового сектору щонайменше 30 днів у період з 30 липня 1991 року по 31 грудня 1991 року;

г) члена збройних загонів Народного захисту, який був безпосередньо залучений як член бойового сектору, який при цьому помер, отримав поранення або ушкодження в період з 30 липня 1991 року по 31 грудня 1991 року;

д) члена збройних загонів Народного захисту, який був безпосередньо залучений як член бойового сектору, і при цьому зник безвісти в період з 30 липня 1991 року по 31 грудня 1991 року,

е) члена збройних загонів Народного захисту, який був безпосередньо залучений як член бойового сектору, який при цьому утримувався у ворожому таборі, в'язниці чи в іншому ворожому об'єкті в період з 30 липня 1991 року по 31 грудня 1991 року [24].

Під участю у захисті незалежності, територіальної цілісності, суверенітету Респу-

бліки Хорватія, тобто під час безпосередньої загрози суверенітету Республіки Хорватія (захист суверенітету Республіки Хорватія), розуміється збройний опір агресору та дії, безпосередньо пов'язані з таким опором (відправлення до загону, на бойову позицію і повернення, а також навчання і підготовка до виходу на поле бою) у період з 5 серпня 1990 року по 30 червня 1996 року [24].

Окремо Стаття 5 вказаного Закону визначає поняття добровольця. Добровольцем Вітчизняної війни є хорватський ветеран Вітчизняної війни: який брав участь у захисті суверенітету Республіки Хорватія у складі бойового сектору щонайменше 100 днів у період з 5 серпня 1990 року до 15 січня 1992 року; який не мав обов'язку служби в резерві або не мав обов'язку служби в армії, якщо він брав участь у захисті суверенітету Республіки Хорватія як член бойового сектора не менше 30 днів у період з 5 серпня 1990 року по 15 січня 1992 року, або щонайменше 100 днів у період з 5 серпня 1990 року по 31 грудня 1995 року.

Добровольцем Вітчизняної війни є хорватський захисник Вітчизняної війни, який зник безвісти при захисті суверенітету Республіки Хорватія, а також хорватський ветеран Вітчизняної війни, який загинув при захисті суверенітету Республіки Хорватія або помер під час утримання у ворожому таборі, в'язниці або на іншому ворожому об'єкті при захисті суверенітету Республіки Хорватія, який помер внаслідок поранення або травми, отриманої при захисті суверенітету Республіки Хорватія який помер внаслідок хвороби, загострення хвороби або появи хвороби при захисті суверенітету Республіки Хорватія і який покінчив життя самогубством внаслідок психічного захворювання, викликаного участю в захисті суверенітету Республіки Хорватія до 15 січня 1992 року, якщо його участь в захисті суверенітету Республіки Хорватія розпочалася не пізніше 8 січня 1992 року.

Статус добровольця Вітчизняної війни, зазначений у цій статті, підтверджується міністерством, відповідального за оборону,

або міністерства, відповідального за внутрішні справи [24].

Стаття 12 вказаного Закону надає визначення ветерана з інвалідністю: хорватський захисник з інвалідністю внаслідок Вітчизняної війни – це хорватський ветеран Вітчизняної війни, організм якого зазнав щонайменше 20% тілесних ушкоджень через: поранення або травму, які він отримав під час захисту суверенітету Республіки Хорватія; утримання в полоні у ворожому таборі, в'язниці, таборі чи в іншому ворожому об'єкті під час участі в захисті суверенітету Республіки Хорватія, або хворобу, причому хвороба, загострення хвороби або поява хвороби є прямим наслідком участі в захисті суверенітету Республіки Хорватія. Вважається, що якщо обсяг ушкодження організму полоненого становить щонайменше 20 відсотків, то він вважається є постійним.

Крім того, згідно із статтею 13 досліджуваного Закону, права хорватського захисника з інвалідністю внаслідок Вітчизняної війни, мають також члени медичного персоналу, військові кореспонденти, члени пожежних команд, моряки, члени екіпажів торговельного флоту та інші особи, які зазнали тілесних ушкоджень щонайменше у обсязі 20% через рани або травми, отримані при виконання військових чи інших обов'язків за наказом компетентних державних органів Республіки Хорватія під час захисту суверенітету Республіки Хорватія або як полонені - у ворожому таборі, в'язниці чи іншому ворожому об'єкті під час захисту суверенітету Республіки Хорватія.

Додатково статтею 15 Закон також вводить визначення учасника Вітчизняної війни. Так, учасник Вітчизняної війни — це особа, яка не має визнаного статусу хорватського ветерана Вітчизняної війни і яка під час виконання військових чи інших обов'язків за наказом компетентних державних органів Республіки Хорватія або юридичних осіб в повній або переважній власності Республіки Хорватія чи органів місцевого чи територіального (регіонального) самоврядування або Міста Загреба,

сприяла захисту суверенітету та здобуттю незалежності Республіки Хорватії в якості: члена загону Народного захисту, медичного персоналу або члена Головного санітарного штабу Республіки Хорватія, військового кореспондента, члена пожежних команд, моряка, члена екіпажу суден торговельного флоту, члена Цивільного захисту; інша особа, яка не має визнаного статусу хорватського ветерана Вітчизняної війни, і яка під час виконання військових чи інших обов'язків за наказом компетентних державних органів Республіки Хорватія або юридичних осіб в повній або переважній власності Республіки Хорватія або органів місцевого чи територіального (регіонального) самоврядування чи Міста Загреба, сприяла захисту суверенітету та встановленню незалежності Республіки Хорватія.

Члени підрозділів Міністерства оборони, які брали участь у Вітчизняній війні, можуть подати заяву до обласного управління оборони, а члени підрозділів Міністерства внутрішніх справ, які брали участь у Вітчизняній війні, до головного управління Міністерства внутрішніх справ або управління поліції.

Час участі у Вітчизняній війні також підтверджується довідкою компетентних державних органів, тобто довідкою Міністерства оборони та Міністерства внутрішніх справ. Ці два міністерства ведуть облік ветеранів, який вони зобов'язані передавати у Міністерство ветеранів.

Закон також регламентує права членів родин ветеранів, що також заслуговує на увагу для формування власного підходу. Членами сім'ї вважаються член подружжя та діти, а також партнер у фактичних шлюбних відносинах, який до смерті, полону або до зникнення безвісти проживав з хорватським ветераном Вітчизняної війни у спільному домогосподарстві щонайменше три роки або менше, у разі, якщо у фактичних шлюбних відносинах народилася спільна дитина (члени вузького кола сім'ї), а також батьки (члени ширшого кола сім'ї). Статус фактич-

них шлюбних відносин для цілей частини цієї статті визначається в порядку цивільного судочинства.

В розумінні цього Закону поняття дитини охоплює дитину, народжену в шлюбі, дитину народжену поза шлюбом, усиновлену дитину, пасинка (падчерки).

Пасинок (падчерка), в розумінні цього Закону, є особою, у якої не лишилося в живих одного з батьків або батьки лишилися без батьківських прав на підставі рішення компетентного суду, яке вступило в законну силу, а хорватський ветеран Вітчизняної війни утримував таку дитину щонайменше один рік до того, як смертельно постраждав, був захоплений в полон або зник безвісти.

У розумінні цього Закону під поняттям «один з батьків» мається на увазі біологічний батько/матір, усиновлювач, вітчим та мачуха. Так, вітчим або мачуха хорватського ветерана Вітчизняної війни користуються правами, передбаченими цим Законом для батьків: якщо немає живого батька або матері хорватського ветерана Вітчизняної війни або вони позбавлені батьківських прав, якщо вони утримували хорватського ветерана Вітчизняної війни або їх утримував хорватський ветеран Вітчизняної війни щонайменше п'ять років перед тим, як смертельно постраждав, потрапив в полон або зник.

На даний час, ветерани становлять близько 10% від загальної кількості населення Республіки Хорватія. Серед них близько 95,1% чоловіків і 4,9% жінок. Більшість хорватських ветеранів мають вік від 40 до 54 років життя, з них близько 60,7%, а їхній середній вік становить близько 48,5 років [25]. За даними Національної Програми психосоціальної та медичної допомоги учасникам і особам, які постраждали внаслідок Вітчизняної війни в Республіці Хорватія, у Вітчизняній війні брали участь 502 678 хорватських ветеранів, з яких 30141 були поранені чи травмовані, внаслідок участі у Вітчизняній війні 57212 хорватських ветеранів отримали тілесні ушкодження, а більше 20% мають статус

«хорватський захисник з інвалідністю внаслідок Вітчизняної війни» [26].

Дослідження кількісного співвідношення ветеранів та цивільного населення є важливим для України, оскільки на даний момент в Україні рахується більше 1 млн. військовослужбовців і ця кількість буде зростати. Зрозуміло, що кожного дня збільшується кількість учасників бойових дій, інвалідів в наслідок війни, загиблих, поранених, зниклих безвісти. Отже, виклики для України щодо належного соціального забезпечення цих категорій осіб вже скоро постануть дуже серйозні. Тому і готуватися до них необхідно заздалегідь шляхом впровадження найкращого досвіду інших країн світу.

За даними Міністерства з питань ветеранів, у Вітчизняній війні та від наслідків Вітчизняної війни без одного або двох батьків залишилося 7 288 дітей смертельно постраждалих та ув'язнених або зниклих безвісти хорватських ветеранів Вітчизняної війни. За оцінками, кількість цивільних жертв війни становить від 4 000 до 8 000, але до теперішнього часу не існує достатньо якісних чи чітких даних для підтвердження точної кількості загиблих. Статус цивільної особи з інвалідністю внаслідок війни отримали 2 333 особи, ще 319 осіб мають право на отримання допомоги для членів сім'ї (члени сім'ї цивільних жертв війни). Загалом, близько 25% усього населення Республіки Хорватія під час війни зазнало прямого воєнного стресу.

Хорватія почала законодавчо закріплювати права ветеранів у 1994 році, зі значними змінами до законодавства у 1996, 2001 та 2004 роках. До 2004 року Закон про права хорватських учасників Вітчизняної війни та членів їхніх сімей надавав цій групі населення 37 різних матеріальних пільг, найважливіші з яких включали пенсії, компенсації за інвалідність, платні медичні послуги, пріоритет у забезпеченні житлом, допомогу на дітей, допомогу по безробіттю, фінансову допомогу у працевлаштуванні, зниження податків, стипендії, гарантований вступ до університетів

та багато інших. Порівняльне дослідження країн-членів ЄС, включаючи США, Ізраїль і Німеччину, показало, що Хорватія посідає перше місце за обсягом і якістю пільг, що надаються ветеранам [27].

До Закону від 2004 року були внесені подальші зміни у 2005 році, двічі у 2007 році, двічі у 2009 році, у 2010, 2011, 2012 роках, тричі у 2013 році, один раз у 2014 році, а вже у 2017 році був прийнятий абсолютно новий Закон зі значним розширенням прав і матеріальних пільг. Цей досвід також має бути предметом уваги для України.

Закон 2017 року знову відкрив можливість зареєструватися як ветеран війни (її не було після 2009 року), знизив пенсійний вік, розширив права членів сім'ї на успадкування пенсій ветеранів, запровадив обов'язкове фінансування ветеранських об'єднань, а також низку інших соціальних пільг [24]. Наприклад, охорона здоров'я, спеціальна компенсація у разі безробіття та пільгове становище при працевлаштуванні на державну службу. З моменту запровадження закону в листопаді 2017 року по лютий 2018 року було зареєстровано 3 955 заяв на отримання статусу ветерана з інвалідністю. На 2021 рік від моменту ухвалення закону статус ветеранів додатково отримали 7 075 осіб [27].

Водночас, щоб запобігти зловживанням та надання хибних статусів, Уряд прописав складний порядок для потенційних отримувачів допомоги по інвалідності (який стосується усіх людей з інвалідністю, а не лише ветеранів). Так, претенденти мають спочатку пройти експертизу в уповноваженому закладі охорони здоров'я, а потім пройти комісією експертів в Інституті експертизи та професійної реабілітації. Це спеціальний організаційний підрозділ, який перевірятиме кандидатів на отримання статусу першого та другого ступеня. Після проведення експертизи Експертної ради з усією документацією розгляд цього висновку здійснюється Радою вищих експертів, а після проведення процедури розгляду, справа повертається до апарату державної

адміністрації, який залежно від висновку, видає рішення про статус хорватського інваліда війни [27].

У 2018 році Європейська комісія розкрила хорватський закон про ветеранів Вітчизняної війни у своєму щорічному звіті за 2018 рік за те, що він підвищив пенсії та надав додаткові соціальні пільги колишнім учасникам бойових дій [28]. Критика, зокрема, стосувалася того, що поруч із підвищенням пільг, хорватська влада не ефективно забезпечує покращення ситуації щодо працевлаштування ветеранів.

Слід відмітити також інші нормативні акти Хорватії, які є ключовими для врегулювання прав ветеранів та членів їх родин, а саме: Закон про захист військових та цивільних інвалідів; Закон про цивільних жертв Вітчизняної війни; Закон про осіб, зниклих безвісти під час Вітчизняної війни; Закон про Фонд хорватських ветеранів Вітчизняної війни та членів їхніх сімей [29].

В Хорватії також запроваджена Національна програма психосоціальної та медичної допомоги учасникам та особам, які постраждали внаслідок Вітчизняної війни, другої світової війни та тим, хто повернувся з миротворчих місій [30], а також Програма професійної підготовки та працевлаштування хорватських ветеранів і членів їхніх сімей [31].

У 2018-му було також ухвалено Закон про Фонд хорватських ветеранів Вітчизняної війни та членів їхніх сімей. Фонд за своєю природою є відкритим інвестиційним фондом і не має статусу юридичної особи. Управління фондом здійснює компанія з управління відкритими інвестиційними фондами з публічною офертою При цьому, Головою правління фонду є Міністр у справах ветеранів, а управління здійснюється загалом 9-ма членами, яких призначає та звільняє Уряд Республіки Хорватія [32]. Міністерство один раз на місяць повинне обмінюватиметься даними про спадкоємців часток у Фонді хорватських ветеранів Вітчизняної війни та членів їхніх сімей з органом, відповідальним за управління Фондом

хорватських ветеранів Вітчизняної війни та членів їхніх сімей [33].

Дані про спадкоємців часток у Фонді хорватських ветеранів Вітчизняної війни та членів їхніх сімей та про кількість успадкованих часток подають спадкоємці смертельно постраждалих, зниклих безвісти та померлих хорватських ветеранів Вітчизняної війни. Залежно від розміру частки у Фонді, її власник має змогу отримати фінансові дивіденди з прибутків Фонду. При цьому, згідно із Законом про Фонд хорватських ветеранів, чверть реалізованого нетто-прибутку від інвестицій Фонду розподіляється між учасниками Фонду відповідно до розміру їх часток, чверть реінвестується у сам Фонд, а половина реалізованого нетто-прибутку від інвестицій «призначена для здійснення соціально-гуманітарних заходів, спрямованих на покращення статусу хорватських ветеранів Вітчизняної війни та членів їхніх сімей, і зокрема призначена для юридичної особи, створеної для покращення економічного та матеріального становища хорватських ветеранів Вітчизняної війни та членів їхніх сімей, а також установ з надання підтримки та послуг ветеранам війни та іншим постраждалим особам» [34].

Практично з моменту розгортання воєнних дій у Хорватії почали складати Реєстр хорватських ветеранів, до якого вносили загиблих, полонених та зниклих безвісти. Після війни згаданий Реєстр став наріжним каменем реалізації політики у сфері турботи про учасників Вітчизняної війни, і на сьогодні ним займаються Міністерство оборони та Міністерство внутрішніх справ (залежно від того, де служила людина). Для реєстрації потрібно подати документи до відповідного Міністерства.

Слід зазначити, що Україною був впроваджений досвід Хорватії та створений відповідний реєстр ветеранів та вже запрацював «Електронний кабінет ветерана».

Єдиний реєстр ветеранів Хорватії не є загальнодоступним, а дані використовуються для потреб проваджень, які ведуть

Міністерство та інші компетентні органи, а також для інших цілей, передбачених спеціальним нормативним актом.

Після того, як людина отримує підтвердження статусу ветерана у Міноборони чи МВС, нею та її соціальною підтримкою, а також підтримкою її родини займається Міністерство хорватських ветеранів (МХВ), яке співпрацює з іншими міністерствами та державними установами. Так, наприклад, у сфері охорони здоров'я, Мінветеранів співпрацює із Хорватським інститутом громадського здоров'я. Якщо людині необхідна паліативна допомога, то вона надається відповідно до угод між Міністерством і компетентним державним органом управління охорони здоров'я та іншими установами, які надають паліативну допомогу та довготривале лікування.

Міністерство з питань ветеранів Вітчизняної війни Хорватії виникло на початку 1998 року для розвитку комплексної системи допомоги різним категоріям осіб, які постраждали внаслідок війни [34]. З 2003 по 2011 рік міністерство було включено до складу Міністерства у справах сім'ї, ветеранів та солідарності поколінь. Від 2011 і до цього часу воно має назву Міністерство хорватських ветеранів (Ministarstvo hrvatskih branitelja). Його компетенції регулює Положення про внутрішню організацію міністерства ветеранів.

Першим і головним напрямом діяльності міністерства ветеранів є вирішення питань, пов'язаних з правовим статусом захисників та членів їхніх родин.

Другий напрям – вдосконалення законодавства щодо допомоги захисникам, розширення рамок цієї допомоги, підвищення рівня освіченості і конкурентоздатності захисників, популяризація цінностей Вітчизняної війни і розширення знань про неї, передусім серед молодого покоління.

Третя функція міністерства – пошук зниклих безвісти, ексгумація, ідентифікація решток та організація поховань, турбота про меморіальні місця [35].

Послуги ветеранам та їхнім родинам надаються через ветеранські центри та центри, створені органами місцевого самоврядування. Частина запитів лежить на самих місцевих органах — наприклад, у сфері забезпечення житла. Організоване будівництво житла та купівлю квартир на ринку для потреб обслуговування житла споживачів здійснює Агентство правового обігу та посередництва у сфері нерухомості у співпраці з Міністерством ветеранів. Земля під забудову та комунальне обладнання для організованого будівництва надається органом місцевого самоврядування, на території якого реалізується програма організованого будівництва. Органи місцевого самоврядування можуть одержати відшкодування коштів за надані землі під забудову та комунальне обладнання в органі місцевого самоврядування, на території якого проживає отримувач житлового приміщення, зазначений у Законі.

Для надання послуг ветеранам органи місцевого або територіального (регіонального) самоврядування можуть засновувати власні центри. Їх створення вони погоджують із Міністерством ветеранів. Цими установами керує Адміністративна рада, яка призначається органом місцевого чи територіального (регіонального) самоврядування. Роботу установ фінансує орган місцевого або територіального (регіонального) самоврядування, який заснував установу. При цьому Міністерство у справах ветеранів здійснює загальний контроль діяльності таких центрів [24].

Закон про ветеранів також передбачає, що вони можуть створювати ветеранський соціально-трудоий кооператив з метою посилення психосоціального благополуччя та оздоровлення, тобто легшої та швидшої реінтеграції його членів у суспільство та включення в трудові та економічні процеси членів з обмеженою трудовими можливостями та безробітних. При цьому, Мінветеранів бере на себе зобов'язання підтримувати кооператив на ринку та збільшувати його конкурентоспроможність.

Тривалий час ветерани та члени їхніх родин виявляли невдоволення у сферах соціальної та політики охорони здоров'я [25]. В повсякденному житті ветерани стикаються з низкою матеріальних проблем, таких як бідність, соціальна ізоляція, безробіття, не вирішене житлове питання. Крім того, багато людей мають проблеми зі здоров'ям та інвалідність, що ускладнює їм доступ до ринку праці та, таким чином, спричиняє безробіття. На додачу, постійні зміни законодавства та його комплексність ускладнюють орієнтування у ньому для його користувачів.

Проблему зайнятості в Республіці Хорватія мають намір вирішити через ветеранські центри - установи, які надають комплексні послуги догляду захисникам та постраждалим внаслідок Вітчизняної війни. Окрім хорватських ветеранів, цільовою групою користувачів є також їхні члени сімей, загиблих у миротворчих місіях солдатів, піротехніків та інших жертв Вітчизняної війни. Центри створюються під проводом Міністерства ветеранів, тобто є державними установами. Ідея у тому, щоб усе, що потрібно ветеранам, надавалося в одному місці.

Це резиденційно-реабілітаційний центр, у якому постійно або тимчасово розміщені хорватські ветерани, солдати, які повернулися з миротворчих місій, поранені сапери, цивільні жертви війни та інші особи, які потребують такого виду догляду. Для користувачів Центру забезпечене повне залучення громади, а також групові консультації, семінари та навчальні курси, семінари для професійної діяльності, психосоціальна підтримка, фізична реабілітація, освітня та трудова терапія, фізична підготовка та спорт і відпочинок у приміщенні та на відкритому повітрі [36]. У таких центрах можуть піклуватися про найбільш чутливу частину хорватських ветеранів поза їхніми домівками. На березень 2023-го у Хорватії уже працювали два такі ветеранські центри та планувалося відкриття ще двох [37]. У листопаді цього ж року було відкрито найбільший такий центр у Даруварі,

який оснащений 200 ліжками, може прийняти майже три тисячі користувачів на рік. Кошти ЄС співфінансували 85% будівництва та оснащення чотирьох таких центрів у Сіні, Петрінії, Шибенику та Даруварі вартістю 45 мільйонів євро [38].

Засновником центрів ветеранів є Республіка Хорватія, від імені засновника здійснює засновницькі права Міністерство у справах ветеранів. Важливо, що Центром ветеранів протягом семи років керує Міністерство ветеранів. Після закінчення цього періоду воно переходить до місцевої адміністрації, яка може вирішувати, що робити з об'єктом, чи залишати його існуюче призначення або доповнити його новим змістом.

За Законом про ветеранів, Міністерство ветеранів приділяє особливу увагу роботі громадських об'єднань ветеранів Вітчизняної війни, веде реєстр громадських об'єднань ветеранів Вітчизняної війни, підтримує їхню роботу та діяльність, а також у співпраці з громадськими об'єднаннями ветеранів Вітчизняної війни на постійній основі покращує якість життя хорватських ветеранів та членів їхніх сімей.

Пенсійна програма для ветеранів з інвалідністю в Хорватії є не лише широкомасштабною, але й щедрою. Ветеранські пенсії в 2,7-3,1 рази вищі за стандартні пенсії, а пенсії по інвалідності ветеранів приблизно в 3 рази вищі за загальні пенсії по інвалідності [39].

Основними напрямками діяльності Міністерства ветеранів у контексті соціального захисту, спираючись на проаналізовану законодавчу базу, є допомога ветеранам, членам їх родин, а також цивільному населенню, постраждалому внаслідок Вітчизняної війни, із психологічною інтеграцією та соціалізацією, та матеріальним забезпеченням. Також акцентується увага на додаткову освіту та працевлаштування ветеранів та їхніх дітей. Держава також пропонує підтримку бізнесів та ветеранських кооперативів. Додатково ветерани можуть отримати підтримку із житлом, зокрема у більш вигідних умовах кре-

дитування та оренди житла, а також переобладнання житла під їх потреби. Вони також користуються рядом додаткових виплат та мають вищу пенсію [40].

Система психосоціальної та медичної допомоги учасникам і особам, які постраждали внаслідок Вітчизняної війни в Республіці Хорватія була створена і розвивалася внаслідок виражених потреб значної частини хорватського населення, відповідно до масштабів, інтенсивності та жорстокості нав'язаної війни. Агресія проти Хорватії спричинила, окрім численних матеріальних руйнувань, численні тяжко вимірювані та глибокі наслідки у психічному житті хорватських ветеранів, які вижили, постраждалих у війні та їхніх родин. На певних етапах, соціальна підтримка та охорона здоров'я навіть належали до сфери діяльності єдиного міністерства. Підтримка ветеранів та членів їх родин, включає надання їм медичного обслуговування, коштів на реабілітацію та лікування та інші пільги.

Через виклики, із якими зіткнулася значна частка населення Хорватії - ветеранів, членів їх родин, родин зниклих безвісти чи загиблих ветеранів - уряд Хорватії запровадив «Національну програму психосоціальної та медичної допомоги учасникам та особам, які постраждали внаслідок Вітчизняної війни, Другої світової війни та тим, хто повернувся із миротворчих місій». Після завершення Вітчизняної війни у Хорватії залишилися вразливими ветерани, члени їх родин, учасники бойових дій, сім'ї зниклих безвісти - усього до 25% всього населення. Тому уряд поставив за мету «використовуючи наявні знання та досвід, розробити систему допомоги і підтримки та забезпечити для постраждалого населення найякіснішу можливу інтеграцію в суспільство» [26].

Було розпочато створення центрів психосоціальної допомоги учасникам та особам, які постраждали внаслідок Вітчизняної війни, а Уряд Республіки Хорватія у 1999 році затвердив першу Національну програму пси-

хосоціальної та медичної допомоги учасникам і особам, які постраждали внаслідок Вітчизняної війни. Програма розроблена для реалізації по всій Республіці Хорватія на місцевому, обласному, регіональному та національному рівнях, а Міністерство з питань ветеранів Вітчизняної війни Хорватії.

На місцевому рівні створені центри психосоціальної допомоги, які працюють в кожній жупанії з 1995 року і до сьогодні. У центрах психосоціальної допомоги працюють на непостійній основі фахівці різного профілю - психологи, соціальні працівники, психіатри, юристи та інші спеціалісти у соціальній і гуманітарній сфері, які постійно надають консультативну та психо-соціальну підтримку постраждалим (щоденне організоване чергування у центрах) та у формі мобільних команд (шляхом виїздів команди фахівців на виклик та до родини постраждалих). Також, після того, як стала зрозумілою така потреба, були організовані клуби ветеранів, консультації для подружжя та сімейні консультації, дитячі майстер-класи.

Важливим моментом, який доцільно відмітити є те, що метою забезпечення оптимальної психосоціальної інтеграції ветеранської спільноти у суспільство в центрах психосоціальної допомоги, крім психосоціального супроводу, надається і юридична допомога. Юридична допомога стосується, насамперед, процедури реалізації прав, що впливають із Закону про права хорватських ветеранів Вітчизняної війни та членів їх сімей, права на пенсію, прав, які вони мають у зв'язку з безробіттям та в системі соціального захисту. У центрах користувачі можуть отримати інформацію про всі програми та проекти, що реалізуються Міністерством з питань ветеранів (можуть отримати зразки заяв та/або професійну допомогу під час подачі заявок на заходи з професійної підготовки та працевлаштування, співфінансування витрат на підготовчі курси для зарахування до вищих навчальних закладів, лікування в барокамері, медичну або фізичну реабілітацію тощо).

Висновок.

Враховуючи наведене вище, під соціальною підтримкою ветеранів та членів їх сімей у Хорватії, спираючись на проаналізовані політики та законодавство, вважають забезпечення та підтримку повноцінної участі ветеранів у житті суспільства. При цьому, ключовими елементами є психосоціальна інтеграція та матеріальна підтримка. Соціальну підтримку та інтеграцію ветеранів та постраждалих внаслідок Вітчизняної війни здійснюють через залучення психологів, юристів та інших спеціалістів у центрах психосоціальної підтримки та ветеранських центрах. Матеріальна підтримка реалізується через ряд пільг, виплат, підвищені пенсії, а також програми, спрямовані на професійну перепідготовку та підтримання ветеранських бізнесів та самозайнятості.

Для кращого адресування потреб та запитів ветеранів у Хорватії надання послуг та консультування ветеранів передано до органів місцевого самоврядування та спеціальних ветеранських центрів, які створюються державою і також передаються в управління місцевим адміністраціям.

Республіка Хорватія має інструменти, які потенційно могли б бути корисними для України. Так, Україна вже обмінюється досвідом із Хорватією [41] щодо реабілітації ветеранів та їх інтеграції у соціальне життя країни.

Зрозуміло, що Хорватія, має значні відмінності у структурі соціального піклування щодо ветеранів та членів їх сімей, але вона прагне до передачі надання послуг на місця.

Позитивною практикою серед також є значне залучення волонтерських організацій, які можуть надавати спеціалізовані послуги та сприяти кращій інтеграції ветеранів та членів їх родин до життя спільноти.

Рисою, що заслуговує на увагу, є спрямованість соціальної політики на надання інструментів ветеранам та членам їх родин, які допомогли б гарантувати фінансову незалежність та стабільність шляхом створення робочих місць, додаткового навчання та тре-

нування для працевлаштування, стимуляцію бізнесів працевлаштовувати ветеранів та підтримку ветеранських бізнесів.

Важливою особливістю також є зведення надання усіх ветеранських послуг до єдиного пункту, куди ветерани, зокрема ветерани з інвалідністю, та їх родини можуть звернутися для консультації щодо своїх прав та отримання послуг без потреби пошуку окремих інстанцій, які займаються різними елементами піклування. Перелічені інструменти могли б стати корисними в українській системі соціального захисту військовослужбов-

ців та членів їх сімей, щодо створення пункту («Єдиного вікна»), куди ветерани, зокрема ветерани з інвалідністю, та їх родини можуть звернутися для консультації щодо своїх прав та отримання послуг без потреби пошуку окремих інстанцій, які займаються різними елементами піклування. Зрозуміло, що український досвід є відмінним від досвіду Хорватії, але перелічені інструменти могли б стати корисними у контексті української системи захисту соціальних прав військовослужбовців та соціального захисту членів їх сімей та ветеранів.

Анотація

Вступ. Дана стаття присвячується питанням адміністративно-правового регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей у Хорватії. Здійснюється аналіз актів законодавства Хорватії, які регулюють адміністративно-правові відносини у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Розкривається організаційно-правовий механізм забезпечення соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей у Хорватії. Актуальність дослідження досвіду адміністративно-правового регулювання соціального захисту військовослужбовців Хорватії, як країни члена Європейського Союзу та НАТО має велике значення для його врахування та впровадження в період формування сучасного забезпечення соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей в умовах повномасштабної війни в Україні.

Мета. Метою дослідження є вивчення досвіду Хорватії, як країни члена Європейського Союзу та НАТО для створення сучасного адміністративно-правового регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей в умовах повномасштабної війни в Україні, формування практичних пропозицій для впровадження справедливого та прозорого механізму соціальних гарантій військовослужбовців та членів їх сімей.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: нормативно-правове забезпечення щодо регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей в Хорватії; праці вітчизняних авторів, що провадять науково-практичні дослідження в галузі соціального забезпечення військовослужбовців.

Під час здійснення дослідження використані загальнонаукові методи аналізу, синтезу та формально-юридичний метод. Використання вказаного методологічного інструментарію надало змогу здійснити аналіз та висвітлити інформацію з викладених джерел та юридичних актів, з'ясувати зміст правових норм цих актів та отримати нові знання, що знайшли своє відображення у викладеному матеріалі.

Результати. Результатом аналізу стало встановлення інформації щодо адміністративно-правового регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей в моделі військової служби Хорватії. Досвід системи Хорватії, яка має спільну з Україною пострадянську спадщину може стати корисним для України в контексті реформування армії та створення сучасного та демократичного адміністративно-правового механізму захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей.

Перспективи. In further scientific research, it is proposed to focus attention on the development of proposals for amendments to the current legislation of Ukraine, since the imitation of Croatia's

experience for the provision of social services to veterans in Ukraine has already begun in 2021 at the government level. One of the potential points of implementation of Croatia's experience is a clear regulation in the Ukrainian legislation of the distribution of powers of stakeholders, with the supremacy of the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine. Croatia's experience in implementing a system of social support for veterans, which has a clear focus on adapting them to civilian life, ensuring employment after the end of service and psychological support for them and their family members, is also useful for Ukraine.

Ключові слова: адміністративне право, соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей, військове право.

Petkov S.V., Gubarev S.V. Administrative and legal regulation of social protection of military personnel and members of their families: experience of Croatia

Introduction. This article is devoted to issues of administrative and legal regulation of social protection of military personnel and their family members in Croatia. The analysis of Croatian legislative acts, which regulate administrative and legal relations in the field of social protection of military personnel and their family members, is carried out. The organizational and legal mechanism for ensuring the social rights of military personnel and their family members in Croatia is disclosed. The relevance of researching the experience of administrative and legal regulation of social protection of servicemen in Croatia, as a member state of the European Union and NATO, is of great importance for its consideration and implementation during the formation of the modern provision of social rights of servicemen and their family members in the conditions of a full-scale war in Ukraine.

Goal. The purpose of the study is to study the experience of Croatia, as a member of the European Union and NATO, to create a modern administrative and legal regulation of social protection of servicemen and their family members in the conditions of a full-scale war in Ukraine, to form practical proposals for the implementation of a fair and transparent mechanism of social guarantees for servicemen and their members families

Materials and methods. The materials of the research are: regulatory and legal support for the regulation of social protection of military personnel and their family members in Croatia; works of domestic authors conducting scientific and practical research in the field of social security of military personnel.

During the research, general scientific methods of analysis, synthesis and formal legal method were used. The use of the specified methodological tools made it possible to analyze and highlight information from the presented sources and legal acts, to find out the content of the legal norms of these acts and to obtain new knowledge, which was reflected in the presented material.

The results. The result of the analysis was the establishment of information on the administrative and legal regulation of social protection of servicemen and their family members in the model of military service in Croatia. The experience of the Croatian system, which has a common post-Soviet heritage with Ukraine, can be useful for Ukraine in the context of reforming the army and creating a modern and democratic administrative and legal mechanism for the protection of the social rights of servicemen and their family members.

Prospects. In further scientific research, it is proposed to focus attention on the development of proposals for amendments to the current legislation of Ukraine, since the imitation of Croatia's experience for the provision of social services to veterans in Ukraine has already begun in 2021 at the government level. One of the potential points of implementation of Croatia's experience is a clear regulation in Ukrainian legislation of the distribution of powers of stakeholders, with the supremacy of the relevant Ministry. The implementation of Croatia's system of social support for veterans, which

has a clear focus on their adaptation to civilian life, ensuring employment after the end of service and psychological support for them and their family members, is also appropriate for Ukraine.

Key words: administrative law, social protection of servicemen and their family members, military law.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України 28 червня 1996 року №254к/96-ВР / Верховна Рада України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 01.04.2024).
2. Адміністративно-правова реформа в Україні: навчальний посібник / Н.О. Армаш та ін. ; за заг. ред. С.В. Петкова. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2020. 180 с.
3. Оніщенко Н.М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи: монографія / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2008. 320 с.
4. Шемшученко Ю.С., Скрипнюк О.В. Сучасний конституційний процес і проблеми вдосконалення регулювання захисту прав людини в Конституції України (частина перша). Публічне право. 2015. № 3. С. 12-19.
5. Кучук А.М. Основи теорії правового поліцентризму: монографія. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Ліра ЛТД, 2017. 312 с.
6. Сущенко В.М. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. Наукові записки НаУКМА. Том 129. Юридичні науки. 2012. С. 28-31.
7. Мобілізаційні підрозділи: в органах державної влади, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, які мають мобілізаційні завдання (замовлення) / укл. І.М. Коропатнік, М.А. Микитюк та ін., за ред. С.В. Петкова. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2023. 442 с.
8. Адміністративна діяльність органів публічної влади. Сучасний стан та перспективи розвитку / С.В. Петков та ін. Київ: КНТ, 2019. 207 с.
9. Військове право: підручник / І.М. Шопіна та ін. ; за ред. І.М. Коропатніка. Київ: Алерта, 2019. 648 с.
10. Пенсійне забезпечення військовослужбовців в умовах воєнного стану. Загальне пенсійне забезпечення в умовах воєнного стану / укл. І.М. Копотун. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2023. 692 с.
11. Україна під час російсько-української війни 2014-2023 рр.: генеза національної стійкості крізь призму наукових досліджень: монографія / за заг. ред. Б.О. Попкова. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. 272 с.
12. Державні гарантії захисту соціальних прав військовослужбовців і членів їх сімей: загальний соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей; соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей в особливий період (зокрема під час воєнного стану); міжнародний аспект соціального захисту військовослужбовців (стандарти НАТО) / укл. О.А. Джус та ін. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2023. 594 с.
13. Мобілізація і мобілізаційна підготовка в Україні 2022: основне законодавство, коментарі та роз'яснення, правові позиції Верховного суду / Журавльов Д.В. та ін, упоряд. С.В. Петков. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2022. 330 с.
14. Соціальний супровід військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей: практичні аспекти діяльності посадових осіб військових частин, територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки: методичний посібник / О.В. Герасименко та ін. Київ: Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, 2023. 130 с.

15. Окремі питання парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод військовослужбовців збройних сил та інших військових формувань України / Б.М. Шамрай. Прикарпатський юридичний вісник, випуск 6 (41), 2021. С. 32-35.
16. Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України. Звіт ПРООН. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/ohlyad-mizhnarodnykh-praktyk-u-sferi-reintehratsiyi-veteraniv-mirkuvannya-shchodo-voynenoho-ta-povoyennoho-kontekstu-ukrayiny>. (дата звернення 01.04.2024).
17. Інструменти та практики державної підтримки ветеранського бізнесу в Республіці Хорватія: Аналітична довідка Відділу навчально-аналітичної роботи Українського ветеранського фонду Міністерства у справах ветеранів. URL: <https://veteranfund.com.ua/analytics/tools-and-practices-of-state-support-for-veteran-business-in-the-republic-of-croatia/>. (дата звернення 01.04.2024).
18. Системи соціальної підтримки ветеранів: Хорватія, Ізраїль, Велика Британія, Сербія та Данія. Аналітична записка / С.Брус, Я.Бухта, І.Шматко, за заг.ред. Д.Султангалієва та Л.Галан – Київ, 2023. – 104с. с.9
19. George Fink. Stress of War, Conflict and Disaster. 2010. URL: https://books.google.co.uk/books?id=rOq4XV94wLsC&pg=PA469&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false. (дата звернення 01.04.2024).
20. Željko Tuličić, Ivana Marić. Veteranski centri kao primjer sveobuhvatne skrbi za hrvatske branitelje, 8. listopada 2018. Link URL: <https://hrcak.srce.hr/file/315023>. (дата звернення 01.04.2024).
21. Kostanjak, P. (2020, June 10). A 29-year history of the Croatian Army. Hrvatski vojnik. URL: <https://hrvatski-vojn timer.hr/a-29-year-history-of-the-croatian-army/>. (дата звернення 01.04.2024).
22. Oružane snage Republike Hrvatske. URL: https://www.osrh.hr/#rubData/HTML/HR/O%20NAMA/OP%C4%86ENITO/20200511_Ljudski_resursi_v2/Ljudski_resursi_HR.htm. (дата звернення 01.04.2024).
23. Program Dragovoljnog Vojnog Osposobljavanja - Morh. URL: <https://www.morh.hr/program-dragovoljnog-vojnog-osposobljavanja/>. (дата звернення 01.04.2024).
24. Закон про хорватських ветеранів Вітчизняної війни та членів їх сімей. Оригінал (хорватською): URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2017_12_121_2758.html. (дата звернення 01.04.2024).
25. Željko Tuličić, Ivana Marić. Veteranski centri kao primjer sveobuhvatne skrbi za hrvatske branitelje, 8. listopada 2018. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/315023>. (дата звернення 01.04.2024).
26. Національна Програма психосоціальної та медичної допомоги учасникам і особам, які постраждали внаслідок Вітчизняної війни в Республіці Хорватія. Оригінал документу (хорватською): URL: https://branitelji.gov.hr/UserDocsImages/savjetovanja/10nacionalni_studeni_2013-2.pdf. (дата звернення 01.04.2024).
27. Dolenc, Danijela. (2018). A Soldier's State? Veterans and the Welfare Regime in Croatia. Anali Hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju. 14. 55-78. 10.20901/an.14.03. URL: https://www.researchgate.net/publication/324017046_A_Soldier's_State_Veterans_and_the_Welfare_Regime_in_Croatia. (дата звернення 01.04.2024).
28. European Semester: Assessment of progress on structural reforms, prevention and correction of macroeconomic imbalances, and results of in-depth reviews under Regulation (EU) No 1176/2011. URL: <https://commission.europa.eu/system/files/2018-03/2018-european-semester-country-report-croatia-en.pdf>. (дата звернення 01.04.2024).
29. Grgurinovic, M. (2021, December 14). Croatia registers over 3,000 more war veterans during pandemic. Balkan Insight. URL: <https://balkaninsight.com/2021/12/13/croatia-registers-over-3000-more-war-veterans-during-pandemic/>. (дата звернення 01.04.2024).

30. Rašović, R. (2018, March 9). U Samo DVA MJESECA 4000 branitelja zatražilo status Ratnog Vojnog Invalida. Večernji.hr. URL: <https://www.vecernji.hr/vijesti/u-samo-dva-mjeseca-4000-branitelja-zatražilo-status-ratnog-vojnog-invalida-1231339>. (дата звернення 01.04.2024).
31. Filip Rudic, A. V. (2018, November 20). Balkan War veterans still battling for State benefits. Balkan Insight. URL: <https://balkaninsight.com/2018/10/08/balkan-war-veterans-still-battling-for-state-benefits-10-05-2018/>. (дата звернення 01.04.2024).
32. Zakon o fondu hrvatskih Branitelja iz domovinskog rata I članova Njihovih Obitelji. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_11_99_1914.html. (дата звернення 01.04.2024).
33. Izvješće Odbora Za Ratne veterane O Poslovanju Fonda hrvatskih branitelja iz domovinskog rata I članova Njihovih Obitelji za 2022. godinu. Hrvatski sabor. URL: <https://sabor.hr/radna-tijela/odbori-i-povjerenstva/izvjesce-odbora-za-ratne-veterane-fonda-hrvatskih-branitelja-iz>. (дата звернення 01.04.2024).
34. Uredba o unutarnjem USTROJSTVU Ministarstva Branitelja. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2012_03_28_673.html. (дата звернення 01.04.2024).
35. Європейська правда. (2018, April 4). 11% ветеранів: як повоєнна Хорватія повернула військових до мирного життя. Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/04/4/7079902/>. (дата звернення 01.04.2024).
36. Veteran center reconstruction. GIN. (2018, November 27). URL: <https://gin.hr/en/veteran-center-reconstruction/>. (дата звернення 01.04.2024).
37. Hina. Hrvatska će uskoro primiti 20 Ranjenika Iz Ukrajine. URL: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/hrvatska-ce-uskoro-primiti-20-ranjenika-iz-ukrajine/2451361.aspx>. (дата звернення 01.04.2024).
38. Otvoren Veteranski centar U daruvaru. branitelji.gov.hr. URL: <https://branitelji.gov.hr/vijesti/otvoren-veteranski-centar-u-daruvaru/4505>. (дата звернення 01.04.2024).
39. Dolenc, Danijela. (2018). A Soldier's State? Veterans and the Welfare Regime in Croatia. Anali Hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju. 14. 55-78. 10.20901/an.14.03. URL: https://www.researchgate.net/publication/324017046_A_Soldier's_State_Veterans_and_the_Welfare_Regime_in_Croatia. (дата звернення 01.04.2024).
40. U Hrvatskom Saboru Izglasana Zakona O Izmjenama Zakona o smanjenju mirovina određenih, odnosno ostvarenih Prema Posebnim propisima O Mirovinskom Osiguranju. URL: <https://mrosp.gov.hr/vijesti/u-hrvatskom-saboru-izglasana-zakona-o-izmjenama-zakona-o-smanjenju-mirovina-odredjenih-odnosno-ostvarenih-prema-posebnim-propisima-o-mirovinskom-osiguranju/13080>. (дата звернення 01.04.2024).
41. Хорватія передала Мінветеранів свої правові напрацювання щодо захисту ветеранів. Цей практичний досвід буде використано в Україні”, Юлія Лапутіна”. URL: <https://mva.gov.ua/ua/news/horvatiya-peredala-minveteraniv-svoji-pravovi-napracyuvannya-shchodo-zahistu-veteraniv-sej-praktichnij-dosvid-bude-vikoristano-v-ukrayini-yuliya-laputina>. (дата звернення 01.04.2024).

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.16>

Оксентюк А.М.

здобувач

Міжнародного університету бізнесу і права

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІЙ ГАЛУЗІ

Актуальність проблеми. Сільське господарство є однією з основних галузей економіки України. Правове регулювання сільськогосподарської діяльності має бути спрямоване на недопущення вчинення правопорушень та заохочення правомірної поведінки суб'єктів такої діяльності. Втім, адміністративним правопорушенням у цій сфері в наукових працях приділено недостатньо уваги. Більше того, на теперішній час немає комплексного наукового дослідження адміністративних правопорушень в сільськогосподарській галузі, з більш широким предметом дослідження ніж ті правопорушення, перелік яких наведено у главі 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). А оскільки юридичній науці бракує такого комплексного дослідження, то опрацювання матеріально-правових засад адміністративних проступків у цій сфері із визначенням поняття, переліку та ознак таких проступків – є важливим та актуальним напрямком наукового дослідження.

Метою статті є навести визначення адміністративного правопорушення в сільськогосподарській галузі, обґрунтувати перелік таких правопорушень, з'ясувати їх ознаки.

Структура Особливої частини КУпАП, з її поділом на чотирнадцять глав, відповідає загальноприйнятій класифікації адміністративних проступків за об'єктом посягання. Переходячи від загальної характеристики поняття і ознак адміністративного проступку до конкретних відмінностей, що виділяють досліджувану групу адміністративних проступків, варто зауважити, що глава 9 КУпАП

має назву: «Адміністративні правопорушення у сільському господарстві. Порухення ветеринарно-санітарних правил» [1], тобто одна глава містить фактично дві категорії адміністративних правопорушень. До останньої (тієї, що полягає у порушенні ветеринарно-санітарних правил), варто віднести правопорушення, відповідальність за які передбачена статтями 105 «Порушення вимог щодо виконання фітосанітарних заходів», 106 «Ввезення в Україну, вивезення з України, транзит через її територію, вивезення з карантинних зон або ввезення до них об'єктів регулювання, які не пройшли фітосанітарного контролю» і 107 «Порушення законодавства про ветеринарну медицину та благополуччя тварин» КУпАП [1], тому ці правопорушення вочевидь перебувають поза межами предмету дослідження.

Разом з тим, постає питання, чи становлять правопорушення, передбачені статтями 104, 104-1, 106-1, 106-2, 107-1, 107-2 і 108 КУпАП – вичерпний перелік адміністративних правопорушень у сільськогосподарській галузі, чи навпаки, деякі інші склади правопорушень теж можна віднести до сільськогосподарських? Від відповіді на це питання залежить окреслення меж предмету дослідження, а також залежатиме зміст тих висновків, які стосуватимуться загальних характеристик, характерних для складів усіх досліджуваних правопорушень. Для відповіді на це питання слід звернутися до визначення сільського господарства.

В. Мазуренко зазначає, що вперше на законодавчому рівні поняття «сільське господарство» було задекларовано в Законі України

«Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років» [2]. Дійсно, в тексті ст. 1 цього Закону знаходимо таке визначення: сільське господарство (сільськогосподарське виробництво) – вид господарської діяльності з виробництва продукції, яка пов'язана з біологічними процесами її вирощування, призначеної для споживання в сирому і переробленому вигляді та для використання на нехарчові цілі [3].

Виходячи з буквального розуміння терміну «адміністративне правопорушення в сільськогосподарській галузі», таке правопорушення посягає на суспільні відносини, врегульовані нормами аграрного права. Адже аграрне право, за визначенням, наданим Н. Заболотною, – це система правових норм, якими регулюються аграрні відносини у сфері господарської діяльності фермерських та особистих селянських господарств, інших сільськогосподарських підприємств, установ і організацій з виробництва сільськогосподарської продукції *на землях сільськогосподарського призначення*, а також її переробки, зберігання й реалізації [4, с. 23-24].

Отже, до адміністративних правопорушень в сільськогосподарській галузі мають належати ще й деякі з тих правопорушень, складі яких передбачені главою 7 (Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини) [1] КУпАП, які посягають на встановлений порядок використання земель сільськогосподарського призначення, а також інших природних ресурсів (зокрема, рослинного світу) під час провадження сільськогосподарської діяльності. Йдеться про адміністративні правопорушення, передбачені статтями: 52 «Псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель», 53 «Порушення правил використання земель», 53-1 «Самовільне зайняття земельної ділянки», 53-3 «Зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок з порушенням умов зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту», 53-4 «Незаконне

заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель», 55 «Порушення правил землеустрою», 56 «Знищення межових знаків, пошкодження або знищення геодезичних пунктів і мереж», 77-1 «Самовільне випалювання рослинності або її залишків», 83-1 «Порушення законодавства про захист рослин», 90 «Порушення вимог щодо охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України або які охороняються відповідно до міжнародних договорів України, або які внесені до переліків рідкісних видів тварин і рослин, або які мають особливу наукову, природоохоронну та іншу цінність, або є такими, що перебувають під загрозою зникнення на відповідній території» КУпАП [1].

Спільною ознакою складів адміністративних правопорушень, відповідальність за які передбачена статтями 52, 53, 53-1, 53-3, 53-4, 55, 56, 77-1, 83-1, 90, 104, 104-1, 106-1, 106-2, 107-1, 107-2 і 108 КУпАП, є те, що вони можуть бути вчинені під час провадження сільськогосподарської діяльності. Іншими словами, ця група норм КУпАП є типовим переліком правопорушень у сільськогосподарській галузі. Цей висновок не означає того, що ці правопорушення не можуть вчинятися в інших сферах господарської діяльності (наприклад, коли йдеться про самовільне зайняття земельної ділянки не шляхом самовільного посіву на ній сільськогосподарських культур, а шляхом самовільного розміщення на ній складу непродовольчих товарів) або і взагалі без провадження господарської діяльності (наприклад, фізична особа знищує межові знаки своєї земельної ділянки, наданої їй для будівництва і обслуговування житлового будинку). Наведені вище приклади ілюструють те, що адміністративні правопорушення, які в цьому дослідженні згруповані за ознакою «сільськогосподарської галузі» – можуть вчинятися і поза межами цієї галузі. Разом з тим, спільне дослідження цих складів правопорушень є доцільним, адже дозволить розкрити недоліки як в діяльності сільськогосподарських товаровиробників, так

і в роботі тих органів, які мають контролювати дотримання законодавства у сільському господарстві.

Задля уникнення термінологічної суперечки одразу зауважимо, що в цій статті автор не прагне ототожнити нормативно-закріплене поняття «адміністративні правопорушення у сільському господарстві» з запропонованим поняттям, що окреслює межі предмету дослідження – «адміністративне правопорушення в сільськогосподарській галузі». Адже в першому випадку йдеться виключно про ті проступки, відповідальність за які передбачена главою 9 КУпАП, адже свого часу законодавець вирішив, що лише ці проступки можна назвати правопорушеннями у сільському господарстві. Новий, запропонований в дослідженні, термін, хоч і має синонімічне лексичне значення, але сформульований по-іншому саме задля того, щоб підкреслити, що не лише ті правопорушення, які наведені в главі 9 КУпАП, відносяться до проступків у галузі сільського господарства.

Отже, **адміністративним правопорушенням в сільськогосподарській галузі** слід вважати передбачене КУпАП винне, протиправне, суспільно-шкідливе діяння (дію або бездіяльність), вчинене суб'єктом адміністративного правопорушення, яке посягає на власність сільськогосподарських товаровиробників, порядок провадження сільськогосподарської діяльності та її окремих видів, а також на порядок використання земель, інших природних ресурсів, які використовуються у сільському господарстві та сільськогосподарської техніки. На думку автора, під це визначення підпадають склади адміністративних правопорушень, передбачені статтями 52, 53, 53-1, 53-3, 53-4, 55, 56, 77-1, 83-1, 90, 104, 104-1, 106-1, 106-2, 107-1, 107-2 і 108 КУпАП.

Надаючи загальну характеристику складам адміністративних правопорушень в сільськогосподарській галузі, перш за все звернемося до такого елемента складу адміністративного правопорушення, як **суб'єкт**. Встановлено,

що переважна більшість складів адміністративних правопорушень в сільськогосподарській галузі передбачають наявність (в обов'язковому порядку або як одну з опцій) спеціального суб'єкта, який в більшості випадків є посадовою особою. Це пояснюється тим, що цим адміністративним проступкам притаманне вчинення їх саме під час провадження господарської діяльності, яка проводиться певним суб'єктом у певній організаційно-правовій формі, яка, в свою чергу, передбачає наявність посадової особи, відповідальної за діяльність суб'єкта господарювання (наприклад, голова фермерського господарства, директор товариства з обмеженою відповідальністю, голова правління сільськогосподарського виробничого кооперативу). Водночас, для певних складів проступків, таких як самовільне випалювання рослинності, в цілях притягнення до відповідальності не є важливим, чи вчинила його фізична особа, чи посадова особа в інтересах певного суб'єкта господарювання, адже це не впливає на рівень суспільно-шкідливих наслідків, які здатне заподіяти таке правопорушення.

У правовій доктрині поширеною є класифікація **об'єкту** правопорушення на загальний, родовий та безпосередній. В свою чергу, як зауважує М. Волченко, існує дещо інша позиція стосовно об'єктів адміністративних правопорушень: так, прихильники чотириступеневої класифікації зазвичай вирізняють загальний, родовий, видовий (який існує в межах родового і співвідноситься з ним як частина й ціле) і безпосередній об'єкти [5, с. 81]. Загальний об'єкт адміністративних правопорушень фактично сформульований у вже цитованій вище ст. 1 КУпАП, адже правова охорона цього об'єкту визначена законодавцем як одне із завдань цього кодексу. Щодо родового об'єкту, то як зазначає у своїй статті М. Гарат, родовим об'єктом адміністративного правопорушення вважається сукупність однорідних за своєю соціальною, галузевою чи політичною природою право-

відносин, охоронюваних нормами адміністративно-деліктного права, тоді як найвищим рівнем конкретизації об'єкта адміністративного правопорушення є безпосередній об'єкт [6, с. 218-219].

Розвиваюче вже запропоноване вище визначення адміністративного правопорушення в сільськогосподарській галузі, слід дійти висновку, що за ознакою родового об'єкта цю групу проступків можна поділити на адміністративні правопорушення, родовим об'єктом яких виступають суспільні відносини у сферах:

1) здійснення права власності сільськогосподарських товаровиробників на землю, а також на посіви, насадження і врожай сільськогосподарських культур (ст.ст. 53-1, 104 КУпАП);

2) дотримання порядку провадження сільськогосподарської діяльності та її окремих видів, зокрема насінництва, розсадництва, вирощування снотворного маку чи конопель, тваринництва, в тому числі племінної справи (ст.ст. 104-1, 106-1, 106-2, 107-1, 107-2 КУпАП);

3) використання земель (ст.ст. 52, 53, 53-3, 53-4, 55, 56 КУпАП), інших природних ресурсів, які використовуються у сільському господарстві (ст.ст. 77-1, 83-1, 90 КУпАП) та сільськогосподарської техніки (ст. 108 КУпАП).

Проаналізувавши положення статей, які встановлюють відповідальність за адміністративні правопорушення в сільськогосподарській галузі, ці проступки можна класифікувати за формою обов'язкової ознаки **об'єктивної сторони** – на такі категорії:

1) ті, що вчиняються виключно у формі дій (ст.ст. 53-1, 53-3, 53-4, 56, 77-1, 104, 104-1, 106-2);

2) ті, що вчиняються виключно у формі бездіяльності (ч. 2 ст. 52, 106-1);

3) ті, що можуть вчинятися як у формі дії, так і у формі бездіяльності (ч. 1 ст. 52, ст.ст. 53, 55, 83-1, 90, 107-1, 107-2, 108).

Отже, переважна більшість складів адміністративних правопорушень в сільськогосподарській сфері передбачають таку обов'яз-

кову ознаку об'єктивної сторони, як наявність активних дій, що виступає або як безальтернативний елемент об'єктивної сторони правопорушення, або альтернативний поряд із бездіяльністю. І лише два правопорушення вчиняються виключно у формі бездіяльності.

Дослідивши диспозиції норм, які встановлюють адміністративну відповідальність за правопорушення в сільськогосподарській галузі, з'ясуємо, що матеріальний склад характерний для двох проступків, а саме – передбачених пунктом 6 ст. 83-1 КУпАП (неодержання вимог нормативно-правових актів з питань захисту рослин, що призвело до пошкодження, погіршення стану рослин та якості продукції рослинного походження, а також забруднення довкілля), а також ст. 90 КУпАП (в частині «порушення умов утримання (вирощування) тварин і рослин в спеціально створених штучних умовах») [1].

В свою чергу, правопорушення, відповідальність за які передбачена статтями 52, 53, 53-1, 53-3, 53-4, 55, 56, 77-1, пунктами 1 – 5 ст. 83-1, ст. 90 (крім «порушення умов утримання (вирощування) тварин і рослин в спеціально створених штучних умовах»), ст.ст. 104, 104-1, 106-1, 107-1, 107-2, 108 [1] – характеризуються формальним складом. Отже, формальний склад дійсно є характерним для переважної більшості складів правопорушень, які досліджуються.

Частково це пояснюється тим, що існують склади кримінальних правопорушень, які мають об'єктивну сторону, яка за ознакою діяння збігається із відповідною ознакою складу адміністративного правопорушення, але мають додаткову обов'язкову ознаку – суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між діянням та його наслідками. В цих умовах наявність чи відсутність наслідків правопорушення виступає критерієм розмежування між складом адміністративного проступку та складом кримінального правопорушення.

Дослідивши склади адміністративних правопорушень в сільськогосподарській діяль-

ності на предмет наявності в них інших, не досліджених вище, факультативних ознак об'єктивної сторони правопорушення (місця, часу, обстановки, способу, засобів, знаряддя вчинення), приходимо до таких висновків:

1) склади цих адміністративних правопорушень не передбачають будь-якого правового значення обстановки та знарядь їх вчинення;

2) час вчинення адміністративного правопорушення згадується лише в ст. 108 КУпАП;

3) засоби вчинення адміністративного правопорушення згадуються лише в ст. 104 КУпАП;

4) місце вчинення адміністративних правопорушень може:

а) опосередковано впливати зі змісту диспозиції норми, але при цьому не бути прямо в ній закріпленим – ст.ст. 52, 53, 53-1, 53-3, 53-4, 55, 56 КУпАП (всі ці правопорушення стосуються використання землі, тому вчиняються за місцезнаходженням земельної ділянки);

б) прямо закріпленим в диспозиції норми – ч. 1 ст. 77-1 («на землях сільськогосподарського призначення, у смугах відводу автомобільних доріг і залізниць, у парках, інших зелених насадженнях та газонів у населених пунктах»), ст. 90 («у ботанічних садах, дендрологічних та зоологічних парках, інших спеціально створених штучних умовах»), ч. 1, 2 ст. 104 («що знаходиться у полі»), ст. 106-1 КУпАП («місце зберігання і переробки врожаю цих культур») [1];

в) виступати ознакою кваліфікованого складу правопорушення – ч. 2 ст. 77-1 КУпАП;

5) більшість досліджуваних диспозицій містять уточнення способу вчинення правопорушення – ст.ст. 52, 53, 53-3, 77-1, пункти 1, 3-5 ст. 83-1, ст.ст. 90, 104, 104-1, 107-1, 107-2. Хоча з іншої точки зору, ця особливість законодавчої техніки може бути розтлумачена як закріплення кількох діянь, кожне з яких окремо утворює обов'язкову ознаку об'єктивної сторони правопорушення, а не закріплення способу вчинення такого правопорушення.

Переходячи до **суб'єктивної сторони** адміністративних правопорушень, які досліджуються, відзначимо, що виходячи з визначення поняття адміністративного правопорушення, що міститься в ч. 1 ст. 9 КУпАП, вина у формі умислу або необережності виступає обов'язковим елементом суб'єктивної сторони будь-якого правопорушення; відсутність вини виключає наявність складу адміністративного правопорушення. Узагальнюючи склади адміністративних правопорушень в сільськогосподарській галузі за критерієм форми вини, можна виокремити проступки, вина в яких виражається:

1) як у формі умислу, так і у формі необережності: ст.ст. 52, 53, 55, 56, 77-1, п. 1, 2, 6 ст. 83-1, 90, 104, 106-1, 107-1, ч. 1, 2, 4 ст. 107-2, 108 КУпАП, тобто більшість складів правопорушень;

2) лише у формі умислу: ст. 53-1, 53-3, 53-4, п. 3, 4 ст. 83-1, 104-1, 106-2, ч. 3 ст. 107-2 КУпАП. Переважно ці правопорушення, як вже було встановлено вище, – вчиняються у формі активних дій, за винятком такої бездіяльності як неповідомлення чи приховування інформації (п. 3 ст. 83-1) чи неподання даних (ст. 107-2), оскільки в цих випадках особа знає інформацію (дані), проте свідомо її не повідомляє, не подає чи приховує.

В свою чергу, досліджувана група правопорушень не включає в себе таких, які вчиняються виключно у формі необережності. Це пояснюється наявністю численного масиву тих правопорушень, для яких форма вини не має юридичного значення (перелік наведено вище в пункті 1).

Разом з тим, та обставина, що в більшості досліджуваних правопорушень форма вини не має значення для висновку про наявність чи відсутність складу проступку, – не відміняє можливості врахувати форму вини під час вибору виду і розміру адміністративного стягнення при притягненні особи до адміністративної відповідальності.

Варто зазначити, що в жодній з наведених вище статей КУпАП текстуально не закріплена

форма вини. Тому наведені вище висновки щодо групи правопорушень, що характеризуються виною у формі умислу – не претендують на остаточний характер та мають бути предметом наукової і практичної дискусії по кожному окремому складу правопорушення.

Переходячи до факультативних ознак суб'єктивної сторони правопорушень, а саме – мотиву і мети, відзначимо, що мотив не зазначений в диспозиції жодної зі статей КУпАП, і та група проступків, яка є предметом дослідження, не є винятком. Отже, мотив вчинення цих правопорушень не має юридичного значення для їх кваліфікації, однак його з'ясування має значення для визначення причин і умов, які сприяли вчиненню правопорушення, а це, в свою чергу, входить до завдання провадження у справах про адміністративні правопорушення згідно зі ст. 245 КУпАП.

Що стосується мети вчинення проступку, то вона (серед інших статей, які передбачають склади досліджуваної групи проступків) зазначена як кваліфікуюча ознака лише в ст. 104-1 КУпАП («з метою продажу») [1] і тому з'ясування цієї мети необхідне для визначення наявності складу цього адміністративного правопорушення. Для інших проступків наявність мети не має значення для кваліфікації діяння.

Важливо також розуміти, що як мотив, так і мета – характерні лише для тих правопорушень, які вчинені умисно. Вся група досліджуваних правопорушень може (в обов'язковому порядку або як варіант) вчинятися умисно, а тому за таких умов поведінка правопорушника може мати мотив і мету. Наприклад, самовільне зайняття земельної ділянки найчастіше вчиняється з корисливим мотивом та з метою отримати певні блага від її використання. Самовільне випалювання стерні найчастіше здійснюється з мотивів небажання видаляти з полів післяжнивні рештки сільськогосподарських культур та бажання у неправомірний спосіб заощадити на обсязі добрив, необхідних для перегнивання цих решток, а метою є неправомірне полегшення

процесу видалення післяжнивних залишків з полів. Ці мотиви і мета не впливають на правову кваліфікацію порушення, однак їх з'ясування є важливим з точки зору профілактики правопорушень.

Склади двох проступків з досліджуваного переліку – передбачають також наявність спеціальних **обставин, які виключають адміністративну відповідальність**. Як відомо, загальний перелік таких обставин встановлено в ст. 17 КУпАП і складається з трьох обставин. Разом з тим, особлива частина КУпАП доповнює цей перелік. Зокрема:

- положення ст. 53 КУпАП не поширюються на заростання чагарниками і дрібноліссям деградованих та малопродуктивних земель, що потребують консервації та призначені для заліснення;

- норма ст. 53-3 КУпАП не застосовується до випадків, якщо відповідно до закону розроблення документації із землеустрою не вимагається [1].

Зміст цих статей дозволяє дійти висновку, що обставини, які виключають адміністративну відповідальність, в Особливій частині КУпАП, можуть закріплюватися або безпосередньо в тексті диспозиції статті, або у примітці до статті.

Висновки.

1. Адміністративні правопорушення в сільськогосподарській галузі посягають на суспільні відносини, врегульовані нормами аграрного права. Під цим правопорушенням пропонується вважати передбачене КУпАП винне, протиправне, суспільно-шкідливе діяння (дію або бездіяльність), вчинене суб'єктом адміністративного правопорушення, яке посягає на власність сільськогосподарських товаровиробників, порядок провадження сільськогосподарської діяльності та її окремих видів, а також на порядок використання земель, інших природних ресурсів, які використовуються у сільському господарстві та сільськогосподарської техніки. Обґрунтовано, що під це визначення підпадають склади адміністративних правопорушень, передбачені

статтями 52, 53, 53-1, 53-3, 53-4, 55, 56, 77-1, 83-1, 90, 104, 104-1, 106-1, 106-2, 107-1, 107-2 і 108 КУпАП.

2. З'ясовано, що ознаками цих правопорушень є те, що суб'єктом їх вчинення є, як правило (в обов'язковому порядку чи як одна з альтернатив), спеціальний суб'єкт – переважно посадова особа; об'єкт правопорушень – так чи інакше пов'язаний із засобами та результатами сільськогосподарської діяльності; об'єктивна сторона характеризується, як правило,

активними діями і в абсолютній меншості випадків – виключно бездіяльністю; переважають формальні склади правопорушень, а також є декілька суміжних складів кримінальних правопорушень (які, як правило, відрізняються матеріальним складом); об'єктивна сторона переважно передбачає такі ознаки як спосіб та місце вчинення правопорушення; конкретна форма вини найчастіше не має юридичного значення для кваліфікації; відсутні привілейовані склади правопорушень.

Анотація

Стаття присвячена поняттю і ознакам адміністративних правопорушень в сільськогосподарській галузі. Правове регулювання сільськогосподарської діяльності має бути спрямоване на недопущення вчинення правопорушень та заохочення правомірної поведінки суб'єктів такої діяльності. Втім, адміністративним правопорушенням у цій сфері в наукових працях приділено недостатньо уваги. Встановлено, що адміністративні правопорушення в сільськогосподарській галузі посягають на суспільні відносини, врегульовані нормами аграрного права. Під цим правопорушенням пропонується вважати передбачене КУпАП винне, протиправне, суспільно-шкідливе діяння (дію або бездіяльність), вчинене суб'єктом адміністративного правопорушення, яке посягає на власність сільськогосподарських товаровиробників, порядок провадження сільськогосподарської діяльності та її окремих видів, а також на порядок використання земель, інших природних ресурсів, які використовуються у сільському господарстві та сільськогосподарській техніки. Обґрунтовано, що під це визначення підпадають склади адміністративних правопорушень, передбачені статтями 52, 53, 53-1, 53-3, 53-4, 55, 56, 77-1, 83-1, 90, 104, 104-1, 106-1, 106-2, 107-1, 107-2 і 108 КУпАП. З'ясовано, що ознаками цих правопорушень є те, що суб'єктом їх вчинення є, як правило (в обов'язковому порядку чи як одна з альтернатив), спеціальний суб'єкт – переважно посадова особа; об'єкт правопорушень – так чи інакше пов'язаний із засобами та результатами сільськогосподарської діяльності; об'єктивна сторона характеризується, як правило, активними діями і в абсолютній меншості випадків – виключно бездіяльністю; переважають формальні склади правопорушень, а також є декілька суміжних складів кримінальних правопорушень (які, як правило, відрізняються матеріальним складом); об'єктивна сторона переважно передбачає такі ознаки як спосіб та місце вчинення правопорушення; конкретна форма вини найчастіше не має юридичного значення для кваліфікації; відсутні привілейовані склади правопорушень.

Ключові слова: аграрне право, адміністративне правопорушення, об'єкт, об'єктивна сторона, сільське господарство, склад адміністративного правопорушення, суб'єкт, суб'єктивна сторона.

Oksentiuk A.M. Concepts and signs of administrative offenses in the agricultural sector

Summary

The article is devoted to the concept and signs of administrative offenses in the agricultural sector. Legal regulation of agricultural activity should be aimed at preventing the commission of offenses and encouraging lawful behavior of subjects of such activity. However, insufficient attention has been paid to administrative offenses in this area in scientific works. It has been established that

administrative offenses in the agricultural sector encroach on social relations regulated by the norms of agrarian law. Under this offense, it is proposed to consider a culpable, illegal, socially harmful act (act or inaction) provided by the Code of Administrative Offenses, committed by the subject of an administrative offense, which encroaches on the property of agricultural producers, the procedure for conducting agricultural activity and its individual types, as well as the procedure for the use of land, other natural resources used in agriculture and agricultural machinery. It is substantiated that this definition includes the composition of administrative offenses provided for in Articles 52, 53, 53-1, 53-3, 53-4, 55, 56, 77-1, 83-1, 90, 104, 104-1, 106 -1, 106-2, 107-1, 107-2 and 108 of the Code of Administrative Offenses of Ukraine. It was found that the signs of these offenses are that the subject of their commission is, as a rule, (mandatory or as one of the alternatives) a special subject - preferably an official; object of offenses – related to the means and results of agricultural activity; the objective side is characterized, as a rule, by active actions and in an absolute minority of cases - exclusively by inaction; formal types of offenses predominate, and there are also several related types of criminal offenses (which, as a rule, differ in material composition); the objective side mainly provides such signs as the method and place of committing the offense; the specific form of guilt most often has no legal significance for qualification; there are no privileged offenses.

Key words: administrative offense, agrarian law, agriculture, composition of administrative offense, object, objective side, subject, subjective side.

Список використаних джерел:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
2. Мазуренко В.Г. Сільське господарство як об'єкта адміністративно-правового регулювання. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2023. № 7. URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2023-7-01-19/2023-7-01-19>.
3. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років : Закон України від 18.01.2001 № 2238-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2238-14#Text>.
4. Долинська М.С., Заболотна Н.Я., Марич Х.М. Аграрне право: навчальний посібник. Львів: Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2020. 252 с. URL: <dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3909/1/посібник%20Аграрне%20право.pdf>.
5. Волченко М.В. Об'єкт та об'єктивна сторона адміністративних правопорушень в галузі тваринного світу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 5. С. 80-85. URL: http://apnl.dnu.in.ua/5_2022/12.pdf.
6. Гарат М.Р. Об'єкт адміністративних правопорушень у сфері містобудівної діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 217-219. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2021/49.pdf.

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.17>

Агапова О.

*кандидат юридичних наук, вчений секретар
Науково-дослідного центру незалежних судових експертиз
Міністерства юстиції України
Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1024-0238>
E-mail: agapova-lena-@ukr.net*

ДЕТЕРМІНАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У СФЕРІ НОТАРІАТУ

Постановка проблеми. Послідовне удосконалення інституту нотаріату в умовах євроінтеграційних процесів позитивно позначається на організаційному та функціональному аспектах діяльності суб'єктів нотаріальної діяльності. Імплементация європейських підходів до організації нотаріальної діяльності, впливає на започаткування нових підходів до організації роботи у сфері нотаріату за принципом «єдності» та запровадження концепції «єдиного нотаріату». Органи та посадові особи нотаріату вважаються класичними суб'єктами реалізації позасудової юстиції, а дослідженням їх системи займаються представники різних галузей права. Окремі питання суб'єктного складу нотаріату досліджувалися у роботах В. Баранкова, В. Білої, М. Дякович, М. Долинської, В. Комарова, С. Фурси, Р. Мельника, І. Яковлева та інших. Однак наразі продовжуються активні наукові дискусії щодо визначення органів та посадових осіб нотаріату, як суб'єктів спеціальної компетенції публічної адміністрації у сфері позасудової юстиції в Україні. Наукою адміністративного права вироблено чимало підходів до розуміння суб'єктів нотаріату, проте немає єдності у питаннях визначення поняття нотаріальних органів та посадових осіб, як суб'єктів публічної адміністрації спеціальної компетенції, їх системи та класифікації, що потребує додатково академічного дискурсу.

Метою статті є дослідження органів та осіб у сфері нотаріату та визначення їх як суб'єктів публічної адміністрації у сфері позасудової юстиції України.

Виклад основного матеріалу. Діяльність нотаріальних органів та посадових осіб, як суб'єктів реалізації позасудової юстиції безпосередньо спрямована на підвищення ефективності та результативності правової системи, забезпеченню захисту прав громадян і належної роботи сфери юстиції України. Конституційна гарантія закріплена у ст. 59 гарантує кожній людині право на професійну юридичну допомогу, а органи та посадові особи нотаріату забезпечують «превентивне правосуддя», а отже сприяють реалізації такого конституційної гарантії. Нотаріальний процес є багатограним і включає в себе як традиційні форми роботи, так і започаткування абсолютно нових підходів до організації роботи у сфері нотаріату за принципом «єдності» та запровадження концепції «єдиного нотаріату» де суб'єкти публічної адміністрації у сфері нотаріату відіграють ключову роль.

Нотаріальна діяльність має певну спільність з діяльністю інших суб'єктів публічної адміністрації у сфері позасудової юстиції, але водночас набуває характеристик, що дозволяють виокремлювати цей вид діяльності у сфері позасудової юстиції. Підкреслимо, що органи нотаріату здійснюють лише властиві

ім функції. Вченими наводиться багато класифікацій функцій, проте на нашу думку буде доцільним навести окремі наукові підходи, необхідні для розкриття суб'єктного складу.

Раціональними вважаємо погляди В. Комарова та В. Баранкова, які виокремлюють функцію забезпечення безспірності та доказової сили документів, законності та надання правової допомоги особам, які звернулися за вчиненням нотаріальних дій [1, С. 57-58]. Вчений М. Дякович визначив, що функції нотаріату – це основні напрямки його діяльності, що характеризують його особливості як унікального правового інституту, до основних завдань якого належить охорона та захист суб'єктивних прав громадян і юридичних осіб у приватноправовій сфері [2, С.17]. М. Долинська поділяє функції нотаріату на дві великі групи: 1. Загально-соціальні, завдяки яким можна визначити місце нотаріату в системі органів цивільної юрисдикції та правової системи України; 2. Нотаріально-спеціальні, що вказують на особливості, специфіку нотаріальної діяльності по відношенню до учасників нотаріального процесу [3, С.209].

Запропоновані підходи до класифікації функцій вважаємо актуальними і такими, що дозволяють розглядати органів та посадових осіб нотаріату як суб'єктів публічної адміністрації у сфері позасудової юстиції за обсягом та характером виконуваних напрямів діяльності.

Важливо зазначити, що саме Міністерство юстиції України є центральним органом, що забезпечує організацію роботи органів та посадових осіб у сфері нотаріату. У цьому контексті вважаємо за доцільне навести підхід професора В. Колпакова, який зазначає, що «...суб'єктивні права, якими наділені суб'єкти у сфері адміністративно-правового регулювання державної нотаріальної діяльності, варто розглядати як надану і гарантовану державою, а також закріплену в адміністративно-правових нормах міру можливої (дозволеної) поведінки у правовідносинах, яка забезпечена кореспондуючим обов'язком іншого учасника правовідносин» [4, с. 114].

Так, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228 «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України» до повноважень Мін'юсту у сфері нотаріату належить: 1) здійснення державного регулювання нотаріальної діяльності, що полягає у реалізації наступних заходів: – встановлення умов допуску громадян та посадових осіб органів місцевого самоврядування, уповноважених на вчинення нотаріальних дій, передбачених законом до провадження нотаріальної діяльності; – здійснення контролю за організацією нотаріату та нотаріальної діяльності; – керівництво державними нотаріальними конторами та ін; 2) забезпечення ведення Єдиної державної електронної системи е-нотаріату, Єдиного реєстру спеціальних бланків нотаріальних документів, Єдиного реєстру нотаріусів, Державного реєстру обтяжень рухомого майна, Спадкового реєстру, Єдиного реєстру довіреностей; 3) здійснення регулювання і нагляду за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу – нотаріусів та інших суб'єктів господарювання, що надають юридичні послуги тощо [5]. Ґрунтуючись на визначеному колі повноважень Міністерства юстиції України щодо організації роботи нотаріату та забезпечення адміністрування цієї сферою, маємо підставити для класифікації їх на такі види як контролюючі, організуючі, дозвільні.

Обґрунтованим вважаємо підхід К. Білько, яка класифікувала повноваження органів юстиції щодо забезпечення організації та діяльності нотаріату на такі: «...повноваження, пов'язані з кадровим забезпеченням системи нотаріату та допуском до зайняття нотаріальною діяльністю; повноваження щодо інформаційного, у тому числі і правового, забезпечення роботи системи нотаріату; контролюючі та організаційні повноваження Міністерства юстиції України» [6, с. 74]. Колектив авторів у складі В. Шкарупи, Т. Коломоець, Г. Гулевської, класифікують повноваження Міністерства юстиції України на такі групи: «...повноваження, які

становлять організаційну групу (керівництво нотаріусами, забезпечення допуску до професії, а саме: організація стажування осіб, що мають намір зайнятися нотаріальною діяльністю, проведення кваліфікаційних іспитів, видачі та анулювання свідоцтв про право на заняття нотаріальною діяльністю, визначення нотаріальних округів тощо); повноваження щодо здійснення нормативних функцій (видання різноманітних наказів, інструкцій, правил та інших правових актів, що стосуються нотаріальної діяльності); повноваження щодо здійснення методичних функцій (узагальнення нотаріальної практики, проведення методичних семінарів, нарад, здійснення відповідної видавничої діяльності, тощо); по-четверте, повноваження в галузі контролю (зокрема, це контроль за виконанням професійних обов'язків і контроль за дотриманням правил нотаріального діловодства) [7, с. 182].

Для детермінації суб'єктного складу органів та осіб, що здійснюють нотаріальну діяльність наведемо положення Закону України від 02.09.1993 № 3425-ХІІ «Про нотаріат», відповідно до якого нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності. Вчинення нотаріальних дій в Україні покладається на нотаріусів, які працюють в державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державні нотаріуси) або займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси) [8].

Підходи розуміння суб'єктного складу розкриваються у дослідженні Є. Аверіної, яка наголошує, «...що нотаріальною діяльністю є діяльність нотаріусів, посадових осіб органів місцевого самоврядування, консульських установ України за кордоном та спеціальних суб'єктів нотаріальної діяльності у сфері посвідчення прав, а також фактів, що мають юридичне значення та вчинення інших нота-

римальних дій, передбачених законодавством України, з метою надання їм юридичної вірогідності, яка має як приватно-правовий, так і публічно-правовий характер, врегульована нормами національного законодавства України та міжнародними договорами України, має місце як на території України, так і за кордоном» [9, С.58].

Важливим є встановлення ознак, які дозволяють зараховувати органів та посадових осіб, що здійснюють нотаріальну діяльність до системи суб'єктів публічної адміністрації спеціальної компетенції, що функціонують у сфері позасудової юстиції. У цьому контексті варто говорити про таку ознаку як здійснення делегованих повноважень органів та посадових осіб нотаріату. Має рацію В. Біла, яка у своїй дисертації «Правові форми публічного адміністрування в Україні» слушно зазначає, що «...окрім органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування доцільним є віднесення фізичних осіб, що виконують делеговані повноваження до категорії інших суб'єктів публічної адміністрації» [10, С. 45]. Продовжуючи зазначену тезу вчені адміністративісти В. Бевзенко та Р. Мельник, відносять до носіїв делегованих повноважень, як суб'єктів публічної адміністрації, представників самоврядних професій: арбітражних керуючих, адвокатів, приватних нотаріусів та ін. (щодо виконання ними функцій публічної адміністрації) [11, С. 171]. Проте І. Яковлев наголошує, що у цьому випадку повинен застосовуватись інший, не пов'язаний із адмініструванням зміст цієї категорії. Названі суб'єкти надають публічні (важливі для соціуму) послуги, але не є суб'єктами владно-розпорядчого впливу і носіями делегованих повноважень [12, с. 142].

На думку В. Терещука заслуговують уваги суб'єкти делегованих публічних повноважень, котрі виконують окремі функції суб'єктів публічної адміністрації, не набуваючи правового статусу цих суб'єктів й не знаходячись у системі суб'єктів публічної адміністрації. Відповідними суб'єктами є фізичні особи чи

колективні утворення, котрі первісно не були суб'єктом публічних повноважень, отримали за рішенням суб'єкта публічних повноважень на основі адміністративного акту й у зв'язку з об'єктивною необхідністю певне публічне повноваження (делегованих у частині власних повноважень), і реалізують у делегованій мірі дискреційні повноваження на власний розсуд без набуття правового статусу суб'єкта публічного адміністрування [13, С. 37].

Варто підтримати позицію В. Баранкова, що досліджував статус нотаріуса як суб'єкта нотаріального процесу та зазначав, що «... суб'єкти нотаріального процесу є особами, наділеними нотаріальними процесуальними правами та обов'язками на підставі яких вони вступають у правові відносини, що складаються при вчиненні нотаріальної дії» [14, С. 129]. Поряд із тим вчений пропонує власну класифікацію суб'єктів нотаріального права, в межах якої «...до першої групи слід віднести нотаріуси та інших осіб, яким законом надано право вчинювати нотаріальні дії; до другої – інших суб'єктів нотаріального права, серед яких можна виділити помічника нотаріуса, консультантів нотаріусів та працівників нотаріальних архівів, осіб, що провадять перевірки нотаріальних органів, органи професійної самоорганізації нотаріусів, а до третьої – осіб, які беруть участь у нотаріальному провадженні: учасників нотаріальних дій; осіб, які сприяють вчиненню нотаріальної дії, але не мають у ній власного матеріально-правового інтересу» [14, С. 130].

Анотація

У статті досліджується актуальна та функціонуюча система суб'єктів публічного адміністрування у сфері нотаріату. Грунтовний аналіз наукової думки дозволив сформулювати теоретичне підґрунтя дослідження та розуміння актуальних напрямів розвитку системи нотаріату України. Конституційна гарантія закріплена у ст. 59 гарантує кожній людині право на професійну юридичну допомогу. В межах статті акцентовано, що нотаріат є одним із суб'єктів, що забезпечує так зване «превентивне правосуддя» та сприяє реалізації конституційної гарантії. На підставі аналізу нормативно-правових актів, виокремлено головного суб'єкта, що наділений виключною компетенцією на забезпечення формування та реалізацію державної політики у сфері нотаріальної діяльності – Міністерство юстиції України. Використовуючи напрацювання вчених класифіковано повноваження Міністерства юстиції України та органів юстиції

Окремої уваги заслуговує діяльність Нотаріальної палати України – організації що здійснює професійне самоврядування у сфері нотаріату. Підкреслимо, що визнання суб'єктами реалізації публічно-владних управлінських функцій органів професійного самоврядування дозволяє вести мову про такі характеристики категорії «публічне адміністрування» як транспарентність, гласність, спрямованість на реалізацію публічних інтересів. Названі якості публічного адміністрування знаходять свій вияв у колегіальній підготовці управлінських рішень, спрощенні та автоматизації управлінських процедур, посилення сервісної складової у реалізації управлінських функцій тощо [15, С. 3].

Таким чином, до суб'єктів у сфері нотаріальної діяльності вважаємо за доцільне відносити: державні нотаріальні контори, державні нотаріальні архіви, приватних нотаріусів, а також Нотаріальну палату України, як суб'єкта професійного самоврядування у сфері нотаріату.

Висновки. В межах проведеного дослідження сформульовано наступні висновки. Природа, функціонал та міцні зв'язки з Міністерством юстиції України є свідченням єдності та належності нотаріату до сфери позасудової юстиції. Органи та посадові особи, що функціонують у сфері нотаріальної діяльності набувають унікальних ознак, що дозволяють розглядати їх як класичних суб'єктів реалізації позасудової юстиції та називати суб'єктами публічної адміністрації спеціальної компетенції, що функціонують у сфері позасудової юстиції України.

у сфері нотаріату та розкрито їх зміст. В процесі дослідження, встановлено головну ознаку, що дозволяє зараховувати органів та посадових осіб, що здійснюють нотаріальну діяльність до системи суб'єктів публічної адміністрації спеціальної компетенції –здійснення делегованих повноважень. Авторкою в процесі аналізу органів та посадових осіб нотаріальної діяльності запропоновано розглядати їх, як класичних суб'єктів реалізації позасудової (адміністративної) юстиції. Доведено, що до суб'єктів у сфері нотаріальної діяльності доцільно відносити: державні нотаріальні контори, державні нотаріальні архіви, приватних нотаріусів, а також Нотаріальну палату України, як суб'єкта професійного самоврядування у сфері нотаріату. У висновках авторкою наголошується на пріоритетній та вирішальній ролі органів та посадових осіб, що складають систему суб'єктів спеціальної компетенції у сфері юстиції України, а також їх безпосередньому впливу на успішність нотаріального процесу.

Ключові слова: нотаріат, сфера позасудової юстиції, Міністерство юстиції, публічне адміністрування, адміністративне право.

Ahapova O. Determination of special competence subjects of public administration in the notary field

Summary

The article examines the current system of public administration bodies in the notary field. The considering of scientific opinion made it possible to form a theoretical basis for research and understanding of the current directions of development the notary system of Ukraine. The constitutional guarantee is enshrined in Art. 59 guarantees every person the right to professional legal assistance. The article emphasized that the notary is one of the subjects that ensures the so-called “preventive justice” and contributes to the implementation of the constitutional guarantee. Considered the analysis of normative legal acts, the main subject endowed with exclusive competence to ensure the formation and implementation of state policy in the field of notarial activity is singled out – the Ministry of Justice of Ukraine. Using the research, the powers of the Ministry of Justice of Ukraine and the bodies of justice in the field of notary are classified and their content is revealed. In the process of research, the main feature was established, which allows the inclusion of bodies and officials performing notarial activities in the system of public administration subjects of special competence – the exercise of delegated powers. In the process of analysis of bodies and officials of notarial activities, the author proposed to consider them as classical subjects of the implementation of extrajudicial (administrative) justice. It has been proven that the subjects in the field of notarial activity should include: state notary offices, state notarial archives, private notaries, as well as the Notary Chamber of Ukraine, as a subject of professional self-governance in the field of notary. In her conclusions, the author emphasizes the priority and decisive role of bodies and officials that make up the system of subjects of special competence in the Justice Area of Ukraine, as well as their direct influence on the success of the notarial process.

Key words: notary, extrajudicial justice area, Ministry of Justice, public administration, administrative law.

Список використаних джерел:

1. Комаров В. В. Нотариат и нотариальный процесс : учебник / Комаров В. В., Баранкова В. В. – Харьков : Консум, 1999.
2. Дякович М. М. Нотаріальне право Укра- їни : навч. посіб. / Дякович М. М. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ. 2009. – 683 с.

3. Долинська М. С. Функції українського нотаріату: поняття та види / М. С. Долинська // *Форум права*. – 2011. – № 4. – С. 208–212 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11dmcptv.pdf>
4. Колпаков В.К. Адміністративне право України: підручник/ В.К.Колпаков. - К.: Юрінком Інтер, 2001. - 752 с.
5. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : постанова Каб. Міністрів України від 02.07.2014 № 228. *Офіційний вісник України*. 2014. № 54. Ст. 1455. Ред. від 09.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text>
6. Адміністративно-правове забезпечення організації та діяльності нотаріату в Україні [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Білько Катерина Федорівна ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. - Київ, 2015. - 19 с.
7. Адміністративне право України : [навчальний посібник] / [Шкарупа В.К., Коломоєць Т.О., Гулевська Г.А. і ін.]; підред. Т.О. Коломоєць, Г. Ю. Гулевської. - К.: Істина, 2007. - 216 с.
8. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383. Ред. від 15.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>
9. Аверіна, Є. А. (2022). СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ. *Наукові записки. Серія: Право*, (12), 55-59
10. БІЛА, Вікторія Русланівна. *Правові форми публічного адміністрування в Україні*. 2020. PhD Thesis. Національний авіаційний університет. <https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/44379/2/Біла.pdf>
11. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / за заг. ред. Р.С. Мельника. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.
12. Яковлев І.П. Форми і методи публічного адміністрування у державній митній справі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2016. 224 с.
13. Терещук, Володимир Володимирович Правовий статус суб'єктів публічного адміністрування [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец.12.00.07 - адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Володимир Володимирович Терещук. – Тернопіль : ТНЕУ, 2020. – 20 с.
14. Баранкова В. В. Нотаріус як суб'єкт нотаріального процесу/ В. В. Баранкова // *Науковий вісник Ужгородського університету*: серія: Право / голов. ред. Ю. М. Бисага – Ужгород, 2023. –Т.1. Вип. 76. – С. 127-134. – Бібліогр.: с. 134 (9 назв). URL <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/281296/275501>
15. Біла В. Р. До питання сутності та змісту категорії «Публічне адміністрування». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. «Юриспруденція». 2018. Вип. 35. С. 62–64.

УДК 349

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.18>

БАЛАНС АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ТА КОЛЕКТИВНО-ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ МОБІНГУ В УКРАЇНІ

Орловська І.Г.

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін Інституту права та суспільних відносин Закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
e-mail: orlovska27-09@ukr.net
ORCID - <https://orcid.org/0000-0001-9266-7416>*

Фаст О.О.

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін Інституту права та суспільних відносин Закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
e-mail: pravofast@gmail.com
ORCID - <https://orcid.org/0000-0001-9919-5730>*

Стаття 28 Конституції України гарантує право кожного на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню [1]. Однак час від часу у суспільстві з'являються різного роду негативні явища, такі як: образи, погрози, глузування, ізоляція, бойкот, розповсюдження неправдивих чуток, утиск та навіть дискримінація тощо, що однозначно мають негативний вплив на фізичний чи емоційний стан людей.

В.В. Левкулич зазначає, що у філософсько-правових концепціях минулого простежується взаємозв'язок людини та держави, що розкриває вплив принципу соціальної рівності на розбудову держави, зміст її політичних завдань, ставлення до людини та задоволення її потреб. У цьому контексті категорія рівності відіграє важливу методологічну роль у процесі постійних намагань удосконалити суспільні відносини з метою побудувати таке суспільство та державу, які були б макси-

мально наближені до свого ідеалу [2, с. 129].

Сьогодні з цією метою ведеться боротьба із дискримінацією у багатьох сферах життєдіяльності суспільства, у т.ч. і в сфері праці.

Право всіх осіб на захист від дискримінації є універсальним правом, визнаним Загальною декларацією прав людини, Пактами ООН про громадянські і політичні права та про економічні, соціальні і культурні права, а також Європейською конвенцією про захист прав людини та фундаментальних свобод. Конвенція № 111 Міжнародної організації праці забороняє дискримінацію у сфері зайнятості та професійної діяльності. Ще на початку 90-х років Кодекс законів про працю України було доповнено статтею 2¹ щодо забезпечення рівності трудових прав усіх громадян.

На європейському рівні питання дискримінації у сфері праці знайшло відображення у низці актів Ради Європи та Європейського Союзу. Так, Європейською соціальною хартією (переглянутою) від 3 травня 1996 року було визначено обов'язок держави забезпе-

чити ефективного здійснення права всіх працівників на захист їхньої гідності на роботі. У цьому контексті наша держава, ратифікувавши Європейську соціальну хартію (переглянуту), взяла на себе зобов'язання, консультируючись з організаціями роботодавців і працівників, сприяти запобіганню систематичним непорядним або явно негативним та образливим діям щодо окремих працівників на робочому місці або у зв'язку з виконанням роботи і вживати всіх відповідних заходів для захисту працівників від такої поведінки [3].

Також відзначимо Хартію основних прав Європейського Союзу від 07 грудня 2000 року, де закріплено недоторканість людської гідності та гарантовано людині право на повагу до її фізичної та психічної недоторканності [4] та директиви Ради від 12 червня 1989 року № 89/391/ЄЕС «Про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі» [5] та від 27 листопада 2000 року № 2000/78/ЄС «Про встановлення загальних рамок для однакового ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності». Остання закріплює впровадження в державах-членах принципу однакового ставлення у сфері праці та зайнятості, визначаючи небажану поведінку з метою пониження гідності особи та створення напруженої, ворожої, зневажливої, принизливої або образливої атмосфери як утиск працівника, що вважається формою дискримінації у сфері зайнятості та професійної діяльності. У цьому контексті поняття утиску може бути визначене відповідно до національного права і практики держав-членів [6].

Водночас Міжнародна організація праці (далі - МОП), як спеціалізована установа ООН, яка відповідає за розроблення міжнародних стандартів у сфері праці і здійснює нагляд за їх дотриманням, зазначає, що останніми роками почастишали повідомлення про таку форму систематичного колективного насильства на робочих місцях, як мобінг. Зазначене передбачає об'єднання у групи та психологічне переслідування працівника,

наприклад, шляхом постійних негативних зауважень чи критики, ізоляції, поширення пліток або висміювання відповідної особи. Мобінг складається з повторюваних дій, які самі по собі можуть здаватися незначними, але які в сукупності становлять серйозну форму насильства та можуть мати дуже серйозні наслідки [7].

В опитувальнику «Насильство на робочому місці в секторі охорони здоров'я», розробленому спільно МОП та Всесвітньою організацією охорони здоров'я, психологічне насильство (емоційне насильство) визначено як навмисне застосування сили, включаючи погрозу фізичною силою, проти іншої особи або групи осіб, що може призвести до шкоди фізичному, психічному, духовному, моральному або соціальному розвитку. Воно включає словесні образи, булінг/мобінг, переслідування та погрози. Булінг/мобінг визначається як повторювана та тривала поведінка шляхом мстивих, жорстоких або зловмисних дій, що принижують або підривають репутацію окремої особи чи групи працівників [8].

Л.П. Гаращенко зазначає, що у 1998 році Міжнародна організація праці поставила мобінг на один щабель поруч із згвалтуванням і вбивством, що ще раз підкреслює руйнівні, негативні наслідки цього явища для людини [9, с.96].

Крім того, у 2019 році було прийнято Конвенцію МОП № 190 про викорінення насильства та домагань у сфері праці [10] та супровідну Рекомендацію МОП № 206 [11], які стали першими міжнародними трудовими нормами, що забезпечують загальну основу для запобігання та викорінення насильства та домагань у сфері праці, включаючи гендерно-обумовлені насильство та домагання.

На думку авторів посібника «Протидія мобінгу (цькуванню) в Україні», мобінг (цькування) є актуальним соціальним явищем, яке притаманне трудовому праву і є законодавчо визначеним правовим явищем. Мобінг чи босінг слід визначати як одну з форм дискримінації, що проявляються через утиск працівника [12, с.9].

Що ж до України, то лише у 2022 році у правовому полі з'явилося поняття «мобінг». Відповідно до статті 2² Кодексу законів про працю України мобінг (цькування) визначено як систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність. Формами психологічного та економічного тиску, зокрема, є: створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери (погрози, висміювання, наклепи, зневажливі зауваження, поведінка загрозливого, залякуючого, принизливого характеру та інші способи виведення працівника із психологічної рівноваги); безпідставне негативне виокремлення працівника з колективу або його ізоляція (незапрошення на зустрічі і наради, в яких працівник, відповідно до локальних нормативних актів та організаційно-розпорядчих актів має брати участь, перешкоджання виконанню ним своєї трудової функції, недопущення працівника на робоче місце, перенесення робочого місця в непристосовані для цього виду роботи місця); нерівність можливостей для навчання та кар'єрного росту; нерівна оплата за працю рівної цінності, яка виконується працівниками однакової кваліфікації; безпідставне позбавлення працівника частини виплат (премій, бонусів та інших заохочень); необґрунтований нерівномірний розподіл роботодавцем навантаження і завдань між працівниками з однаковою кваліфікацією та продуктивністю праці, які виконують рівноцінну роботу [13].

Практично одночасно було прийнято Закон України від 1 грудня 2022 року № 2806-IX

«Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)», яким було доповнено главу 14 Кодексу України про адміністративні правопорушення статтею 173⁵ «Мобінг (цькування) працівника» [14].

На думку О.В. Ярошук, явище мобінгу характеризується високим рівнем латентності; більшість жертв мобінгу переживають заподіяні їм образи у трудовому колективі мовчки і швидше за ухвалюють рішення про звільнення і у такий спосіб позбавляються страждань від цькувань та пригнічень [15, с.216].

А.Г. Дудко та О.Г. Стрельченко, формулюючи адміністративно-правову характеристику поняття «мобінгу», зазначили, що законодавче закріплення «мобінгу» має суттєве значення для антимобінгової програми в Україні. Проте існують значні недоліки, які обмежують діяльність уповноважених органів для притягнення особи до відповідальності та вірної кваліфікації діяння, яке підпадає під ознаки правопорушення. Вчені сформуливали авторське бачення дефініції «мобінг» як цілеспрямований тривалий (систематичний) психологічний та/або економічний тиск, який застосовується до працівника у межах трудових відносин, з метою завдання певної шкоди працівнику та створення відповідних умов, щоб він звільнився з займаної посади [16, с.63].

Як бачимо із наведеного вище, чимало наукових праць, присвячених тематиці мобінгу, з'явилося в останні роки. У них зазначаються такі його негативні наслідки як: психологічні розлади (депресія, тривога, страх), зниження працездатності, погіршення здоров'я, відсутність бажання працювати, звільнення з роботи, а у деяких випадках навіть самогубство. Водночас із запровадженням правового явища «мобінг» було визначено, що особи, які вважають, що вони зазнали мобінгу (цькування), мають право звернутися із скаргою до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду та

контролю за додержанням законодавства про працю (таким органом є Державна служба України з питань праці – прим. авторів), та/або до суду (частина п'ята статті 2²) [13].

Відповідно до статті 141 та частини другої статті 158 Кодексу законів про працю України на роботодавця покладено ряд зобов'язань, а саме: правильно організувати працю працівників, створювати умови для зростання продуктивності праці, забезпечувати трудову і виробничу дисципліну, неухильно додержувати законодавства про працю і правил охорони праці, здійснювати заходи щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню), уважно ставитися до потреб і запитів працівників, поліпшувати умови їх праці та побуту, вживати заходів для забезпечення безпеки і захисту фізичного та психічного здоров'я працівників, здійснювати профілактику ризиків та напруги на робочому місці, проводити інформаційні, навчальні та організаційні заходи щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню) [13].

На нашу думку, ключовим напрямом роботи стають кампанії з підвищення рівня обізнаності як працівників, так і роботодавців про мобінг, а також пошук шляхів його попередження. Зазначене допоможе усім учасникам трудових відносин краще розуміти цю проблему, її ознаки та наслідки, а також, що є можливо найважливішим, знати, як їй протидіяти.

Як бачимо, законодавець останніми роками зробив чимало для забезпечення адміністративно-правового регулювання протидії мобінгу в Україні, давши визначення цьому поняттю, визначивши суб'єктів, на яких покладено зобов'язання щодо попередження мобінгу, механізми захисту потерпілих, санкції щодо кривдників. Зазначені новели є прогресивними, однак українське суспільство ще не завжди правильно ідентифікує форми психологічного та економічного утиску як мобінг, а тому важливо збільшувати інформованість суспільства, що таке мобінг, які дії є неприйнятними, які санкції застосовуються

до кривдників, які механізми захисту прав жертв тощо.

Водночас, сфера праці є унікальною сферою людської діяльності, значна частина відносин у якій врегульовується шляхом колективно-договірного регулювання. Найважливіша модель колективно-договірного регулювання втілюється у колективних угодах і договорах та є надзвичайно важливою частиною національного врегулювання, насамперед, трудових відносин. Адже саме у них сторони колективних переговорів можуть прийти до взаємовигідних консенсусних рішень і здійснювати їх для реалізації прав та інтересів зацікавлених сторін [17, с.53].

Правові та організаційні засади колективно-договірного регулювання визначає Закон України «Про колективні договори і угоди». Колективні договори призначені для конкретизації правових норм; встановлення умов праці, якщо згідно із законодавством це віднесено до компетенції суб'єктів договірної регулювання; забезпечення підвищення рівня пільг і гарантій, встановлених законодавством та встановлення додаткових пільг; заповнення прогалів в трудовому праві [18].

Сторонами колективного договору є сторона роботодавця та сторона працівників, суб'єктами якої є первинні профспілкові організації, які діють на підприємстві, в установі, організації, а в разі їх відсутності – вільно обрані працівниками представники. На нашу думку, саме колективно-договірне регулювання трудових відносин може відіграти вирішальну роль у підвищенні інформованості сторін трудових відносин про таке явище як мобінг, у попередженні мобінгу, у викритті випадків мобінгу та у врегулюванні конфліктних випадків.

Зазначимо, що в МОП розроблено практичний посібник для роботодавців «Насильство та домагання на роботі», що містять вичерпні рекомендації щодо Конвенції МОП № 190 та Рекомендації № 206, а також про те, як можна боротися з насильством і домаганнями на робочому місці за допомогою заходів у сфері

охорони праці та безпеки життєдіяльності, з численними прикладами правових положень, що стосуються насильства та домагань у національних законах і нормативно-правових актах, а також керівні матеріали, що стосуються насильства і домагань на роботі [19].

Виходячи із того, що мобінг виникає безпосередньо у сфері праці, законодавець визначив у Кодексі законів про працю України та Законі України «Про колективні договори та угоди» обов'язковими до включення у колективні договори та угоди положення щодо визначення заходів, спрямованих на запобігання, протидію та припинення мобінгу (цькування), а також заходів щодо відновлення порушених внаслідок мобінгу (цькування) прав.

Д. Корнілов, досліджуючи явище мобінгу, зазначив, що той факт, що законодавець додатково поклав функції щодо запобігання та протидії мобінгу на роботодавця, впливатиме па застосування колективного договору як ефективного засобу вирішення проблем, пов'язаних з мобінгом у трудових правовідносинах. Прийняття колективного договору не може відбуватись одноособово, тому кожен суб'єкт зможе взяти участь у розробці його відповідних нормативних положень. Значення колективного договору полягає у даному випадку, на думку науковця, насамперед, у здійсненні превентивної функції протидії виникненню мобінгу та запровадженні механізму розгляду та вирішенні проблем у разі фіксування фактів прояву мобінгу серед працівників. На його думку, законодавець закріпив за сторонами колективного договору необхідність впровадження певних заходів запобігання, механізму протидії та відновлення порушених прав, а не формальну заборону мобінгу як явища. Саме тому для комплексної та реальної протидії мобінгу у трудових відносинах, запропонував систему «Правила трьох П», що містить профілактику, перевірку та покарання [20, с.427].

На нашу думку, запропонована Д. Корніловим система «Правила трьох П» є досить вдалою та слушною, однак вважаємо за доцільне звернути увагу, що суб'єктом сторони праців-

ників колективного договору та учасниками багатьох відносин, які виникають у процесі реалізації права громадян на працю, є профспілки, що об'єднують працівників та представляють їхні інтереси.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», професійна спілка (профспілка) – це добровільна неприбуткова громадська організація, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання) [21].

Профспілки можуть відігравати важливу роль у попередженні мобінгу на робочому місці. Наприклад, профспілки можуть підвищувати обізнаність про мобінг серед своїх членів, надаючи їм інформацію про те, що таке мобінг, які його ознаки та наслідки, а також про те, як їм протидіяти. Це можна зробити за допомогою проведення тренінгів, семінарів, розповсюдження інформаційних брошур тощо. Профспілки можуть сприяти викриттю випадків мобінгу, оскільки мають безпосередній доступ до працівників та користуються певною довірою серед них. Профспілки можуть захищати права своїх членів, які стали жертвами мобінгу, шляхом представництва їх інтересів у переговорах з роботодавцем, надання їм допомоги у поданні скарг та забезпечення їх доступу до правової та психологічної допомоги.

Профспілки можуть сприяти створенню сприятливої атмосфери на робочому місці, де всі працівники почуваються цінними та поважаними. Це може включати організацію командних заходів, сприяння спілкуванню та співпраці, а також боротьбу з дискримінацією та упередженими стереотипами на робочому місці. Водночас профспілки, які у переважній більшості є головними ініціаторами колективних переговорів, можуть провести консультації із роботодавцем, щоб заохотити його до впровадження заходів протидії мобінгу та забезпечити її дотримання. Це стосується і обов'язкових до включення у колективні договори положень щодо захо-

дів, спрямованих на запобігання, протидію та припинення мобінгу (цькування), а також заходів щодо відновлення порушених внаслідок мобінгу (цькування) прав. Такі заходи можуть включати проведення на підприємстві, установі чи організації тренінгів, семінарів, командних заходів, спрямованих на підвищення обізнаності про мобінг та створення атмосфери поваги та взаєморозуміння в колективі. Важливу роль відіграють заходи, передбачені у колективних договорах та угодах щодо забезпечення рівного та справедливого ставлення до всіх працівників, щоб запобігти дискримінації та упередженості, які можуть бути причинами мобінгу. У колективному договорі також можна передбачити регулярне проведення перевірок, наприклад, шляхом опитування працівників щодо атмосфери в колективі або ж створити систему анонімного повідомлення про випадки мобінгу, що дозволить жертвам звернутися за допомогою без страху помсти.

Джордан Стефанович, досліджуючи роль профспілок у протидії мобінгу, зазначив, що профспілки займають важливе місце у питаннях профілактики запобігання мобінгу. Особливо важливими превентивними заходами, на його думку, можуть бути наступні: інформування та навчання працівників щодо мобінгу та його наслідків; існування процесу постійного вертикального обміну інформацією; професійна підготовка та навчання всіх працівників; оволодіння роботодавцями навичок ефективної ділової комунікації та техніками вирішення конфліктів, а також розпізнавання поведінки, яка може бути розцінена як мобінг; оптимізація організації робочого середовища та робочого часу; просування культури поваги до людської гідності та протидія будь-яким формам психологічного насильства; включення до колективних договорів положень, які стосуються мобінгу та встановлюють штрафи у випадку такої поведінки. Джордан Стефанович зазначає, що застосування превентивних заходів для створення доброзичливої робочої атмосфери, що є необхідною умо-

вою для досягнення цілей будь-якого бізнесу, є в інтересах роботодавця. Конфлікти є неминучими, однак не можна допускати, щоб вони переростали в радикальні форми виробничих і соціальних конфліктів або в постійне руйнування міжособистісних відносин, що згодом призведе до мобінгу [22, с. 407-408].

Журналіст Ян Грехам, досліджуючи шляхи протидії мобінгу, узагальнив, що існує три основних підходи у протидії домаганням і насильству на робочому місці: законодавче регулювання, колективно-договірне регулювання та кодекси поведінки. Останні можуть доповнювати законодавство або колективні договори [23, с. 55-56].

Таким чином, прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)» [24] стало основою для боротьби з мобінгом в Україні. Зокрема, Державна служба України з питань праці та суд уповноважені розглядати цю категорію справ. Однак без потужних механізмів примусу та сприятливої культури на робочому місці, існуватимуть чимало прогалин в реалізації даних норм.

Включення до колективних договорів та угод заходів, спрямованих на запобігання, протидію та припинення мобінгу (цькування), а також заходів щодо відновлення порушених внаслідок мобінгу (цькування) прав, може відігравати вирішальну роль у запобіганні та боротьбі з мобінгом шляхом встановлення чіткої політики, процедур та наслідків на робочих місцях. Профспілки також можуть підтримувати жертв мобінгу у пошуку засобів правового захисту.

З огляду на вищевикладене, зазначимо, що поєднання потужного правового захисту, публічного адміністрування та фіксування у колективному договорі заходів протидії мобінгу якнайкраще підходить для комплексного вирішення проблеми мобінгу. Адже соціальний діалог між урядом, роботодавцями та профспілками є важливим для розробки ефективних механізмів боротьби з мобінгом, а впровадження на робо-

чому місці заходів через механізм колективних угод та договорів може відіграти ключову роль у попередженні та протидії мобінгу.

Підсумовуючи, адміністративно-правове регулювання є важливою основою для протидії мобінгу. Водночас включення до колективних угод та договорів заходів протидії може бути потужним інструментом для перетворення законів проти мобінгу в конкретну практику на робочому місці. Збалансований

підхід, який використовує «Правила трьох П» (профілактику, перевірку та покарання), сформовані Д. Корніловим, дозволить вирішити серйозну проблему мобінгу, яка може мати руйнівні наслідки для життя та здоров'я людей. Попереджувальні заходи дозволять створити робочі місця, вільні від залякування та насильства, шляхом реалізації комплексного підходу від держави та роботодавців до окремих працівників на робочих місцях.

Анотація

У даній статті сформовано авторське розуміння балансу адміністративно-правового та колективно-договірного регулювання запобігання та протидії мобінгу в Україні. Привернуто увагу на те, що сьогоденна боротьба із дискримінацією у багатьох сферах життєдіяльності суспільства, у т.ч. і в сфері праці, виходить із конституційних принципів рівності та поваги до людської гідності.

Проведено огляд закріплення права всіх осіб на захист від дискримінації загалом, так і у сфері праці. Так, на європейському рівні відзначено низку актів Ради Європи та Європейського Союзу, зокрема: Європейська соціальна хартія (переглянута), Хартія основних прав Європейського Союзу та директиви Ради ЄС.

Здійснено огляд законодавчого закріплення поняття «мобінг» та механізмів захисту на робочому місці, а також привернуто увагу, що в останні роки з'явилося чимало наукових праць, присвячених тематиці мобінгу, де привертається чимала увага його негативним наслідкам.

Згідно із Кодексом законів про працю України та Законом України «Про колективні договори та угоди» законодавець визначив обов'язковими до включення у колективні договори та угоди положення щодо визначення заходів, спрямованих на запобігання, протидію та припинення мобінгу (цькування), а також заходів щодо відновлення порушених внаслідок мобінгу (цькування) прав.

Автори відзначили, що збалансований підхід, який використовує «Правила трьох П» (профілактику, перевірку та покарання), сформовані Д. Корніловим, дозволить вирішити серйозну проблему мобінгу, яка може мати руйнівні наслідки для життя та здоров'я людей. Також відзначено, що профспілки можуть відігравати важливу роль у попередженні мобінгу на робочому місці.

Автори дійшли висновку, що поєднання потужного правового захисту, публічного адміністрування та фіксування у колективному договорі заходів протидії мобінгу якнайкраще підходить для комплексного вирішення проблеми мобінгу. Адже соціальний діалог між урядом, роботодавцями та профспілками є важливим для розробки ефективних механізмів боротьби з мобінгом, а впровадження на робочому місці заходів через механізм колективних угод та договорів може відіграти ключову роль у попередженні та протидії мобінгу.

Ключові слова: дискримінація, колективний договір, мобінг, протидія, профілактика, профспілка, роботодавець.

Orlovska I.H., Fast O.O. The balance of administrative and legal and collective bargaining regulation of preventing and combating mobbing in Ukraine

Summary

This article presents the author's understanding of the balance of administrative and legal and collective bargaining regulation of mobbing. The author draws attention to the fact that today's fight against discrimination in many areas of society, including in the field of labour, is based on the constitutional principles of equality and respect for human dignity.

The article reviews the enshrining of the right of all persons to protection from discrimination in general, including in the field of labour. Thus, at the European level, a number of acts of the Council of Europe and the European Union, in particular, were noted: The European Social Charter (revised), the Charter of Fundamental Rights of the European Union and EU Council Directives.

The author provides an overview of the legislative definition of "mobbing" and mechanisms of protection in the workplace, and also draws attention to the fact that in recent years there have been many scientific works on the topic of mobbing, which draw considerable attention to its negative consequences.

According to the Labour Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Collective Bargaining Agreements", the legislator has determined that collective bargaining agreements must include provisions on the definition of measures aimed at preventing, counteracting and stopping mobbing (harassment), as well as measures to restore rights violated as a result of mobbing (harassment).

The authors note that a balanced approach using the "Three P's Rules" (prevention, verification and punishment) formulated by D. Kornilov will help to solve the serious problem of mobbing, which can have devastating consequences for people's lives and health. It is also noted that trade unions can play an important role in preventing mobbing in the workplace.

The authors conclude that a combination of strong legal protection, public administration and anti-mobbing measures in collective bargaining agreements is best suited to addressing the problem of mobbing in a comprehensive manner. After all, social dialogue between government, employers and trade unions is important for developing effective anti-mobbing mechanisms, and the implementation of measures in the workplace through collective agreements and contracts can play a key role in preventing and combating mobbing.

Key words: discrimination, collective agreement, mobbing, counteraction, prevention, trade union, employer.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Левкулич В. Морально-етичний та правовий зміст категорії "рівність". Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць Гол. ред. В.В. Лях. Вип. 39. К.: Український центр духовної культури, 2004. С. 116-130.
3. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text.
4. Хартія основних прав Європейського Союзу від 07 грудня 2000 року (у редакції від 26.10.2012 року). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/char_2012/oj.
5. Про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі: Директива Ради від 12 червня 1989 року № 89/391/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23#Text.
6. Про встановлення загальних рамок для однакового ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності: Директива Ради від 27 листопада 2000 року № 2000/78/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-00#Text

7. Офіційний сайт - Міжнародної організації праці. URL: <https://www.ilo.org/resource/violence-work-major-workplace-problem>
8. Опитувальник «Насильство на робочому місці в секторі охорони здоров'я». URL: https://cdn.who.int/media/docs/default-source/documents/violence-against-health-workers/wvquestionnaire.pdf?sfvrsn=9f6810a5_2&download=true
9. Гаращенко Л.П. Правове регулювання заборони мобінгу в законодавстві зарубіжних країн. *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2016. № 3(40). С. 95-98. URL: http://www.law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2016/statji_n3_40_2016/17.pdf
10. Конвенція МОП № 190 про викоринення насильства та домагань у сфері праці. URL: https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C190
11. Рекомендація МОП № 206 про викоринення насильства і домагань у сфері праці. URL: https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB%3A12100%3A0%3A%3ANO%3A12100%3AP12100_ILO_CODE%3AR206%3ANO
12. Поліщук В., Лисенко Г., Кайда Н., Кохан Н., Якімова А. Протидія мобінгу (цькуванню) в Україні: посібник. Центр трудового права та соціального забезпечення ВША НААУ. Київ. 2024. 42 с. URL: <https://tinyurl.com/54r7azzu>
13. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
14. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню): Закон України від 1 грудня 2022 року № 2806-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-20#n6>
15. Ярошук О. В. Форми мобінгу як елементи адміністративного правопорушення. *Київський часопис права*. 2024. ¹ 1. С. 213-218. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/426/412>
16. Дудко А. Г., Стрельченко О. Г. Адміністративно-правова характеристика поняття «мобінгу». *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. Випуск 74: частина 2. 2022. С. 60-65. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/01/13-1.pdf>
17. *Їđëïãñüèà* ².*Ā. Īñó÷ãñíáííý êîëëêòèâîâî-ãñíãñâðîâîâî ðããóëþããáííý à Óêðàíü. Īãóëéãî-ãêðîðéé÷èé æóððéãè «Īðððíà ïðàð»*. ¹⁸. 2023. *Ñ. 52-54*. URL: <https://ohoronapraci.kiev.ua/article/socialnij-zahist/osucasnenna-kolektivno-dogovirного-reguluvanna-v-ukraini>
18. Червякова А.В Колективно-договірне регулювання в умовах ринкової економіки. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/108-1.pdf>
19. Violence and harassment at work: A practical guide for employers. URL: <https://www.ilo.org/media/368626/download>
19. Корнілов Д. Мобінг як негативне явище у сфері праці та шляхи його подолання через колективно-договірне регулювання трудових відносин. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 425-431. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/11875/1/64.pdf>
20. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 № 1045-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text>
21. Gordan Stefanović. Role of trade unions in the prevention of mobbing (or bullying). *SEER Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe*. 2012. No. 3. p. 401-411.
22. Ian Graham. Mopping up mobbing – legislate or negotiate? *Violence at work. Labour Education*. 2003/4. No. 133. p. 55-60
23. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню): Закон України від 16.11.2022 № 2759-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-20#Text>

Сачко О.В.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гонча*

ГЕНЕЗА ІДЕЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

Постановка проблеми. Впродовж усієї історії формування людства питання визначення справедливості в певній мірі поставало перед суспільствами різних епох.

Насамперед погодимося з думкою Д. Кірюхіна, який зазначає, що еволюція розуміння справедливості в історичному контексті характеризується динамізмом, поступовим виробленням різних смислових концептів її розуміння в залежності від часового періоду. Крім того, для різних культур характерні різні смислові модифікації справедливості [1].

Дійсно, концепти поняття справедливості суттєво змінювались при зміні ідеологій та епох. Навіть на сьогоднішній день, це поняття продовжує еволюціонувати та має різне значення в різних країнах світу.

При цьому, в багатьох країнах вказане поняття імплементоване в законодавство, особливо в частині, що стосується відбування покарання засудженими, вирішенні спорів в судових інстанціях.

Метою статті є дослідження історичного розвитку та еволюції концепції справедливості в контексті суспільного життя і правових систем. Стаття прагне виявити ключові етапи та впливові фактори, які формували розуміння справедливості від античних часів до сучасності. Крім того, автор має на меті показати, як ідея справедливості інтегрувалася в правові норми різних епох і культур, а також її значення для сучасних правових систем та суспільних відносин. Вивчення генези цієї концепції дозволяє глибше усвідомити її роль у забезпеченні соціальної гармонії, прав людини та рівності перед законом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням питання історичного розвитку та еволюції концепції справедливості в контексті суспільного життя і правових систем займалися такі вчені з права сучасності, як Джон Роулз, Рональд Дворкін, Амартія Сен, Майкл Сэндел та Марта Нуссбаум. Ці вчені зробили значний внесок у розуміння генези та еволюції концепції справедливості як правової категорії, розширивши її межі та інтегрувавши нові підходи до соціальної, політичної та економічної справедливості. Їхні дослідження допомагають глибше зрозуміти складність та багатогранність справедливості в сучасному світі, а також її значення для забезпечення гармонійного і справедливого суспільства.

Українські дослідники в галузі права (Василь Костицький, Микола Козюбра, Олександр Костенко, Наталія Кузнецова та Інна Бачило та ін.) також внесли значний внесок у дослідження генези та еволюції концепції справедливості в правових системах, зокрема в контексті українського права. Їхні праці допомагають глибше зрозуміти, як принципи справедливості можуть бути інтегровані в національну правову систему і як вони впливають на розвиток суспільних відносин та правового регулювання в Україні.

Виклад основних положень. Перші уявлення про справедливість почали формуватися ще в первісному суспільстві. Справедливість, як зазначає Р. Станіславів, почала проявлятися як первинна реакція міфологічної свідомості на нерівність у розподіленні життєвих благ, яка виникала у зв'язку з розвитком

ієрархії в первіснообщинному суспільстві, із поділом його на певні соціальні групи [2].

Первинні артефакти розуміння змісту справедливості можна знайти в міфах, адже справедливість як суспільний феномен виник разом із міфом. Відомо, що міф – це найдавніша форма відображення та пояснення світу природи і людини, в якому уособлюється світогляд людини, спроби пояснення сутності різноманітних явищ дійсності, певні ідеологічні засади суспільного життя [3]. І, як слушно зазначила М.А. Бурдоносова, з часом вектор цієї соціокультурної регуляції продовжило право, оскільки саме право почало оцінювати поведінку особи з позицій бажаності чи небажаності для суспільства [4].

Необхідно відзначити, що підходи до змісту справедливості або несправедливості (змісту «образи») у різних народів і в різні часи були різними, а в деяких випадках і взаємовиключними. Так, уособленням правди, справедливості та правосуддя у стародавніх єгиптян виступала богиня Маат. В інших міфологемах, наприклад, поширених у Стародавньому Китаї, уособленням і водночас відповідальним за справедливість виступає імператор Піднебесної, тому його влада носить безумовно надприродний, сакральний характер, а розгалужений державний апарат чиновників при китайському імператорі лише допомагав «сину Неба» керувати згідно з «небесною волею» [5].

Подальший розвиток уявлень про справедливість відбувався в Античній Греції, спочатку також в міфологічній свідомості, а з часом і у працях давньогрецьких філософів.

За часів міфологічної свідомості в культурі стародавніх греків право і справедливість, хоча і були тісно пов'язані між собою, але розрізнялися термінологічно: справедливість (теміс) – безумовна основа і принцип права як сформованого звичаю, звичаєвого права; звичаєве право (теміс) є певною конкретизацією вічної справедливості (діке), її прояву і дотримання між людьми справедливості – зазначає Б.А. Бурданосова [4].

Мислителі Стародавньої Греції намагалися віднайти джерела справедливості. Її витoki вони вбачали в космосі або божественному, ідеальному світі; в природі, або земному, людському бутті. Так, у поемі Гомера «Іліада», Зевс постає як верховний захисник загальної справедливості (діке) і карає тих, хто чинить насильство й несправедливо судить [6]. Давньогрецький мислитель Гесіод у своїх поемах також дотримується позиції щодо божественного походження справедливості. Також він висунув положення про єдине коріння та основи справедливості й закону. Він першим вжив поняття «право по природі», або природне право (фесеї), і поняття «право, встановлене людьми» (номо), іншими словами, позитивне право [7]. Геракліт вважав, що началом справедливості є логос, тобто божественний світовий порядок, що досягає ідеалу. Він здійснює керівництво Богами і людьми, саме божественний логос визначає божественну справедливість, оскільки «для Бога все є справедливим, прекрасним і добрим, тоді як люди одне вважають справедливим, а інше – несправедливим» [8].

Досить вагомого значення у межах парадигми гносеологічного пізнання філософсько-правової спадщини досократичного періоду набувають світоглядні ідеї такого давньогрецького мислителя як Піфагор, а також його послідовників – представників піфагорійської філософської школи [9]. Піфагор вірив в існування Бога, проте піфагорійський бог – це «число чисел, єдиний, хто містить у собі все...» [10]. Справливість на думку піфагорійців виражена у змісті числа «чотири» (множення цифри два на саму себе), де сутність справедливості проявляється у «віддачі рівного за рівне». Разом із тим, рівність у піфагорійців не виокремлювалася сталістю, а саме – не набувала значення, яке би було єдиним для всіх, а, у свою чергу, корегувалася у залежності від змісту кожного окремо взятого випадку [11].

В подальших давньогрецьких уявленнях про справедливість відбувається її категоризація, виявляється розвиток тенденції до

деперсоніфікації категорії справедливості і створюються передумови для появи вчення про природне право.

Природна основа справедливості, яка міститься в самій природі людини і людському суспільстві, була означена софістами. Основний принцип поглядів софістів проголосив Протагор: «Людина – міра всіх речей: для існуючих – що вони існують, для неіснуючих – що вони не існують» [12]. Алкідам Елейський виходив з того, що, незважаючи на нерівні здібності людей, права, дані їм природою, завжди однакові. Справедливість полягає в тому, щоб зберігати баланс природних прав, реалізованих у відносинах між людьми [13].

В подальшому, як зазначає К. П. Горбенко, ідея справедливості поступово трансформується від органічної складової міфологеми космічного порядку до самостійного принципу регуляції суспільних відносин. Справедливість, на думку Сократа, полягає у дотриманні людиною мудрості, істинного знання, порядку речей, слідування космічним законам. Справедливість абсолютно необхідна для окремої людини в якості чесноти, але вона також лежить в основі побудови справедливої держави [14]. І неписані божественні закони, і писані людські закони мають на увазі, за Сократом, ту саму справедливість, що не просто є критерієм законності, але по суті тотожна з нею [15]. У третій книзі «Держави» Платон наводить таку дефініцію: «справедливість – це умиротвореність душі в самій собі і впорядкованість частин душі як одна щодо іншої, так і в цілому; здатність підпорядковуватися в житті закону; властивість, завдяки якій той, хто нею володіє, перевагу надає тому, що здається йому справедливим; розподільча здатність, що виділяє кожному своє по достоїнству; рівність в співжитті; здатність коритися правильним законам» [16]. Соціальні витоки справедливості Арістотель пов'язує з виникненням і розвитком полісу, держави. «Поняття справедливості, – пише він, – пов'язане з уявленням про державу, оскільки право, що служить мірилом справед-

ливості, є регулюючою нормою політичного спілкування» [17]. Погоджуємося з думкою В.М. Трубнікова, О.Є. Скакуна, які відзначають, що справедливість Арістотелем розумілася деколи дуже розширено [18]. Таким чином, у Арістотеля відсутня однозначна відповідь щодо того, що вважати справедливим. Справедливість у нього – це вибір між рівністю і нерівністю в кожному конкретному випадку. Справедливість за Епікуром, визначається угодою між людьми, які не повинні шкодити один одному. Необхідно жити так, аби не викликати гніву інших людей [19].

Таким чином, мислителі Давньої Греції визначили в якості універсальної субстанційної основи категорії «справедливість» - міру. При цьому, справедливість як явище міри, слугувало орієнтиром для поведінки індивідів, основою оцінки їх вчинків під кутом зору шкоди чи користі для спільноти. Критерієм, мірилом справедливості було визначено право. До того ж, було встановлено, що справедливість може мати видові вияви, а саме може бути: природньою і загальною або ж загальною і окремою.

Нового імпульсу до переосмислення, поняття «справедливість» отримало у період існування Стародавнього Риму. Поняття «справедливість» в цей час набуло статусу юридичної категорії і постала як юридичний принцип. Особливістю Римської імперії, що обумовила розуміння справедливості як юридичної категорії, є властиве римській правовій культурі «роз'єднальне мислення»: в ній розділяються сакральні і правові норми, а публічне право відокремлюється від права приватного, що дозволило сформуватися в Римі розвинутій правовій системі. Так, представник давньоримської філософії Цицерон на думку якого, сутність категорії «справедливість» полягає в тому, що «вона віддає кожному своє і зберігає рівність між ними». Закони природи, на думку Цицерона, повинні бути критеріями справедливості людських законів. У зв'язку з цим, Цицерон вказує на можливість існування несправедливих

законів, тобто таких, які не відповідають законам природи. [20].

Щодо середньовічної філософії, то її виникненню передували ряд змін у світоглядній орієнтації тодішнього суспільства, а саме становлення християнства як центральної ідеології. Християнська парадигма джерелом і гарантом справедливості проголошує Бога. «А хто ж, як не Ти, Господь наш, солодкий витік справедливості, Котрий кожному віддасть за його вчинки (Мф. 16, 27) і серця скорботного і смиренного не принизить (Пс. 50, 19)» – зазначено у «Сповіді» Августина Блаженного [21]. Справедливість у Августина Блаженного визначається через категорію свободи особистості, що розуміється як діяльність людини відповідно до розумно пізаної необхідності. Розвинув теологічне вчення Августина Блаженного Тома Аквінський. Він справедливість визначає як узгоджене з природним законом відображення божественності і мудрості в людському розумі. Розуміння справедливості в християнській державі буде перебувати в гармонії з законом, що диктується розумом [22].

Відомий мислитель Київської Русі Іларіон справедливість розглядав в рамках питання духовного послуху законів. Так, він розглядав справедливість як таку, що повинна лежати в основі вчинків Князя. Князь повинен, як вважав Іларіон, здійснювати владу у рамках закону – «землю свою пастуши правдою». В основі його дій повинна лежати справедливість «без блазна же Богом дані йому люди упавши», а не свавілля. Істинний правитель повинен не лише сам бути справедливим, але й слідкувати за дотриманням закону, правосуддя здійснювати на його основі і бути милостивим – «мало казни, много милуй» [23].

Опозиційні погляди до офіційної доктрини і практики римо – католицької церкви щодо розуміння справедливості висловив Марсилій Падуанський, які відхилялися від засад християнської доктрини. На його думку, закон – це норма справедливості, за виконання якої призначається заохочення, а за невиконання – пока-

рання. Закон буває двох видів: божественний (*lex evangelica et Mosaica*) і людський. Закон не має сенсу, якщо відсутній механізм контролю за його виконанням, тобто суду. Єдиним судею божественного закону є Ісус [24].

Епоха Відродження заклала нове бачення на ідею справедливості, яка значно відрізнялася від усіх попередніх. Стрімкий розвиток природознавства вплинув на концепцію справедливості, заклавши в її основу універсальні докази геометрії та математичну точність і достовірність результатів. Представником таких ідей вважається Лейбніц. Зокрема, Лейбніц розглядав справедливість як власність права і виділив два види справедливості: 1) універсальну справедливість, яка в якості правила морального вдосконалення вимагає «жити чесно»; 2) партикулярну справедливість, яка вимагає дотримання двох правил – «відплачувати кожному своє» і «нікому не шкодити» [25].

Питання джерел і змісту справедливості набула подальшого дослідження у філософії французьких просвітників. Зокрема К. Гельвецій витіки справедливості пов'язував із правом сильнішого. Щоб не було такого протистояння між громадянами у боротьбі за власність, К. Гельвецій вводить поняття рівноваги сил. Справедливість у суспільстві, на думку К. Гельвеція, має забезпечувати влада, а тому він писав: «Справедливість за своєю природою має владу, необхідну для приборкування пороків і для примушування людей до цієї чесноти» [26].

В Новоєвропейській правовій традиції утверджуються цінності особистої свободи, прав кожного індивіда. Реалізація цих цінностей постає засадничою умовою вияву справедливості у праві.

Представник німецької класичної філософії І. Кант розробив проблему справедливості, права, держави та закону. І. Кант вважав: «Людина дуже рано набуває почуття справедливості, однак дуже пізно або взагалі не набуває поняття справедливості». На противагу почуттю, поняття справедливості не може

бути набуте людиною на основі лише індивідуального досвіду [27].

Своєрідним рубежем, який відокремив первісно прогресивний зміст ринкових теорій справедливості XVII – початку XIX століть від подальшої глибокої кризи, вважається філософія Ф. Ніцше. Нерівність прав він вважає умовою того, що існують права. Право є взагалі перевагою. Кожен вид буття має свою перевагу. Неправда ніколи не полягає в нерівних правах, вона полягає у вимогах на рівні права. Вимоги справедливості й рівності, на переконання Ф. Ніцше, суперечать сутності життя, яка ґрунтується на виживанні найбільш життєздатних. Що стосується почуття справедливості, то воно суперечить могутнім інстинктам життя [28].

Висновки. Ідея справедливості суттєво змінювала своє значення зі зміною світових епох. Почала вона своє зародження ще за міфоло-

гічних часів, визначаючи «волю» осіб, що займали вище становище у суспільстві. Варто зазначити, що більшість богів міфологічних часів вважались такими, що від початку були людьми або ж такими, що напряду повідомляли свою волю усьому людству. Вказана тенденція, найвірогідніше, вказує на те, що міфологічні досягнення конкретних осіб дозволяли приписати їх вміння до «нелюдських», а отже і їх прояв свідомості і, серед іншого, відчуття справедливості. В Новий час категорія «справедливість» остаточно набуває ознак юридичної категорії, а принцип блага замінюється принципом права. В цьому контексті зберіглася тенденція розуміння справедливості як рівності (з урахуванням нерівності). При цьому, істотною ознакою прав індивіда постає саме примусова справедливість. До того ж, була висловлена думка, що справедливість повинна бути закріплена в конституційному форматі.

Анотація

Стаття досліджує розвиток та еволюцію концепції справедливості в контексті суспільного життя та права. Автор аналізує історичні етапи формування ідеї справедливості, починаючи з античних часів до сучасних правових систем. На початку статті розглянуто визначення справедливості в філософських працях Платона, Аристотеля та інших мислителів, які заклали основи для подальшого розвитку цієї концепції. Автор звертає увагу на те, як ці ранні ідеї вплинули на формування правових систем у різних культурах і історичних періодах. Зроблено аналіз середньовічного періоду, коли ідеї справедливості були переосмислені в контексті християнської теології та канонічного права. Особлива увага приділяється впливу праць Фоми Аквінського та інших середньовічних філософів на розвиток правової думки. В епоху Відродження та Просвітництва концепція справедливості зазнала значних змін під впливом нових соціально-економічних умов та наукових відкриттів. Автор описує, як ці зміни відобразилися в працях таких мислителів, як Томас Гоббс, Джон Локк і Жан-Жак Руссо, які заклали основи для сучасних уявлень про справедливість як правову категорію. У заключній частині статті розглядається сучасний стан ідеї справедливості в правових системах різних країн. Автор аналізує, як концепція справедливості інтегрується в національні та міжнародні правові норми, а також вплив глобалізації на її розвиток. Окрема увага приділяється питанням соціальної справедливості, прав людини та рівності перед законом. Стаття завершується висновками про значення ідеї справедливості для сучасного суспільства та права. Автор підкреслює, що розуміння генези цієї концепції допомагає краще усвідомити її роль у формуванні справедливих правових систем і суспільних відносин.

Ключові слова: справедливість, еволюція, правові норми, виправлення, права і свободи, кола правосуддя.

Sachko O.V. Genesis of the idea of justice in society's life as a legal category

Summary

The article examines the development and evolution of the concept of justice in the context of social life and law. The author analyzes the historical stages of the formation of the idea of justice, starting from ancient times to modern legal systems. At the beginning of the article, the definition of justice in the philosophical works of Plato, Aristotle and other thinkers, who laid the foundations for the further development of this concept, is considered. The author draws attention to how these early ideas influenced the formation of legal systems in different cultures and historical periods. An analysis is made of the medieval period, when the ideas of justice were reinterpreted in the context of Christian theology and canon law. Special attention is paid to the influence of the works of Thomas Aquinas and other medieval philosophers on the development of legal thought. During the Renaissance and Enlightenment, the concept of justice underwent significant changes under the influence of new socio-economic conditions and scientific discoveries. The author describes how these changes were reflected in the writings of such thinkers as Thomas Hobbes, John Locke, and Jean-Jacques Rousseau, who laid the foundations for modern ideas about justice as a legal category. The final part of the article examines the current state of the idea of justice in the legal systems of different countries. The author analyzes how the concept of justice is integrated into national and international legal norms, as well as the impact of globalization on its development. Particular attention is paid to issues of social justice, human rights and equality before the law. The article concludes with conclusions about the importance of the idea of justice for modern society and law. The author emphasizes that understanding the genesis of this concept helps to better understand its role in the formation of fair legal systems and social relations.

Key words: justice, evolution, legal norms, corrections, rights and freedoms, circles of justice, restorative justice.

Список використаних джерел:

1. Кірюхін Д. Дискурси справедливості в історичному контексті. Київ: Стилос, 2021. 202с.
2. Станіславів Р. Ретроспективний огляд поняття справедливості. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2017. Вип. 20. С.124 – 126
3. Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології (від античності до початку ХХ ст.). Київ: Либідь, 1993. 336с.
4. Бурдоносова М.А. Генеза справедливості як основоположного принципу права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. №2. С. 4 - 7.
5. Сумченко І. Особливості розуміння справедливості в китайській філософії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Філософія. 2013. Вип. 14. С. 70 - 75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoafs_2013_14_16
6. Гомер Іліада. Харків: Фоліо, 2023. 416 с.
7. Гесіод. Діла і дні / Пер. І.Франка // Франко І. Я. *Зібрання творів: У 50 томах* / Редкол.: Є. П. Кирилюк (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1977. Т.8. С. 349 - 382.
8. Дзьобань О.П. Справедливість як правова цінність: концептуалізація феномену. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2015 № 1. С. 102 – 113.
9. Ванджарук Р.В. Світоглядні витоки та онтологія особливості давньогрецької філософії права досократичного періоду. *Наше право*. 2019. №4. С.168 – 175.
10. Узбек К. М. Фрагменти побудови античної науки, філософії і культури. Донецьк: Східний видавничий дім, 2010

11. Меленко С.Г. Число як першооснова філософських та правових поглядів Піфагора Самоського. *Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. Праць*. Випуск 604: Правознавство. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. С.25 - 28.
12. Філософія: навч. посібн. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.; За ред. І. Ф. Надольного. Вид. 4, стереотип. Київ: Вікар, 2004. 516 с.
13. Hook S. Naturalism and Democracy. In *Naturalism and the Human Spirit*, ed. Y. Krikorian, New York: Columbia University Press. 1944. P. 40 -65.
14. Горбенко К.П. Еволюція концепції справедливості в античній філософії. *Вісник Донецького національного університету*. Сер. Філософські науки. 2016. №1. С. 7 – 20.
15. Момот М.О. Концепції справедливості в античній філософії права та їх сучасна інтерпретація. *Адвокат*. 2009. №3. С. 34 – 38.
16. Платон. Держава. Львів: Априорі, 2021. 461с.
17. Арістотель. Політика. Київ: Основи, 2000. 239с.
18. Трубніков В. М., Скакун О. Є. Принцип справедливості з позиції філософії. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія Право*. 2015. Вип. 20. С. 13 – 20.
19. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С.Шемшученко та ін. Київ: Українська енциклопедія», 1998. Т.5: П - С. 2003. 736с.
20. Цицерон Марк Тулій. Діалоги: Про державу. Про закони. Київ: Наукова думка, 2006. 224 с.
21. Святий Августин. Сповідь. Львів: Свічадо, 2021. 356с.
22. Тома Аквінський. Коментарі до Арістотелевої «Політики» / пер. з латини О. Кислюк; авт. передм. В. Котусенко. Київ: Основи, 2003. 796 с.
23. Салтановський О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки. Київ: Парапан, 2002. 396 с.
24. Marsilius de Padua. *Defensor pacis // Monumentis Germaniae Historicis, Fontes iuris germanici antique*. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1933. 639р.
25. Андреєв Д. Природне право у працях Лейбніца. *Юридична Україна*. 2012. № 5. С. 12 – 15.
26. Гельвецій К. Про людину, її розумові здібності та її виховання. Київ: Основи, 1994. 416 с.
27. Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. Київ: Юніверс, 2000. 504 с.
28. Марченко Є. Світоглядна еволюція європейської філософії щодо ідей справедливості. *Філософія освіти*. 2006. №3 (5). С.199 – 207.

UDC 351.746.1.01

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.20>

Batiuk O.V.

*Doctor of Legal Sciences, Professor,
Professor at the Department of National Security
Lesya Ukrainka Volyn National University
<https://orcid.org/0000-0002-2291-4247>*

Manko A.V.

*Colonel, commander of the military unit 3007
National Guard of Ukraine
<https://orcid.org/0009-0002-9860-9561>*

ETYMOLOGICAL AND LEGAL ESSENCE OF THE CONCEPTS: NATIONAL SECURITY, STATE SECURITY, MILITARY SECURITY

The relevance of the topic is due to the fact that at the end of September 2003, Russia launched a hybrid war through a provocation against Ukraine, by making unfounded and unjustified claims to the island of Tuzla, which, in our opinion, was one of the first special operations of the Russian special services against Ukraine, which is relatively well known today. Let us briefly recall the course of events: On 29 September 2003, the construction of a dam across the Kerch Strait to the Ukrainian island of Tuzla began from the territory of Russia, without any agreement with the Ukrainian side. The official purpose of the construction was to connect the Russian side of the strait near the village of Taman in the Temryutsky district of Krasnodar Territory with Tuzla. We believe that the real purpose of the work was fundamentally different. It was on the example of the conflict around Tuzla that Russia tested the reaction of the Ukrainian state, her society and the international community, as well as worked out mechanisms of information support, which became a skill and thorough preparation for Russia. The active phase of the Russian-Ukrainian conflict over Tuzla lasted from late September to late October 2003. During this phase, the Russian side worked out all the classic stages of an information special operation: concealment, ignoring, denial, using

smoke screens and fictitious pretexts, shifting responsibility to local authorities in the regions, using Aesop's language, etc.

It is worth noting that the Russian special operation around Tuzla was planned at the highest political level, as even a side-by-side study of information exclusively from open sources leaves no doubt about the planning and execution of the operation. In this sense, the very first article about the conflict published in a federal-level publication is indicative – the article “Russia will grow a spit of Tuzla”, published in *Komsomolskaya Pravda* on 1 October 2003. First and foremost, the title of the article itself, which uses the verb “grows”, attracts attention. It makes the title of the article neutral, blurs the reader's focus, and makes Russia seem like it is not an active player – the “growth” is happening somehow by itself, without any activity on the part of Russia. However, we will later see hundreds of thousands of such headlines, which Russia will use to mask its attack on Ukraine in February-March 2014, the annexation of the Autonomous Republic of Crimea, the annexation of Donetsk and Luhansk regions of Ukraine in April 2014, and the large-scale invasion of Ukraine by Russian regular troops on 24 February 2022.

Analysis of recent research and publications.

The theoretical basis for studying the essence of the concepts of national security, state security

and military security was developed by such scholars as: O. Vovk [13], S. Gordienko [6], V. Zelenetskyi [18], S. Kuznichenko [19], I. Koziakov [12], A. Kumeiko [17], H. Kuts [10], V. A. Lipkan [20], V. Y. Nastiuk [14], O. Parkhomenko-Kutsevil [9], M. I. Panov [21], V. G. Pylypchuk [16], V. P. Tykhyi [21], O. A. Chuvakov [11], A. O. Yanchuk [15], etc. However, there were no studies on the disclosure of the tasks and functions of the National Guard of Ukraine as a subject of ensuring state security under martial law, which determined the need and relevance of this scientific article.

The purpose of the article is to study the concepts of national security, state security and military security. In order to achieve this goal, it is necessary to solve the following tasks: analysis of regulatory legal acts, generalisation of scientific thought and characterisation of the etymological origin of the national security concept, state security concept and military security concept.

Presentation of the research material and its main results. When considering the etymological and legal essence of the terms national security, state security and military security, it is advisable to first of all refer to the etymological definition of nation and security.

Thus, a large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language defines the concept of security as a state when nothing threatens someone or something [3].

The concept of “security”, as emphasised by T. V. Tykhyi, fixes the dominant way of existence of an object as a state in which someone or something is not in danger. Based on this mode of existence of an object, we refer to this state as dangerous or safe. When recognising the concept of “security”, we correlate an object, take into account its existence in relation to danger, without taking into account its manifestation in other relations. Reflecting a specific dominant way of being of an object in certain conditions, the concept of “security” characterises it through one of its general and essential properties [28].

It is important to note that the concept of “security” in the social sense means a balanced

state of the social system functioning (human, state, world community), anthropogenic, natural systems, etc., in which a person, thanks to knowledge about the environment and trends in its development, is able to timely identify and minimise the negative impact of existing and potential threats or avoid them, which, in turn, enables him or her to preserve the system of his or her values and ensure their further development [27].

V. A. Lipkan points out the multifaceted nature of the “security” phenomenon, as it characterises the specific state of protection of any state and its ability to withstand changes in the conditions of functioning, both foreseeable and spontaneous. Security is the protection and assurance of vital interests of an object from external and internal threats guaranteed by constitutional, legislative and practical measures. At the same time, V. Lipkan outlines the following basic features of this concept: 1) security is the state of an object; 2) security is the ability of an object, phenomenon or process to preserve its essence in the face of targeted, destructive, either internal or external impact, in other words, security is similar to homeostasis; 3) security is a property of a system built on the principles of structural stability, self-organisation, and integrity. Each of these properties is system-forming, i.e., the destruction of any of them leads to the system’s collapse; 4) security is a guarantee, a necessary condition for the activities of an individual, society, and the state, which allows them to preserve and increase spiritual and material values; security is the absence of dangers and threats to an object. The essence of security is the constant existence of a threat and the permanent need to control it [20, p. 57-61].

It is worth noting that a large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language defines the concept of nation as a specific historical form of people community united by a common language and territory, deep internal economic ties, certain cultural and character traits [3].

It is undisputed that the concept of “nation” comes from the Latin “nasci” – to be born,

from which the noun “natio” is formed – breed, genus, race.

Thus, according to the Ukrainian ethnographer A. Ponomarev, “nation is a special state of development of an ethnic group associated with the creation of its statehood, national consciousness, national-state symbols and attributes, national culture” [25, p.76].

Stepyko M. T. notes that a nation in the modern view as a civil and political community is a fairly large association of people that has generally reached the state of political life and has the will to sovereign existence and development, i.e. is a subject in relation to itself, other nations and peoples [26, p.24].

A multilingual legal reference dictionary defines the concept of nation as a community of people, regardless of their ethnic origin, united by political interests, awareness of their commonality in a certain territory with a certain state organisation, common citizenship, legal rights and obligations, culture and traditions [22].

In scientific works, the concept of a nation is often considered as an object of national security. In our opinion, security as a concept is used to describe a wide range of phenomena related to social, environmental, technological, economic, organisational factors and is one of the basic human needs [24, p.376].

It is important to note that the current legislation in the Law of Ukraine “On National Security of Ukraine” provides the following definitions of terms:

military security – protection of state sovereignty, territorial integrity, democratic constitutional order and other vital national interests from military threats;

state security – protection of state sovereignty, territorial integrity, democratic constitutional order and other vital national interests from real and potential non-military threats;

national security of Ukraine – protection of state sovereignty, territorial integrity, democratic constitutional order and other national interests of Ukraine from real and potential threats [4].

In scientific works, there are different understandings of the interpretation of the terms national security, state security, military security, so we consider it expedient to analyse scientific views in order to develop our own scientific opinion on the interpretation of the above concepts.

The notion of national security, in addition to the outlined issues of the state security discourse, also covers a range of problems related to the successful existence and development of society, and the protection of its values. First of all, we are talking about such values as quality of life, social solidarity, human rights, culture, customs, national identity, etc. Compared to the concept of state security, the definition of national security is broader, covering the needs and values of various social groups.

It is the realisation of such values that is the goal of democratic states. After all, the classical definition of state security can be applied to every state, regardless of the political regime inherent in a particular political system. The definition of national security is clearly correlated with exactly democratic political systems, as it covers the security of civil society structures (which in principle cannot exist in a totalitarian political regime) [10, p.145].

Accordingly, the concept of national security cannot be narrowed down to the concept of state security or equated with it. The national security of Ukraine is ensured by the activities of social institutions aimed at creating and improving the conditions and determinants of effective life of the nation. That is, social institutions form the system of ensuring the national security of Ukraine.

O. Chuvakov points out that the concept of state security is subordinated to the definition of national security “ due to the emergence of the concept of “national security”, the term “state security” has acquired a narrower meaning and means the creation of conditions that would ensure the inviolability of the existing constitutional order, sovereignty and territorial integrity of the state” [11, p.193].

W. Kittler, analysing security issues in the context of democratic discourse, rather peculiarly equates the concepts of national security and state security. He notes that national security is, in fact, state security (of a democratic state) [23, p.25]. In our opinion, such approaches to understanding the correlation between the concepts of national security and state security are isolated and fragmentary.

H. Kuts notes that the concept of national security also covers a range of problems related to the successful existence and development of society, and the protection of its values. First of all, we are talking about such values as quality of life, social solidarity, human rights, culture, customs, national identity, etc. Compared to the concept of state security, the definition of national security is broader, covering the needs and values of various social groups. The very realisation of such values is the goal of the democratic states' activities. After all, the classical definition of state security can be applied to every state, regardless of the political regime inherent in a particular political system. The definition of national security clearly correlates with democratic political systems, as it covers the security of civil society structures (which in principle cannot exist in a totalitarian political regime) [10, p.151].

C. Gordienko believes that the concept of "state security" is quite complex, multidimensional, integrated from many concepts and, accordingly, covers the security of not only the state, but also the individual and society as a whole [6].

We believe that the definition of "state security" has many common conceptual features with the concept of national security. However, there are important nuances that point to the difference in the specific features of these concepts.

In order to crystallise the understanding of the conceptual features of the above definitions, it is also worth citing the definition of "military security" (Article 1, paragraph 2), which means "the protection of state sovereignty, territorial integrity and democratic constitutional order and other vital national interests from military threats" [4].

In our opinion, it is reasonable to agree with scholars who believe that, given the above definitions, the category of "military security" can be considered a parity confrontant to the concept of "state security". These ideologemes are mutually exclusive and are used in different conditions of socio-political existence. In the context of state security, the focus is on protection "against real and potential non-military threats", while in the context of military security, the focus is on protection "against military threats" [10].

Scholars also point to the subordination of the concept of state security to the definition of national security, namely: "in connection with the emergence of the concept of "national security", the term "state security" has acquired a narrower meaning and means the creation of conditions that would ensure the inviolability of the existing constitutional order, sovereignty and territorial integrity of the state" [11].

We believe that we should agree with the scholars who note that the common doctrinal definition of "state security" is that it is a component (type) of the category "national security" and correlates with it as a separate and general one [12]. For example, O. Vovk writes that state security is an integral part of national security, a condition of protection of state power, sovereignty, territorial integrity, public harmony, which is ensured by the activities of state bodies both in law and in reality [13, p. 47].

V. Nastiuk considers state security to be a system of general and special measures that ensure the reliable and stable existence of the state as a political organisation of the whole society, as well as its protection from real and potential threats (risks) of external and internal nature that can harm its normal functioning [14, p. 56]. According to A. Yanchuk, state security is a form (type) of ensuring national security, which is implemented by state institutions using intelligence, counterintelligence and operational-search activities in order to protect and defend state sovereignty, independence, constitutional order, territorial integrity, economic, scientific, technical and defence potential of Ukraine, its

public administration and national interests from external and internal threats from special services of foreign states, organised criminal groups, individuals and counteracting criminal corruption offences that pose a threat to the national security of Ukraine [15, p. 351].

V. Pylypchuk substantiates that state security is the protection of state sovereignty, constitutional order, territorial integrity, economic, scientific, technical and defence potential of Ukraine from external and internal threats, intelligence, terrorist and other illegal encroachments of foreign special agencies, as well as organised criminal organisations, individual groups and individuals on the vital interests of Ukraine [16].

Korzh I.F. defines that state security is a balanced state of functioning of the state as a political institution of power, which is achieved by forecasting, preventing, identifying and minimising the negative impact of existing and possible threats to the main features of the state (primarily, state power institutions, territorial integrity, sovereignty, monetary and tax systems) and allows the state to effectively implement its social purpose to ensure the further development of the individual (citizen), society and the state [27, p.]

It is also advisable to analyse the views of scholars on the understanding of the concept of military security. B. P. Chobitok believes that military security is a subtype of national security, its integral element. Ensuring it is directly related to the need to continuously obtain reliable, timely, objective and complete information not only about threats and their degree of danger, but also about the possibilities of influencing them in order to eliminate, neutralise (minimise) and reduce them. At the same time, an important component of the system of military security compliance is legal support, i.e. a set of legal norms regulating activities in the sphere of the state's military security, state institutions, public and other organisations created on their basis, as well as a set of measures for the formation and implementation of the state's military policy in general [8, p.290].

O. Parkhomenko-Kutsevil defines military security as an integral part of national security and gives the following definition: military security is a complex category that characterises the state of social relations of a given social and military-political system, its components, which ensures effective counteraction to the impact of external and internal military threats (armed violence), thereby creating conditions for the stable dynamic development of a given society in the military sphere [9, p.369].

It is advisable to agree with those scholars who believe that the concept of "military security", being derived from the category of "security", reflects the specific side of the latter, associated with the use of force by both the aggressor (real or potential) and its victim [7].

Military security is one of the national security types, which is distinguished by the existence of military dangers and threats to Ukraine. Military security in the current environment is the result of a targeted state policy aimed at maintaining the army and defence industry at a level that meets the real needs of defence. It is achieved through unified political and diplomatic efforts aimed at reducing the level of military confrontation, creating zones free of mass destruction weapons, regional security systems, and active collective actions aimed at stopping or preventing possible conflicts. A sufficient level of military potential is one of the main guarantees of high international status, as well as the stability of its position in relations with NATO member states and leading countries of the world [29, p. 7-8].

Military security is the protection of vital interests of a person and a citizen, society and the state from factors that create military threats to the realisation of these interests and when the probability of war is minimised. Its acceptable level can be guaranteed under conditions when there are no motivations to use military force or when there is no need to restore the balance of power [30, p. 530].

It should be noted that military security can act as an element of public consciousness, goal-setting, social attitudes, values, national interest,

etc. We believe that military security is one of the necessary conditions for the sustainable dynamic development of the entire social system. Thus, as a component of national security, military security is a complex category that characterises the state of social relations of a given social, military and political system and its components, which ensures effective counteraction to the impact of external and internal military threats (armed violence), and thus creates conditions for the stable dynamic development of this sector in the military sphere.

We agree with scholars who believe that military security has two aspects: external and internal. The internal aspect of military security usually manifests itself in an unstable socio-political situation in the country and is primarily related to the problems of protecting the existing constitutional order, aggravation of contradictions between different social groups, terrorism and extremism, etc. The external aspect of military security is related to the status of relations between subjects of international law and is characterised by the state's ability to counteract attempts by individual states or groups of states to use military force as a tool for resolving emerging contradictions in various spheres. This implies the need to have modern

weapons, effective armed forces, the formation of a system of collective or common security, and membership in certain military and political alliances. Both aspects of military security are closely intertwined in modern conditions, so to guarantee Ukraine's military security, it is necessary to create and operate a unified system by design and plan. It should be based on the military organisation of the state [31, p. 56-57].

As a conclusion, it should be noted that after studying the essence of the concepts of national security, state security, military security, it is advisable to state the following:

firstly, national security is a generalised concept that combines state, military, economic, environmental, information and social security;

secondly, the terms military security, state security and national security are united by a generic object to which we refer – the protection of state sovereignty, territorial integrity, democratic constitutional order and other vital national interests;

thirdly, the terms military security, state security and national security clearly define the list of threats with which they are interconnected, namely, real and potential non-military and military threats.

Summary

In the article, the authors explore the essence of the concepts of security, nation, national security, state security and military security. The authors summarize the views of scholars and determine that the concepts under consideration are aimed at protecting the sovereignty, territorial integrity and inviolability, defence of Ukraine (which is entrusted to the Armed Forces of Ukraine); ensuring state security and protection of the state border of Ukraine (which is entrusted to the relevant military formations and law enforcement agencies of the state); ensuring economic and information security; ensuring environmental safety and maintaining ecological balance on the territory of Ukraine, overcoming the consequences of the Chernobyl catastrophe – global catastrophe, preserving the gene pool of the Ukrainian people; ensuring national interests and security through Ukraine's foreign policy, which includes maintaining peaceful and mutually beneficial cooperation with members of the international community in accordance with the generally accepted principles and norms of international law.

The authors come to the following conclusions, namely: national security is a generalised concept that combines state, military, economic, environmental, information and social security; the terms national security, state security and military security are united by a generic object to which we refer – the protection of state sovereignty, territorial integrity, democratic constitutional order and other vital national interests; the terms national security, state security and military security clearly define the list of threats with which they are interconnected, namely: real and potential non-military and military threats.

Key words: security, state, etymology, law, nation, military security.

Батюк О.В., Манько А.В. Етимологічна та правова сутність понять: національна безпека, державної безпека, воєнна безпека

Анотація

У положеннях наукової статті, автори досліджують сутність поняття безпека, нація, національна безпека, державна безпека та воєнна безпека. Автори узагальнюють погляди науковців та визначають, що розглянуті поняття мають за мету захист суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності, оборону України (що покладається на Збройні Сили України); забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України (що покладається на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави); забезпечення економічної та інформаційної безпеки; забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу; забезпечення національних інтересів і безпеки посередництвом зовнішньополітичної діяльності України, що передбачає підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права.

Автори приходять до наступних висновків, а саме: національна безпека є узагальненим поняттям яке поєднує у собі державну, воєнну, економічну, екологічну, інформаційну, соціальну безпеку; терміни національна безпека, державна безпека та воєнна безпека об'єднанні родовим об'єктом до якого відносимо – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів; терміни національна безпека, державна безпека та воєнна безпека чітко визначають перелік загроз якими вони взаємопов'язані, а саме: реальні і потенційні загрози невоєнного та воєнного характеру.

Ключові слова: безпека, держава, етимологія, право, нація, воєнна безпека.

References:

1. Ukazom Prezydenta Ukrainy №56/2022 vid 16 liutoho 2022 roku bulo zatverdzheno rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 30 hrudnia 2021 roku «Pro Stratehiiu zabezpechennia derzhavnoi bezpeky» URL: <https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377> (data zvernennia 20.05.2024)
2. Zakonu Ukrainy «Pro natsionalnu hvardiiu Ukrainy» 13 bereznia 2014 roku № 876-VII v redaktsii vid 19.05.2024, pidstava – 3687-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> (data zvernennia 20.05.2024)
3. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy : 250000 /uklad. ta holov. red. V. T. Busel. – Kyiv; Irpin: Perun, 2005. – VIII, 1728 p.
4. Zakon «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy» vid 21 chervnia 2018 roku № 2469-VIII v redaktsii vid 31.03.2023, pidstava – 2849-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (data zvernennia 20.05.2024)
5. Zakonu Ukrainy «Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu» vid 12 travnia 2015 roku № 389-VIII v redaktsii vid 18.05.2024, pidstava – 3633-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (data zvernennia 20.05.2024)
6. Hordiienko S.H. (1998) Pro poniattia “derzhavna bezpeka”. Naukovyi visnyk Akademii SB Ukrainy. 1998. № 6 – 7. P. 33-41.
7. Zakhryova V. I. Voienna bezpeka i zovnishnia polityka derzhavy. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Serii «Filosofia, filosofii prava, politolohiia, sotsiolohiia». 2014. No 1 (20). P. 121–134.
8. Chobitok P. Voienna bezpeka derzhavy u doktryni zabezpechennia natsionalnoi bezpeky. Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii «Pravo». 2013. Vyp. 6. P. 283–291.
9. Parkhomenko-Kutsevil O. Teoretychni zasady formuvannia ta rozvytku voiennoi bezpeky Ukrainy. Litopys Volyni, (28), 2023. P. 367-371. <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.53>

10. Kuts H. M. (2020). Kontseptualizatsiia poniat «natsionalna bezpeka» i «derzhavna bezpeka» u polityko-pravovomu dyskursi. Suchasne suspilstvo. 2020, Vypusk 1 (20). P.139-153. <https://doi.org/0.34142/24130060.2020.20.1.13>
11. Chuvakov O. A., (2012). Natsionalna i derzhavna bezpeka: spivvidnoshennia poniat. Pravova derzhava, 2012, 15, p. 193–196
12. Koziakov I. M. (2019). Zakonodavche vyznachennia derzhavnoi bezpeky: problemy teorii ta praktyky. Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo. №9. 2019. P.160-164. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.26>
13. Vovk O. O. (2013) Teoretyko-pravovyi analiz spivvidnoshennia poniat derzhavnoi ta zovnishnoi bezpeky. Chasopys Kyivskoho universytetu prava. 2013. № 2. S. 43–48.
14. Nastiuk V. Ya. (2015) Suchasni pidkhody do vyznachennia sutnosti ta poniattia derzhavnoi bezpeky. Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku sektoru bezpeky Ukrainy: publichno-pryvatni aspekty : materialy III mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kharkiv, 16 kvitnia 2015 r. Kharkiv, 2015. P. 56–58.
15. Yanchuk A. O. (2016). Osoblyvosti vdoskonalennia normatyvno-pravovoho zabezpechennia derzhavnoi bezpeky Ukrainy v suchasnykh umovakh. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia «Iurydychna». 2016. Vyp. 1. P. 342–355. 16. Pylypchuk V. H. (2006) Evoliutsiia naukovykh pohliadiv stosovno poniattia «derzhavna bezpeka». Stratehichna panorama. 2006. № 2. P. 17–20.
17. Kumeiko A. V. (2024) Spivvidnoshennia katehorii «oborona» ta «derzhavna bezpeka». Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriiia: yurydychni nauky. Tom 35 (74) № 1 2024. P.78-82 DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.1/13>
18. Zelenetskyi V. S. (1997) Poniattia bezpeky ta yii zabezpechennia subiektam kryminalnogo protsesu. V. S. Zelenetskyi, M. V. Kurkin. Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu vnutrishnikh sprav. – 1997. – № 2. – S. 84-88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_1997_2_15
19. Кузнiченко С.О., (2010) Державне управління в надзвичайних ситуаціях: проблеми правового забезпечення. *Юридичний вісник* №3(16). 2010. P.52-56.
20. Lipkan V.A., (2003) Bezpekoznavstvo: Navch. posib. K.: Vyd-vo Yevropeiskoho un-tu, 2003. — 208 p.
21. Panov M., Tykhyi V. (2000) Bezpeka yak fundamentalna katehoriia v metodolohii pravoznavstva (do postanovky problemy). Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy. – 2000. – № 3 (22). – P. 10-16.
22. Holubovska I. O., Shovkovyi V. M., Lefterova O. M. (2012) Bahatomovnyi yurydychnyi slovnyk-dovidnyk. K.: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», 2012. – 543 p.
23. Kitler, W., (2014). Zakres bezpieczeñstwa pañstwa (narodowego). URL: [https://www.researchgate.net/publication/330015732_Zakres_bezpieczestwa_panstwa_narodowego_\(data_zvernennia_11.06.2024\)](https://www.researchgate.net/publication/330015732_Zakres_bezpieczestwa_panstwa_narodowego_(data_zvernennia_11.06.2024))
24. Batiuk O. V., Puzanov A. G. (2024) Objectives and functions of the National Guard of Ukraine as a subject of ensuring state security under martial law. *Pravo i suspilstvo* № 1 / 2024. T. 2 P.374-380
25. Ponomarov A.P. (1994) Ukrainska etnohrafia: kurs leksi: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. Kyiv: Lybid, 1994. 316 p.
26. Stepyko M. T. (2012) Shchodo poniattia natsii. Ukrainska politychna natsiia: problemy stanovlennia: zb. nauk. st. za red. M. M. Rozumnoho (zah. red.), M. T. Stepyka, V. M. Yablonskoho. – K.: NISD, 2012. – 384 p.
27. Korzh I.F. (2012) Derzhavna bezpeka: metodolohichni pidkhody do systemy skladovykh poniattia. *Pravova informatyka*, 2012. № 4(36). P.69-75
28. Tykhyi V. P. (2016) Bezpeka liudyny: poniattia, pravove zabezpechennia, znachennia, vydy. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2016. № 2. P. 31–46.
29. Machynskiy O.Ia., Soboliev A.A. (1997) Voienna bezpeka Ukrainy ta vplyv na nei heopolitychnykh faktoriv. K.: NISD, 1997. 163 p.
30. Sytnyk H. P. Derzhavne upravlinnia u sferi natsionalnoi bezpeky (kontseptualni ta orhanizatsiino-pravovi zasady). K.: NADU, 2012. 544 p.
31. Drychuk V. M. (2022) Naukovi pidkhody do problemy zabezpechennia voiennoi bezpeky v Ukraini. *Naukovi perspektyvy* № 10(28) 2022. P.50-60.

УДК 342.922:355.21

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.21>

Ковальчук Д.О.

аспірант

Науково-дослідного інституту публічного права

takeitamz@gmail.com

0009-0007-2848-2549

ДЕРЖАВНА СТРАТЕГІЯ ЗАХИСТУ ЧЛЕНІВ СІМЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ

Постановка проблеми. Критично важливою для забезпечення стабільності та соціальної безпеки в країні. В умовах військової агресії та збройного конфлікту, сім'ї військовослужбовців стикаються з численними викликами, включаючи фізичну небезпеку, психологічний тиск і фінансові труднощі. Наявність чіткої стратегії дозволяє державі ефективно реагувати на потреби цих сімей, забезпечуючи їм необхідну підтримку та захист. Це сприяє зміцненню соціальної згуртованості та підвищенню морального духу серед військових, які знають, що їхні родини не залишаться без допомоги.

Важливість розроблення державної стратегії захисту також полягає у створенні системи підтримки, яка включає соціальне, медичне, психологічне та юридичне забезпечення. Сім'ї військовослужбовців потребують доступу до медичних послуг, включаючи реабілітацію та психологічну допомогу, щоб подолати наслідки стресу та травм. Крім того, необхідно забезпечити їм соціальну підтримку у вигляді житлових субсидій, фінансової допомоги та працевлаштування. Юридичний захист також є ключовим елементом, оскільки сім'ї військових повинні мати доступ до правової допомоги для захисту своїх прав і інтересів.

Розроблення та впровадження державної стратегії захисту членів сімей військовослужбовців також сприяє зміцненню національної безпеки. Коли держава демонструє готовність підтримувати своїх військових і їхні родини,

це підвищує рівень довіри до уряду та зменшує соціальну напругу. Залучення міжнародних партнерів до реалізації цієї стратегії може сприяти обміну досвідом та ресурсами, що ще більше підвищує ефективність захисних заходів. Врешті-решт, турбота про родини військовослужбовців сприяє створенню більш стабільного та згуртованого суспільства, здатного протистояти зовнішнім загрозам та забезпечувати стійкий розвиток країни.

Метою статті є визначення державної стратегії захисту членів сімей військовослужбовців в умовах особливого періоду.

Стан дослідження. Окремі аспекти проблематики соціального забезпечення були предметом дослідження таких вчених як: О.А. Агаркова, О.М. Балакіревої, Т.В. Бондар, І.В. Гущина, О.М. Дікова-Фаворської, М.І. Полупанова, С. М. Прилипко, А.М. Соцької, Б.І. Сташків, М.М. Фаріон, О.О. Яременко та ін.

Виклад основного матеріалу. Опосередковано право на соціальний захист в Україні також забезпечується за рахунок фінансування державою через відповідні програми закладів для догляду за непрацездатними, закладів охорони здоров'я, а також створення механізмів забезпечення громадян житлом. Слід виділити також інші допоміжні конституційні механізми, спрямовані на створення гарантій реалізації в Україні права на соціальний захист: • громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх ... соціально-економічних прав та інте-

ресів (частина третя статті 36); • ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (частина перша статті 44). Крім того, Основний Закон України містить дві норми, які передбачають зобов'язання самих фізичних осіб гарантувати частину соціального захисту членів своїх сімей: • батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття (частина друга статті 51); • повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків (частина друга статті 51) [1, с.10].

Нормативні документи, що регулюють порядок отримання статусу члена сім'ї військовослужбовця належать: статті 10 та 10-1 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; абзац 15 частини першої статті 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»; пункти 2-6 Порядку Постанови КМУ від 23.09.2015 № 740 «Про затвердження Порядку надання статусу члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці України»; пункти 4-8 Положення про порядок видачі посвідчень і нагрудних знаків ветеранів війни Постанови КМУ від 12.05.1994 № 302 «Про порядок видачі посвідчень і нагрудних знаків ветеранів війни» [4].

В абзаці 16 пункту 1 статті 10 Закону № 3551-ХІІ визначено, що до членів сімей загиблих (тих, які пропали безвісти) військовослужбовців, партизанів та інших осіб, зазначених у цій статті, належать: членам сімей загиблих (померлих), до яких належать:

– утриманці загиблого або того, хто пропав безвісти, яким у зв'язку з цим виплачується пенсія;

– батьки;

– один з подружжя, який не одружився вдруге, незалежно від того, виплачується йому пенсія чи ні;

– діти, які не мають (і не мали) своїх сімей;

– діти, які мають свої сім'ї, але стали особами з інвалідністю до досягнення повноліття.

Повнолітнім членам сім'ї загиблого (померлого) та дітям, які досягли 14-річ-

ного віку, видаються посвідчення з написом “Посвідчення члена сім'ї загиблого” або “Посвідчення члена сім'ї загиблого Захисника чи Захисниці України”, а дітям, які не досягли 14-річного віку, – довідка (видається матері (або іншому повнолітньому члену сім'ї загиблої особи, або опікуну) за місцем реєстрації дитини).

При досягненні дітьми 18-річного віку їм у посвідчення (на правій внутрішній стороні) вклеюється новий бланк, який продовжує строк дії посвідчення на наступний рік за умови, що вони не створили власної сім'ї (не народили дитину або не уклали шлюб) [4].

Таким чином, статус «Член сім'ї загиблого (померлого)» не може бути встановлений, «Посвідчення члена сім'ї загиблого» не може бути видано особі, яка, хоч і проживала спільно із загиблим військовослужбовцем, однак у зареєстрованому шлюбі з ним на час його загибелі не перебувала. Такий висновок сформував Верховний Суд у постанові від 06.07.2022 у справі № 809/1346/17 [2].

Соціальний і правовий захист військовослужбовців Сил ТрО здійснюється згідно із Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Військовослужбовці Сил ТрО користуються всією повнотою соціальних прав і гарантій, що і військовослужбовці інших органів військового управління, військових частин, установ та організацій Збройних Сил України. Щодо членів добровольчих формувань територіальних громад слід зазначити, що, згідно з частиною другою статті 24 Закону, на них під час участі у заходах підготовки добровольчих формувань територіальних громад, а також виконання ними завдань територіальної оборони поширюються гарантії соціального і правового захисту, передбачені Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Разом з тим, як і у випадку з поширенням на цю категорію норм Статутів Збройних Сил України, норма частини другої статті 24 Закону № 1702-ІХ теж швидше має декларативний характер, без

закріплення в законодавстві механізмів, які б дозволяли членам добровольчих формувань територіальних громад реалізувати ті соціальні права і гарантії, які закріплені Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (далі – Закон № 2011-ХІІ). Як приклад. Статтею 9 Закону № 2011-ХІІ державою гарантоване військовослужбовцям достатнє матеріальне, грошове та інші види забезпечення в обсязі, що відповідає умовам військової служби. Грошове забезпечення визначається залежно від посади, військового звання, тривалості, інтенсивності та умов військової служби, кваліфікації, наукового ступеня і вченого звання військовослужбовця. Грошове забезпечення виплачується у розмірах, що встановлюються Кабінетом Міністрів України. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2017 року № 704 затверджено тарифну сітку розрядів і коефіцієнтів посадових окладів військовослужбовців з числа осіб рядового, сержантського і старшинського складу, офіцерського складу, схему тарифних розрядів за основними типовими посадами осіб офіцерського складу, схему тарифних коефіцієнтів за військовим (спеціальним) званням військовослужбовців, розміри надбавки за вислугу років військовослужбовцям, а також додаткові види грошового забезпечення військовослужбовців [1, с.31-32].

Оскільки члени добровольчих формувань територіальних громад не проходять військову службу, не займають військових посад та не мають військових звань, вони не можуть претендувати на отримання грошового забезпечення, визначеного Законом. Іншими подібними прикладом є відсутність законодавчо закріплених механізмів реалізації членами добровольчих формувань територіальних громад передбачених для військовослужбовців Законом № 2011-ХІІ житлових прав, прав на продовольче, речове та інше забезпечення, права на оплачувані відпустки, права на пенсійне забезпечення і допомогу, на пільги чи права на виплату одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідно-

сті або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності. Очевидно, іншим є баланс можливостей щодо реалізації як військовослужбовцями Сил ТрО, так і членами добровольчих формувань територіальних громад прав та гарантій, передбачених Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [1, с.32].

Соціальний і правовий захист військовослужбовців Сил територіальної оборони (ТрО) та членів добровольчих формувань територіальних громад в Україні регулюється Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Військовослужбовці Сил ТрО мають доступ до всіх соціальних прав і гарантій, які надаються військовослужбовцям інших підрозділів Збройних Сил України. Однак члени добровольчих формувань територіальних громад стикаються з труднощами в реалізації цих прав через відсутність законодавчо закріплених механізмів їх реалізації. Наприклад, члени добровольчих формувань не мають можливості отримати грошове забезпечення, житлові права, продовольче та речове забезпечення, оплачувані відпустки, пенсійне забезпечення, пільги чи виплати у разі загибелі або інвалідності. Це створює нерівний баланс можливостей між військовослужбовцями Сил ТрО та членами добровольчих формувань у реалізації соціальних прав і гарантій, передбачених законодавством України. Таким чином, існує нагальна потреба у вдосконаленні законодавчої бази для забезпечення рівного захисту та підтримки всіх осіб, які беруть участь у територіальній обороні країни.

Окрім того, відзначимо, що у Верховній Раді України вже підготовлений до розгляду проєкт Закону «Про статус ветеранів та членів сімей загиблих (померлих) Захисників України та ветеранів» (реєстраційний №3407), яким пропонується передбачити для відповідних категорій ветеранів, членів їх сімей та членів сімей загиблих (померлих) комплекс заходів соціальної підтримки шляхом збереження або збільшення розмірів діючих

на сьогодні деяких видів пільг, компенсацій чи гарантій (санаторно-курортне лікування, оплата житлово-комунальних послуг, проїзд у громадському транспорті, капітальний ремонт житла тощо), запровадження нових видів соціальної підтримки (медичне обслуговування, психологічна підтримка, кредитування житла, компенсація за купівлю житла, компенсація вартості навчання в закладах освіти тощо); – надавати державну фінансову підтримку громадським об'єднанням для реалізації розроблених проектів (програм, заходів); – забезпечити створення та функціонування державного реєстру ветеранів та членів сімей загиблих (померлих) Захисників України і ветеранів, Національного військового Меморіального комплексу для організації поховань [3].

Отже, головними напрямками державної стратегії захисту членів сімей військовослужбовців в умовах особливого періоду, вважаю,

Анотація

В умовах збройної агресії та військових конфліктів, питання захисту членів сімей військовослужбовців набуває особливого значення. Військовослужбовці, які захищають суверенітет та територіальну цілісність держави, повинні бути впевнені, що їхні сім'ї мають належний захист та підтримку від держави. Це сприяє моральній та психологічній стійкості військових, їхній мотивації та бойовому духу. Крім того, підтримка родин військовослужбовців є важливим аспектом національної безпеки та соціальної стабільності. Відсутність належної уваги до цих питань може призвести до соціального напруження, зниження довіри до державних інституцій та погіршення морального стану армії.

До ключових напрямків державної стратегії, пропонуємо віднести: 1) соціальний захист та підтримка, що передбачає забезпечення соціальної захищеності членів сімей військовослужбовців через соціальні програми та допомогу. До головних заходів реалізації даного напрямку пропонуємо віднести: виплата державної допомоги, надання житлових субсидій, забезпечення доступу до соціальних послуг, пільг на комунальні послуги та інші форми матеріальної підтримки; 2) психологічна підтримка передбачає надання психологічної допомоги членам сімей військовослужбовців для подолання стресу, тривожності та інших негативних психологічних наслідків. До головних заходів реалізації даного напрямку пропонуємо віднести: організація психологічних консультацій, створення центрів психологічної підтримки, проведення тренінгів та семінарів для підтримки психологічного здоров'я; 3) медичне забезпечення передбачає забезпечення доступу до якісних медичних послуг для членів сімей військовослужбовців передбачає надання медичного страхування, доступ до спеціалізованих медичних закладів, забезпечення медикаментами та лікуванням, організація регулярних медичних оглядів; 4) освітня підтримка реалізується шляхом забезпечення доступу до якісної освіти для дітей військовослужбовців. До головних заходів реалізації даного напрямку пропонуємо віднести: надання

соціального захист та підтримка (забезпечення житлом, фінансова допомога тощо); медичний та психологічний захист (медичне обслуговування, психологічна підтримка тощо); освітня та професійна підтримка (доступ до освіти, професійна перепідготовка тощо); юридична допомога та захист (наприклад, юридичні консультації, захист прав тощо); інформаційна підтримка та комунікація (наприклад, інформаційні ресурси, комунікація з громадськістю); міжнародна співпраця (наприклад, партнерство з міжнародними організаціями, фінансова та гуманітарна допомога тощо).

Розробка і реалізація цих напрямків стратегії, вважаю, забезпечить комплексний підхід до підтримки та захисту членів сімей військовослужбовців, що є надзвичайно важливим в умовах особливого періоду та підвищить соціальну стабільність і моральний дух суспільства.

стипендій, організація додаткових освітніх програм, забезпечення доступу до підручників та навчальних матеріалів, підтримка у вступі до вищих навчальних закладів; 5) правовий захист передбачає забезпечення правового захисту та консультування членів сімей військовослужбовців. До головних заходів реалізації даного напрямку пропонуємо віднести: надання безкоштовної юридичної допомоги, створення гарячих ліній для консультацій, захист прав у судових процесах, правова підтримка в питаннях спадщини, аліментів та інших правових питань; 6) соціально-економічна реінтеграція передбачає сприяння соціально-економічній адаптації та реінтеграції членів сімей військовослужбовців у суспільство. До головних заходів реалізації даного напрямку пропонуємо віднести: професійна підготовка та перепідготовка, сприяння у працевлаштуванні, створення програм для підтримки підприємництва, надання мікрокредитів та інших форм економічної підтримки.

Розробка та прийняття державної стратегії захисту членів сімей військовослужбовців в умовах особливого періоду є надзвичайно важливим кроком для забезпечення соціальної стабільності та підтримки морального духу армії. Впровадження зазначених напрямків сприятиме покращенню якості життя членів сімей військовослужбовців, підвищенню їхнього соціального захисту та забезпечить надійну підтримку в умовах військової агресії.

Ключові слова: державна стратегія, захист військовослужбовців, соціальний захист, психологічна підтримка, медичне забезпечення, освітня підтримка, правовий захист, соціально-економічна реінтеграція, військова агресія, члени сімей військовослужбовців.

Kovalchuk D.O. State strategy for the protection of family members of military personnel in the conditions of a special period

Summary

In conditions of armed aggression and military conflicts, the issue of protection of family members of military personnel acquires special importance. Military personnel who protect the sovereignty and territorial integrity of the state must be sure that their families have adequate protection and support from the state. This contributes to the moral and psychological stability of the military, their motivation and fighting spirit. In addition, supporting military families is an important aspect of national security and social stability. The lack of adequate attention to these issues can lead to social tension, reduced trust in state institutions, and a deterioration in the morale of the army.

Among the key directions of the state strategy, we propose to include: 1) social protection and support, which provides for the provision of social security for family members of military personnel through social programs and assistance. We suggest that the main measures of implementation of this direction include: payment of state aid, provision of housing subsidies, provision of access to social services, benefits for communal services and other forms of material support; 2) psychological support involves providing psychological assistance to family members of military personnel to overcome stress, anxiety and other negative psychological consequences. We propose to include the main measures of implementation of this direction: the organization of psychological consultations, the creation of centers of psychological support, conducting trainings and seminars to support psychological health; 3) medical provision provides access to quality medical services for family members of military personnel, provides medical insurance, access to specialized medical facilities, provision of medications and treatment, organization of regular medical examinations; 4) educational support is implemented by providing access to quality education for children of military personnel. We suggest that the main measures of implementation of this direction include: providing scholarships, organizing additional educational programs, providing access to textbooks and educational materials, support in admission to higher educational institutions; 5) legal protection involves provision of

legal protection and counseling of family members of military personnel. The main activities of the implementation of this direction include: provision of free legal assistance, creation of hot lines for consultations, protection of rights in court proceedings, legal support in matters of inheritance, alimony and other legal issues; 6) socio-economic reintegration involves the promotion of socio-economic adaptation and reintegration of family members of servicemen into society. We propose to include the main measures of implementation of this direction: professional training and retraining, assistance in employment, creation of programs to support entrepreneurship, provision of microcredits and other forms of economic support.

The development and adoption of a state strategy for the protection of family members of military personnel in the conditions of a special period is an extremely important step for ensuring social stability and maintaining the morale of the army. The implementation of the mentioned directions will contribute to the improvement of the quality of life of members of the families of military personnel, increase their social protection and provide reliable support in conditions of military aggression.

Key words: state strategy, protection of servicemen, social protection, psychological support, medical care, educational support, legal protection, socio-economic reintegration, military aggression, family members of servicemen.

Список використаних джерел:

1. Захист прав ветеранів АТО / ООС, інших військовослужбовців адміністративними судами України. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/230212_1747_ZPV_prew_130223.pdf
2. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 06.07.2022 у справі № 809/1346/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105110040>
3. Проект Закону про статус ветеранів та членів сімей загиблих (померлих) Захисників України та ветеранів. URL: <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-status-veteraniv-ta-chleniv-simey-zagiblich-pomerlich-zakhisnikiv-ukraini-ta-veteraniv>
4. Статус сім'ї загиблого (померлого) ветерана війни та членам сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці України. URL: <https://mva.gov.ua/veteranam/status-simi-zagiblogo-pomerlogo-veterana-viyni-ta-chlenam-simi-zagiblogo-pomerlogo-zahisnika-chi-zahisnitsi-ukraini>

УДК 349.3(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.22>

Шевель П.М.

аспірант

Науково-дослідного інституту публічного права

grimfandango1992@gmail.com

0009-0001-9231-9064

РОЛЬ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ТА МІЖНАРОДНИХ ІНСТИТУЦІЙ У ЗАХИСТІ ПРАВ ПОСТРАЖДАЛИХ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Постановка завдання. Збройна агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася у 2014 році і триває донині, спричинила масштабну гуманітарну кризу, порушення прав людини та безпрецедентні виклики для українського суспільства та міжнародної спільноти. В умовах війни захист прав постраждалих громадян набуває особливої актуальності. Важливу роль у цьому процесі відіграють як державні органи України, так і міжнародні інституції.

Метою статті є розкриття роль державних органів та міжнародних інституцій у захисті прав постраждалих під час збройної агресії Російської Федерації проти України.

Стан дослідження. Н.О. Філіпська досліджувала роль недержавних громадських об'єднань у захисті прав осіб з обмеженими можливостями в Україні під час війни; Т.А. Тищенко особливо увагу приділив праву на життя в умовах воєнних дій, збройної агресії або збройного конфлікту; Ю. Белуга розкривала міжнародно-правове регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів та ін.

Виклад основного матеріалу. Державні органи відіграють ключову роль у захисті прав постраждалих під час збройної агресії Російської Федерації проти України. Вони забезпечують правовий, соціальний, психологічний та економічний захист громадян, які зазнали впливу конфлікту. Ось деякі з основних аспектів їхньої діяльності:

1. Надання правової допомоги. Державні органи забезпечують правову підтримку постраждалим громадянам, допомагаючи їм оформлювати документи, пов'язані зі статусом внутрішньо переміщених осіб, компенсаціями за зруйноване майно, медичними послугами та іншими правовими питаннями. Юридична підтримка включає консультування, представництво в судах та допомогу в підготовці необхідних документів.

2. Соціальний захист. Органи соціального захисту надають допомогу в розміщенні внутрішньо переміщених осіб, забезпечують їх тимчасовим житлом, продуктовими наборами, одягом та іншими необхідними речами. Важливою складовою є також надання соціальних виплат, пенсій та інших форм матеріальної допомоги для підтримки життєвого рівня постраждалих громадян.

3. Психологічна підтримка та реабілітація. В умовах військової агресії психологічна підтримка є надзвичайно важливою. Державні органи створюють та підтримують центри психологічної допомоги, де постраждалі можуть отримати необхідну консультацію та терапію. Це допомагає людям справлятися з травмами, стресом та іншими психологічними наслідками конфлікту.

4. Відновлення інфраструктури. Державні органи відповідають за відновлення зруйнованої інфраструктури, включаючи житлові будинки, школи, лікарні та інші об'єкти соціального значення. Вони також забезпечують

відновлення комунальних послуг, таких як водопостачання, електропостачання та транспортне сполучення, що є критично важливим для нормалізації життя постраждалих громадян.

5. Економічна підтримка. Державні органи розробляють та впроваджують програми економічної підтримки, спрямовані на сприяння працевлаштуванню, розвитку малого та середнього бізнесу, а також надання кредитів та субсидій для постраждалих громадян. Це дозволяє людям відновити свою економічну активність та забезпечити собі та своїм родинам стабільне джерело доходу.

6. Міжнародна співпраця. Державні органи активно співпрацюють з міжнародними організаціями та донорами для залучення гуманітарної допомоги, фінансових ресурсів та технічної підтримки. Це дозволяє забезпечити більш ефективну та комплексну допомогу постраждалим громадянам, а також підвищити рівень міжнародної підтримки України у боротьбі проти агресії.

Таким чином, державні органи України відіграють критичну роль у забезпеченні захисту прав та підтримки громадян, які постраждали від військової агресії Російської Федерації. Їхня діяльність охоплює широкий спектр заходів, спрямованих на відновлення та нормалізацію життя постраждалих, забезпечення їхньої безпеки та добробуту.

Постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326 затверджено Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Згідно з цим Порядком визначення шкоди та збитків житлової нерухомості, зокрема вартість зруйнованого та пошкодженого житлового фонду (житла) та об'єктів незавершеного будівництва, здійснюється відповідно до методики, затвердженої наказом Мінінфраструктури за погодженням з Мінреінтеграції.

23.02.2023 прийнято Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів,

диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» (далі – Закон України «Про компенсацію...»), який регулює лише питання надання компенсації за об'єкти нерухомого майна, які були пошкоджені або зруйновані після 24 лютого 2022. Тому питання отримання компенсації у будь-якій формі для постраждалих у попередній період, які переїхали в інші міста та регіони, надалі залишається актуальним. Водночас привертаємо увагу до того, що такі обмеження, встановлені законом не забезпечують рівності прав, оскільки законодавством України датою початку російської агресії проти України визначено 19 лютого 2014 року.

Разом з цим, постановою Кабінету Міністрів України від 26.03.2022 № 380, якою затверджено Порядок подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації, передбачено можливість подання зазначеного інформаційного повідомлення і тими особами, чиє нерухоме майно було зруйновано або пошкоджено до 24 лютого 2022 року. Але це стосується лише повідомлень, а не компенсаційних виплат.

Відповідно до чинного законодавства запроваджено можливість подати заяви на відшкодування збитків через електронний сервіс держпослуг «Дія». З 1 серпня 2023 року послуга «Відновлення» стала доступною для власників знищеного майна. Відповідно до поданих заяв формується Реєстр пошкодженого та знищеного майна. За інформацією Міністерства цифрової інформації України, станом на 24 серпня поточного року 10 тисяч заяв про пошкодження житла передали на виплати для відбудови домівок. Загальна сума компенсацій становить 836 млн гривень.

Однак для фінансування програми знадобляться десятки й десятки мільярдів доларів. Обраховані командою KSE Institute (аналітичний підрозділ Київської школи економіки) в межах проєкту «Росія заплатить» збитки, завдані житловому фонду України внаслідок повномасштабної війни, станом на кінець травня 2023 року склали понад \$54 млрд за понад 163 тисячі пошкоджених об'єктів житлового фонду [5].

До системи центральних органів виконавчої влади, які мають повноваження та компетенцію щодо захисту прав постраждалих під час збройної агресії Російської Федерації проти України належать: Міністерство закордонних справ України, Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, Міністерство у справах ветеранів України, Міністерство цифрової інформації України.

Міністерство закордонних справ України забезпечує захист національних інтересів України у сфері міжнародних відносин; дипломатичними засобами і методами захисту суверенітету, міжнародної безпеки, територіальної цілісності та непорушності кордонів України, її політичних, торговельно-економічних, культурних, гуманітарних та інших інтересів; забезпечує здійснення заходів щодо захисту, евакуації громадян України, документів і майна закордонних дипломатичних установ України з держав, які перебувають у стані збройного конфлікту або в яких виникла надзвичайна ситуація [2].

Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, виконання завдань цивільного захисту, здійснює організаційні заходи для забезпечення функціонування Єдиної державної системи цивільного захисту у мирний час та в особливий період [3].

Міністерство у справах ветеранів України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів війни, осіб, які

мають особливі заслуги перед Батьківщиною, постраждалих учасників Революції Гідності (далі - ветерани), членів сімей таких осіб і членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України [4].

Основними завданнями Мінветеранів є: 1) формування і реалізація державної політики у сфері: соціального захисту ветеранів та членів їх сімей, зокрема забезпечення психологічної реабілітації, соціальної та професійної адаптації, зайнятості, підвищення конкурентоспроможності на ринку праці, а також санаторно-курортним лікуванням, житлом; надання довічних державних стипендій, щорічної виплати до Дня Незалежності України разової грошової виплати (крім організації такої виплати); надання, позбавлення статусу та видачі посвідчень ветеранам та членам сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членам сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України; вшанування пам'яті ветеранів; залучення ветеранів до утвердження української національної та громадянської ідентичності, зокрема через реалізацію заходів національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання; 2) забезпечення прав і свобод ветеранів та членів їх сімей; 3) забезпечення формування і ведення Єдиного державного реєстру ветеранів війни; 4) забезпечення розвитку спорту ветеранів війни [4].

В той же час, Мінветеранів організовує та координує роботу з питань: надання, позбавлення статусу учасника бойових дій та призначення одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера і деяких інших категорій осіб відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; встановлення факту отримання особами поранень чи інших ушкоджень здоров'я, отриманих від вибухових речовин, боєприпасів і військового озброєння на території проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Росій-

ської Федерації у Донецькій та Луганській областях, проведення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України; встановлення факту безпосередньої участі особи у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України [4].

Міжнародні організації відіграють надзвичайно важливу роль у захисті прав постраждалих під час збройної агресії Російської Федерації проти України. Вони забезпечують координацію та надання гуманітарної допомоги, захищають права людини та підтримують зусилля українського уряду у відновленні країни. Зокрема, такі організації, як ООН, Червоний Хрест, ОБСЄ та Європейський Союз, надають всебічну підтримку Україні та її громадянам у ці складні часи.

Однією з ключових функцій міжнародних організацій є надання гуманітарної допомоги. ООН та її агентства, такі як УВКБ ООН, забезпечують доставку продуктів харчування, медичних засобів, предметів першої необхідності та надають тимчасове житло внутрішньо переміщеним особам. Ці організації також організують евакуацію постраждалих з небезпечних зон та надають психологічну підтримку, що є життєво важливим для людей, які пережили травматичні події.

Міжнародні організації також відіграють критичну роль у документуванні порушень прав людини та зборі доказів воєнних злочинів. ОБСЄ та інші моніторингові місії фіксують факти порушень міжнародного гуманітарного права та прав людини, що вчиняються під час конфлікту. Ця інформація є надзвичайно важливою для притягнення винних до відповідальності та забезпечення справедливості для жертв агресії. Завдяки їхнім звітам світова спільнота отримує об'єктивну інформацію про ситуацію на місці та може вживати відповідних заходів.

Крім того, міжнародні організації сприяють мобілізації фінансових ресурсів для підтримки України. Європейський Союз та інші донори надають фінансову допомогу для відновлення зруйнованої інфраструктури, підтримки економіки та розвитку соціальних програм. Ця підтримка включає також навчання та тренінги для українських фахівців, що підвищують їхню здатність ефективно реагувати на виклики, пов'язані з конфліктом. Таким чином, міжнародна спільнота допомагає Україні не лише вижити в умовах агресії, але й створювати основу для майбутнього відновлення та розвитку.

Війна має руйнівний вплив на дітей, які залишаються особливо незахищеними перед її наслідками. Одне з досліджень Організації Об'єднаних Націй підкреслює, що фізичне, сексуальне та емоційне насильство, що відбувається під час війни, повністю руйнує світ дітей. Військові конфлікти підривають основи їхнього життя, знищують домівки, розколюють суспільство, в якому вони живуть, і руйнують їхню віру у дорослих [1].

Враховуючи важливий вплив збройних конфліктів на дітей та їхні наслідки, Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/54/263 від 25.05.2000 року) закріплює, що права дітей потребують особливого захисту. Держави повинні забезпечувати безумовне поліпшення становища дітей, незалежно від умов, забезпечуючи їхній розвиток та освіту в умовах миру та безпеки. Міжнародні механізми захисту прав дитини представляють спеціалізовані інструменти, організації та установи, що безпосередньо займаються захистом прав людини. Вже на початку ХХ століття міжнародне співробітництво держав було спрямоване на проблеми торгівлі жінками та дітьми, боротьбу з рабством, а також регулювання праці дітей та підлітків. У процесі розвитку цього інституту, норми, що стосуються прав дитини, були врегульовані в деклараціях та конвенціях про права людини в різних аспек-

тах. Забезпечення прав та свобод громадян стає особливо важливим під час дії спеціальних правових режимів, особливо в надзвичайних ситуаціях, коли нормальне функціонування суспільства та держави ускладнюється або стає неможливим з різних причин. Починаючи з лютого 2022 року під час активної воєнної агресії Російської Федерації на території України та оголошення воєнного стану, захист прав та свобод найбільш вразливої категорії – дітей – став надзвичайно актуальним. Відтоді діти стали не лише свідками жахливих подій війни, а й зазнали важких психологічних та фізичних травм. Деякі були втягнуті у бойові дії, вони стали жертвами насильства, переміщень та навіть депортацій до Російської Федерації. Для відновлення порушених прав та захисту дітей необхідно залучити як національні, так і міжнародні організації [1, с.104].

Основними міжнародно-правовими актами, що утворюють основу захисту прав дітей під час збройних конфліктів є: - Конвенція ООН про права дитини (1989); - Факультативний протокол до Конвенції про

права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000, ратифікований Україною у 2004 році); - Женевські конвенції про захист жертв війни (1949); - Додаткові протоколи до Женевських конвенцій (1977); - Конвенція Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999); - Римський статут Міжнародного кримінального суду (2002) та низка Резолюцій Ради Безпеки ООН, прийнятих між 1999 і 2009 роками. Ці норми міжнародного гуманітарного права в умовах війни стають пріоритетними та передбачають не тільки загальний захист прав дітей як частини цивільного населення, але й спеціальний. Їх головною метою є насамперед захист цивільного населення, тобто населення, яке не бере участі безпосередньо у військовому конфлікті та не має у руках зброї. І якраз міжнародне гуманітарне право має на меті захистити передусім цивільне населення, зробити все можливе, щоб мінімізувати насильство, яке є невід'ємним, на жаль, для будь-якого військового конфлікту [1, с.108].

Анотація

Відзначено, що роль державних органів у захисті прав постраждалих під час збройної агресії Російської Федерації проти України є надзвичайно важливим і багатограним. Передусім, державні органи відповідають за забезпечення безпеки та захисту громадян у зонах конфлікту. Це включає організацію евакуації мирного населення з небезпечних територій, надання тимчасового притулку для внутрішньо переміщених осіб (ВПО), а також забезпечення доступу до медичної допомоги, харчування, води та інших життєво важливих ресурсів. Державні служби соціального захисту, медицини та інших важливих сфер працюють над тим, щоб мінімізувати вплив воєнних дій на мирних жителів і забезпечити їм необхідну підтримку в умовах кризи.

Крім того, державні органи займаються документуванням і розслідуванням порушень прав людини та воєнних злочинів, скоєних під час агресії. Це включає збір доказів, свідчень постраждалих, проведення судово-медичних експертиз та підготовку матеріалів для подання до міжнародних судів. Міністерство юстиції, Генеральна прокуратура та інші правоохоронні органи працюють над тим, щоб винні у злочинах проти людяності та інших грубих порушеннях прав людини були притягнуті до відповідальності. Це сприяє встановленню справедливості для жертв агресії та зміцненню верховенства права як всередині країни, так і на міжнародному рівні.

Міжнародні організації відіграють надзвичайно важливу роль у захисті прав постраждалих під час збройної агресії Російської Федерації проти України. Вони забезпечують координацію та надання гуманітарної допомоги, захищають права людини та підтримують зусилля українського уряду у відновленні країни. Зокрема, такі організації, як ООН, Червоний Хрест, ОБСЄ та Європейський Союз, надають всебічну підтримку Україні та її громадянам у ці складні часи.

Однією з ключових функцій міжнародних організацій є надання гуманітарної допомоги. ООН та її агентства, такі як УВКБ ООН, забезпечують доставку продуктів харчування, медичних засобів, предметів першої необхідності та надають тимчасове житло внутрішньо переміщеним особам. Ці організації також організують евакуацію постраждалих з небезпечних зон та надають психологічну підтримку, що є життєво важливим для людей, які пережили травматичні події.

Міжнародні організації також відіграють критичну роль у документуванні порушень прав людини та зборі доказів воєнних злочинів. ОБСЄ та інші моніторингові місії фіксують факти порушень міжнародного гуманітарного права та прав людини, що вчиняються під час конфлікту. Ця інформація є надзвичайно важливою для притягнення винних до відповідальності та забезпечення справедливості для жертв агресії. Завдяки їхнім звітам світова спільнота отримує об'єктивну інформацію про ситуацію на місці та може вживати відповідних заходів. Крім того, міжнародні організації сприяють мобілізації фінансових ресурсів для підтримки України. Європейський Союз та інші донори надають фінансову допомогу для відновлення зруйнованої інфраструктури, підтримки економіки та розвитку соціальних програм. Ця підтримка включає також навчання та тренінги для українських фахівців, що підвищують їхню здатність ефективно реагувати на виклики, пов'язані з конфліктом. Таким чином, міжнародна спільнота допомагає Україні не лише виживати в умовах агресії, але й створювати основу для майбутнього відновлення та розвитку.

Ключові слова: правова допомога, гуманітарна підтримка, соціальна реабілітація, міжнародний моніторинг, дипломатичний вплив, фінансова допомога.

Shevel P.M. The role of state bodies and international institutions in protecting the rights of victims during the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine

Summary

It was noted that the role of state bodies in protecting the rights of victims during the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine is extremely important and multifaceted. First of all, state bodies are responsible for ensuring the safety and protection of citizens in conflict zones. This includes organizing the evacuation of civilians from dangerous areas, providing temporary shelter for internally displaced persons (IDPs), and ensuring access to medical care, food, water and other vital resources. State services of social protection, medicine and other important areas work to minimize the impact of military operations on civilians and provide them with the necessary support in crisis conditions.

In addition, state bodies are engaged in documenting and investigating human rights violations and war crimes committed during aggression. This includes collection of evidence, testimonies of victims, conducting forensic examinations and preparation of materials for submission to international courts. The Ministry of Justice, the Prosecutor General's Office and other law enforcement agencies are working to bring those responsible for crimes against humanity and other gross human rights violations to justice. This contributes to establishing justice for the victims of aggression and strengthening the rule of law both domestically and internationally.

International organizations play an extremely important role in protecting the rights of victims during the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. They ensure the coordination and delivery of humanitarian aid, protect human rights and support the Ukrainian government's efforts to rebuild the country. In particular, such organizations as the UN, the Red Cross, the OSCE and the European Union provide comprehensive support to Ukraine and its citizens in these difficult times.

One of the key functions of international organizations is the provision of humanitarian aid. The UN and its agencies, such as UNHCR, ensure the delivery of food, medical supplies, basic necessities and provide temporary housing to internally displaced persons. These organizations also organize the evacuation of victims from dangerous areas and provide psychological support, which is vital for people who have survived traumatic events.

International organizations also play a critical role in documenting human rights abuses and gathering evidence of war crimes. The OSCE and other monitoring missions record the facts of violations of international humanitarian law and human rights committed during the conflict. This information is extremely important to bring perpetrators to justice and ensure justice for victims of aggression. Thanks to their reports, the world community receives objective information about the situation on the ground and can take appropriate measures. In addition, international organizations contribute to the mobilization of financial resources to support Ukraine. The European Union and other donors provide financial assistance to restore destroyed infrastructure, support the economy, and develop social programs. This support also includes education and training for Ukrainian specialists, which increase their ability to effectively respond to challenges related to the conflict. Thus, the international community helps Ukraine not only to survive in the conditions of aggression, but also to create a basis for future recovery and development.

Key words: legal aid, humanitarian support, social rehabilitation, international monitoring, diplomatic influence, financial aid.

Список використаних джерел:

1. Белуга Ю. М. Міжнародно-правове регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Юридичний вісник*, 2024. № 1 (70). С.103-110. DOI: 10.18372/2307-9061.70.18490
2. Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 р. № 281.
3. Про затвердження Положення про Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 30 червня 2015 р. № 460.
4. Деякі питання Міністерства у справах ветеранів: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1175.
5. Запит на справедливість – відшкодування шкоди, постраждалим від злочинів внаслідок російської агресії. URL: <https://ecpl.com.ua/news/zapyt-na-spravedlyvist-vidshkoduvannia-shkody-postrazhdalym-vid-zlochyniv-vnaslidok-rosiyskoi-ahresii/>

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.23>

Дубовий В.М.

аспірант

Науково-дослідного інституту публічного права

Vlad_d98@ukr.net

0009-0008-2618-8255

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Постановка проблеми. Збройний конфлікт між Російською Федерацією та Україною спричинив значні руйнування та страждання серед цивільного населення, особливо серед дітей. В умовах бойових дій та окупації багато дітей залишаються без належного захисту та підтримки. Ця проблема має багатоаспектний характер та включає численні аспекти порушення прав дітей. По-перше, фізична безпека дітей під час конфлікту знаходиться під постійною загрозою. Бомбардування, обстріли та мінування територій призводять до численних жертв серед дітей. Багато з них втрачають свої домівки, змушені переселитися або жити в умовах постійної небезпеки. По-друге, діти на окупованих територіях стикаються з обмеженим доступом до базових послуг. Зруйнована інфраструктура, відсутність доступу до освіти та медичного обслуговування створюють надзвичайно важкі умови для життя дітей. Відсутність належного харчування, питної води та медичної допомоги призводить до погіршення стану здоров'я та розвитку дітей. По-третє, психологічні травми, які отримують діти внаслідок збройного конфлікту, мають довготривалі наслідки. Свідки жахливих подій, втрати близьких та постійний страх негативно впливають на психіку дітей, спричиняючи посттравматичний стресовий розлад, депресію та інші психічні розлади. По-четверте, правовий захист дітей під час конфлікту також залишається важливою проблемою. Багато дітей втрачають документи, що ускладнює доступ до послуг та соціальної підтримки. Окрім того, зброй-

ний конфлікт часто призводить до зростання випадків насильства, експлуатації та торгівлі дітьми. По-п'яте, соціальна підтримка дітей та їхніх сімей є необхідною для забезпечення їхнього виживання та благополуччя. Війна призводить до втрати джерел доходу, руйнування сімей та соціальних зв'язків, що вимагає значних зусиль для відновлення нормального життя дітей. Таким чином, захист прав дітей під час збройного конфлікту між Російською Федерацією та Україною є надзвичайно важливою та актуальною проблемою. Вирішення цієї проблеми потребує комплексного підходу, співпраці державних органів, міжнародних організацій та громадськості для забезпечення належного захисту та підтримки дітей у цей складний час.

Аналіз сучасних досліджень та публікацій свідчить про значний інтерес українських науковців до теми захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів. Здебільшого, ці дослідження фокусуються на виявленні порушень прав дитини та протидії використанню дітей у військових діях. Вагомий внесок у цій сфері зробили такі науковці, як І.П. Васильківська, О.О. Кочемировська, А.В. Лазоренко, Г.Є. Мазур, І.М. Ничитайло, Н.М. Опольська та М.М. Чеховська. З позицій міжнародного права проблеми захисту прав дітей під час збройних конфліктів вивчали Н.О. Філіпська та О.Ю. Задніпровська. Їхні роботи зосереджені на аналізі міжнародних нормативно-правових актів та механізмів захисту прав дитини в умовах війни. Однак, слід зазначити, що комплексних досліджень, які б системно вивчали про-

блеми забезпечення права на безпеку дитини в умовах збройних конфліктів наразі недостатньо. Це свідчить про необхідність подальшого розвитку досліджень у цій сфері, що враховують сучасні виклики та нові підходи до забезпечення безпеки дітей у воєнний час.

Метою статті є комплексне дослідження проблем забезпечення прав дітей на безпеку в умовах збройного конфлікту між Російською Федерацією та Україною.

Виклад основного матеріалу дослідження. Військові дії на території України створили серйозні виклики для забезпечення прав дітей на безпеку, здоров'я та освіти. Діти, які опинилися в зоні бойових дій, стикаються з численними небезпеками, включаючи фізичні загрози, психологічні травми та порушення їхніх основних прав. Умови, в яких перебувають діти під час конфлікту, вимагають негайних та ефективних заходів з боку держави та міжнародних організацій для забезпечення їхнього захисту та підтримки. Важливим аспектом є розробка комплексних підходів, що враховують специфіку воєнних дій та потреби дітей в умовах кризи. Захист прав дітей в умовах збройного конфлікту є пріоритетним завданням, яке потребує координації зусиль на національному та міжнародному рівнях.

Основною проблемою є систематичне порушення прав дітей на окупованих територіях та в зонах активних бойових дій. Відсутність доступу до медичних послуг, освіти та соціальної підтримки призводить до погіршення умов життя дітей та їхнього розвитку. Крім того, психологічні наслідки війни мають довготривалий вплив на психічне здоров'я та соціалізацію дітей. В умовах постійної загрози їхня безпека стає надзвичайно вразливою, що потребує негайного втручання та розробки стратегій для забезпечення їхніх прав. Ця стаття спрямована на дослідження цих проблем та пропозиції щодо ефективних механізмів захисту прав дітей під час збройного конфлікту.

Додатковою серйозною проблемою є примусове вивезення українських дітей на тери-

торію Російської Федерації. Діти з дитячих будинків, а також ті, що залишилися без батьківського піклування внаслідок бойових дій, зазнають депортації, після чого їхні прізвища змінюються, що ускладнює ідентифікацію та повернення додому. Згідно з даними Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, під час війни порушуються всі права дитини: право на життя, право бути з сім'єю і громадою, право на здоров'я, право на розвиток особистості, а також право на турботу і захист. Ці дії порушують міжнародні норми та стандарти щодо прав дітей, включаючи Конвенцію ООН про права дитини. Відсутність доступу до українських державних структур та правових механізмів ускладнює захист прав цих дітей та створює серйозні перешкоди для їхнього повернення та реабілітації. Ця проблема вимагає негайної реакції міжнародної спільноти та координації зусиль для захисту українських дітей від примусової депортації та асиміляції.

Діти – це майбутнє будь-якого народу. Вони визначають майбутнє своєї країни, напрямки її реформування та розвитку. Тому право на життя дитини фактично є правом на життя відповідного суспільства. Старше покоління повинно створити світ, сприятливий для дітей, в якому кожна дитина почуватиметься захищеною, де її думка буде поважатися, і де немає місця насильству. Такий світ дасть змогу виховати здорове, щасливе, досконале покоління.

Нинішнє покоління дітей в Україні є завтрашніми громадянами з усіма належними їм правами та обов'язками, тому їх захист та розвиток є передумовою розвитку України як демократичної, правової держави. Підвищення добробуту, рівня забезпеченості, виховання та створення усього найкращого для дітей стає головною метою не лише України, а й багатьох інших країн. Особливо актуальним для України в умовах збройного нападу Російської Федерації постає питання захисту прав дитини, насамперед у частині права дитини на життя. У довоєнний період

Україна зробила багато для забезпечення прав дитини – від належної імплементації в національне законодавство міжнародних норм у цій сфері до удосконалення процедури впровадження цих норм у життя.

Треба зазначити, що права дітей регулюються низкою міжнародних актів, які мають забезпечити їх захист і добробут. Найважливіші з них включають Конвенцію ООН про права дитини, ухвалену 20 листопада 1989 року [1], яка встановлює основні права дітей на захист, розвиток та участь. Протокол даної конвенції накладає на держави зобов'язання забезпечити не лише ефективне здійснення передбачених положень, а й демобілізацію дітей, а також їх реабілітацію та інтеграцію до суспільства, так само як і зобов'язання співпрацювати з метою виконання вищевказаних положень [2]. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року [3] та її протоколи передбачає загальний захист дітей як осіб, які не беруть участі у військових діях. Відповідно до даної Конвенції діти, як частина цивільного населення, підпадають під дію всіх положень, що стосуються поводження з особами, які не беруть активної участі в бойових діях, у тому числі з особами зі складу збройних сил, що склали зброю, а також із тими, хто hors de combat унаслідок хвороби, поранення, затримання чи з будь-якої іншої причини, поводяться гуманно, без будь-якої ворожої дискримінації, причиною якої слугують раса, колір шкіри, релігія чи вірування, стать, походження чи майновий стан, чи будь-які інші подібні критерії. Вищевказана Конвенція містить також спеціальні положення щодо захисту дітей від наслідків бойових дій. Відповідно до ст. 14 Конвенції діти віком до 15 років і матері дітей віком до 7 років підпадають під категорії цивільного населення, для яких можуть створюватися спеціальні санітарні або безпечні зони. Аналогічним чином діти входять до категорії цивільних осіб, які мають бути евакуйовані з обложених або оточених зон (ст. 17) [3]. Відповідно до ст. 23 Конвенції повинен дозволятися вільний пропуск поси-

лок, призначених для дітей віком до 15 років та породіль [3]. На окупованих територіях діти, які не досягли 15 років, вагітні жінки та матері дітей до 7 років повинні продовжувати користуватися будь-якими перевагами щодо харчування, медичного догляду та захисту від наслідків війни, які надавалися їм відповідно до заходів, вжитих до окупації (ст. 50) [3]. Цим положенням також регулюється питання щодо зобов'язання окупаційної держави сприяти функціонуванню закладів, відповідальних за піклування про дітей і їхню освіту. Інтерновані вагітні жінки та діти до 15 років повинні отримувати додаткове харчування відповідно до їх фізіологічних потреб (ст. 89) [3]. Стаття 38 містить положення про те, що діти до 15 років і матері з дітьми до 7 років, які належать до сторони супротивника, користуються спеціальними перевагами, так само як і громадяни цієї держави [3]. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року та Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 року також визначають права дітей у різних аспектах їхнього життя. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року встановлюють основні права, які повинні бути гарантовані дітям.

На жаль, в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України, права дітей систематично порушуються. Це включає не лише фізичні загрози та травми, але й психологічні наслідки, які матимуть довготривалий вплив на їхній розвиток.

Використання російськими військовими заборонених касетних боєприпасів, невибірккові обстріли житлових районів, руйнування цивільної інфраструктури та обмеження доступу до медицини, численні випадки вбивств, зґвалтувань, зокрема дітей, та страт цивільних осіб відповідно до норм міжнародного гуманітарного права є воєнними злочинами. Українське законодавство передбачає кримінальну відповідальність за порушення законів та звичаїв війни. Згідно з пунктом 1

статті 438 Кримінального кодексу України, жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування заборонених засобів ведення війни та інші порушення законів і звичаїв війни караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років [4].

Однією з основних проблем є також усиновлення дітей, які залишилися без батьківського піклування внаслідок вторгнення РФ на територію України. На сьогодні склалася складна ситуація. З одного боку, ЗМІ масово поширюють інформацію про необхідність усиновлення дітей, які втратили батьків або проживали у закладах інституційного догляду поряд з місцями активних бойових дій, з іншого – Міністерство соціальної політики України вбачає в таких діях ризику шахрайства, порушення прав дітей та поширення недостовірної інформації, наголошуючи на неможливості спрощення процедури усиновлення.

22 березня 2022 року постановою Кабінету Міністрів України № 349 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану» [5] було внесено зміни до Положення про дитячий будинок сімейного типу та Положення про прийомну сім'ю. Відповідно до цих змін, під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану до дитячого будинку сімейного типу та у прийомні сім'ї можуть влаштовуватися діти, які залишилися без батьківського піклування, на умовах тимчасового влаштування в межах передбаченої граничної чисельності дітей.

Постановою також доповнено Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, розділом «Особливості влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, у тому числі дітей, розлучених із сім'єю, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, у разі введення на території Укра-

їни надзвичайного або воєнного стану». Цей розділ передбачає тимчасове влаштування дітей до функціонуючих прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу [4].

Таким чином, необхідно зазначити, що в умовах воєнного стану дозволяється лише тимчасове влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, до дитячого будинку сімейного типу та у прийомні сім'ї. Відповідно до статті 19 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III, кожна дитина має право на освіту [6]. У 2019 році Україна приєдналася до Декларації про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration), яка підтверджує важливість Резолюцій Ради Безпеки ООН 1998 (2011) і 2143 (2014) та закликає сторони збройного конфлікту утримуватися від дій, які перешкоджають доступу дітей до освіти. Також держави мають розглянути конкретні заходи щодо обмеження використання шкіл збройними силами та озброєними недержавними формуваннями з порушенням норм міжнародного права. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 року № 898-р було затверджено План заходів щодо реалізації цієї декларації. Серед поставлених завдань – забезпечення безперервності навчання, запровадження моніторингу нападів на заклади освіти, їх захист від нападів та відновлення в разі пошкодження [7].

Важливим кроком у цьому напрямку стала постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2023 р. № 546 «Про тимчасове переміщення (евакуацію) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення» [8], яка регулює процеси евакуації та повернення дітей з небезпечних територій. Цей нормативний акт спрямований на забезпечення безпеки дітей, які перебувають у зонах активних бойових дій або на окупованих територіях, а також на їх реінтеграцію після повернення.

Крім того, затвердження національного плану превентивних заходів щодо припинення

та запобігання грубим порушенням прав дітей в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України та постанова Кабінету Міністрів України від 2 лютого 2024 р. № 110 «Про внесення змін до Порядку здійснення державного контролю/моніторингу за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки, соціальних послуг та за дотриманням прав дітей» [9] удосконалюють механізми моніторингу та контролю за дотриманням прав дітей. Це включає підвищення прозорості та ефективності у наданні соціальної підтримки та послуг, що є критично важливим у воєнний час.

Висновок. Підводячи підсумок, вважаємо за необхідне підкреслити основні напрямки щодо удосконалення захисту прав дітей під час збройного конфлікту.

Перший напрямок полягає у забезпеченні фізичної безпеки дітей. Це включає організацію евакуації дітей з небезпечних зон бойових дій та окупованих територій, а також надання тимчасового притулку в безпечних регіонах. Також необхідно забезпечити доступ до медичної допомоги та створити умови для належного харчування та гігієни.

Другий напрямок стосується психологічної підтримки та реабілітації дітей, які пережили травматичні події. Важливо надавати кваліфіковану психологічну допомогу, організувати реабілітаційні програми та створювати

умови для соціальної адаптації. Психологічна підтримка має бути доступною як для дітей, так і для їхніх сімей.

Третій напрямок включає забезпечення доступу до освіти в умовах збройного конфлікту. Необхідно відновлювати роботу навчальних закладів у безпечних районах та запроваджувати дистанційне навчання для дітей, які не можуть відвідувати школи. Також слід підтримувати викладачів і надавати їм необхідні ресурси для ефективного проведення занять.

Четвертий напрямок пов'язаний із правовим захистом дітей. Потрібно забезпечити відновлення втрачених документів та надання правової допомоги дітям і їхнім сім'ям. Також важливо забезпечити реєстрацію новонароджених та надання їм громадянства.

П'ятий напрямок охоплює соціальну підтримку та забезпечення житлом переміщених осіб. Діти та їхні сім'ї, які втратили житло та джерела доходу, повинні отримувати фінансову допомогу та підтримку у відновленні нормального життя. Необхідно також забезпечити соціальні програми, спрямовані на інтеграцію переміщених дітей у нові громади.

Ці напрямки є критично важливими для захисту прав дітей під час збройного конфлікту і вимагають координації зусиль з боку держави, міжнародних організацій та громадянського суспільства.

Анотація

Збройний конфлікт між Російською Федерацією та Україною, який розпочався в 2014 році та загострився у 2022 році, має катастрофічні наслідки для українського населення. Особливо страждають діти, які опиняються в епіцентрі бойових дій, окупованих територій та зон активних бомбардувань. Збереження їх прав та забезпечення необхідного захисту в умовах збройного протистояння є важливим завданням як для держави, так і для міжнародної спільноти.

Актуальність дослідження захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту не викликає сумнівів. Щоденні повідомлення про жертви серед цивільного населення, включаючи дітей, підкреслюють необхідність негайних дій та розробки ефективних механізмів підтримки. Діти стають жертвами не лише фізичних атак, але й психологічного травмування, що має довготривалі наслідки для їхнього розвитку та майбутнього.

На окупованих територіях ситуація ускладнюється відсутністю стабільних умов для життя, навчання та медичного обслуговування. Діти, які залишилися на цих територіях, часто не мають доступу до базових послуг, їхні права на освіту, охорону здоров'я та безпеку система-

тично порушуються. Це створює додаткові виклики для органів влади та гуманітарних організацій, які намагаються забезпечити мінімально необхідні умови для життя дітей.

Бомбардування мирних міст та селищ призводить до масових руйнувань інфраструктури, включаючи школи, лікарні та дитячі садки. В умовах постійної небезпеки діти змушені ховатися в підвалах та бомбосховищах, що негативно впливає на їхнє психічне здоров'я та почуття безпеки. Відсутність стабільного освітнього процесу та нормального дитинства стає звичною реальністю для тисяч дітей.

З огляду на вищезазначене, захист прав дітей під час збройного конфлікту між російською федерацією та Україною є надзвичайно актуальною темою дослідження. Необхідно розробляти нові підходи та стратегії, які дозволять забезпечити захист найвразливіших верств населення, гарантувати їхні основні права та створити умови для їхньої реабілітації та відновлення після завершення конфлікту.

Ключові слова: захист прав дітей, збройний конфлікт, окуповані території, бомбардування, психологічна підтримка, освіта, медична допомога, гуманітарна допомога, Україна.

Dubovy V.M. Protection of children's rights during armed conflict

Summary

The armed conflict between the Russian Federation and Ukraine, which began in 2014 and escalated in 2022, has had catastrophic consequences for the Ukrainian population. Children, in particular, suffer greatly as they find themselves at the epicenter of hostilities, occupied territories, and active bombing zones. Ensuring their rights and providing necessary protection in the conditions of armed confrontation is a critical task for both the state and the international community.

The relevance of researching the protection of children's rights during armed conflict is undeniable. Daily reports of civilian casualties, including children, underscore the need for immediate action and the development of effective support mechanisms. Children become victims not only of physical attacks but also of psychological trauma, which has long-term consequences for their development and future.

The situation on the occupied territories is further complicated by the lack of stable conditions for living, learning, and medical care. Children who remain in these areas often do not have access to basic services, and their rights to education, health care, and safety are systematically violated. This creates additional challenges for government bodies and humanitarian organizations that strive to provide the minimum necessary conditions for children's lives.

The bombing of peaceful cities and towns leads to massive destruction of infrastructure, including schools, hospitals, and kindergartens. In a constant state of danger, children are forced to hide in basements and bomb shelters, which negatively affects their mental health and sense of security. The absence of a stable educational process and normal childhood becomes a common reality for thousands of children.

Given the above, the protection of children's rights during the armed conflict between the Russian Federation and Ukraine is an extremely relevant research topic. New approaches and strategies must be developed to ensure the protection of the most vulnerable populations, guarantee their fundamental rights, and create conditions for their rehabilitation and recovery after the conflict ends.

Key words: protection of children's rights, armed conflict, occupied territories, bombing, psychological support, education, medical assistance, humanitarian aid, Ukraine.

Список використаних джерел:

1. Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

2. Додатковий протоколу II до Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text.
3. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
4. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст.131
5. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України 22 березня 2022 року № 349 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349-2022-%D0%BF#Text>
6. Про охорону дитинства: Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст.142
7. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 року № 898-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2021-%D1%80#Text>
8. Про тимчасове переміщення (евакуацію) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення: постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2023 р. № 546 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2023-%D0%BF#Text>
9. Про внесення змін до Порядку здійснення державного контролю/моніторингу за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки, соціальних послуг та за дотриманням прав дітей: постанова Кабінету Міністрів України від 2 лютого 2024 р. № 110 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/873-2023-%D0%BF/card4>

Черняк С.В.

аспірант

Науково-дослідного інституту публічного права

ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Правовий господарський порядок в Україні базується на основі поєднання саморегулювання ринкових відносин і державного регулювання, що впливає із положень Конституції України. Такий підхід впливає є конституційного положення, закріпленого ст. 3 Конституції України, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

За нинішніх умов, коли в нашій державі діє режим воєнного стану у зв'язку з широкомасштабним вторгненням Російської Федерації на територію України, ефективно здійснення господарської діяльності набуває вкрай важливого значення в рамках забезпечення економічної безпеки держави.

Господарська діяльність є багатоаспектним явищем, що охоплює усі сфери суспільного буття людини. Через потребу у функціонуванні господарської діяльності як злагодженого механізму, що спрямований на забезпечення добробуту населення, а також недосконалість окремих її складових, негативного впливу зовнішніх чинників тощо, вона потребує охорони за допомогою адміністративно-правових засобів.

Вперше в незалежній Україні поняття «господарська діяльність» було сформульовано у статті 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р. та визначено, що це будь-яка діяльність, в тому числі підприємницька, пов'язана з виробництвом і обміном матеріальних та нематеріальних благ, що виступають у формі товару [2].

Більш деталізоване дане поняття у ст. 3 Господарського кодексу України (далі – ГК України) від 16.01.2003 р. та вказано, що господарська діяльність – це діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність [3].

Слід відзначити, що закріплена пунктом 14.1.36 статті 14 Податкового кодексу України від 02.12.2010 р., дефініція «господарська діяльність» має суттєві відмінності від дефініцій, що закріплені ГК України та Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та, зокрема, визначено, що господарська діяльність – це діяльність особи, що пов'язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу і проводиться такою особою самостійно та/або через свої відокремлені підрозділи, а також через будь-яку іншу особу, що діє на користь першої особи, зокрема за договорами комісії, доручення та агентськими договорами [4].

Як зазначає О.В. Лісна, наявність розбіжностей у законодавчому закріпленні поняття господарської діяльності приводить до різного усвідомлення цього поняття, уніфіковане ж визначення господарської діяльності має важливе значення для її фінансово-правового регулювання, оскільки правильна дефініція поняття дає підстави для застосування вимог, що пред'являються до коригування діяльності суб'єктів господарювання з метою

забезпечення об'єктивних потреб суспільства з формування грошових коштів публічних утворень (публічних фінансових ресурсів), організації їх витрачання, розподілу, перерозподілу та організації контролю за їх використанням [5, с. 128-131]. Вважаємо, що доцільно доповнити думку О.В. Лісної та вказати, що розбіжності у законодавчому закріпленні поняття «господарська діяльність» впливають не лише на фінансово-правове регулювання цієї сфери суспільних відносин, а і на адміністративно-правове, господарсько-правове та інші види її регулювання.

На наш погляд, найбільш досконалим і таким, що максимально повно характеризує господарську діяльність є поняття, що закріплено ГК України, хоча і потребує деяких уточнень. Такий висновок випливає з наступних міркувань. Зокрема, особливістю господарської діяльності є те, що вона здійснюється, по-перше – у сфері суспільного виробництва; по-друге – спеціально визначеними суб'єктами, а саме – суб'єктами господарювання; по-третє – спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру; по-четверте – така продукція, роботи, послуги мають цінову визначеність.

Характеризуючи сферу суспільного виробництва слід зазначити, що суспільне виробництво охоплює усі сфери суспільної праці і суспільної трудової діяльності: матеріальне виробництво, що забезпечує людей матеріальними засобами життя, сферу послуг і соціальне забезпечення, виробництво духовних цінностей, діяльність соціальних інститутів, що забезпечують виховання, освіту, підготовку до самостійної життєдіяльності, тобто, весь процес соціалізації людини. Виробництво передбачає використання факторів виробництва (робочої сили, технічних засобів, матеріалів, енергії), вимагає дотримання технічних умов і правил, а також обліку соціально-етичних норм.... Але виробництво – це не тільки процес створення благ, необхідних для задоволення різноманітних потреб людини. Це ще

і відтворення самого життя людей, оскільки при цьому забезпечуються засоби фізичного існування, а також реалізація та розвиток їхніх здібностей при залученні механізмів державного регулювання. У процесі виробництва люди вступають у взаємодію з приводу привласнення ресурсів, організації виробничого процесу, управління, державного регулювання. Такі відносини називаються виробничими. У процесі виробництва взаємодіють праця (людська діяльність, спрямована на створення матеріальних і духовних благ для задоволення потреб людей) і природа [6].

А. Ю. Дерлиця зазначає, що суспільне виробництво розглядається як процес створення благ і послуг у суспільному секторі економіки [7, с. 46]. Тобто, він більш коротко трактує поняття «суспільне виробництво», обмежує його сектором економіки. Таке поняття є більш прийнятним, якщо мова йде про правове регулювання господарської діяльності. Однак, ні С.П. Кучин, ні А.Ю. Дерлиця не взяли до уваги, що суспільне виробництво поєднує як публічні інтереси (держави, суспільства, значних верств населення тощо), так і приватні інтереси виробника, що варто обов'язково враховувати при формулюванні поняття «господарська діяльність».

Другою важливою ознакою господарської діяльності є наявність суб'єкта господарювання. Відповідно до ст. 55 ГК України, суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. До них, зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 55 ГК України належать: 1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську

діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку; 2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці; 3) філії, представництва, інші відокремлені підрозділи господарських організацій (структурні одиниці), утворені ними для здійснення господарської діяльності [3]. При цьому варто наголосити, що поняття «суб'єкти господарської діяльності» є вужчим від поняття «суб'єкти господарських відносин» і такими особами визнаються суб'єкти господарювання.

Третьою важливою ознакою, що характеризує господарську діяльність є те, що така діяльність спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру. Аналізуючи норми ГК України, зокрема, статті 3, 42, 52 ГК України слід дійти висновку, що основними видами господарської діяльності можна назвати: комерційну господарську діяльність, тобто підприємництво, яким є господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку; некомерційну господарську діяльність, що здійснюється без мети одержання прибутку; господарське забезпечення діяльності негосподарюючих суб'єктів, що полягає у діяльності негосподарюючих суб'єктів і спрямована на створення і підтримання необхідних матеріально-технічних умов їх функціонування, що здійснюється за участі або без участі суб'єктів господарювання.

Характеризуючи таку ознаку, як наявність цінової визначеності продукції, робіт, послугам, що є результатом господарської діяльності, то з цього приводу суддя Г.М. Старкова у статті «Ціна як умова господарського договору» зазначає, що поняття ціни в праві не завжди прив'язане до грошових коштів, оскільки зустрічається чимало оплатних зобов'язань, оплата за які здійснюється не в грошовій формі (наприклад, міна, доручення, де в якості оплати виступає

певний відсоток від здійсненого за дорученням зобов'язання, договорі про науково-технічне співробітництво та ін.). Тому в більш широкому юридичному сенсі ціною є розмір зустрічного задоволення контрагента за договором на виконання ним своїх договірних зобов'язань [8].

Ґрунтовний аналіз поняття «господарська діяльність» даний Л.О. Матвійчук, яка зазначає, що під цим поняттям слід розуміти самостійну, суспільно корисну діяльність юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми та форми власності чи фізичних осіб, спрямовану на виготовлення і реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг, що мають цінову визначеність, яка поєднує приватні і публічні інтереси та здійснюється в межах чинного законодавства [9, с. 17]. Водночас, дане поняття доцільно доповнити фразою «фізичних осіб-підприємців» та замінити фразу «незалежно від організаційно-правової форми та форми власності» на «будь-якої форми власності, підпорядкування та господарювання».

Таким чином, у нашому розумінні поняття «господарська діяльність» – це самостійна, суспільно корисна діяльність юридичних осіб різних форм власності, підпорядкування, господарювання чи фізичних осіб-підприємців, що спрямована на виготовлення і реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг, що мають цінову визначеність, яка поєднує приватні і публічні інтереси та здійснюється в межах чинного законодавства.

Вважаємо, що адміністративно-правова охорона господарської діяльності, як складової господарських правовідносин, здійснюється шляхом реалізації управлінських правовідносин. Саме в процесі реалізації управлінських функцій створюються умови для здійснення різних видів діяльності вирішення конфліктів між суб'єктами господарських відносин, а також застосування заходів примусу до порушників. Такі відносини мають владний характер і обов'язковим їх учасником є суб'єкт, який не є учасником гос-

подарських відносин, а який наділений адміністративно-владними повноваженнями.

Л.І. Рогач зазначає, що правова охорона господарських відносин включає норми різних галузей права. Норми адміністративного права мають для здійснення охорони господарських відносин провідне значення, адже вони регламентують діяльність суб'єктів правової охорони, умови та підстави її здійснення, процедурні питання, встановлюють склади певних порушень, позначають дії чи бездіяльність протиправними, передбачають певні покарання за проступки. Зростанню ролі адміністративно-правових норм в охороні господарських відносин сприяє ряд їх особливостей, що відрізняють норми адміністративного права від норм інших галузей: 1) визначення меж і способів діяльності суб'єктів владних повноважень, 2) переважна імперативність приписів, 3) можливість прямого застосування санкцій адміністративно-правових норм у позасудовому порядку за адміністративні проступки у сфері господарювання, 4) створення норм під час здійснення охорони господарських відносин [10].

Також Л.І. Рогач розкриваючи поняття «адміністративно-правова охорона» в широкому розумінні зазначає, що це позитивний статичний стан адміністративного права, спрямований на попередження правопорушень, усунення перешкод реалізації прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права, та динамічний стан адміністративного права, спрямований на захист прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права у разі порушення, невизнання чи оспорювання з можливістю застосування заходів адміністративного примусу та притягнення до адміністративної відповідальності. У вузькому трактуванні правова охорона пов'язана з порушенням норм права і збігається з поняттям адміністративно-правового захисту (динамічний стан адміністративного права, спрямований на захист прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права у разі порушення, невизнання чи оспорювання з можливістю застосування

заходів адміністративного примусу та притягнення винних до адміністративної відповідальності) [11, с. 208].

Цієї ж думки дотримується і В.В. Толочко, який зазначає, що до адміністративно-правових засобів належать такі: 1) засоби переконання, позитивного стимулювання чи заохочувальні засоби, що сприяють підвищенню творчої активності учасників правовідносин, засновані на їх прагненні до позитивних результатів своєї праці, до реалізації суспільних і особистих інтересів. Важливість застосування позитивних стимулюючих засобів впливає із загального співвідношення переконання і примусу у державному управлінні; 2) заходи адміністративного примусу, що застосовуються з метою попередження, припинення правопорушень, забезпечення провадження у справах про адміністративні проступки і притягнення порушників до адміністративної відповідальності. Застосування адміністративного примусу слугує одним із вагомих факторів зміцнення законності, дисципліни і організованості у сфері економіки, охорони порядку управління, встановленого в цій галузі [12, с. 237].

Ми можемо частково розділяти позицію І.М. Шопіної, яка зазначила, що суб'єктами адміністративно-правової охорони господарських відносин є: органи держави та органи місцевого самоврядування, якщо наявні такі умови та підстави, а саме: а) виникли господарські відносини; б) є конкретний суб'єкт, який уповноважений державою на здійснення правової охорони господарських відносин; в) охорона здійснюється на основі норм адміністративного права у визначених формах, встановленому порядку з дотриманням встановленої процедури, з використанням способів, засобів та заходів охорони в межах повноважень суб'єкта охорони [13, с. 1060].

З цього приводу варто погодитися з думкою В.В. Толочка, який зазначає, що порядок застосування адміністративно-правових засобів визначено, як правило, адміністративно-процесуальними нормами. Реалізація адміністратив-

но-правових засобів належить до компетенції органів виконавчої влади, спеціально уповноважених посадових осіб (представників адміністративної влади), є результатом здійснення ними державно-владних повноважень; як виняток, деякі заходи адміністративного впливу застосовуються судами (суддями), а також органами окремих громадських організацій (їх представниками), наділеними певними адміністративно-владними повноваженнями.

Отже, виходячи з викладеного вище ми прийшли до висновків, що «господарська діяльність» – це самостійна, суспільно

корисна діяльність юридичних осіб різних форм власності, підпорядкування, господарювання чи фізичних осіб-підприємців, що спрямована на виготовлення і реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг, що мають цінову визначеність, яка поєднує приватні і публічні інтереси та здійснюється в межах чинного законодавства.

Адміністративно-правова охорона господарських відносин здійснюється на основі адміністративно-процесуальних норм і покликана на забезпечення правопорядку в процесі здійснення господарської діяльності.

Анотація

Стаття присвячена одній із актуальних проблем охорони господарської діяльності адміністративно-правовими засобами.

В статті автор розкриває сутність господарської діяльності як об'єкта, що перебуває під адміністративно-правовою охороною та зазначає, що господарська діяльність є багатоаспектним явищем, що охоплює усі сфери суспільного буття людини. Це поняття закріплене в трьох правових актах вітчизняного законодавства, але жодне з них не є досконалим у зв'язку з чим пропонується авторське визначення поняття «господарська діяльність».

Автор вказує, що адміністративно-правова охорона господарської діяльності, як складової господарських правовідносин, здійснюється шляхом реалізації управлінських правовідносин. Саме в процесі реалізації управлінських функцій створюються умови для здійснення різних видів діяльності, вирішення конфліктів між суб'єктами господарських відносин, а також застосування заходів примусу до порушників. Такі відносини мають владний характер і обов'язковим їх учасником є суб'єкт, який не є учасником господарських відносин, а який наділений адміністративно-владними повноваженнями.

До адміністративно-правових засобів охорони господарської діяльності належать такі засоби як переконання, позитивного стимулювання чи заохочувальні засоби, що засновані на їх прагненні до позитивних результатів своєї праці, до реалізації суспільних і особистих інтересів та заходи адміністративного примусу.

Ключові слова: господарська діяльність, адміністративно-правова охорона, адміністративно-правові засоби, суб'єкт господарювання, господарські відносини.

Cherniak S.V. Economic activity as an object of administrative and legal protection

Summary

The article is devoted to one of the topical issues of protection of economic activity by administrative and legal means.

In the article, the author reveals the essence of economic activity as an object under administrative and legal protection and notes that economic activity is a multidimensional phenomenon covering all spheres of human social life. This concept is enshrined in three legal acts of national legislation, but none of them is perfect, and therefore the author offers her own definition of the concept of «economic activity».

The author points out that administrative and legal protection of economic activity, as a component of economic relations, is carried out through the implementation of managerial legal relations. It is in the process of implementation of managerial functions that conditions are created for carrying out various types of activities, resolving conflicts between economic entities, and applying coercive measures to violators. Such relations are of a power nature and their obligatory participant is an entity that is not a party to economic relations, but is vested with administrative and power powers.

Administrative and legal means of protecting economic activity include such means as persuasion, positive incentives or incentives based on their desire for positive results of their work, for the realization of public and personal interests, and measures of administrative coercion.

Key words: business activity, administrative and legal protection, administrative and legal means, business entity, business relations.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 254-к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення – 23.04.2024).
2. Про зовнішньоекономічну діяльність: закон України від 16.04.1991 № 959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> (дата звернення – 23.04.2024).
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення – 23.04.2024).
4. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення – 23.04.2024).
5. Лісна О.В. Правове визначення господарської діяльності: проблемні питання. *Актуальні проблеми правового забезпечення господарської діяльності в Україні : матеріали круглого столу* ; м. Харків, 12 березня 2015 р. Харків : ХНУВС, 2015. С. 128-131.
6. Кучин С.П. Сучасні особливості суспільного відтворення як об'єкту державного регулювання. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 2, 2017. URL: <http://www.du.nauka.com.ua/?op=1&z=1034> (дата звернення – 28.04.2024).
7. Дерлиця А.Ю. Суспільне виробництво та інституційний механізм функціонування бюджетних установ. *Економічний дискурс*. 2020. Випуск 4. С. 43-54.
8. Старкова Г.М. Ціна як умова господарського договору. Господарський суд Луганської області. 16.11.2015. URL: <https://lg.arbitr.gov.ua/sud5014/4673456/226869/> (дата звернення – 07.05.2024).
9. Матвійчук Л.О. Концептуальні підходи до визначення сутності поняття «господарська діяльність підприємства». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Випуск 12, частина 2. 2017. С. 14-18.
10. Рогач Л. І. Сутність та складові категорії «адміністративно-правова охорона господарських відносин». 2018. С. 55. URL: <http://dSPACE.wunu.edu.ua/bitstream/316497/31147/1/54.PDF> (дата звернення – 29.04.2024).
11. Рогач Л.І. Щодо поняття адміністративно-правової охорони. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С. 206–208.
12. Толочко В.В. Поняття та види адміністративно-правових засобів забезпечення економічної безпеки органами національної поліції. *Сучасна європейська поліцейстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України*. Харків, 2019. С. 235-237. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/11_04_2019/pdf/121.pdf (дата звернення – 07.05.2024).
13. Шопіна І.М. Щодо концептуальних підходів до визначення поняття правового регулювання. *Форум права*. 2011, №2. С. 1055–1061.

УДК 341.3

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.25>

Орлов М.В.

аспірант

ауково-дослідного інституту публічного права

to@otr.ua

0009-0007-3155-9754

ПОНЯТТЯ ПОЛОНЕНИЙ В МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Постановка проблеми. Дотримання прав полонених у контексті збройного конфлікту між Росією та Україною включає грубі порушення Женевських конвенцій, такі як тортури, незаконні затримання та негуманне поводження. Відсутність ефективних механізмів контролю та забезпечення дотримання прав полонених на окупованих територіях ускладнює ситуацію, особливо через обмежений доступ міжнародних спостерігачів. Для ефективного вирішення цих проблем необхідно детально досліджувати правовий статус та умови утримання полонених, забезпечити моніторинг та документування порушень, а також удосконалити національне законодавство відповідно до міжнародних стандартів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі дотримання прав військовополонених під час російсько-української війни присвячені роботи таких дослідників, як Дацюк Т.К., Гарасим П.С., Кравцова М.О., Таран О.В., та Вакуленко А.О. На жаль, з початком російського вторгнення у 2022 році зафіксовано численні випадки порушення міжнародних стандартів щодо захисту прав військовополонених, що підкреслює важливість та необхідність подальшого дослідження цієї проблематики.

Метою статті є дослідження правового статусу та умов утримання полонених у контексті збройного конфлікту між Росією та Україною, а також розробка рекомендацій для вдосконалення національного законодавства та забезпечення ефективного моніторингу та документування порушень з метою приве-

дення його у відповідність до міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В останні роки світ зіткнувся зі збільшенням кількості військових конфліктів, що супроводжуються використанням різних видів зброї, що призводить до масових порушень прав людини. У зв'язку з цим стає надзвичайно важливим міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів. При чому, треба зауважити, що збройний конфлікт - це термін міжнародного гуманітарного права, і цей конфлікт відбувається тоді, коли одна держава окупує, здійснює акт агресії щодо іншої держави.

Міжнародне право розрізняє дві категорії осіб, які належать до збройних сил воюючих сторін: комбатанти і некомбатанти. Комбатанти – це особи, які входять до складу збройних сил воюючих сторін і безпосередньо беруть участь у бойових діях, використовуючи зброю. Після потрапляння в полон, вони набувають статусу військовополонених. Некомбатанти – це особи, які правомірно знаходяться у складі збройних сил воюючої сторони для надання їй допомоги, але не беруть безпосередньої участі у боях. Це можуть бути військові кореспонденти, медичний персонал, юристи, інтенданти, представники духовенства тощо [1, с. 123].

Треба зазначити, що до групи комбатантів включають: регулярні збройні сили держави, солдатів, офіцерів та інших військовослужбовців регулярних армій, ополчення та добровольчі загони, за умови, що ці загони

дотримуються принципів міжнародного гуманітарного права, відкрито носять зброю і мають виразний розрізнявальний знак, який видно здалеку, а також партизанські загони, за умови, що вони відкрито носять зброю і дотримуються законів та звичаїв війни. Особовий склад ополчень і добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил. Населення неокупованої території, яке стихійно, за власним бажанням озброюється для боротьби з військами, що вторгаються, і яке не встигло сформуватися у регулярні війська. Члени інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам:

ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;

вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані;

вони носять зброю відкрито;

вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни [2].

Поліцейські підрозділи та Служба безпеки України, які діють в умовах збройного конфлікту, можуть бути класифіковані як комбатанти або некомбатанти залежно від їхніх функцій і контексту дій. Поліцейські підрозділи та Служба безпеки України, які інтегровані в збройні сили та беруть участь у бойових діях, можуть бути класифіковані як комбатанти. Це стосується, наприклад, військової поліції, спеціальних поліцейських підрозділів або служб безпеки, які залучені до воєнних операцій. Поліцейські та співробітники Служби безпеки України, які виконують традиційні функції правопорядку, захисту стратегічних об'єктів та не беруть безпосередньої участі у військових діях, класифікуються як некомбатанти. Вони займаються підтриманням правопорядку, захистом цивільного населення, розслідуванням злочинів та збором

розвідданих, що не включає безпосередню участь у бойових діях.

Військовий медичний та духовенство, згідно зі статтею 24 Першої Женевської конвенції, є членами збройних сил і повинні бути «поважані й захищені за будь-яких обставин». Потрапивши до рук супротивника, вони не отримують статус військовополонених. Проте до їхньої репатріації вони повинні користуватися всіма привілеями, передбаченими Третьою Женевською конвенцією, на основі «режиму утримання».

Офіційно, якби не особливий статус «членів збройних сил сторони конфлікту», вони підпадали б під дію статті 4А(1) цієї Конвенції і мали б право на поводження, як з військовополоненими, та на статус військовополоненого. Це положення існує для уникнення суперечностей у цьому питанні.

Цей же підхід застосовується і до волонтерів, відповідно статті 26 Першої Женевської конвенції. Хоча вони не є членами збройних сил, у разі потрапляння до рук супротивника вони можуть утримуватися на умовах, передбачених статтею 28 Першої Женевської конвенції та статтею 33 Третьою Женевської конвенції. У такому разі вони не мають статусу військовополонених, але мають право на поводження, як з військовополоненими [3].

Обов'язковою ознакою комбатанта є виразний розрізнявальний знак, який видно здалеку. Комбатанти зобов'язані носити ці знаки під час підготовки до військової операції або під час її проведення. Якщо комбатант не носить розрізнявального знака, але бере участь у нападі, то, потрапивши в полон, втрачає свій статус і може бути переданий слідству та суду за участь у ворожих діях. Комбатант має обов'язок відрізняти себе від цивільного населення, а партизанам дозволяється приховувати свій статус тільки тоді, коли вони не можуть цього робити через характер воєнних дій [4].

Комбатанти мають право брати безпосередню участь у бойових діях і мають імунітет від переслідування за законні воєнні дії.

Однак вони не мають імунітету щодо порушень міжнародного гуманітарного права, включаючи порушення законів і звичаїв війни та скоєння злочинів проти захищених осіб.

Цивільне населення – це особи, які не належать до жодної категорії учасників збройного конфлікту і не беруть безпосередньої участі у військових діях. Їхній правовий захист забезпечується нормами як міжнародного, так і національного права [5]. Комбатанти часто застосовують терор як засіб встановлення контролю над суспільством, ведучи тотальну війну, яка охоплює всі сфери суспільства – економіку, політику, соціальне життя та культуру. Цивільне населення все частіше стає об'єктом нападу, і представники найменш захищених груп стають першими жертвами насильства [6]. Цивільне населення не має статусу полонених, а вважається ув'язненими у випадку, коли вони затримуються для адміністративного або кримінального переслідування і не мають відношення до бойових дій.

Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини під час збройних конфліктів визначаються універсальними угодами в галузі прав людини, спеціальними міжнародними конвенціями, зокрема Гаазькими конвенціями 1899 і 1907 років [7] та чотирма Женевськими конвенціями 1949 року [8] і Додатковими протоколами до них, прийнятими у 1977 році, які уточнюють і розширюють права військовополонених. Перший додатковий протокол стосується міжнародних збройних конфліктів, а другий – внутрішніх збройних конфліктів. У рамках ООН також існує низка резолюцій, спрямованих на захист прав військовополонених. Ось деякі з них:

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 1979 року «Захист прав осіб, які перебувають у полоні».

Резолюція Ради Безпеки ООН No 1265 від 17 вересня 1999 року «Про захист цивільного населення в умовах збройних конфліктів».

Резолюція Ради Безпеки ООН No 1674 від 28 квітня 2006 року «Про захист цивільного населення під час збройних конфліктів».

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН No 62/147 від 18 грудня 2007 року «Статус міжнародного комітету Червоного Хреста як спостерігача у роботі Генеральної Асамблеї ООН».

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН No 62/63 від 6 грудня 2007 року «Захист та допомога жертвам насильства та експлуатації під час збройних конфліктів та інших надзвичайних ситуацій» [9].

Ці конвенції, відомі як «Право Женеви», вони охороняють під час збройних конфліктів поранених і хворих, які вибули зі строю, осіб, які зазнали аварії корабля на морі, військовополонених, цивільне населення, іноземців та інших осіб, котрі не беруть участі у військових діях.

З метою надання ефективного захисту всім жертвам війни гуманітарне право забезпечує загальний захист для осіб, які опинилися в зоні воєнних дій, особливо для цивільного населення, жінок, дітей та людей похилого віку. Забороняється жорстоке поводження, тортури, колективні міри покарання та репресії проти цивільного населення.

Режим військового полону регламентований Третьою Женевською конвенцією 1949 року. Згідно з цією конвенцією, військовополоненими вважаються особи, які потрапили під владу ворога: особовий склад збройних сил, ополчення та добровольчих загонів, партизанських загонів, а також військовий кореспонденти, постачальники та інші особи, які слідує за збройними силами. Держава, яка утримує полонених, несе відповідальність за їхнє поводження, забезпечуючи захист від насильства, залякування та негуманне поводження, а також надаючи необхідні умови для проживання, харчування, медичної допомоги та духовної підтримки [10].

Статус військовополоненого та право на відповідне поводження з ним набирають чинності з моменту взяття військовослужбовця в полон. Будь-який комбатант набуває статусу військовополоненого, якщо потрапляє під владу супротивника.

Військовополонений за правовим статусом характеризується наступними ознаками:

- набуття статусу з моменту взяття у полон;
- можливість претендувати на статус військовополоненого та вимагати відповідного статусу від сторони, яка утримує;
- збереження статусу до встановлення компетентним судовим органом у разі сумніву;
- забезпечення прав та гарантій відповідно до Женевських конвенцій, включаючи харчування, воду, умови здоров'я та гігієни;
- віддаленість місць утримання від зон бойових дій;
- право на отримання допомоги та здійснення релігійних обрядів;
- створення відповідних умов праці та захисту при залученні до робіт;
- неможливість відмови від гарантованих прав;
- відсутність спеціальних угод, що обмежують права та рівень захисту, передбачені міжнародним гуманітарним правом.

Отже, **військовополонений** – це особа, яка під час збройного конфлікту потрапила під владу супротивника і має право на захист та належне поводження відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, включаючи Женевські конвенції та додаткові протоколи.

Військовополоненим забезпечується можливість працювати, але примусова праця заборонена. Заборонено використовувати військовополонених на небезпечних роботах або тих, що принижують гідність. Військовополонені повинні мати зв'язок із зовнішнім світом та можливість подання скарг. Вони зобов'язані дотримуватися законів держави, яка їх утримує, та можуть бути піддані судовим або дисциплінарним стягненням за порушення. Після закінчення воєнних дій військовополонені звільняються та репатріюються.

Україна бере на себе виконання всіх обов'язків щодо військовополонених, які прописані в Женевських конвенціях, а також додаткових протоколах до Женевських конвенцій від 8 червня 1977 року, які були ратифіковані Укра-

їною 18 серпня 1989 року та набули чинності 25 липня 1990 року [11, с. 187]. За останні роки законодавцем було прийнято низку нормативно-правових актів, які конкретизують та регламентують порядок поводження з військовополоненими. Зокрема, наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 року було затверджено Інструкцію про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. Постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 року було затверджено Порядок утримання військовополонених [12]. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період» від 24 березня 2022 року № 2158-IX визначено основні засади забезпечення прав військовополонених. Також постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 року № 721 затверджено Порядок здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період [13]. Аналізуючи зазначені нормативні акти, необхідно зазначити, що в ньому визначено наступні ключові аспекти статусу військовополонених:

- забезпечення належних умов проживання, харчування, медичної допомоги та санітарії для військовополонених;
- гарантування права військовополонених на гуманітарну допомогу, зв'язок з рідними та духовну підтримку;
- регулювання залучення військовополонених до праці, включаючи умови праці та оплати;
- захист військовополонених від будь-яких форм насильства, залякування та репресій;
- порядок звільнення та репатріації військовополонених після закінчення бойових дій;
- забезпечення відповідного обліку, моніторингу та документування випадків утримання військовополонених.

Висновки. Україна бере на себе відповідальність за дотримання міжнародних стандартів щодо військовополонених, що визначені

Женевськими конвенціями та додатковими протоколами до них. Прийняті законодавчі акти свідчать про прагнення України забезпечити належні умови утримання та захисту прав військовополонених. Основні аспекти українського законодавства щодо військовополонених включають гарантії їхніх прав на належні умови проживання, харчування та медичне обслуговування, а також захист від насильства та залякування. Військовополонені мають право на гуманітарну допомогу та зв'язок з рідними, а також можуть бути залучені до праці за умов дотримання встановлених стандартів праці та оплати. Законодавчі ініціативи України демонструють її

відданість принципам міжнародного гуманітарного права та прагнення забезпечити повний захист прав військовополонених. Україна систематично працює над вдосконаленням механізмів контролю та моніторингу умов утримання військовополонених, що сприяє підвищенню рівня дотримання прав людини в умовах збройних конфліктів.

Таким чином, Україна робить важливі кроки для забезпечення відповідності національного законодавства міжнародним стандартам і підтверджує свою відданість захисту прав військовополонених у всіх аспектах, передбачених міжнародним гуманітарним правом.

Анотація

В умовах збройного конфлікту між росією та Україною тема полонених набуває особливої гостроти. Анексія Криму та військові дії на сході України, а також повномасштабне вторгнення росії у 2022 році, поставили перед міжнародною спільнотою та правозахисними організаціями складні питання щодо дотримання прав полонених на окупованих територіях. Порушення міжнародного права з боку Росії вимагають негайного аналізу та посилення міжнародних механізмів контролю.

Відповідно до Женевських конвенцій, всі сторони збройного конфлікту зобов'язані забезпечувати гуманітарне поводження з полоненими, гарантувати їм захист життя, здоров'я та гідності. Проте численні повідомлення про тортури, незаконні затримання та жорстоке поводження з українськими полоненими на окупованих територіях свідчать про грубі порушення цих норм. Ці факти підтверджуються міжнародними організаціями, зокрема ООН та Міжнародним Комітетом Червоного Хреста, що підкреслює необхідність жорсткого контролю за дотриманням міжнародного гуманітарного права в регіоні.

Національне законодавство України також потребує постійного вдосконалення для ефективного захисту прав своїх громадян, які потрапили в полон на окупованих територіях. Законодавчі зміни, прийняті в умовах війни, повинні відповідати міжнародним стандартам та сприяти якнайшвидшому звільненню полонених, їх реабілітації та соціальній адаптації. Важливо, щоб українська держава та суспільство виявляли максимальну підтримку і турботу про тих, хто постраждав від агресії.

Зростання кількості полонених в умовах активних бойових дій та масштабної окупації територій України створює нові виклики для правозахисних організацій та міжнародної спільноти. Зокрема, необхідність моніторингу умов утримання полонених та надання їм юридичної допомоги потребує мобілізації значних ресурсів та координації дій на міжнародному рівні. Важливим аспектом є документування порушень прав полонених для подальшого притягнення винних до відповідальності в міжнародних судових інстанціях.

Особливу увагу потребують питання поводження з військовополоненими з обох сторін конфлікту. Українські військові, які потрапляють у полон до російських сил, часто стикаються з грубими порушеннями їхніх прав, включаючи тортури та негуманні умови утримання. З іншого боку, російські військовополонені в Україні також мають бути захищені відповідно

до міжнародних норм, що є важливим для демонстрації відданості України принципам гуманного поводження. Саме тому сьогодні є архиважливим досліджувати правовий статус та умови утримання військовополонених, аби забезпечити їх захист та дотримання прав з обох сторін конфлікту.

Дотримання цих норм не лише зміцнює позиції України на міжнародній арені, але й сприяє загальному дотриманню прав людини в умовах конфлікту. Це вимагає постійного моніторингу та документування порушень прав полонених для подальшого притягнення винних до відповідальності в міжнародних судових інстанціях.

Ключові слова: збройний конфлікт, полонені, військовополонені права людини, окуповані території, женеvські конвенції, міжнародні організації, військові дії, тортури, умови утримання, моніторинг, документування, правовий статус, міжнародна безпека, стабільність.

Orlov M.V. Concept of prisoner in international and national law

Summary

In the context of the armed conflict between russia and Ukraine, the issue of prisoners takes on particular urgency. The annexation of Crimea and the military actions in eastern Ukraine, as well as the full-scale invasion by russia in 2022, have presented complex questions for the international community and human rights organizations regarding the treatment of prisoners in occupied territories. Violations of international law by russia require immediate analysis and strengthening of international control mechanisms.

According to the Geneva Conventions, all parties to an armed conflict are obliged to ensure humane treatment of prisoners, guaranteeing their protection of life, health, and dignity. However, numerous reports of torture, illegal detention, and harsh treatment of Ukrainian prisoners in the occupied territories indicate serious violations of these norms. These facts are confirmed by international organizations, including the UN and the International Committee of the Red Cross, underscoring the need for strict monitoring of compliance with international humanitarian law in the region.

Ukraine's national legislation also requires continuous improvement to effectively protect the rights of its citizens who have fallen into captivity in the occupied territories. Legislative changes adopted in wartime must comply with international standards and facilitate the prompt release of prisoners, their rehabilitation, and social adaptation. It is essential for the Ukrainian state and society to provide maximum support and care for those who have suffered from aggression.

The increasing number of prisoners in the context of active hostilities and the large-scale occupation of Ukrainian territories presents new challenges for human rights organizations and the international community. Specifically, the need to monitor the conditions of prisoners and provide them with legal assistance requires the mobilization of significant resources and coordination of actions at the international level. An important aspect is the documentation of violations of prisoners' rights for the subsequent prosecution of perpetrators in international courts.

Particular attention needs to be paid to the treatment of prisoners of war on both sides of the conflict. Ukrainian military personnel captured by russian forces often face gross violations of their rights, including torture and inhumane detention conditions. Conversely, russian prisoners of war in Ukraine must also be protected according to international standards, which is crucial for demonstrating Ukraine's commitment to the principles of humane treatment. Therefore, it is critically important to thoroughly study the legal status and conditions of detention of prisoners of war to ensure their protection and rights on both sides of the conflict.

Adhering to these norms not only strengthens Ukraine's position on the international stage but also promotes the overall observance of human rights in the context of the conflict. This requires ongoing

monitoring and documentation of violations of prisoners' rights for the subsequent prosecution of perpetrators in international courts.

Key words: armed conflict, prisoners, prisoners of war, human rights, occupied territories, Geneva Conventions, international organizations, military actions, torture, detention conditions, monitoring, documentation, legal status, international security, stability.

Список використаних джерел:

1. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини: навч. посібник Дніпро: ДДУВС, 2019. 184 с.
2. Гловлюк І. Норми міжнародного гуманітарного права стосовно військовополонених URL: <https://www.hsa.org.ua>
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. Набуття чинності для України: 25 лип. 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#
4. Баконіна О. Поняття та статус комбатанта за міжнародним правом: аналіз судді Верховного Суду URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/217820_ponyattya-ta-status-kombatanta-zamzhnarodnim-pravom-analz-sudd-verkhovnogo-sudu
5. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. 12 серп. 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
6. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085
7. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. Гаага, 18 жовтня 1907 року. Дата набрання чинності для України: 24 серп. 1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text
8. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серп. 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
9. Таран О.В. Правовий статус військовополоненого. Відповідальність військовополоненого. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 11. С. 681–683.
10. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212
11. Кузнецов В. В., Сийплові М. В. Перспективи кримінально-правового забезпечення обміну військовополонених. Юридичний науковий електронний журнал . 2022. № 6. С. 185–188.
12. Про затвердження порядку утримання військовополонених: постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text>
13. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 23 березня 2017 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.26>

Мінка Т.П.

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів*

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАГЛЯДУ ТА КОНТРОЛЮ У СФЕРІ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Постановка проблеми. Охорона навколишнього природного середовища є однією з найважливіших сучасних проблем, яка потребує системного підходу та ефективного управління. Адміністративно-правове регулювання нагляду та контролю в цій сфері відіграє ключову роль у забезпеченні екологічної безпеки, збереженні біорізноманіття та здоров'я населення.

Актуальність удосконалення цих інструментів визначається наступними аспектами. По-перше, загрози забруднення, зміни клімату, втрата біорізноманіття та інші екологічні проблеми зростають швидкими темпами. Сучасне адміністративно-правове регулювання повинно бути адаптивним та здатним ефективно реагувати на нові виклики. По-друге, екологічна безпека є важливою складовою національної безпеки. Удосконалене адміністративно-правове регулювання дозволяє зменшити ризики екологічних катастроф, забезпечити сталість екосистем та здоров'я населення. По-третє, охорона навколишнього середовища є важливою умовою для сталого розвитку суспільства. Ефективний нагляд та контроль дозволяють зберігати природні ресурси для майбутніх поколінь і забезпечувати економічний розвиток без шкоди для навколишнього середовища.

Удосконалення адміністративного правового регулювання нагляду та контролю у сфері навколишнього природного середовища є актуальною та необхідною мірою в сучасних умовах. Це вимагає комплексного

підходу, включаючи законодавче вдосконалення, підвищення ролі державних органів, використання сучасних технологій та активізацію громадськості. Лише такий підхід забезпечить ефективний захист навколишнього середовища та забезпечить стале розвиток суспільства. У зв'язку з чим є актуальним дослідження шляхів удосконалення адміністративно-правового регулювання нагляду та контролю навколишнього природного середовища.

Стан опрацювання цієї проблеми. Наукові дослідження в сфері адміністративно-правового регулювання навколишнього природного середовища в Україні проводили численні вчені-юристи. Ось деякі з них В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, Ю. В. Дубко, Т. О. Коломоєць, В. В. Конопльов, В. В. Костицький, С. О. Кузніченко, О. І. Нікітенко, Г. С. Поліщук тощо. Поряд з цим, сучасні проблеми удосконалення адміністративно-правового регулювання нагляду та контролю у сфері навколишнього природного середовища потребують додаткового висвітлення.

Мета статті – розкрити зміст шляхів удосконалення адміністративного правового регулювання нагляду та контролю у сфері навколишнього природного середовища.

Виклад основного матеріалу. Охорона навколишнього природного середовища є однією з ключових задач державної політики, що вимагає ефективного адміністративно-правового регулювання. Належний нагляд

(контроль) у цій сфері є важливим інструментом для забезпечення дотримання екологічних норм та стандартів.

Основні проблемні питання, які потребують удосконалення правового регулювання у сфері нагляду та контролю за навколишнім природним середовищем включають себе такі моменти. Це недостатня ефективність моніторингу і контролю. Існуючі механізми моніторингу не завжди забезпечують повне охоплення і точність даних щодо стану природних об'єктів. Не можна обійти увагою недостатньо ефективну координація між органами влади у питаннях нагляду та контролю за навколишнім природним середовищем. Часто відсутня чітка відповідальність, розмежування повноважень між різними органами, що відповідають за нагляд і контроль, що призводить до дублювання функцій, і як наслідок втрати ефективності відповідних заходів.

У статті 16 Конституції України зазначається, що забезпечення охорони навколишнього природного середовища і підтримання екологічної рівноваги на території України є обов'язком держави [1]. Ця функція покладається на відповідні органи державної влади та органи місцевого самоврядування. За чинним законодавством України систему суб'єктів у сфері забезпечення екологічної безпеки в країні складають органи законодавчої, виконавчої влади, місцевого самоврядування та спеціально уповноважені (природоохоронні) юрисдикційні правові структури. Створення ефективної системи органів державного управління в галузі екологічної безпеки та охорони природних ресурсів з чітким окресленням компетенції кожного суб'єкта цієї системи. Певній реформації підлягають державні інспекційні підрозділи з охорони навколишнього природного середовища, які на сьогодні мають подвійну, навіть потрійну підконтрольність і підзвітність. Це значною мірою перешкоджає здійсненню ними ефективного управління в областях і визначає їх формальний стан [2].

Як зазначають окремі фахівці, основною проблемою вдосконалення нормативів збору за спеціальне використання природних ресурсів є відсутність механізму цільового використання коштів від збору за спеціальне використання природних ресурсів. Відповідно до статті 46 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [3] кошти від зазначених зборів надходять до місцевих бюджетів, бюджету АР Крим та Державного бюджету України і спрямовуються на виконання робіт по відтворенню, підтриманню цих ресурсів у належному стані [4].

Охорона навколишнього природного середовища є однією з пріоритетних задач для будь-якої держави, яка прагне до сталого розвитку. Для України ця проблема має особливе значення через багатий природний потенціал країни та численні екологічні виклики, що стоять перед нею. Удосконалення контролю та спостереження за дотриманням екологічних норм є критичним аспектом екологічної політики.

Підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання нагляду (контролю) може бути досягнуто за допомогою наступних напрямів:

1. Вдосконалення законодавчої бази.

Можливість адаптації національного законодавства до європейських стандартів є першочерговим завданням. Важливо розробити та впровадити нові нормативні акти, які б відповідали сучасним вимогам охорони навколишнього середовища. Особливу увагу слід приділити регулюванню промислових викидів, управлінню відходами, охороні водних ресурсів тощо. Особливу увагу слід приділити деталізації процедур екологічного контролю та нагляду.

2. Посилення інституційної ефективності.

Ефективність адміністративно-правового регулювання значною мірою залежить від діяльності відповідних державних органів. Посилення ролі та відповідальності органів, що здійснюють екологічний контроль, таких як Міністерство захисту довкілля та природ-

них ресурсів України, є важливим напрямом. Це включає забезпечення їх необхідними ресурсами, підвищення кваліфікації працівників та покращення координації між різними відомствами.

3. Використання сучасних технологій.

Використання сучасних інформаційних технологій може значно підвищити ефективність екологічного контролю та нагляду. Впровадження автоматизованих систем моніторингу, електронних баз даних та інших цифрових інструментів дозволить оперативніше виявляти порушення, здійснювати аналіз екологічного стану та покращити управління інформаційними потоками. Використання нових технологій, таких як дистанційне зондування Землі, геоінформаційні системи (ГІС) та автоматизовані системи моніторингу, може значно підвищити ефективність екологічного спостереження. Такі технології дозволяють оперативно отримувати дані про стан навколишнього середовища, виявляти порушення та вживати необхідні заходи.

4. Підвищення прозорості та громадського контролю.

Залучення громадськості до процесу контролю за дотриманням екологічного законодавства є важливим елементом ефективного нагляду. Це може бути досягнуто через розширення доступу до екологічної інформації, підтримку громадських екологічних ініціатив та організацій, а також забезпечення можливості для участі громадян у прийнятті рішень, що стосуються охорони навколишнього середовища. Онлайн-платформи та мобільні додатки можуть стати ефективними інструментами для збору даних про екологічні порушення та моніторингу.

5. Застосування економічних стимулів.

Використання економічних інструментів, таких як екологічні податки, штрафи, субсидії та пільги, може стимулювати дотримання екологічних норм. Наприклад, впровадження системи екологічних платежів за забруднення довкілля або створення економічних стимулів для підприємств, які впроваджують екологічно

чисті технології, сприятиме зменшенню негативного впливу на навколишнє середовище.

6. Підвищення відповідальності за екологічні правопорушення.

Необхідно вдосконалювати механізми притягнення до відповідальності за порушення екологічного законодавства. Це включає як посилення санкцій за екологічні правопорушення, так і забезпечення невідворотності покарання. Важливим аспектом є також запровадження більш жорстких вимог до юридичних осіб щодо екологічної відповідальності.

7. Інтеграція екологічних стандартів в усі сфери державної політики.

Ефективний нагляд та контроль за охороною навколишнього середовища можливий лише за умови інтеграції екологічних стандартів в усі сфери державної політики. Це означає, що екологічні вимоги повинні бути враховані у процесі розробки та реалізації економічної, соціальної, транспортної, енергетичної та інших видів політики.

5. Міжнародна співпраця.

Співпраця з міжнародними організаціями та іноземними партнерами може надати Україні цінний досвід та ресурси для вдосконалення екологічного контролю. Участь у міжнародних програмах та проектах, спрямованих на охорону довкілля, сприятиме впровадженню передових практик.

Навколишнє природне середовище є важливим об'єктом адміністративно-правового регулювання, яке вимагає комплексного, динамічного та міждисциплінарного підходу. Врахування особливостей навколишнього середовища у правовому регулюванні сприяє забезпеченню його збереження, раціонального використання та відновлення, що є необхідною умовою для стійкого розвитку суспільства. Розвиток і вдосконалення адміністративно-правових механізмів охорони навколишнього природного середовища є одним з пріоритетних завдань державної політики України, спрямованої на забезпечення екологічної безпеки та збереження природної спадщини нашої держави.

Висновки. Удосконалення системи контролю та нагляду за збереженням навколишнього природного середовища в Україні є багатьма завданнями, які потребують комплексного підходу. Законодавче вдосконалення, посилення інституційної ефективності, сучасне впровадження технологій, підвищення прозорості

та громадського контролю, міжнародна співпраця та економічні стимули можуть суттєво посилити зростання в цій сфері. Важливо, щоб держава, бізнес та громадськість діяли спільно, адже тільки так можна забезпечити сталий розвиток та збереження природного багатства України для майбутніх поколінь.

Анотація

У статті висвітлюються шляхи удосконалення адміністративного правового регулювання нагляду та контролю у сфері навколишнього природного середовища. Звертається увага на те, що сучасне суспільство стикається з численними екологічними проблемами, які ставлять під загрозу здоров'я людей, стабільність екосистем та стійкий розвиток країни. У статті окреслюються проблеми сучасного стану адміністративно-правового регулювання у сфері навколишнього природного середовища та пропонуються шляхи їх вирішення. Звертається увага на те, що удосконалення адміністративного правового регулювання нагляду та контролю у сфері навколишнього природного середовища є актуальною та необхідною мірою в сучасних умовах. Це вимагає комплексного підходу, включаючи законодавче вдосконалення, підвищення ролі державних органів, використання сучасних технологій та активізацію громадськості. Лише такий підхід забезпечить ефективний захист навколишнього середовища та забезпечить стале розв'язання суспільства. Зазначається, що удосконалення системи контролю та нагляду за збереженням навколишнього природного середовища в Україні є багатьма завданнями, які потребують комплексного підходу. Законодавче вдосконалення, посилення інституційної ефективності, сучасне впровадження технологій, підвищення прозорості та громадського контролю, міжнародна співпраця та економічні стимули можуть суттєво посилити зростання в цій сфері. Робиться висновок, що важливо, щоб держава, бізнес та громадськість діяли спільно, адже тільки так можна забезпечити сталий розвиток та збереження природного багатства України для майбутніх поколінь.

Ключові слова: навколишнє природне середовище, природні ресурси, довкілля, адміністративно-правове регулювання, нагляд (контроль).

Minka T.P. Ways of improving the administrative legal regulation of supervision and control in the field of natural environment

Summary

The article highlights ways to improve the administrative legal regulation of supervision and control in the field of the natural environment. Attention is drawn to the fact that modern society is faced with numerous environmental problems that endanger people's health, the stability of ecosystems and the sustainable development of the country. The article outlines the problems of the current state of administrative and legal regulation in the field of the natural environment and suggests ways to solve them. Attention is drawn to the fact that the improvement of administrative legal regulation of supervision and control in the field of the natural environment is a relevant and necessary measure in modern conditions. This requires a comprehensive approach, including legislative improvement, increasing the role of public authorities, using modern technologies and mobilizing the public. Only such an approach will ensure effective protection of the environment and sustainable development of society. It is noted that the improvement of the system of control and supervision over the preservation of the natural environment in Ukraine are many tasks that require an integrated approach. Legislative

improvement, strengthening of institutional efficiency, modern implementation of technologies, increased transparency and public control, international cooperation and economic incentives can significantly enhance growth in this area. It is concluded that it is important for the state, business and the public to act together, because this is the only way to ensure the sustainable development and preservation of the natural wealth of Ukraine for future generations.

Key words: natural environment, natural resources, environment, administrative and legal regulation, supervision (control).

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Казанчук, І. Д. Удосконалення адміністративно-правового регулювання діяльності органів виконавчої влади щодо охорони навколишнього природного середовища в умовах інтеграції України в Європейський Союз / І. Д. Казанчук. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 3 (50). С. 131-138.
3. Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25 червня 1991 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.
4. Е.Г. Карташов Напрями удосконалення механізмів реалізації регіональної екологічної політики в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 11, 2012. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=787>.

УДК 342.98:35 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.27>

Корнута Л.М.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ПРАЦІВНИКА НА ПРОВАДЖЕННЯ НАУКОВОЇ ТА ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

Постановка проблеми. У сучасних умовах проходження публічної служби від державних службовців вимагається на постійній умові підвищувати рівень професійної кваліфікації. Зазначене є вимогою, передбаченою на нормативному рівні, та має вплив на рівень заробітної плати, просування по службі, переважного права на залишення на посаді державного службовця, у разі реорганізаційних заходів, тощо. Водночас виникає потреба у з'ясуванні обсягу прав, гарантій та потенційних можливостей, якими наділений державний службовець, пов'язаних із отриманням нових знань, навиків під час проходження державної служби, чи строюються та забезпечуються необхідні умови зі сторони роботодавця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям дослідження стали наукові праці таких вчених, як: О. Андрійко, В. Бондар, Ю. Битяк, І. Васильєва, Т. Гуржій, С. Дубенко, М. Канавець, В. Колпаков, В. Купрій, Б. Лазарєв, В. Малиновський, П. Матеї, Н. Нижник, Л. Придиус, Ю. Старілов, С. Стеценко, Л. Солонина, В. Тимошук, О. Фрицький, В. Шапірко, М. Шульга й інші.

Однак, варто відмітити, що тема, пов'язана із дослідженням механізму реалізації права працівника на провадження наукової та творчої діяльності під час проходження державної служби є висвітленою на неостанньому теоретичному рівні, що зумовлює її актуальність.

Мета статті. Метою статті є дослідження механізму реалізації права працівника на провадження наукової та творчої діяльності під

час проходження державної служби; проведення аналізу основних прав, реалізація яких може бути пов'язана із підвищення державним службовцем рівня своєї професійної компетентності; проведення систематизації видів відпусток, які можуть, які можуть бути надані державному службовцю під час проходження ним служби задля реалізації наукових, творчих, спортивних здібностей; виявлення законодавчих пробілів та вироблення пропозицій до їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Відносини, що виникають у зв'язку із вступом на державну службу, її проходженням та припиненням, визначенням правового статусу державного службовця врегульовано Законом України «Про державну службу».

Одним із основних принципів, на якій базується державна служба є професіоналізм, який характеризується як компетентне, об'єктивне і неупереджене виконання посадових обов'язків, постійне підвищення державним службовцем рівня своєї професійної компетентності, вільне володіння державною мовою і, за потреби, регіональною мовою або мовою національних меншин, визначеною відповідно до закону [2].

Аналіз правового статусу державного службовця дає можливість виділити основні права, реалізація яких може бути пов'язана із підвищення державним службовцем рівня своєї професійної компетентності, до яких віднесемо: 1) право на отримання відпустки (зокрема, йдеться про творчу відпустку (ст. 16 Закону України «Про відпустки»), відпустку у зв'язку

з навчанням у вищих навчальних закладах, навчальних закладах післядипломної освіти та аспірантурі (ст. 15 Закону України «Про відпустки»), відпустка для підготовки та участі в змаганнях (ст. 16-1 Закону України «Про відпустки»); 2) право на професійне навчання (в тому числі за державні кошти, відповідно до потреб державного органу); 3) право на просування по службі з урахуванням професійної компетентності та сумлінного виконання своїх посадових обов'язків[2].

Право на відпустки та види відпусток, порядок надання визначено Законом України «Про відпустки». Існує доволі розгалужена система відпусток, які можуть бути надані державному службовцю під час проходження ним служби. З огляду на що, проаналізуємо основні їх види та різновиди.

До першої групи відпусток, які можуть бути надані державному службовцю під час проходження служби задля реалізації наукових, творчих, спортивних здібностей віднесемо - додаткові відпустки у зв'язку з навчанням. Наприклад, відпустка у зв'язку з навчанням у вищих навчальних закладах (далі – ВНЗ), навчальних закладах післядипломної освіти та аспірантурі, основною умовою надання якої є підтвердження факту успішного навчання державного службовця без відриву від роботи [1]. Законом не визначено, які документи можуть посвідчувати успішне навчання державним службовцем, як і не встановлено порядку надання інформації підтверджуючих документів, не визначено чий це обов'язок: ВНЗ чи працівника, який навчається. На практиці на підтвердження успішності навчання, видається довідка ВНЗ, навчального закладу післядипломної освіти та аспірантури, де навчається державний службовець. В цій довідці вказується, на якому курсі та факультеті навчається державний службовець, про успішність його навчання. Водночас виникають непоодинокі випадки, коли ВНЗ може відмовлятися видавати таку довідку нарочно або ж крім цієї довідки, за місцем роботи вимагають ще якість інші

документи після закінчення відпустки для підтвердження навчання державним службовцем, який був у навчальній відпустці та не виплачують заробітну плату, допоки не буде надана ще одна довідка. Такі вимоги звісно є незаконними та необґрунтованими.

З огляду на це, з метою уникнення юридичної невизначеності пропонуємо доповнити ст. 15 Закону України «Про відпустки» ще одним абзацом, в якому зазначити: «На підтвердження успішного навчання працівника без відриву від виробництва, вищим навчальним закладом з вечірньою та заочною формами навчання, в якому навчається працівник направляється за місцем роботи довідка, якою підтверджується успішність навчання працівника для оформлення додаткової відпустки у зв'язку з навчанням. Вимоги про надання будь яких інших документів за місцем роботи для оформлення відпустки не допускається».

Термін, на який державному службовцю може бути надано відпустку у зв'язку з навчанням залежить від різних факторів (зокрема, курсу навчання, виду навчальних занять, рівня акредитації навчального закладу). З огляду на це в залежності від періоду настановних занять, виконання лабораторних робіт, складання заліків та іспитів для державних службовців, хто навчається можна виокремити такі різновиди відпустки у зв'язку з навчанням:

1) відпустки, які надаються державним службовцям на 1-му та 2-му курсах у ВНЗ, які в свою чергу можуть бути: а) відпустки, які надаються державним службовцям, що навчаються на вечірній формі навчання у ВНЗ I та II рівнів акредитації, тривалістю 10 календарних днів; б) відпустки, які надаються державним службовцям, що навчаються за вечірньою формою навчання у ВНЗ III та IV рівнів акредитації тривалістю 20 календарних днів; в) відпустки, які надаються державним службовцям, що навчаються за заочною формою навчання у ВНЗ (незалежно від рівня акредитації) тривалістю 30 календарних днів;

2) відпустки, які надаються державним службовцям на період настановних занять,

виконання лабораторних робіт, складання заліків та іспитів для державних службовців, які навчаються на 3-му і наступних курсах у ВНЗ:

а) відпустки, які надаються державним службовцям, що навчаються у ВНЗ I та II рівнів акредитації з вечірньою формою навчання тривалістю 20 календарних днів; б) відпустки, які надаються державним службовцям, що навчаються у ВНЗ III третього та IV рівнів акредитації з вечірньою формою навчання тривалістю 30 календарних днів; в) відпустки, які надаються державним службовцям, що навчаються у ВНЗ за заочною формою навчання тривалістю 40 календарних днів;

3) відпустки, які надаються державним службовцям, що навчаються у ВНЗ на період складання державних іспитів незалежно від рівня акредитації тривалістю 30 календарних днів;

4) відпустки, які надаються державним службовцям, що навчаються у ВНЗ I та II рівнів акредитації з вечірньою та заочною формами навчання на період підготовки та захисту дипломного проекту (роботи) тривалістю два місяці,

5) відпустки, які надаються державним службовцям, що навчаються у ВНЗ III і IV рівнів акредитації з вечірньою та заочною формами навчання на період підготовки та захисту дипломного проекту (роботи) тривалістю чотири місяці.

Що стосується надання державному службовцю додаткової оплачуваної відпустки у зв'язку з навчанням, то така надається при здобутті другої (наступної) вищої освіти за заочною чи вечірньою формами навчання у навчальних закладах післядипломної освіти та ВНЗ, що мають у своєму підпорядкуванні підрозділи післядипломної освіти.

Що стосується навчання у аспірантурі, важливо відзначити про можливість отримання державним службовцем таких видів відпусток: 1) для підготовки складання вступних іспитів в аспірантуру - 10 календарних днів на кожний іспит тільки раз на рік; 2) протягом навчання: а) 30 календарних днів (основна);

б) додатково - один вільний від роботи день на тиждень з оплатою його в розмірі 50 відсотків середньої заробітної плати працівника [1].

Слід відзначити, що порядок оформлення працівнику за його бажанням відпустки у вигляді одного вільного від роботи дня тиждень на рівні закону не врегульовано. З огляду на що на практиці виникає багато питань, пов'язаних із оформленням цього дня (зокрема, чи може це бути різний день тижня, як проводити табелювання обліку робочого часу працівника, як оплачувати заробітну плату та ін.). Тому виникає потреба у розробці на нормативному рівні відповідного порядку та його затвердження наказом.

Для працівників, які навчаються у ВНЗ з вечірньою та заочною формами навчання, де навчальний процес має свої особливості, законодавством може встановлюватись інша тривалість відпусток у зв'язку з навчанням.

До другої групи відпусток, які можуть бути надані державному службовцю під час проходження ним служби задля реалізації наукових, творчих, спортивних здібностей віднесемо творчі відпустки. Так, державному службовцю, який закінчує дисертаційну роботу, написання підручника та в інших випадках, передбачених законодавством надається творча відпустка [1].

Тривалість, порядок, умови надання та оплати творчих відпусток установлено Постановою Кабінету України «Про затвердження умов, тривалості, порядку надання та оплати творчих відпусток» від 19 січня 1998 р. № 45.

Систематизуємо творчі відпустки, які можуть бути надані державному службовцю на три різновиди:

1) для закінчення дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії (до 3-х місяців);

2) на здобуття наукового ступеня доктора наук (до 6-ти місяців);

3) для написання підручника чи наукової праці (до 3-х місяців) [3].

Умовами надання творчих відпусток для закінчення дисертації на здобуття наукового

ступеня доктора філософії та на здобуття наукового ступеня доктора наук є: а) успішне виконання державним службовцем індивідуального плану; б) волевиявлення державного службовця щодо надання ввідпустки у вигляді написання заяви; в) разовість (означає, неможливість надання відпустки повторно, тобто якщо державний службовець здобуває науковий ступінь вдруге); г) наявність рекомендації про доцільність надання творчої відпустки.

Процедура отримання рекомендації про доцільність надання творчої

відпустки передбачає такі стадії: 1) підготовка державним службовцем наукової доповіді (здійснюється за місцем, де проводиться наукова робота); 2) підготовка мотиваційного висновку з обґрунтуванням тривалості творчої відпустки (готується кафедрою, відділом, лабораторією за результатами заслуховування наукової доповіді); 3) подання вченій раді мотиваційного висновку з обґрунтуванням тривалості творчої відпустки); 4) безпосереднє отримання рекомендації про доцільність надання творчої відпустки (видається науковою (науково-технічною) радою центрального органу виконавчої влади або вченою радою ВНЗ III-IV рівня акредитації чи науково-дослідним інститутом відповідного профілю).

Підставами надання державному службовцю творчої відпустки для написання підручника чи наукової праці є: 1) успішне поєднання основної діяльності із творчою роботою; 2) заява державного службовця про надання творчої відпустки (якщо одноособісне написання роботи передбачається) або письмова заява, підписана всіма членами авторського колективу (у разі колективного написання підручника чи наукової праці); 3) довідка видавництва про включення підручника чи наукової праці до плану випуску видань на поточний рік; 4) оформлення наказу за місцем проходження державної служби.

До третьої групи відпусток, які можуть бути надані державному службовцю під час проходження служби задля реалізації нау-

кових, творчих, спортивних здібностей віднесемо - відпустки для підготовки та участі у всеукраїнських та міжнародних спортивних змаганнях. Надання державному службовцю відпустки для підготовки та участі у всеукраїнських та міжнародних спортивних змаганнях дозволяє реалізувати фізичні здібності державного службовця. Участь у таких змаганнях позитивно впливає на імідж державного органу та державної служби загалом (особливо у разі зайняття призового місця). В окремих державних органах вимоги до фізичної підготовки посадових осіб є ключовими компонентами професійної компетентності. Тривалість, порядок, умови надання та оплати відпустки для підготовки та участі в спортивних змаганнях визначаються трудовим та/або колективним договором [1].

Професійне навчання розглядається як набуття та вдосконалення професійних знань, умінь та навичок, що забезпечує відповідний рівень професійної кваліфікації державного службовця для його професійної діяльності [2]. Право державного службовця на професійне навчання може бути реалізовано за державні кошти, відповідно до потреб державного органу.

Говорячи про право державного службовця на просування по службі, то в даному випадку слід вказати, що державним органом, де працює державний службовець повинно забезпечуватись необхідні умови для просування службовця по службі, вчасно присвоюватись спеціальні звання, ранги.

Професійним розвитком державного службовця є безперервний, свідомий, цілеспрямований процес особистісного та професійного зростання, що базується на інтеграції знань, умінь і компетентностей [2].

Важливим є вироблення системи заохочень, мотивації, стимулювання та здійснення кадрової політики з урахуванням принципів справедливості, об'єктивності в оцінці кандидатів та прийнятих рішеннях з урахуванням професійної компетентності кандидата на посаду.

Висновки. За результати проведеного аналізу правового статусу державного службовця виокремлено основні права, реалізація яких може бути пов'язана із підвищення державним службовцем рівня професійної компетентності, до яких віднесено: 1) право на отримання відпустки (йдеться про творчу відпустку (ст. 16 Закону України «Про відпустки»), відпустку у зв'язку з навчанням у вищих навчальних закладах, навчальних закладах післядипломної освіти та аспірантурі (ст. 15 Закону України «Про відпустки»), відпустка для підготовки та участі в змаганнях (ст. 16-1 Закону України «Про відпустки»); 2) право на професійне навчання (в тому числі за державні кошти, відповідно до потреб державного органу); 3) право на просування по службі з урахуванням професійної компетентності та сумлінного виконання своїх посадових обов'язків.

Визначено, що механізм реалізації права працівника на провадження наукової та творчої діяльності під час проходження державної служби передбачає систему із гарантій, прав, засад, можливостей, які дають можливість державному службовцю поєднувати роботу з навчанням, реалізувати творчі, наукові,

спортивні та інші здібності, що також має позитивний вплив на рівень професійної компетентності державного службовця.

Проведено градацію відпусток, які можуть бути надані державному службовцю під час проходження служби задля реалізації наукових, творчих, спортивних здібностей шляхом виділення трьох основних груп: 1) відпустки у зв'язку з навчанням у вищих навчальних закладах, навчальних закладах післядипломної освіти та аспірантурі; 2) творчі відпустки; 3) відпустки для підготовки та участі в змаганнях.

З огляду на проведений аналіз можна прийти до висновків, що в Україні сформовано доволі розгалужену систему гарантій та можливостей, спрямованих на створення комфортних умов для державних службовців, які мають бажання продовжувати навчання без відриву від роботи, здобуваючи другу вищу освіту чи науковий ступінь, тим самим підвищуючи свою кваліфікацію, удосконалюючи свої знання, уміння і компетенцію.

Водночас окремі питання практичного застосування положень Закону України «Про відпустки» потребують нормативного унормування задля усунення умов юридичної невизначеності та можливих зловживань.

Анотація

Статтю присвячено дослідженню питань, пов'язаних механізмом реалізації права працівника на провадження наукової та творчої діяльності під час проходження державної служби.

Виокремлено основні права, реалізація яких може бути пов'язана із підвищення державним службовцем рівня професійної компетентності, до яких віднесено: 1) право на отримання відпустки (йдеться про творчу відпустку (ст. 16 Закону України «Про відпустки»), відпустку у зв'язку з навчанням у вищих навчальних закладах, навчальних закладах післядипломної освіти та аспірантурі (ст. 15 Закону України «Про відпустки»), відпустка для підготовки та участі в змаганнях (ст. 16-1 Закону України «Про відпустки»); 2) право на професійне навчання (в тому числі за державні кошти, відповідно до потреб державного органу); 3) право на просування по службі з урахуванням професійної компетентності та сумлінного виконання своїх посадових обов'язків.

Визначено, що термін «механізм реалізації права працівника на провадження наукової та творчої діяльності під час проходження державної служби» передбачає систему із гарантій, прав, засад, можливостей, які дають можливість державному службовцю поєднувати роботу з навчанням, реалізувати творчі, наукові, спортивні та інші здібності, що також має позитивний вплив на рівень професійної компетентності державного службовця.

Проведено градацію відпусток, які можуть бути надані державному службовцю під час проходження служби задля реалізації наукових, творчих, спортивних здібностей шляхом виділення трьох основних груп: 1) відпустки у зв'язку з навчанням у вищих навчальних закладах, навчальних закладах післядипломної освіти та аспірантурі; 2) творчі відпустки; 3) відпустки для підготовки та участі в змаганнях.

Зроблено висновки, що в Україні сформовано доволі розгалужену систему гарантій та можливостей, спрямованих на створення комфортних умов для державних службовців, які мають бажання продовжувати навчання без відриву від роботи, здобуваючи другу вищу освіту чи науковий ступінь, тим самим підвищуючи свою кваліфікацію, удосконалюючи свої знання, уміння і компетенцію.

Ключові слова: професійна компетентність, державний службовець, державна служба, працівник, права, гарантії, наукова діяльність, відпустка, творча діяльність, навчання, вищий навчальний заклад, навчальний заклад післядипломної освіти, аспірантура.

Kornuta L.M. Mechanism for implementing the right of an employee to conduct scientific and creative activities during civil service

Summary

The article is devoted to the study of issues related to the mechanism of implementation of the employee's right to carry out scientific and creative activities during public service.

The basic rights, the realization of which may be connected with raising the level of professional competence by a civil servant, are distinguished, which include: 1) the right to receive a vacation (this is a creative vacation (Article 16 of the Law of Ukraine «On Vacations»), vacation in connection with in connection with studies in higher educational institutions, educational institutions of postgraduate education and postgraduate studies (Article 15 of the Law of Ukraine «On Holidays»), leave for preparation and participation in competitions (Article 16-1 of the Law of Ukraine «On Holidays»); 2) the right for professional training (including with state funds, in accordance with the needs of the state body); 3) the right to promotion taking into account professional competence and conscientious performance of one's official duties.

It was determined that the term «mechanism for realizing the employee's right to carry out scientific and creative activities during public service» provides a system of guarantees, rights, principles, and opportunities that enable a civil servant to combine work with study, to implement creative, scientific, sports and other abilities, which also has a positive effect on the level of professional competence of a civil servant.

The gradation of vacations that can be granted to a civil servant during his service for the realization of scientific, creative, and sports abilities has been carried out by distinguishing three main groups: 1) vacations in connection with studies at higher educational institutions, educational institutions of postgraduate education and postgraduate studies; 2) creative holidays; 3) holidays for preparation and participation in competitions.

It was concluded that Ukraine has formed a rather extensive system of guarantees and opportunities aimed at creating comfortable conditions for civil servants who have the desire to continue their studies without breaking away from work, obtaining a second higher education or a scientific degree, thereby increasing their qualifications, improving their knowledge, skill and competence.

Key words: professional competence, civil servant, civil service, employee, rights, guarantees, scientific activity, vacation, creative activity, study, higher educational institution, educational institution of postgraduate education, graduate school.

Список використаних джерел:

1. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 № 504/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.
3. Про затвердження умов, тривалості, порядку надання та оплати творчих відпусток: Постанова Кабінету України від 19.01.1998 р. №45. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45-98-п#Text>.

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.28>

Мех Ю.В.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Салієва К.А.

*студентка 3 курсу факультету міжнародного та європейського права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Киргізова В.С.

*студентка 4 курсу факультету міжнародного та європейського права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО В СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Упродовж останніх десятиліть стали актуальними питання партнерської співпраці між державним та приватним сектором в певних галузях суспільного життя, в тому числі у секторі безпеки. Згідно із Стратегією національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» 2020 року [1] одним із пріоритетних національних інтересів України та забезпечення національної безпеки є розвиток державно-приватного партнерства (далі – ДПП). У Стратегії зазначено, що держава забезпечить дієву координацію й чітку взаємодію органів сектору безпеки і оборони, інших державних органів, територіальних громад, бізнесу, громадянського суспільства та населення в запобіганні й реагуванні на загрози та подоланні наслідків надзвичайних ситуацій (п. 47); держава створить ефективну систему безпеки та стійкості критичної інфраструктури, засновану на чіткому розподілі відповідальності її суб'єктів та державно-приватному партнерстві (п. 48); оборонно-промисловий комплекс забезпечуватиме потреби Збройних Сил України, інших складових елементів сектору безпеки і оборони України в озброєнні та військовій техніці, інвестуватиме в розвиток технологій, виробничих

потужностей, людських ресурсів, залучатиме інвестиції, братиме участь у спільних міжнародних проєктах, реалізуватиме потенціал державно-приватного партнерства, виступатиме у такий спосіб драйвером економічного зростання (п. 61). Таким чином, Стратегія декларує можливість державно-приватного партнерства в окремих сферах.

В умовах сьогодення, у воєнний час, при повномасштабному вторгненні російської федерації на територію України стає зрозуміло, що у вирішенні завдань значну допомогу державі надають приватні партнери. Введення на території України воєнного стану, згідно Указу Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 р. [2], що спричинило поєднання сил державного та приватного секторів у досягненні загальнодержавних для України цілей, засвідчило, що державно-приватне партнерство можливе не лише у сферах освіти, культури, економіки, архітектури, але й також у сфері оборони та безпеки. Водночас існують конкретні проблеми реалізації, які стримують повноцінний розвиток цієї форми співпраці. Ретельний розгляд та вирішення цих окремих проблем становлять ключовий етап для покращення ефективності та успіш-

ної реалізації державно-приватного партнерства в секторі безпеки України. Таким чином, це питання є актуальним та вимагає уваги для створення ефективних умов та прозорих механізмів з метою забезпечення успішної реалізації партнерства між державою та приватним сектором у сфері національної безпеки.

Аналізуючи останні дослідження та публікації в галузі державно-приватного партнерства в секторі безпеки України, можна визначити вагому увагу вчених до цього питання. Зокрема, праці В. Бойко, О. Єрменчука, В. Круглова, О. Маркєєва, В. Настюка, В. Паливоди, М. Пальчика, Б. Розвадовського, Ю. Романюка, О. Червякової та інших дозволяють виявити ключові аспекти та пріоритети ДПП в сфері національної безпеки. Науковці акцентують свою увагу на порівнянні вітчизняного та зарубіжного досвіду, спрямовуючи зусилля на виявлення спільних та відмінних рис у цій галузі. Водночас необхідність подальших досліджень та реформування ДПП у сфері безпеки України в контексті воєнного стану визначають такі вчені, як В. Григоренко, Ю. Заскока, А. Марушак, В. Панченко, Р. Прав, А. Сороченко, Н. Ткачук, Б. Шулюк та інші.

Визначення проблемних питань реалізації ДПП в секторі безпеки України відображає актуальні виклики, які залишаються недостатньо вивченими і дослідженими. Нинішній контекст, зокрема міжнародна агресія, терористичні загрози та інші фактори, вимагає звернення уваги до можливостей та проблем, пов'язаних із залученням приватного сектору в сферу національної безпеки. Розгляд та аналіз проблемних питань реалізації відкриває нові перспективи для науковців та дослідників у розв'язанні важливих завдань щодо покращення ефективності та розширення можливостей ДПП в контексті забезпечення національної безпеки.

У низці документів і праць у сфері безпеки і оборони, опублікованих останніми роками В ЄС та в Україні, зазначаються глибокі зміни в характері загроз національній безпеці,

пов'язані з розвитком технологій, зокрема, штучного інтелекту та їх подальший вплив на створення військової техніки. Стійкість і військова міць держави вже значною мірою залежать від наявності ефективних зв'язків державних структур із приватним сектором, їхньої здатності формувати мережі та підтримувати баланс між державним і приватним інтересами. Таким чином, національна безпека стає результатом спільних дій суспільства та держави.

Якщо аналізувати визначення «державно-приватне партнерство», то усталеним є розуміння поняття як системи відносин між державним та приватним партнерами, під час реалізації яких ресурси обох партнерів об'єднуються з відповідним розподілом ризиків, відповідальності та винагород (відшкодувань) між ними, для взаємовигідної співпраці на довгостроковій основі у створенні (відновленні) нових та/або модернізації (реконструкції) наявних об'єктів, які потребують залучення інвестицій, та у користуванні (експлуатації) такими об'єктами [3].

Відповідно до Закону України «Про державно-приватне партнерство» ДПП – це співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних державних органів, що згідно із Законом України «Про управління об'єктами державної власності» здійснюють управління об'єктами державної власності, органів місцевого самоврядування, Національною академією наук України, національних галузевих академій наук (державних партнерів) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, установ, організацій (приватних партнерів), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавчими актами, та відповідає ознакам державно-приватного партнерства, визначеним цим Законом [4].

Наразі, розвиток державно-приватного партнерства у сфері безпеки у нашій державі припав на найскладніший час із можливих.

В мирний час ДПП результативно застосовувалось лише у декількох сферах: економічній, медичній, комунальній сферах тощо. Разом з тим, широкого використання ДПП у сфері національної безпеки України до повномасштабного вторгнення не спостерігалось. Але ситуація змінилась, ми можемо це побачити на прикладах діяльності громадських, волонтерських та благодійних організацій.

Досвід відбиття російської агресії свідчить про готовність приватних підприємців вкладати свій капітал у розроблення й виробництво озброєнь для Збройних Сил України. Підприємці самі визначають потреби військових, самі вкладають гроші у створення нових зразків озброєння та військової техніки і, ризикуючи цими коштами, очікують на державне замовлення своєї продукції. Так, безпілотний авіаційний комплекс розвідки та коригування вогню артилерії (БпАК) А1-СМ «Фурія», який був розроблений та серійно випускається приватною компанією НВП «Атлон Авіа», у квітні 2020 р. було взято на озброєння Збройних Сил України. Така діяльність підприємців виникла спонтанно, є такою й дотепер. Без підтримки держави, без потрібного спрямування ця ініціатива може зникнути.

Тому саме державно-приватне партнерство в секторі безпеки України стає об'єктом розгляду в контексті сучасних викликів та загроз. Не дивлячись на потенційні переваги цього механізму для нашої країни, держава стикається з конкретними реалізаційними і впровадженнями даного партнерства, які потребують уваги та наукового аналізу.

Однією з ключових проблем є відсутність комплексних досліджень ролі державно-приватного партнерства у сфері національної безпеки, зокрема, в умовах воєнного часу. Важливо провести системний аналіз, щоб визначити специфіку та перспективи використання ДПП в умовах загострення конфліктів, доповнити Закон України «Про державно-приватне партнерство» окремим розділом «Державно-приватне партнерство у сфері національної безпеки».

Ефективне впровадження ДПП у сферах воєнної, державної, громадської та кібербез-

пеки виявляється складним завданням. Для розв'язання цієї проблеми необхідно розробити чіткі механізми та законодавчі рамки для реалізації ДПП в секторі безпеки. Постає питання розробки детального актуального законодавства, яке буде відображати сучасні виклики, здатного регулювати питання такого партнерства. Також на підставі оновленого законодавства у сфері ДПП та після проведення огляду недержавних структур безпеки розробити Стратегію розвитку державно-приватного партнерства у забезпеченні національної безпеки, в якій, зокрема, передбачити розвиток приватного сектору національної безпеки України.

Сучасні реалії вимагають розгляду питання розширення можливостей залучення приватного сектору у сферу безпеки та обопоні. Зокрема, необхідно розглядати важливі аспекти, такі як залучення приватних інвестицій, інновацій та виконання державних замовлень приватними організаціями для потреб сфери безпеки. Упровадження механізму ДПП потребує розбудову довіри між державою і приватним сектором. Практичні підходи до ДПП вимагатимуть сприйняття приватного учасника як партнера, а не підпорядкованого суб'єкта.

Наступною проблемою на шляху успішної реалізації є відсутність чітко визначених політико-правових механізмів, що не дозволяє ефективно захистити інтереси обох сторін та ускладнює розв'язання проблем взаємодії в неопублічній сфері. На нашу думку, важливим етапом також є спільне розроблення конкретних заходів партнерства, що визначатимуться імплементацією обох сторін, а також такі спільні проекти мають бути всебічно обґрунтованими та проаналізованими щодо можливих ризиків, забезпечуючи стійке та продуктивне партнерство.

Проаналізувавши дані проблемні питання в безпековій сфері для забезпечення прозорого та прогнозованого процесу ДПП на всіх етапах необхідно вдосконалити законодавство, означивши процедури такої взаємодії.

Безумовно, ефективне ДПП потребує створення інституційної архітектури для під-

тримки, моніторингу та відстеження ефективності проєктів. Створення спеціалізованих органів здатних координувати та взаємодіяти з усіма учасниками є важливою складовою успіху. Важливим елементом вдосконалення є впровадження прозорого та зручного механізму оскарження дій державного партнера, зокрема конкурсних комісій на етапі присудження контракту. Це забезпечить справедливість та відкритість у виборі партнерів. Всі ці заходи спрямовані на створення найбільш сприятливого середовища для розвитку ДПП в Україні та покращення якості співпраці між

державою та приватним сектором у сфері безпеки.

Отже, ефективне впровадження ДПП в сфері безпеки в Україні вимагає комплексного підходу та чіткої стратегії. Прозорість, сталість законодавства, розвинута інституційна підтримка та систематичний аналіз ризиків є ключовими елементами успіху. Запропоновані заходи спрямовані на створення сприятливого середовища для розвитку ДПП та покращення взаємодії між державою та приватним сектором у сфері безпеки в Україні.

Анотація

У сучасному суспільстві надзвичайно актуальним є питання, пов'язані з державно-приватною взаємодією, зокрема у сфері безпеки, адже світ сьогодні сповнений загроз для безпечного функціонування держав в цілому, а така взаємодія виступає гарантом співробітництва і залучення приватних структур до вирішення питань держави.

У статті досліджено поняття державно-приватного партнерства у сфері безпеки, а також виокремлено проблемні питання реалізації у цій царині, запропоновано шляхи вирішення таких проблем, що надалі допоможе впровадити ефективне партнерство приватного і державного сектору у сфері безпеки, забезпечуючи стійкість та своєчасність реагування держави на сучасні виклики і загрози.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, безпека, державний партнер, приватний партнер, державна політика.

Mekh Yu.V., Saliieva K.A., Kyrhizova V.S.

Public-private partnership in the security sector of Ukraine: specific problematic issues and ways to solve them

Summary

In modern society, issues related to public-private interaction, in particular in the field of security, are extremely relevant, as the world today is full of threats to the safe functioning of states as a whole, and such interaction is a guarantee of cooperation and involvement of private structures in solving state issues.

The article examines the concept of public-private partnership in the field of security, and also highlights the problematic issues of implementation in this area, and suggests ways to solve such problems, which will further help to implement an effective partnership between the private and public sectors in the field of security, ensuring the sustainability and timeliness of the State's response to modern challenges and threats.

Key words: public-private partnership, security, public partnership, private partner, public policy.

Список використаних джерел:

1. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
2. Указ Президента України №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
3. Маркєєва О.Д., Розвадовський Б. Л. Держава та приватний сектор на захисті національної безпеки: від взаємодії до партнерства: аналіт. доп. Київ: НІСД, 2021. 72 с.
4. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 р. № 2404-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#n44>

УДК 336.221

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.29>

Прокопенко В.Ю.

*доктор економічних наук, професор,
директор Навчально-наукового інституту
економічної безпеки та митної справи
Державний податковий університет
e-mail: Prokopenko_valerija@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-0990-0788*

Григорчук М.В.

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри адміністративного права,
процесу та митної безпеки
Державний податковий університет
e-mail: miroslavg@ukr.net
ORCID iD 0000-0003-0523-030X*

МІСЦЕ МИТНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ

Вступ. Міжнародне становище України, насамперед в часи відсічі російським загарбникам, зумовлює докорінну зміну підходів, у тому числі наукових, до розуміння ролі і значення окремих галузей права. Дана стаття є актуальною з огляду на продовження наукової дискусії щодо природи митного права та його місця в системі права України. Авторським пошуком здобуто відомості, які кардинально змінюють сутність наукових підходів до розуміння митного права як підгалузі адміністративного права. На підґрунті теоретико-правового аналізу Конституції України та чинних нормативно-правових актів, зокрема Господарського кодексу України, Митного кодексу України та Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», висловлено судження про те, що митне право, будучи комплексною галуззю права, виступає підгалуззю саме господарського, а не адміністративного права.

Мета і завдання статті полягають у продовженні наукового дискурсу щодо визначення місця митного права в системі права України.

Стан наукової розробленості. До дослідження питань, пов'язаних з визначенням місця митного права в системі права України, зверталися Бережнюк І. Г., Гуцул І. А., Злепко Н. П., Іващук І. О., Карамбович І. М., Кормич Б. А., Приймаченко Д. В., Рябченко О. П. та інші, сформувавши дієву наукову платформу для провадження фахової дискусії з цієї проблематики.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правове регулювання митної справи здійснюється низкою законів України, чільне місце серед яких відведено Конституції України. Первинним є те, що найвищим ступенем узагальнення положень щодо місця і ролі митного права в системі права України є включення цієї сфери до відносин, що пов'язуються із зовнішньополітичною діяльністю. Так, коментуючи положення статті 18 Основного Закону (Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальноновизнаними принципами і нормами

міжнародного права) [1], доходимо висновку, що питання митної справи однозначно входять в сферу регулювання господарського, міжнародного, цивільного, адміністративного, кримінального, трудового та інших галузей права. Такий взаємозв'язок обумовлений правовою природою договору як підґрунтям для формалізації відносин як на міждержавному, так і на міжсуб'єктному (у тому числі при укладенні господарських договорів) рівнях.

Іншими положеннями Конституції України зазначено, що виключно законами України визначаються, у тому числі, засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи (стаття 92), а також те, що Кабінет Міністрів України, окрім іншого, організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи (стаття 116) [1]. Це означає, що регулювання митної справи відбувається на двох рівнях – законодавчому та галузевому. Проте, якщо участь законодавчої влади залишається бездискусійною, оскільки в державі існує лише один законодавчий орган, то галузеве виконання приписів Конституції України щодо упорядкування митної діяльності є тією складовою, яка на цей час не отримала однотипного і галузево визнаного статусу в системі права України. Такі дискусії цілком обґрунтовані, оскільки існуючі узагальнення з цієї проблематики сфокусовані саме на розкриття ролі і значення митного права з позицій вузько галузевого підходу. Ми ж покладаємо за мету здійснити теоретико-правове дослідження про місце митного права в системі права України з позицій найбільш широкого узагальнення й аналізу тих особливостей, які однозначно засвідчуватимуть фахово обґрунтовані висновки про статус митного права стосовно інших галузей права.

На час написання цієї статті науковим доробком у царині вирішення дискурсу щодо місця митного права в системі права України визначено низку підходів, серед яких: самостійність, комплексність та профільність. Як відомо, основне значення галузі права полягає

в тому, щоб забезпечити правовим регулюючим впливом певну частину суспільних відносин однорідними імперативними засобами, що за юридичним змістом логічно впливають з сутності об'єкту і предмету, на який спрямовується їх дія. З урахуванням такого підходу галузі права можна поділити на такі види: 1) самостійні (фундаментальні), до яких віднесено конституційне, цивільне, адміністративне, кримінальне, цивільно-процесуальне, кримінально-процесуальне право. Це обумовлено тим, що вони становлять юридично-матеріальне підґрунтя для всіх інших правозобов'язаних правил, і мають універсальний характер стосовно значного кола суспільних відносин;

2) несамостійні (спеціальні, похідні), в яких головні правові режими видозмінені з огляду на застосування при регулюванні певного типу і сфери суспільних відносин (земельне, сімейне, трудове, податкове та ін.);

3) комплексні, тобто такі, для яких системотворчою основою визначено поєднання інститутів, що утворюють самостійні (фундаментальні) та несамостійні (спеціальні) галузі нормативного регулювання певної сфери суспільних відносин (господарське, митне, торговельне, морське, екологічне та ін.).

Наведені критерії щодо позиціонування митного права як складової системи національного права України беззаперечно обґрунтовують висновки науковців щодо комплексності цієї галузі. Підставами для таких узагальнень є мультиаспектна природа правовідносин, пов'язаних з провадженням зовнішньоекономічної діяльності, тобто сировини, в якому виникають підстави для справляння митних та інших обов'язкових платежів як фіналізації процедур щодо звільнення з-під митного контролю матеріальних цінностей. Так, зовнішньоекономічною діяльністю у редакції Господарського кодексу України є господарська діяльність, яка в процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном та/або робочою силою (стаття 377 Господарського кодексу України) [2].

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» визначає зовнішньоекономічну діяльність як діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, а також діяльність державних замовників з оборонного замовлення у випадках, визначених законами України, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами (стаття 1) [3].

Згідно з положеннями статті 7 (Митна справа) Митного кодексу України встановлено імперативний порядок провадження зовнішньоекономічної діяльності. Так, вказаною правовою нормою митною справою визнаються, окрім іншого, встановлені порядок і умови переміщення товарів через митний кордон України, їх митний контроль та митне оформлення, застосування механізмів тарифного і нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, справляння митних платежів, ведення митної статистики, обмін митною інформацією, ведення Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності, здійснення відповідно до закону державного контролю нехарчової продукції при її ввезенні на митну територію України, запобігання та протидія контрабанді, боротьба з порушеннями митних правил, організація і забезпечення діяльності митних органів та інші заходи, спрямовані на реалізацію державної митної політики [4].

Авторський теоретико-правовий аналіз положень чинного законодавства дає підстави для висновку про те, що необхідною умовою для існування митного права як такого є легітимне провадження діяльності, пов'язаної з перетином товарами, об'єктами інтелектуальної власності та робочою силою державного кордону України. На цьому етапі теоретико-правового аналізу щодо місця митного права в системі права України відкривається широкий спектр зв'язків, які потребують галузевого регулювання з огляду на багату-ступеневий процес виконання зовнішньоекономічних договорів. При цьому ми розуміємо,

що найбільш широким поняттям для узагальнення всіх процедур, що забезпечують правомірність перетину державного (митного) кордону України, повномірно охоплюються положеннями статті 263 (Господарсько-торговельна діяльність) ГК, згідно з частиною 2 якої залежно від ринку (внутрішнього чи зовнішнього), в межах якого здійснюється товарний обіг, господарсько-торговельна діяльність виступає як внутрішня торгівля або зовнішня торгівля) [2].

А. І. Годяк, О. М. Ілюшик, Я. П. Павлович-Сенета висловлюються про те, що серед вчених та державотворців немає єдиної точки зору із приводу того чи є митне право самостійною галуззю права. Одні з них виокремлюють митне право в окрему комплексну галузь, інші визначають митне право як підгалузь адміністративного права [5, с. 27].

Аналіз сучасних наукових підходів до визначення місця митного права в системі права Україна показав, що з цього питання існують різні думки. Так, наприклад, Б. М. Габричидзе, Б. М. Кормич, Н. О. Коваль, В. Я. Настюк вважають митне право комплексною галуззю права, О. М. Козирін – комплексною галуззю законодавства, Д. Н. Бахрах, С. В. Ківалов розглядають цю галузь як інститут адміністративного права. Відзначаються також наукові підходи, представники яких вважають митне право підгалуззю адміністративного права (О. П. Рябченко). Обґрунтовуючи свою позицію, науковець зазначає, що митне право доцільно розглядати як однойменну комплексну галузь права, побудовану на основі норм, що складають підгалузь адміністративного права. Норми митного права регулюють відносини у сфері забезпечення реалізації та захисту митних інтересів України на зовнішньому та внутрішньому ринках, інтеграції до світової економіки [6, с. 33].

І. А. Гуцул в статті «Митна політика у фіскальному просторі України» зазначає, що зовнішньоекономічна діяльність являє собою сукупність економічних, організаційно-правових операцій, здійснюваних між національ-

ними й іноземними суб'єктами господарювання з метою забезпечення більш високої економічної ефективності в порівнянні з аналогічними операціями, які орієнтовані на внутрішній ринок [7, с. 232].

У контексті сказаного дискусійно сприймаються судження щодо сприйняття митного права як підгалузі адміністративного права, як про це висловлюється О. П. Рябченко в статті «Місце митного права у структурі системи права: окремі пропозиції щодо визначення» [6, с. 33]. Авторську позицію аргументуємо тим, що первинним для включення механізмів митного регулювання виступає легітимна зайнятість суб'єкта господарювання, який провадить зовнішньоекономічну діяльність. І, як було сказано вище, виключно за умови переміщення різних категорій товарів через митний кордон України не залежно від напрямку (експорт чи імпорт) включаються адміністративно-правові механізми як похідні від зовнішньоекономічної діяльності.

Крім того, беззаперечним виразником, тобто зовнішнім проявом митного права як матеріального підґрунтя митної справи є митна політика, яка, як буде зазначено дещо нижче з посиланнями на авторитетні думки науковців, ґрунтується на зовнішньоекономічній політиці, яка своєю чергою є похідною від правового забезпечення зовнішньоекономічної діяльності. Так, група науковців, серед яких І. Г. Бережнюк [8, с. 7], І. О. Іващук [9, с. 106] та Д. В. Приймаченко [10, с. 37],

вважають, що митна політика – це складова зовнішньоекономічної політики.

Митна політика, на думку Н. П. Злепко, є симбіозом зовнішньоекономічної та фінансової політики і ієрархічно виявляється нижчою за них [11, с. 9], а для Б. А. Кормича синонімом терміна «митна політика» виступає зовнішньоекономічна або зовнішньоторговельна політика держави [12, с. 9]. Водночас І. М. Карамбович та К. К. Сандровський ставлять знак рівності між семантичним значенням митної та зовнішньоторговельної політики [13, с. 266].

Висновки. З огляду на вищесказане можна стверджувати, що для визначення місця митного права в системі права України необхідно відійти від вузько галузевих підходів, а розглядати цю галузь не тільки з позицій її фактичного нормативно-правового регулювання на стадії реалізації митних процедур як обґрунтування легітимності переміщення товарно-матеріальних цінностей та/або робочої сили через митний кордон. Для уникнення вузько галузевого суб'єктивізму цю сферу необхідно розглядати як діалектичний зв'язок між причиною (укладання господарського договору як реалізацію права на зайняття підприємницькою діяльністю) та наслідком – виникнення підстав для включення механізмів митного законодавства. Отже, виходячи з даних аргументів, вважаємо, що митне право є комплексною галуззю права і підгалуззю господарського права.

Анотація

У статті проаналізовано взаємозв'язки митного права України з іншими галузями права з метою дослідження місця цієї галузі в системі права України. Основою для такого аналізу обрано змістовне наповнення митної справи як похідної діяльності від зовнішньоекономічних операцій суб'єктів господарювання різних форм власності. Обґрунтовано висновки про те, що митне право опосередковано входить у сферу регулювання господарського, цивільного, міжнародного, трудового, адміністративного, кримінального, екологічного та інших галузей права. Висловлено судження про те, що митне право чи не найтісніше пов'язане з іншими галузями права з причини набуття Україною статусу імпортозалежної держави. Дослідження причинно-наслідкових зв'язків на етапах виникнення підстав для звернення до нормативної бази Митного кодексу України і застосування митних процедур показало, що причиною включення механізмів митного контролю є саме господарська діяльність, пов'язана з переміщенням

через державний кордон товарно-матеріальних цінностей та/або робочої сили.

Виведено в наукове поле дискусію про обґрунтованість визначення місця митного права в системі права України шляхом подання узагальнень з позицій вузько галузевих підходів. Висловлено судження про необхідність розширення поля наукового дискурсу з урахуванням внутрішньої природи митного права як дозвільної стадії провадження експортно-імпоротної діяльності відповідно до встановленого законами і підзаконними нормативно-правовими актами правопорядку.

Досліджено критерії, завдяки яким митне право віднесено до комплексних галузей права. Як підстава для виведення авторських висновків з цієї проблематики мається посилення на багатосторонню правову природу відносин, які, отримавши початкові легітимні рішення в частині досягнутих міжнародних господарських договорів, набувають продовження на іншому рівні правового регулювання – звільнення з-під митного контролю товарно-матеріальних цінностей як предметів договірних відносин.

Проаналізовано положення Конституції України, Господарського та Митного кодексів України, Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» в контексті обґрунтування авторських висновків про те, що митне право з наведених вище підстав доцільно позиціонувати як підгалузь господарського, а не адміністративного права, оскільки останнє не є причиною приведення в дію механізмів митного контролю.

Ключові слова: Конституція України, митне право, митна справа, митний кордон, Митний кодекс, зовнішньоекономічна діяльність.

Prokopenko V.Yu., Hryhorchuk M.V. The place of customs law in the law system of Ukraine Summary

The article analyzes the interrelationships of the customs law of Ukraine with other branches of law in order to study the place of this branch in the legal system of Ukraine. The basis for this analysis is the content of the customs case as a derivative activity from the foreign economic operations of economic entities of various forms of ownership. The conclusions that customs law is indirectly included in the sphere of regulation of economic, civil, international, labor, administrative, criminal, environmental and other fields of law are substantiated. The opinion is expressed that customs law is not the most closely related to other branches of law due to Ukraine's acquisition of the status of an import-dependent state. The study of cause-and-effect relationships at the stages of the emergence of grounds for applying to the regulatory framework of the Customs Code of Ukraine and the application of customs procedures showed that the reason for the inclusion of customs control mechanisms is precisely the economic activity associated with the movement of goods and material values across the state border and/ or workforce. The discussion about the validity of determining the place of customs law in the legal system of Ukraine was brought into the scientific field by deriving generalizations from the positions of narrow branch approaches. The opinion is expressed about the need to expand the field of scientific discourse, taking into account the internal nature of customs law as the permitting stage of export-import activity in accordance with the law and order established by laws and by-laws.

The criteria by which customs law is classified as a complex branch of law have been studied. As a basis for deriving the author's conclusions from this issue, there is a reference to the multilateral nature of legal relations, which, having received initial legitimate decisions in terms of the reached international economic agreements, are continued at another level of legal regulation - the release from customs control of goods and material values as subjects of contractual relations

The provisions of the Constitution of Ukraine, the Economic and Customs Codes, the Law of Ukraine «On Foreign Economic Activity» were analyzed in the context of substantiating the author's

conclusions that, for the above reasons, it is appropriate to position customs law as a sub-branch of economic law, not administrative law, since the latter is not the reason for bringing customs control mechanisms are in effect.

Key words: Constitution of Ukraine, customs law, customs affairs, Customs Code, foreign economic activity.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення: 19.03.2019).
2. Господарський кодекс України, Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-ІУ. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18; 19–20; 20–21.
3. Про зовнішньоекономічну діяльність. Закон України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>.
4. Митний кодекс України. Закон України URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17?find=1&text>.
5. Митне право України. А. І. Годяк, О. М. Ілюшик, Я. П. Павлович-Сенета. Навчальний посібник. Львів. СПОЛОМ, 2017. 308 с.
6. Рябченко О. П. Місце митного права у структурі системи права: окремі пропозиції щодо визначення. *Юридичний вісник* № 3(64). 2022. С. 30-36.
7. Гуцул І. А. Митна політика у фіскальному просторі України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. С. 232-234. URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/>.
8. Бережнюк І. Г. Митне регулювання в системі категорій «митна політка» і «митна справа». *Вісник Академії митної служби України*. № 2 (34). 2007. С. 3–8.
9. Івашук І. О. Митні ініціативи в глобальному просторі : [монографія]. Підручники і посібники, 2007. 304 с.
10. Приймаченко Д. В. Адміністративна діяльність митних органів у сфері реалізації митної політики держави : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. Академія митної служби України. Дніпропетровськ, 2007. 477 с.
11. Злепко Н. П. Мито як фіскальний ресурс державного бюджету та інструмент фінансової політики : дис. ... кандидата екон. наук. Тернопільська академія народного господарства. Тернопіль, 2005. 251 с.
12. Кормич Б. А. Державно-правовий механізм митної політики України. Одеса. Астропринт, 2000. 180 с.
13. Карамбович І. М. Митна система та її роль в регулюванні зовнішньої торгівлі України : [монографія]. Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2009. 281 с.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.30>

Андрєєв Д.О.

кандидат юридичних наук, помічник судді

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУР НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ТА ЮРИДИЧНОЇ ДОПОМОГИ В АСПЕКТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ ПРОЦЕС

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві відносини між фізичними та юридичними особами, що виникають у адміністративно-правовій сфері, потребують належного регулювання. Незважаючи на певну увагу дослідників до цієї теми, існує потреба в інтегративному аналізі, який враховував би сучасні правові акти та міжнародні стандарти. Адміністративно-правовий захист прав і свобод громадян має бути комплексним і ефективним, охоплюючи всі аспекти реалізації, охорони та відновлення порушених прав. Проте, в умовах постійних змін у законодавстві та розвитку суспільних відносин, забезпечення належного рівня правової допомоги та доступу до правосуддя залишається викликом. Існує проблема забезпечення ефективного захисту прав і свобод громадян через адміністративно-правові механізми, які часто є недостатньо прозорими та доступними для широкого загалу. Багато громадян не мають достатнього рівня правової культури та свідомості, що обмежує їхні можливості захисту власних прав. Крім того, правова допомога, гарантована законодавством, не завжди є доступною та ефективною, особливо для вразливих груп населення. Отже, проблема полягає у необхідності вдосконалення адміністративно-правового регулювання для забезпечення ефективного захисту прав і свобод громадян, підвищення рівня правової свідомості та культури населення, а також у забезпеченні доступності правової допомоги відповідно до сучасних стандартів і вимог.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями адміністративно-правового

регулювання процедур надання правової та юридичної допомоги в аспекті забезпечення прав громадян на справедливий судовий процес займалися відомі українські вчені, такі як О. Мудренко, Г. Лопушняк, М. Стаматіна, К. Струкова, О. Говоруха, В. Ісакова, В. Заборовський та інші. Проте в умовах існуючих реалій та постійних змін у законодавстві, ця тема потребує ще більш глибоко вивчення та опрацювання, з огляду на потребу у юридичній допомозі більшості населення.

Метою є проведення аналізу сучасних адміністративно-правових механізмів захисту прав і свобод громадян з метою визначення їхньої ефективності та прозорості. Крім того, стаття спрямована на виявлення проблем та перешкод, які ускладнюють доступ громадян до правосуддя та правової допомоги. Зокрема, розглядаються питання, пов'язані з недостатньою інформованістю населення про їхні права, обмеженим доступом до правової допомоги, а також неефективністю адміністративно-правових процедур.

Виклад основного матеріалу. Відносини, які з'являються в адміністративно-правовій сфері діяльності між фізичними та юридичними особами потребують регулювання. Навіть налагодження відносин пропонує кожна галузь права. Також правові відносини показують права та обов'язки громадян та відповідний захист для них. Адміністративно-правовий захист прав і свобод громадянина являє собою сукупність врегульованих нормами адміністративного права, засобів, спрямованих на здійснення уповноваженими на те органами (посадовими особами),

а також особами та громадянами відповідних процесуальних дій (процедур). Крім цього, це сукупність способів, прийомів і різних процесуальних дій, встановлених у законному порядку, за допомогою яких здійснюється відновлення порушеного права особи. Об'єктом адміністративно-правового регулювання забезпечення прав і свобод людини та громадянина є адміністративно-правові відносини, що виникають між суб'єктами з приводу реалізації, охорони, захисту та відновлення їхніх порушених прав і свобод.

В адміністративному праві використовуються способи регулювання, що властиві обом загальним методам правового регулювання – імперативному та диспозитивному. Такими є: приписи («позитивні зобов'язання»), тобто покладення обов'язку здійснити відповідні дії в умовах, що передбачені адміністративно-правовою нормою. Приписи використовують в різних формах, а саме: встановлення відповідних дій, порядок їх здійснення, забезпечення виконання обов'язків. За допомогою приписів встановлюються також завдання, функції та повноваження органів виконавчої влади, інших суб'єктів.

Найважливішими засобами механізму адміністративно-правового регулювання є норми права. За їх допомогою, з одного боку, регулюється поведінка суб'єктів адміністративного права, охороняються права фізичних та юридичних осіб, встановлений в державі правопорядок, з іншого, виникають адміністративні правовідносини, в яких статус суб'єктів реалізується. Юридичними фактами є конкретні життєві обставини, з якими пов'язують виникнення, зміну та припинення адміністративно-правових відносин (їх поділяють на дії та події, які не залежать від волі людини). Правова свідомість — це система відображення правової дійсності у поглядах, почуттях, уявленнях людей про право, що складається з правової ідеології, правової психології та правової поведінки. Правова культура це система правових цінностей, завдяки яким правильно розуміються та виконуються положення норм

адміністративного права. Законність — це правовий режим, за допомогою якого дотримуються норм права всі суб'єкти адміністративно-правових відносин.

За предметом регулювання адміністративно-правові норми поділяються на: а) матеріальні, тобто такі, що визначають зміст обов'язків і прав конкретних учасників регульованих управлінських відносин, їх адміністративно-правовий статус; б) процесуальні, тобто такі, що встановлюють порядок реалізації обов'язків і прав, передбачених для учасників управлінських суспільних відносин матеріальними адміністративно-правовими нормами.

Правові норми регулюють процедуру реалізації цих прав та обов'язків і допомагають зрозуміти, як вони діють. Наявність норм це показує як воно повинно бути в суспільстві та ще як повинно виконуватися.

Надання правової та юридичної допомоги на законодавчому рівні гарантується громадянам правова безоплатна допомога. Щоб кожна людина, яка звернулася мала цю можливість. Конституційне право кожного на правову допомогу за своєю суттю є гарантією реалізації, захисту та охорони інших прав і свобод людини і громадянина, і в цьому полягає його соціальна значимість. Серед функцій такого права у суспільстві слід окремо виділити превентивну, яка не тільки сприяє правомірному здійсненню особою своїх прав і свобод, а й, насамперед, спрямована на попередження можливих порушень чи незаконних обмежень прав і свобод людини і громадянина з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб.

Згідно з ст. 59 Конституції України, кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Також є Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» [2]. Цей Закон відповідно до Конституції України визначає зміст права на безоплатну правову допомогу, порядок реалізації

цього права, підстави і порядок надання безоплатної правової допомоги, державні гарантії щодо надання безоплатної правової допомоги.

При наданні громадянам такої допомоги необхідно враховувати те, що вона здійснюється згідно з регулювання законів та правових постанов України. До поняття безоплатної первинної правничої допомоги відноситься ст. 7 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу». В якій прописано: 1. Безоплатна первинна правнича допомога - вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи та обов'язки, порядок їх реалізації та виконання, відновлення прав у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. 2. Безоплатна первинна правнича допомога включає такі види правничих послуг: 1) надання правової інформації; 2) надання консультацій і роз'яснень з правових питань; 3) складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру); 4) надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правничої допомоги та медіації.

Також правова допомога є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами і може включати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах, захист від обвинувачення тощо [3, с. 405]. Вибір форми та суб'єкта надання такої допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати. Згідно з ст. 8 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», до суб'єктів права на безоплатну первинну правову допомогу мають усі особи, які перебувають під юрисдикцією України. Згідно з ст. 9 цього закону суб'єктами надання безоплатної первинної правничої допомоги в Україні є: 1) органи виконавчої влади; 2) органи місцевого самоврядування; 3) центри з надання безоплатної правничої допомоги; 4) спеціалізовані установи з надання

безоплатної первинної правничої допомоги, утворені органами місцевого самоврядування з урахуванням потреб територіальної громади; 5) юридичні особи приватного права, які мають право надавати правничу допомогу, залучені органами місцевого самоврядування у встановленому законом порядку; 6) адвокати та інші фахівці у відповідній галузі права, залучені органами місцевого самоврядування у встановленому законом порядку.

Державна політика зацікавлена в забезпеченні прав громадян та намагається зробити все необхідно, щоб існували та працювали механізми реалізації права. Створити умови для громадян для реалізації їх прав і свобод. Адміністративно-правові норми пов'язані з іншими галузями права. Громадяни, які звертаються за допомогою к правової та юридичної допомоги також необхідно їм підвищення правової культури в захисті своїх прав. Якщо не буде сприятливих умов для людей та громадян, то це відображається не тільки в їх правах та обов'язок держави відповідає перед соціумом. Крім цього держава повинна відповідати демократичним основам країни, по тому шляху якому вона йде. В цьому закладені ті правові основи, які повинні бути в забезпеченні прав громадян. Це стосується в загалі, як в цілому на центральному рівні, а також на місцевому. Для громадян має бути доступ до послуг, які мали би в надані юридичної допомоги в забезпечення прав громадян.

Також необхідно зазначити, що в адміністративно-правовій нормі є відповідальність за правопорушення для тих, хто не дотримується прав та свобод, які були закладені. Є певний перелік покарань за протиправні діяння. В забезпеченні прав громадян необхідно наявність юридичних фактів та від них створюються юридичні наслідки. Усе це для того, щоб виявити правомірну дію суб'єкта, який це вчинив. Збір усіх необхідних правових аспектів, які можуть допомогти врахувати на справедливий судовий процес.

Реалізація принципу верховенства права та право кожного на судовий захист можлива

лише при реальному дотриманні конституційних приписів щодо незалежності суддів, які містять юридичні гарантії, спрямовані на запобігання будь-якому впливу на суддю та судову владу [5, с. 242]. Ефективне забезпечення права на судовий захист є однією з гарантій реалізації прав і свобод, їх утвердження й захисту, зокрема в спосіб відновлення в разі їх порушення. Тому є потреба в законодавчому нормуванні, яке повною мірою забезпечувало б дієву та ефективну реалізацію права на судовий захист. До того, можливо додати право суддів самостійно ухвалювати рішення у справах, так і про неможливість довільно розмежовувати повноваження суддів і різного типу адміністративних утворень державою.

В Законі наявні принципи, які є передумовами в забезпеченні на справедливий судовий процес.

1. Законність. Це такий режим державного і суспільного життя, при якому забезпечується повне й неухильне дотримання і виконання законів, підзаконних актів усіма без винятку органами держави, громадськими організаціями, посадовими особами і громадянами. Поняття законності охоплює дотримання і виконання всієї системи нормативних актів держави.

Суть законності полягає в реальності права, в тому, що всі без винятку суб'єкти суспільних відносин керуються принципом суворого дотримання приписів законів й інших нормативних актів, сумлінно виконують покладені на них юридичні обов'язки, безперешкодно і повною мірою використовують свої суб'єктивні права. Тим самим у державі і суспільстві дотримуються встановлених законами та іншими нормативними актами правопорядку, державної і громадської дисципліни. Додержуватися цього є ознакою того, що правоохоронні та судові органи законності приділяють значну увагу для виконання [6, с.12].

2. Охорона інтересів особи. Права, свободи та законні інтереси – це ті категорії, які не тільки характеризують правовий статус особи, а й свідчать про ступінь ефективності

засобів, що використовуються у нормативному регулюванні суспільних відносин, про оптимальність співвідношення у механізмі правового регулювання засобів заохочення та обмеження.

Охоронюваний законом інтерес – це прагнення до користування конкретним матеріальним або нематеріальним благом, зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних потреб [1, с. 110].

3. Рівність учасників перед законом. Цей принцип закріплений як у міжнародних конвенціях, так і в національному законодавстві. Говорячи про цей принцип, необхідно його розуміти так, що до суб'єктів через їхні особливості не повинні застосовуватися обмеження чи винятки. Тобто цей принцип тісно пов'язаний також із забороною дискримінації. Це означає, що в однакових ситуаціях до однойменних суб'єктів має однаково застосовуватись та чи інша норма права і що кожен із цих суб'єктів має однакові права й обов'язки під час розгляду його справи в суді. Рівність із правової позиції означає рівність у правах, процедурах, стартових можливостях, правилах гри.

4. Швидкість та строки. Ще однією з гарантій справедливого суду є розгляд справи в «розумні строки». В залежності від того, цивільні, чи кримінальні справи розглядаються даний критерій варіюється. Факторами котрі Суд беруть до уваги, з'ясовуючи, чи відповідає судова процедура стандартам «розумного строку» є. В своїй практиці, Суд неодноразово зауважував, що дане право не є абсолютним, а відповідно може бути піддане певним обмеженням, адже вимагає регулювання з боку держави, відповідно в вирішенні цього питання мають певну свободу [7, с.36]. Проте Суд, як остання інстанція, має перевірити дотримання вимог правових норм, переконатись що право доступу до суду не було обмежено таким

чином, що нанівець зводиться вся його суть. Також, обмеження в доступі до суду не буде відповідати тим гарантіям, якщо воно не переслідує легітимної мети та не існує розумної пропорційності між використаними засобами та поставленою метою.

Навіть коли досягнути усі правові принципи та здобути необхідні юридичні докази, це все ще не гарантує право на справедливий судовий процес. Можливо виникнуть правові явища, які не були передбачені. Та це зрозуміло, коли чогось не вистачає в судочинстві, що потрібно було б бути. Ось це, чогось не вистачило і воно як раз мало бути вирішити проблему в судовому процесі. А коли на нашу думку все є, що допоможе та раптом виявляється, що в праві є прогалини або з'явиться юридичний «люфт», що не одне саме з попереднім явищем. Це коли в праві за одною правовою істиною не слідує інша. Тобто не працює той механізм, який повинен був працювати. Тоді і розраховувати на результат в судовому процесі не доводиться.

Висновки. Отже, нами виявлено недоліки та прогалини в діючому законодавстві, що стосуються захисту прав громадян. Це свідчить

про необхідність реформування адміністративно-правових процедур з метою їхнього вдосконалення та узгодження з міжнародними стандартами. Один з головних аспектів, на який варто звернути увагу, - це забезпечення прозорості та доступності інформації про права та можливості громадян. Чим більша інформованість населення, тим ефективніше функціонуватимуть механізми захисту прав. Важливим аспектом є підвищення рівня правової культури серед населення, що сприятиме більш активній участі громадян у процесах захисту їхніх прав та свобод. Застосування адміністративно-правових процедур повинно бути доступним для всіх шарів населення, без обмежень чи дискримінації. Для забезпечення належного рівня захисту прав громадян необхідна активна роль як державних органів, так і громадських організацій у впровадженні та реалізації ефективних механізмів захисту. Отже, розробка та впровадження комплексних заходів щодо вдосконалення адміністративно-правових механізмів захисту прав і свобод громадян є актуальним завданням для забезпечення правової держави та гарантування повноцінного захисту прав людини.

Анотація

У статті досліджуються відносини, які виникають в адміністративно-правовій сфері діяльності між фізичними та юридичними особами, та необхідність їх регулювання. Обговорюється, як різні галузі права пропонують механізми для налагодження цих відносин, демонструючи права та обов'язки громадян і відповідний захист для них. Адміністративно-правовий захист прав і свобод громадянина представлено як комплекс врегульованих адміністративним правом норм, засобів і процедур, які здійснюють уповноважені органи та посадові особи. Особлива увага приділяється адміністративно-правовим нормам, що визначають обов'язки, права, порядок їх реалізації та захисту, а також роль правової культури і правосвідомості в забезпеченні правопорядку. Аналізуються механізми, через які реалізується право на безоплатну правову допомогу, зокрема на законодавчому рівні, згідно з Конституцією України та Законом України «Про безоплатну правничу допомогу». Стаття також охоплює важливі правові принципи, такі як законність, охорона інтересів особи, рівність учасників перед законом, а також принцип швидкості та строків розгляду справ у суді. Розглядаються виклики, пов'язані з правовими прогалинами та юридичними явищами, які можуть вплинути на ефективність судового процесу. Розглядаються виклики, пов'язані з правовими прогалинами та юридичними явищами, які можуть вплинути на ефективність судового процесу. Висвітлюється значення правової культури та правової свідомості в забезпеченні належного функціонування адміністративно-правових механізмів. Також розглядаються питання, пов'язані з відповідальністю

за правопорушення, встановлені адміністративно-правовими нормами, та можливі наслідки для порушників. Завдяки детальному аналізу правових норм і процедур, стаття пропонує рекомендації щодо вдосконалення адміністративно-правового регулювання з метою ефективного захисту прав і свобод громадян, а також забезпечення їх доступу до правосуддя та правової допомоги.

Ключові слова: надання правової допомоги, адміністративно-правові відносини, адміністративно-правовий захист, права і свободи громадян, законність.

Andreiev D.O. Administrative and legal regulation of procedures for providing legal aid and legal assistance in terms of ensuring the rights of citizens to a fair trial

Summary

The article examines the relations that arise in the administrative and legal sphere of activity between individuals and legal entities and the need for their regulation. The author discusses how different branches of law offer mechanisms for establishing these relations, demonstrating the rights and obligations of citizens and the corresponding protection for them. Administrative and legal protection of citizens' rights and freedoms is presented as a set of rules, means and procedures regulated by administrative law and implemented by authorized bodies and officials. Particular attention is paid to the administrative and legal norms that define obligations, rights, the procedure for their implementation and protection, as well as the role of legal culture and legal awareness in ensuring law and order. The author analyzes the mechanisms through which the right to free legal aid is realized, in particular at the legislative level, in accordance with the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine "On Free Legal Aid". The article also covers important legal principles, such as legality, protection of the interests of a person, equality of participants before the law, and the principle of speed and timeliness of court proceedings. The challenges related to legal gaps and legal phenomena that may affect the efficiency of the judicial process are discussed. The challenges associated with legal gaps and legal phenomena that may affect the efficiency of the judicial process are considered. The importance of legal culture and legal awareness in ensuring the proper functioning of administrative and legal mechanisms is highlighted. The author also discusses issues related to liability for offenses established by administrative and legal norms and possible consequences for violators. Based on a detailed analysis of legal norms and procedures, the article offers recommendations for improving administrative and legal regulation in order to effectively protect the rights and freedoms of citizens, as well as to ensure their access to justice and legal aid.

Key words: legal aid, administrative and legal relations, administrative and legal protection, rights and freedoms of citizens, legality.

Список використаних джерел:

1. Мудренко О. В. Проблема правового регулювання у наданні безоплатної правової допомоги. Безоплатна правова допомога в Україні: шляхи подальшого розвитку та модернізації: матеріали Всеукр. студ. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 5 жовт. 2018 р.). Дніпро : ДДУВС, 2018. С. 110–114.
2. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 577.
3. Ісакова В. М. Право на правову допомогу як елемент принципу доступності правосуддя. *Форум права*. 2012. № 4. С. 404–410. URL: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journal/FP/2012-4/12ivmpdp.pdf>

4. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2005, № 35–36, № 37, ст. 446. Із змінами, внесеними згідно із законами України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
5. Лошицький М.В., Сироед С.О. Які адміністративні суди потрібні Україні? Держава і право : збірник наукових праць. Серія «Юридичні науки». Випуск 45. Київ, 2009. С. 242–252.
6. Пипяк М.І. Адміністративний суд у системі державних органів України : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Львів, 2016. 22 с.
7. Проблеми формування правової держави в Україні в умовах глобалізації : монографія / гол. ред.: О.М. Іваній. Суми, 2018. 128 с.

УДК 340.95

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.31>

Бородін І.Л.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права,
інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
ORCID ID: 0000-0002-1874-3238m
Bild123579@gmail.com*

Шишка Р.Б.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права,
інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
<https://orcid.org/0000-0002-0532-1909>*

Мельник О.О.

*кандидат юридичних наук доцент,
доцент кафедри адміністративного права,
інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
<https://orcid.org/0000-0002-2088-630X>
olgamelnik_1987@ukr.net*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖНАРОДНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА З ПИТАНЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ В УКРАЇНИ

Вступ. Загальноцивілізаційні процеси ХХ – початку ХХІ століття зумовлюють посилення ціннісних характеристик дитинства з боку міжнародної спільноти та української влади. Ухвалення міжнародних соціально-правових стандартів щодо захисту прав дітей, таких як Декларація про права дитини (1959) та Конвенція ООН з прав дитини (1989), спрямоване на забезпечення дітям повноцінного життя в суспільстві. Сьогодні соціальний захист дитинства розглядається як один із найважливіших чинників економічного, культурного та політичного розвитку суспільства.

Права, свободи та інтереси дитини стали ключовими суспільними цінностями та об'єктом уваги інститутів держави і громадян-

ського суспільства. В Україні значущість захисту прав дитини є актуальною для кожного жителя. Суспільні відносини в Україні перебувають у процесі трансформації, реформування національної правової системи. Інститут сім'ї, взаємозв'язок і відповідальність за дітей є традиційним елементом української ментальності. Держава здійснює низку заходів, спрямованих на покращення забезпечення прав і свобод дитини: імплементуються міжнародно-правові акти в національне законодавство, упроваджуються національні та регіональні програми з покращення становища у сфері сім'ї та дитинства, посилюється робота правоохоронних органів щодо боротьби з правопорушеннями стосовно прав

дітей та попередження правопорушень серед неповнолітніх.

Проте, незважаючи на вжиті заходи, стан захисту прав, свобод та інтересів дитини в Україні все ще не відповідає стандартам сьогодення. Модернізація українського суспільства супроводжується низкою системних проблем, що погіршують становище дітей, адже російське вторгнення в Україну, певне соціальне розшарування, фізичне розлучення значної кількості сімей, коли жінки з дітьми виїхали за межі України, рятуючись від російських терористів, зниження якості освіти та шкільного виховання в умовах дистанційного навчання, недосконалість ювенального законодавства призводять до серйозних проблем у суспільстві щодо правового регулювання прав та законних інтересів дітей в Україні.

Аналіз останніх досліджень. До питань взаємозв'язку міжнародного та національного права з питань правового регулювання прав і законних інтересів дітей в Україні звертали свою увагу вчені-юристи В. Авер'янов, М. Бояринцева, В. Галунько, О. Горбач, М. Григоров, І. Іерусалімова, Р. Калюжний, Я. Квітка, О. Мацелик, П. Рабинович, О. Черняк та ін. Проте безпосередньо предмет нашого дослідження ними прискіпливо не аналізувався.

Отже, актуальність питань взаємозв'язку міжнародного та національного права щодо правового регулювання прав і законних інтересів дітей в Україні зумовлена потребою подальшого вдосконалення законодавства, забезпечення ефективного механізму захисту прав дитини та адаптації міжнародних стандартів до національних реалій.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу норм міжнародного права опрацювати теоретико-правові засади забезпечення прав, свобод і інтересів дитини.

Викладення основних положень. Захист і особлива увага дітям потрібні постійно, але тривалий час діти мали обмежені права. Історично неповнолітні були об'єктом піклування батьків, а влада дорослих над ними – майже

необмеженою. Права дитини регулювалися цивільно-правовими нормами, а їхній статус як спадкоємців був важливим. Міжнародне поняття прав дитини визрівало понад півтисячоліття тому і трансформувалося в європейській історії. У середньовіччі діти розглядалися як економічний ресурс для сім'ї та часто успадковували професію батьків. У цей час безправність дитини була основним принципом педагогіки, а тілесні покарання вважалися нормою. Підготовка дітей до майбутнього включала грамотність та релігійну освіту. Знедоленими дітьми опікувалися гільдії та монастирі. Просвітницькі філософи вперше обґрунтували право дитини на дитинство, визнаючи їх як майбутнє суспільства та цінність загальної освіти. Проте на практиці монархії не прийняли ці ідеї, і вони стосувалися лише невеликої частини дітей. Промислова революція погіршила умови життя дітей через високу експлуатацію та низький рівень соціального забезпечення. Дитяча праця не була регульована, і діти вважалися власністю дорослих.

Така ситуація тривала до початку ХХ століття, адже дитина не була суб'єктом права у повному розумінні. На початку ХХ століття європейські держави почали закріплювати права дитини на конституційному рівні. Наприклад, Конституція Німеччини 1913 року визначала політику турботи про дітей, а Конституція Австрії 1929 року надала Президенту право визнавати позашлюбних дітей. Процеси індустріалізації та демократизації у першій половині ХХ століття призвели до розуміння важливості дітей як генетичного ресурсу та об'єкта капіталовкладень. Початком міжнародної правової діяльності у сфері прав дитини вважається створення Міжнародного союзу захисту дітей 1923 року [1. с. 34].

У межах діяльності Міжнародного союзу захисту дітей було ухвалено Женевську декларацію прав дитини, яка включала п'ять основних принципів формування політики щодо дітей. Це заборона примусової дитячої праці; загальна початкова освіта для кожної

дитини незалежно від соціального статусу; безкоштовне лікування дітей до 18 років; їх всебічне оздоровлення; боротьба з дитячою безпритульністю як наслідком революційних перетворень. Проте оскільки ця Декларація мала рекомендаційний характер, і її положення не відповідали економічним інтересам урядів більшості країн, її впровадження було обмеженим. В історичному аспекті слід зазначити, що П'ята Асамблея Ліги націй 1925 року затвердила Декларацію й закликала уряди країн-членів дотримуватися її принципів. Інших важливих актів у сфері прав дитини до закінчення Другої світової війни ухвалено не було. Таким чином, 20-40-ті роки ХХ століття можна схарактеризувати як процес формування міжнародної атмосфери співробітництва у сфері прав дітей. Удосконалення системи захисту прав дитини вчені-правознавці пов'язують зі створенням Організації Об'єднаних Націй 1945 року та подальшою роботою ООН щодо формування системи захисту прав людини [2].

Одним із перших актів ООН було створення 1946 року Дитячого фонду ООН, який став міжнародною організацією надзвичайної допомоги дітям у країнах Європи, постраждалих від Другої світової війни. Від 1953 року Дитячий фонд ООН отримав назву ЮНІСЕФ і продовжує виконувати свої статутні завдання, надаючи допомогу нужденним дітям по всьому світу. Основоположний акт ООН у галузі прав людини – Загальна декларація прав людини 1948 року – містить положення, згідно з якими діти мають бути об'єктом особливого захисту й допомоги. Зокрема, статті 25 і 26 Декларації підкреслюють потребу надання дітям особливих умов для їхнього розвитку та благополуччя. Створення ЮНІСЕФ й ухвалення Загальної декларації прав людини стало важливим кроком у напрямку формування міжнародної системи захисту прав дитини, яка продовжує розвиватися й удосконалюватися до сьогодні [3].

1959 року ООН ухвалила Декларацію прав дитини, основною тезою якої стало твер-

дження, що «людство зобов'язане дати дитині все краще, що воно має». Визнаючи дітей як цивілізаційний ресурс, Декларація проголосила, що кожна дитина через її фізичну та розумову незрілість потребує спеціальної охорони і турботи, включаючи належний правовий захист як до, так і після її народження. Цей документ підкреслював потребу надання дітям особливих умов для їхнього всебічного розвитку та благополуччя. Декларація прав дитини 1959 року стала важливим кроком у визнанні дітей суб'єктами права, що потребують спеціального захисту й підтримки на міжнародному рівні. Це заклало основи для подальшого розвитку системи захисту прав дітей, яка продовжує вдосконалюватися і сьогодні [4].

Принципи Декларації прав дитини, серед яких – зобов'язання держав юридично і соціально гарантувати благополуччя дітей, стали першою спробою акцентувати увагу на проблемах прав дитини та привернути до них увагу світової громадськості. Наступним етапом у розвитку міжнародної системи захисту прав дитини стали об'єднані процеси в Європі, що відбулися в контексті Європейської конвенції захисту прав людини і основних свобод 1950 року та Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 року. Ці документи стали основою для розширення регіонального правозахисного співробітництва, включаючи захист прав неповнолітніх. Діти були визнані як категорія, що нестиме відповідальність за майбутнє. У Заключному акті були сформульовані принципи «нормального розвитку дитини», «забезпечення захисту від розбещення і розпусти», а також принцип відповідальності і покарання у випадках, коли діти використовуються в будинках розпусти або мають доступ до тютюну, алкоголю та наркотиків. Ці принципи відображені в законодавстві європейських країн, зокрема в адміністративних і кримінальних нормах, а також стали основою освітніх і виховних стандартів. Таким чином, сформувалися заборонні та обмежувальні норми, які посприяли

створенню міжнародної системи захисту прав дитини [5].

Ухвалення 1966 року Міжнародних Пактів про права людини сформувало нові стандарти для захисту прав дитини, оскільки ці договори визначали права всіх індивідумів у всіх сферах суспільних відносин. Формат Пактів, разом із Європейською Конвенцією з прав людини, яка передбачає можливість судового захисту їх норм, започаткував самостійний вид міжнародного правового процесу в межах Міжнародного суду з прав людини.

Заключним етапом у визнанні міжнародним співтовариством особливих потреб і уразливості дітей стало ухвалення 1989 року та вступ у силу 1990 року Конвенції ООН про права дитини. Ця Конвенція стала ключовим документом, який забезпечує всебічний захист прав дітей на міжнародному рівні, визнаючи їх особливу потребу в охороні та турботі [6]. Конвенція ООН про права дитини, ратифікована 198 країнами, включаючи Україну, стала першим міжнародним документом, який надав правам дитини силу норми догівірного права. Основна ідея документа полягає у визнанні того, що дитина народжується з правами і основоположними свободами, властивими всім людям. Конвенція містить чотири основних принципи. Перший – діти не мають зазнавати дискримінації незалежно від кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного, етнічного чи соціального походження, економічного і фізичного стану або будь-якого іншого статусу дитини чи її батьків/опікунів. Другий – діти мають право на виживання й розвиток у всіх аспектах їхнього життя, включаючи фізичний, емоційний, психічний, пізнавальний, соціальний та культурний розвиток. Третій – найважливіші інтереси дитини мають ураховуватися в ухваленні рішень чи діях, що безпосередньо стосуються дитини або групи дітей. Цих стандартів мають дотримуватися як уряди, так і родичі. Четвертий – діти мають бути сприйняті як активні учасники усього, що стосується їхнього життя,

і мати право вільно виражати свої думки, які мають бути враховані [7].

Конвенція також є основою для розроблення резолюцій та рекомендацій на тематичних робочих зустрічах і форумах різного формату. Згідно зі статтею 44 Конвенції 1991 року було створено Комітет ООН з прав дитини, який регулярно заслуховує звіти держав-членів ООН про виконання положень Конвенції. Основні положення Конвенції відображено в Законі України «Про охорону дитинства», який визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і встановлює основні засади державної політики з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, освіту та соціальний розвиток [7].

Висновки: Здійснений аналіз нормативних актів, на основі яких організується правова та організаційна діяльність органів державної влади і посадових осіб щодо забезпечення прав та свобод дітей в Україні, дає можливість зрозуміти напрямки формування планів та завдань щодо створення необхідних умов життя громадян в Україні.

Сучасні міжнародні стандарти у сфері діяльності відповідних державних структур допомагають сформувати форми й методи виховання та навчання дітей, публічної взаємодії з їх батьками в Україні, насамперед на основі принципів цього ж таки міжнародного законодавства, яке визначає, що права дитини як цінність і юридична категорія міжнародного й національного права оформилися лише в 90-х роках минулого століття. Погляди на статус дитини змінилися, коли дитина перестала бути незаперечним суб'єктом батьківської влади та (або) об'єктом державної тоталітарної політики.

Після ухвалення профільної Конвенції ООН про права дитини, яка закріпила її статус як суб'єкта права, в усіх демократичних державах, зокрема й в Україні, розпочався процес приведення національного законодавства відповідно до міжнародних стандартів у цій галузі.

Сьогодні в Україні діють прогресивні норми прямої дії Конституції України, щодо визначення та забезпечення прав дітей. Крім того Парламент України ратифікував в різні періоди 16 міжнародно-правових актів у сфері прав дитини. Також у системі національного законодавства діють близько тридцяти законів, які прямо або опосередковано стосуються питань забезпечення прав дітей. Вони стосуються так чи інакше проблематики дотримання громадянських, політичних, еко-

номічних, соціальних і культурних прав дітей. Національне законодавство у сфері правового захисту прав дітей у більшості випадків на відмінну від міжнародного не є абстрактним. Воно визначає конкретний правовий механізм боротьби з дитячою смертністю та захворюваністю, дитячими правопорушеннями, безпритульністю, соціальним сирітством, забезпечує права дітей з обмеженими можливостями, викоренення фактів насильства над дітьми в усіх сферах життя.

Анотація

У статті розкрито взаємозв'язок міжнародного та національного права з питань правового регулювання прав і законних інтересів дітей в Україні. Здійснений аналіз нормативних актів, на основі яких організується правова та організаційна діяльність органів державної влади та посадових осіб щодо забезпечення прав та свобод дітей в Україні, дає можливість зрозуміти напрямки формування планів і завдань щодо створення необхідних умов життя громадян в Україні. Розкрито, що сучасні міжнародні стандарти у сфері діяльності відповідних державних структур допомагають сформувати форми й методи виховання та навчання дітей, публічної взаємодії з їх батьками в Україні, насамперед на основі принципів цього ж таки міжнародного законодавства, яке визначає, що права дитини як цінність і юридична категорія міжнародного та національного права оформилися лише в 90-х роках минулого століття. Погляди на статус дитини змінилися, коли дитина перестала бути незаперечним суб'єктом батьківської влади та (або) об'єктом державної тоталітарної політики. Після ухвалення профільної Конвенції ООН про права дитини, яка закріпила її статус як суб'єкта права, в усіх демократичних державах, і свого часу в Україні, розпочався процес приведення національного законодавства відповідно до міжнародних стандартів у цій галузі.

Сьогодні діти становлять близько чверті населення України. В Україні діють прогресивні норми прямої дії Конституції України щодо визначення та забезпечення прав дітей. Крім того Парламент ратифікував у різні періоди півтора десятки міжнародно-правових актів у сфері прав дитини. Також у системі національного законодавства діють близько тридцяти законів, які прямо чи опосередковано стосуються питань забезпечення прав дітей. Вони стосуються так чи інакше проблематики дотримання громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав дітей. Національне законодавство у сфері правового захисту прав дітей у більшості випадків на відмінну від міжнародного не є абстрактним. Воно визначає конкретний правовий механізм боротьби з дитячою смертністю та захворюваністю, дитячими правопорушеннями, безпритульністю, соціальним сирітством, забезпечує права дітей з обмеженими можливостями, викоренення фактів насильства над дітьми.

Ключові слова: батьківська влада, виховання та навчання дітей, державна влада, діти, міжнародні стандарти, нормативно-правовий акт, норми прямої дії, права дітей, правопорушення, суб'єкт права.

Borodin I.L., Shyshka R.B., Melnyk O.O. Interrelation of international and national law on issues of legal regulation of the rights and legitimate interests of children in Ukraine

Summary

The article reveals the interconnection between international and national law concerning the legal regulation of the rights and legitimate interests of children in Ukraine. The conducted analysis of

normative acts, based on which the legal and organizational activities of state authorities and officials regarding the protection of children's rights and freedoms in Ukraine are organized, allows us to understand the directions for forming plans and tasks to create the necessary living conditions for citizens in Ukraine. It is disclosed that modern international standards in the activities of relevant state structures help to form methods and forms of education and training of children, as well as public interaction with their parents in Ukraine, primarily based on the principles of the same international legislation. This determines that the rights of the child as a value and a legal category of international and national law were established only in the 1990s. The views on the status of the child changed when the child ceased to be an unquestioned subject of parental authority or an object of state totalitarian policy. Following the adoption of the UN Convention on the Rights of the Child, which established the child's status as a subject of rights, all democratic states, including Ukraine, began the process of bringing national legislation in line with international standards in this field. Today, children constitute about a quarter of Ukraine's population. Currently, progressive norms of direct action of the Constitution of Ukraine, regarding the definition and protection of children's rights, are in effect in Ukraine. In addition, the Ukrainian Parliament has ratified over a dozen international legal acts in the field of children's rights at various times. Also, about thirty laws in the national legal system directly or indirectly relate to issues of protecting children's rights. They concern the problem of ensuring civil, political, economic, social, and cultural rights of children. Unlike international law, national legislation in the field of legal protection of children's rights is not abstract. It defines a specific legal mechanism to combat child mortality and morbidity, juvenile delinquency, homelessness, social orphanhood, and ensuring the rights of children with disabilities, and eradicating violence against children in all areas.

Key words: children, children's rights, education and training of children, international standards, normative legal act, norms of direct action, offenses, parental authority, state authorities, subject of rights.

Список використаних джерел:

1. Буткевич В.Г., Войтович С.А., Григоров О.М. та ін. Міжнародне право: Основні галузі: підручник. Київ: Либідь, 2004. 814 с.
2. Заблоцька Л.Г., Євінгов В.І., Рабинович П.М. Права людини. Київ, 1995. 374 с.
3. Загальна декларація прав людини ООН. *Верховна Рада України*. 2023. http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015
4. Декларація прав дитини. Резолюція 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р. *Верховна Рада України*. 2023. http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_384.-
5. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі. *Ліга Закон*. 2023. <https://ips.ligazakon.net/document/MU75010?an=2>
6. Конвенція про права дитини (схвалена Генеральною Асамблеєю ООН 20.11.1989). *Верховна Рада України*. 2023. http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
7. Про охорону дитинства. Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. *Верховна Рада України*. 2023. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.32>

Біла-Тіунова Л.Р.

<http://orcid.org/0000-0001-7886-793X>

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного
і фінансового права Національного університету
«Одеська юридична академія»*

Васильківська В.В.

<https://orcid.org/0000-0001-5343-3756>

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного
і фінансового права Національного університету
«Одеська юридична академія»*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДОКТРИНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ У КОНТЕКСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Постановка проблеми. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України [1] (далі – КАС України) до юрисдикції адміністративних судів належать спори щодо: а) прийняття громадян на публічну службу; б) проходження публічної служби; в) звільнення з публічної служби (далі – спори щодо публічної служби). При цьому слід звернути увагу на те, що наведені вище спори пов'язані з публічною службою, тобто спори, які пов'язані з іншими видами служби (громадської, профспілкової, партійної, релігійної тощо) не належить до юрисдикції адміністративних судів. Окрім зазначеного до сфери публічної служби належать і спори, передбачені п. 9 ч. 1 ст. 19 КАС України: спори щодо оскарження рішень атестаційних, конкурсних, медико-соціальних експертних комісій та інших подібних органів, рішення яких є обов'язковими для органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших осіб. На відміну від попереднього положення, це положення є таким, що стосується всіх видів служби як людської діяльності, у т.ч. і публічної служби.

З огляду на те, що розгляд в адміністративних судах публічно-правових спорів щодо публічної служби потребує як чіткої визначеності нормативних положень, так і єдиності доктринальних тлумачень тих чи інших понять, які не регламентуються чинним законодавством, та з метою забезпечення однозначності підходів у прийнятті судових рішень видається за необхідне акцентувати увагу на окремих аспектах поняття «публічна служба», які до цих пір залишаються нормативно неврегульованими або такими, що потребують уточнення та додаткового трактування. Таким чином, важливість цього питання зумовлюється тим, що: по-перше, мають місце відмінності у змістовному навантаженні нормативного та доктринального поняття «публічна служба»; по-друге, відсутнім є єдиний підхід щодо доктринального тлумачення поняття «публічна служба»; по-третє, має місце відкрите нормативне закріплення поняття «публічна служба» (за рахунок словосполучення «інша державна служба»), що надає можливість адміністративним судам застосування судової дискреції, яка не завжди забезпечує єдиності підходу

у вирішенні цієї категорії справ; по-четверте, нормативне визначення поняття «публічна служба» передбачає положення, які є дискусійними та некоректними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Слід зазначити, що окремі питання визначення сутності та змісту поняття «публічна служба» досліджувалися такими вітчизняними науковцями, як: Н. Альошина [2], М. Карпа [3], С. Ківалов [4], Р. Миرونюк [5], О. Петренко [6], К. Ровинська [7], О. Стрельченко [8], В. Тимків [9], І. Хомишин [10], М. Цуркан [11], Г. Фоміч [12], Н. Янюк [13] та ін. Їхні наукові дослідження є теоретико-методологічним підґрунтям для подальших наукових доробок із зазначеної проблематики. Водночас важливо звернути увагу на те, що цілий ряд питань із названої проблематики залишаються або нормативно неврегульованими, або щодо них мають місце колізії та протиріччя, або є застарілими і не відповідають вимогам теперішнього часу.

Формулюванні цілей статті (постановка завдання). Завданням цієї статті є узагальнення теоретико-методологічних положень щодо визначення поняття «публічна служба» у контексті адміністративного судочинства та його співставлення із нормативним визначенням цього поняття з метою забезпечення однозначності його застосування при розгляді публічно-правових спорів щодо публічної служби.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до розгляду досліджуваного питання важливо, насамперед, вказати, що поняття «публічна служба» визначається чинним КАС України, як «діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування [1, п. 17 ч. 1 ст. 4]. При цьому слід акцентувати увагу на тому, що визначення поняття

«публічна служба», чинне на теперішній час, дещо відрізняється від первинного поняття, визначення якого було надано в КАС України у редакції від 06.07.2005 р., і відповідно до якого публічна служба: а) передбачала, як складову, «дипломатичну службу»; б) не передбачала: «службу у державних колегіальних органах», «іншу державну службу» і «патронатну службу в державних органах» (п. 15 ч. 1 ст. 3).

Таким чином можна зазначити, що чинним законодавством поняття «публічна служба»: по-перше, розширено за рахунок віднесення до нього «патронатної служби у державних органах»; по-друге, уточнено за рахунок словосполучень: а) «інша державна служба», яке поглинає поняття «дипломатична служба» і його уже немає у визначенні; б) «у державних колегіальних органах»; по-третє, залишається відкритим за рахунок словосполучення «інша державна служба», тобто таким, до якого можна відносити й інші види державної служби, які на охоплюються названим у визначенні переліком.

У контексті наведеного, як видається, слід звернути увагу на окремі аспекти як нормативного, так і доктринального тлумачення поняття «публічна служба». Перш ніж перейти до характеристики нормативних складових поняття «публічна служба», важливо звернути увагу на доктринальну характеристику самого поняття «публічна служба», яка є неоднозначною та передбачає декілька підходів щодо неї.

Публічна служба за своєю правовою природою є надзвичайно ємним, багатоаспектним та складним правовим утворенням, яке розглядається, зокрема, з точки зору двох підходів: інституційного і функціонального. Інституційний підхід надає можливість розглядати публічну службу як діяльність, яку здійснюють працівники органів державної влади (законодавчої, виконавчої і судової), державних підприємств та установ, органів місцевого самоврядування, комунальних підприємств та установ, тобто працівники всіх

публічних організацій. Таким чином, при інституційному підході за основу береться колективне утворення (інституція), наділене відповідними публічними завданнями, функціями і повноваженнями. Натомість, функціональний підхід дозволяє охарактеризувати межі публічної служби з огляду на те, що завдання і повноваження публічної адміністрації делегуються як іншим недержавним організаціям, так і приватним структурам, тобто йдеться про розширення кола суб'єктів, на які покладається виконання публічних функцій. У цьому разі за основу взято не самі інституції, а їхню функціональну спрямованість [14, с. 45–46].

Таким чином, при виборі того чи іншого підходу щодо визначення меж публічної служби слід враховувати: специфіку правової системи України, особливості побудови публічної адміністрації, правові традиції щодо функціонування державного апарату, основні напрямки реформування системи публічного управління та потребу адаптації інституту публічної служби до стандартів ЄС. З огляду на це, найбільш прийнятним підходом для визначення меж публічної служби, як видається, є інституційний підхід, який дозволяє виокремити такі її види [14, с. 45–46].

Політична служба, основним завданням якої є визначення та реалізація державної політики у всіх сферах суспільного життя держави. Вона характеризується: особливостями вступу на службу та її проходженням; політичною відповідальністю, яка є основною для політичних службовців; зайняттям державних політичних посад у державних органах для професійного здійснення політичної діяльності; оплатою праці за рахунок державного бюджету. Це вид служби, у свою чергу, поділяється на службу на:

а) посту Президента України (президентська служба, яка здійснюється на професійній основі особою, що заміщує пост Президента України, який є главою держави і виступає від її імені [15, ст. 104]). Стосовно цього положення слід зазначити таке: Президент

України заміщає єдиний в Україні державний пост (а не державну посаду!!!) – пост Президента України. Всі інші – це «державні політичні посади» (державна політична служба) або «державні посади» (державна служба). Оскільки в ст. 19 КАС України йдеться тільки про «діяльність на державних політичних посадах», то цей доктринальний вид політичної служби не охоплюється ст. 19 КАС України і не належить до юрисдикції адміністративних судів;

б) посадах народних депутатів у Верховній Раді України (депутатська служба, яка здійснюється на професійній основі особами, які заміщують державні політичні посади у Верховній Раді України і виконують державні функції щодо визначення державної зовнішньої і внутрішньої політики, тобто її проходять народні депутати України [15, ст.ст. 78–81; 16]). Як видається, цей вид політичної служби охоплюється ст. 19 КАС України, оскільки: по-перше, йдеться про державну політичну посаду – посаду народного депутата Верховної Ради України; по-друге, відповідно до ст. 285 КАС України адміністративні суди розглядають справи про дострокове припинення повноважень народного депутата України в разі невиконання ним вимог щодо несумісності», тобто йдеться про публічно-правовий спір щодо проходження народним депутатом державної політичної служби [17];

в) посадах членів Кабінету Міністрів України (урядова служба, яка здійснюється на професійній основі особами, які заміщують державні політичні посади в Кабінеті Міністрів України і виконують державні функції щодо забезпечення реалізації державної зовнішньої і внутрішньої політики [18]). Цей доктринальний вид державної політичної служби охоплюється ст. 19 КАС України і належить до юрисдикції адміністративних судів.

Зіставлення нормативного та доктринального визначення поняття «публічна служба» через державну політичну службу свідчить про те, що при нормативному визначенні використано поняття «державна політична

посада», а при доктринальному визначенні – державна політична служба. Важливо звернути увагу на те, що і в першому, і в другому разі чинне законодавство не надає визначення понять «державна політична посада» і «державна політична служба», а вони визначаються тільки у доктринальному аспекті і, при цьому, однозначності підходів щодо таких визначень немає. Як видається, нормативне визначення поняття «публічна служба» через поняття «державна політична посада» зумовлює необхідність надання, насамперед, нормативного визначення останнього, оскільки тільки такий підхід забезпечить однозначність та єдність судової практики розгляду спорів щодо публічної служби у контексті адміністративного судочинства.

Наступною доктринально складовою публічної служби є державна служба, яка за своєю природою також є багатоаспектним правовим явищем, яке містить три види державної служби:

1) державну адміністративну службу (далі – адміністративна служба). Стосовно поняття «адміністративна служба» слід зазначити, що воно є однокорінним із поняттям «адміністрація» (тобто система державних органів, насамперед, органів виконавчої влади) і змістовно визначає завдання і функції цього виду служби щодо виконання завдань і функцій держави. Характерними особливостями адміністративної служби є те, що: а) вона регламентується Законом України «Про державну службу» [19]; б) здійснюється як у державних органах (міністерство, служба, інспекція, агентство, інший ЦОВВ [20], місцева державна адміністрація), так і в апаратах/секретаріатах/офісах державних органів; в) окремі питання проходження служби регламентуються трудовим законодавством (якщо це безпосередньо передбачено в Законі «Про державну службу» або якщо це необхідно для усунення прогалин, які мають місце у названому Законі, і якщо це впливає із змісту відповідних статей Закону, як аналогія права); г) проходження служби пов'язано з присво-

енням рангів; д) характерною є загальна дисциплінарна відповідальність. Таким чином, адміністративна служба здійснюється в(у): Апараті ВРУ [21], Офісі Президента України [22], Секретаріаті КМУ [23], апаратах судових органів [24], органах військового управління [25], Апараті РНБО [26], Рахунковій палаті України (окрім її голови та членів) [27], Антимонопольному комітеті України (окрім його голови та членів) [28], Центральній виборчій комісії (окрім її голови та членів) [29, 30], місцевих державних адміністраціях (окрім голови та його заступників) [31], Державній виконавчій службі України [32] тощо. Важливо зазначити, що перелік цих органів не є вичерпним і цей вид служби може охопити й інші державні органи. Зіставлення нормативного та доктринального підходів щодо державної адміністративної служби як складової публічної служби свідчить про те, що: а) назва цього виду державної служби не використовується у нормативному визначенні публічної служби, натомість останнє включає в себе такі складові цього виду, як: «служба у державних колегіальних органах» (йдеться про такі органи, як: Рахункова палата, Центральна виборча комісія, Антимонопольний комітет України тощо); «інша державна служба» (йдеться про апарати/секретаріати/офіси таких органів, як: ВРУ, Конституційний Суд України, Президент України, суди тощо);

2) державна спеціалізована служба (далі – спеціалізована служба): Їй притаманні такі ж ознаки, як і державній службі, водночас, вона має свої власні особливості, які дають підстави визнати її як окремий вид державної служби: а) її правовими засадами є спеціальні закони, що регламентують конкретні види цієї служби, а Закон «Про державну службу» регламентує тільки ті питання, які не визначено спеціальними законами; б) її проходження пов'язано з присвоєнням спеціальних звань; в) її чітко і детально регламентовано чинним законодавством; г) для неї характерним є високий рівень субординації; д) вона у ряді випадків пов'язана з носінням зброї (служба

у(в): митних органах, органах внутрішніх справ, органах прокуратури, службі судової охорони); ж) для неї характерною є заборона щодо членства у політичних партіях і політичних рухах; з) для неї характерною є спеціальна дисциплінарна відповідальність, передбачена дисциплінарними статутами. Таким чином, спеціалізована служба – це: дипломатична служба [33]; служба в: Державній митній службі [34], Державній податковій службі [34], Національній поліції [35], системі прокуратури [36]; Службі судової охорони [24; 37]; Державній кримінально-виконавчій службі [38]; Державній службі цивільного захисту [39; 40]; Національному антикорупційному бюро [41]; Державному бюро розслідувань [42]; Бюро економічної безпеки [43]. Зіставлення нормативного та доктринального змісту поняття «публічна служба» свідчить про те, що нормативне визначення передбачає тільки «професійну діяльність прокурорів», а інші види спеціалізованої служби охоплюються поняттям «інша державна служба»;

3) мілітаризована служба (військова служба). Мілітаризована служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаних із захистом Вітчизни. Їй притаманні такі ж ознаки, як і державній службі. Водночас, мілітаризована служба має свої власні особливості, які надають підстави виділити її в окремий вид державної служби – мілітаризовану службу: а) її основним завданням є оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності; б) її суб'єктами є військовослужбовці та військовозобов'язані; в) її проходження пов'язано з присвоєнням військових звань; г) її чітко і детально регламентовано чинним публічним законодавством; д) для неї характерним є надзвичайно високий рівень субординації; ж) вона пов'язана з носінням зброї [44, с. 16–17]. Мілітаризована служба – це служба у(в) ЗСУ [45], Службі правопорядку у ЗСУ [46], Нацгвардії [47], Держприкордонслужбі [48], СБУ [49], Держспецзв'язку [50],

Держохороні [51], Держспецтрансслужбі [52], розвідувальних органах України [53]. Незважаючи на різноманітність військових формувань (цілі, завдання, функції, призначення, наявність власних законодавчих актів) спільними для них є питання щодо: а) здійснення служби; б) присвоєння військових звань; в) дисциплінарної відповідальності (у порядку Дисциплінарного статуту ЗСУ [54; 55, с. 354–403]); г) соціально-правового захисту.

Зіставлення нормативного визначення «публічної служби» і доктринального поняття «мілітаризована служба» свідчить про те, що перше поняття містить у собі словосполучення «військова служба», яка є державною службою особливого характеру, що полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, іноземців та осіб без громадянства, пов'язаних із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності. Як видається, у цьому разі йдеться про використання законодавцем узагальненого поняття «військова служба» (у доктринальному аспекті – «мілітаризована служба»), як служби у ЗСУ та інших військових формуваннях, створених відповідно до чинного законодавства України.

Якщо віднесення до юрисдикції адміністративних судів публічно-правових спорів щодо вступу на службу, її проходження та припинення в органах місцевого самоврядування (служба в органах місцевого самоврядування як вид публічної служби [14, с. 54–55]) та професійними суддями (суддівська служба як вид публічної служби [14, с. 54]) заперечень немає, то віднесення до поняття «публічна служба» таких складових, як «альтернативна (невійськова) служба» і «патронатна служба в державних органах» викликає заперечення. Стосовно альтернативної (невійськової) служби слід зазначити, що її, як правило, проходять на підприємствах, в установах, організаціях, що перебувають у державній, комунальній власності або переважна частка у статутному фонді яких є в державній або комунальній власності, діяльність яких, у першу чергу, є пов'язаною

із соціальним захистом населення, охороною здоров'я, захистом довкілля, будівництвом, житлово-комунальним та сільським господарством, а також у патронажній службі в організаціях Товариства Червоного Хреста України [55, ст. 5]. Зазначене свідчить про те, що проходження такої служби не пов'язано з виконанням державних функцій або представленням суб'єктів публічного управління в інших інституціях, тобто йдеться про те, що під час проходження альтернативної (невійськової) служби особи не є представниками держави, державних органів, не наділені державно-владними повноваженнями, що є не тільки характерним, але визначальним для публічних службовців. Як видається, віднесення альтернативної (невійськової) служби до публічної служби не відповідає критеріям останньої.

Стосовно патронажної служби в державних органах слід зазначити, що ця служба не відповідає жодному із критеріїв видів публічної служби (державно-політичної, державної, суддівської, муніципальної). Більше того, п. 18 ч. 3 ст. 3 Закон «Про державну службу» чітко зазначає, що дія названого Закону не поширюється на патронажну службу, як це було опосередковано передбачено (через відповідні розпорядження КМУ про віднесення посад патронажних службовців до категорій посад державних службовців, які приймалися Урядом відповідно до ст. 25 названого Закону) попереднім Законом «Про державну службу» (1993). Як видається, такий підхід у новому Законі «Про державну службу» є цілком правомірним і таким, що відповідає концепції державної служби у цілому. Аргументацією такої позиції щодо патронажної служби є її особливості, які мають прояв у тому, що особи, які заміщують посади патронажної служби: а) здійснюють свою діяльність не від імені держави, державного органу (одна з основних ознак державної служби), а від імені посадової особи («патрона»); б) здійснюють свою діяльність не на державний орган, не на державу, на не суспільство, а виключно на посадову особу («патрона»); в) прийняття на посаду здійсню-

ється: а) без проведення конкурсу, як єдиного способу вступу на державну службу; або б) без виборів чи призначення як способів вступу на політичну або суддівську службу; г) не всі патронажні посади передбачають низки вимог, які висуваються до осіб, що займають посади державної служби: віковий ценз, правообмеження, освіта; д) звільняються із займаної посади у разі звільнення тієї особи, на яка вони працювали (тобто патрона); ж) здійснюють, як правило, консультативно-дорадчі функції.

Висновки. Встановлено, що визначення поняття «публічна служба», надане у п. 17 ч. 1 ст. 4 КАС України є некоректним та таким, що не відповідає вимогам юридичної техніки, оскільки воно: а) передбачає різнопорядкові критерії: інституційні («у державних колегіальних органах»), функціональні («діяльність на державних політичних посадах»; професійна діяльність суддів, прокурорів; військова служба, інша державна служба); б) за своїм змістом є сукупним переліком і видів служб (військова служба; патронажна служба; альтернативна (невійськова) служба), і посад (державні політичні посади), і публічних органів (державні колегіальні органи; органи влади АРК; органи місцевого самоврядування), і видів діяльності (професійна діяльність суддів, прокурорів) що не відповідає вимогам юридичної техніки; в) містить у собі такі складові поняття, як «альтернативна (невійськова) служба» та «патронажна служба у державних органах», які за своїми змістовним навантаженням, не відповідають критеріям публічної служби у цілому.

Видається, що для визначення поняття «публічна служба» необхідно обрати оптимальну кількість визначальних критеріїв на кшталт: а) «публічна професійна діяльність на державних посадах у державних органах або посадах в органах місцевого самоврядування щодо виконання завдань і функцій держави»; або б) публічна професійна діяльність у державних органах та органах місцевого самоврядування та їх апараті/секретаріаті/офісі щодо виконання завдань і функцій держави.

Анотація

У зв'язки з тим, що до юрисдикції адміністративних судів віднесено спори щодо публічної служби (прийняття громадян на публічну службу; проходження публічної служби; звільнення з публічної служби), поняття «публічна служба» потребує чіткої як нормативної, так і доктринальної визначеності з метою забезпечення однозначності підходів у прийнятті судових рішень при розгляді названої категорії справ. Встановлено, що важливість дослідження цього питання зумовлюється тим, що: мають місце відмінності у змістовному навантаженні нормативного та доктринального поняття «публічна служба»; відсутнім є єдиний підхід щодо доктринального тлумачення поняття «публічна служба»; має місце відкрите нормативне закріплення поняття «публічна служба» (за рахунок словосполучення «інша державна служба»), що надає можливість адміністративним судам застосування судової дискреції, яка не завжди забезпечує єдиності підходу у вирішенні цієї категорії справ; нормативне визначення поняття «публічна служба» передбачає положення, які є дискусійними та некоректними. Встановлено, що визначення поняття «публічна служба», надане у КАС України, містить у собі такі складові цього поняття, як «альтернативна (невійськова) служба» та «патронатна служба у державних органах», які за своїм змістовним навантаженням не відповідають основним критеріям публічної служби у цілому. Акцентовано увагу на некоректності формулювання поняття «публічна служба», надане в КАС України, оскільки воно: по-перше, передбачає різнопорядкові критерії: інституційні («у державних колегіальних органах»), функціональні («діяльність на державних політичних посадах»; професійна діяльність суддів, прокурорів; військова служба, інша державна служба); по-друге, за своїм змістом є сукупним переліком і видів служб, і посад, і державних органів, що не відповідає вимогам юридичної техніки. Запропоновано алгоритм визначення поняття «публічна служба».

Ключові слова: адміністративне судочинство, юрисдикція адміністративних судів, публічно-правовий спір, публічна служба, державна служба, воєнна служба, служба в органах місцевого самоврядування.

Bila-Tiunova L.R., Vasykivska V.V. Some aspects of the doctrinal and legal characteristics of the public service in the context of administrative proceedings

Summary

It is noted that due to the fact that the jurisdiction of administrative courts includes disputes regarding public service (admission of citizens to public service; passage of public service; dismissal from public service), the concept of “public service” requires a clear both normative and doctrinal definition in order to ensure unambiguous approaches to judicial decision-making when considering this category of cases. It is established that the importance of studying this issue is due to the fact that: there are differences in the content of the normative and doctrinal concepts of “public service”; there is no unified approach to the doctrinal interpretation of the concept of “public service”; there is an open normative consolidation of the concept of “public service” (due to the phrase “other civil service”), which allows administrative courts to apply judicial discretion, which does not always ensure a uniform approach to resolving this category of cases; the normative definition of the concept of “public service” provides for provisions that are debatable and incorrect. It is established that the definition of the concept of “public service” provided in the Code of Administrative Judiciary of Ukraine includes such components of the concepts as “alternative (non-military) service” and “patronage service in state bodies”, which by their functional purpose do not meet the criteria of public service as a whole. Attention is focused on the incorrectness of the wording of the concept of “public service” provided to the Code of Administrative Judiciary of Ukraine, since it: firstly, provides for

different criteria: institutional (“in state collegial bodies”), functional (“activities in public political positions”; professional activities of judges, prosecutors; military service, other public service); secondly, by its content it is a cumulative list of types of services, positions, and state bodies, which does not meet the requirements of legal technique. An algorithm for defining the concept of «public service» is proposed.

Key words: administrative proceedings, jurisdiction of administrative courts, public legal dispute, public service, civil service, military service, service in local self-government bodies.

Список використаних джерел:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. Дата оновлення: 18.05.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
2. Алюшина Н.О. Розвиток інституту державної служби в умовах карантину та воєнного стану. *Ефективність державного управління*, 2023. № 70/71. С. 11–16.
3. Карпа М. Принципи здійснення публічної служби. *Науковий вісник*. 2011. Вип. 6. URL: <http://www.lvivacademy.com/>.
4. Ківалов С.В., Біла-Тіунова Л.Р. Публічна служба в Україні: підручник. Одеса: Фенкіс, 2009. 688 с.
5. Миронюк Р.В. Особливості судового розгляду окремих категорій адміністративних справ: навчальний посібник. Дніпро, 2019. 352 с.
6. Петренко О.С. Формування інтегрованого інституту публічної служби в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держуправління. Дніпропетровськ, 2008. 20 с.
7. Ровинська К. Публічна служба в умовах правової невизначеності. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2021. Вип. 26. С. 133–139.
8. Стрельченко О.Г. Доктринальна характеристика публічної служби в Україні: поняття та класифікація. *Політика і право*. 2019. № 1(17). С. 104–109.
9. Тимків В.М. Понятійні аспекти становлення публічної служби в Україні. *Державне управління*. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2012/21.pdf.
10. Хомишин І.Ю. Публічна служба в умовах війни. *Аналітично-порівняльне правознавство*. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2012/21.pdf.
11. Цуркан М. Особливості судового розгляду спорів про проходження публічної служби в Україні: автореф. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2009. 21 с.
12. Фоміч Г.В. Адміністративні процедури у публічній службі в Україні: автореф. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2010. 20 с.
13. Янюк Н. Е. Актуальні проблеми формування публічної служби в Україні. *Вісник Львівського університету*. 2010. Вип. 51. С. 162–167.
14. Біла-Тіунова Л.Р. Службова кар’єра державного службовця: теорія та правове регулювання: дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2012. 449 с.
15. Конституція України від 28.06.1996 р. Дата оновлення: 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-Text>.
16. Про статус народного депутата України: Закон України від 17.11.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text>.
17. Постанова Вищого адміністративного суду України від 28.02.2014 р. Н/800/28/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/37573621>.
18. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>.
19. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.

20. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 р. URL: .
21. Про затвердження Положення про Апарат Верховної Ради України : Розпорядження Голови ВРУ від 25.08.2011 р. URL: .
22. Про Положення про Офіс Президента України : Указ Президента України від 25.06.2019 р.
23. Про затвердження Положення про Секретаріат Кабінету Міністрів України : Постанова КМУ від 12.08.2009 р. URL: .
24. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
25. Про затвердження переліку органів військового управління, в яких передбачено посади державної служби: наказ Міноборони від 14.08.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0785-16#Text>.
26. Питання Апарату Ради національної безпеки і оборони України: Указ Президента України від 14.10.2005 р. URL: .
27. Про Рахункову палату: Закон України від 02.07.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19>.
28. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 р. URL: .
29. Про Центральну виборчу комісію : Закон України від 30.06.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15>.
30. Про Положення про Секретаріат Центральної виборчої комісії: Постанова ЦВК від 01.10.2020 р. URL: .
31. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14>.
32. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 02.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>.
33. Про дипломатичну службу: Закон України 07.06.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text>.
34. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: Постанова КМУ від 06.03.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF>.
35. Про Національну поліцію: Закон від 02.07.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
36. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
37. Про затвердження Положення про Службу судової охорони: Рішення Вищої ради правосуддя від 04.04.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1052910-19#Text>.
38. Про Державну кримінально-виконавчу службу: Закон України від 23.06.2005 р. URL: .
39. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.
40. Про Дисциплінарний статут служби цивільного захисту: Закон України 05.03.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-17#Text>.
41. Про Національне антикорупційне бюро: Закон України від 14.10.2014 р. Дата оновлення: 10.11.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.
42. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>.
43. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.11.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-IX#Text>.

44. Біла-Тіунова Л.Р. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну службу». Одеса: Фенікс, 2020. 628 с.
45. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
46. Про військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 07.03.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text>.
47. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>.
48. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>.
49. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>.
50. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації: Закон України від 23.06.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3475-15#Text>.
51. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб: Закон України від 04.03.1998 р. URL: .
52. Про Державну спеціальну службу транспорту: Закон України від 05.02.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-15#Text>.
53. Про Службу зовнішньої розвідки України: Закон України від 01.12.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-15#Text>.
54. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>.
55. Біла-Тіунова Л.Р. Стець О.М. Службове право України: підручник. Одеса: Фенікс, 2022. 771 с.
56. Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12.12.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text>.

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.33>

Манько Д.Г.

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету
м. Одеса, Україна*

ЛЕГІТИМНІСТЬ І ЛЕГАЛЬНІСТЬ ПРАВА ЯК ЗАСАДИ СТАБІЛЬНОСТІ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Актуальність. Дослідження ролі легітимності і легальності у формуванні стабільності правової системи є актуальним і необхідним для забезпечення розвитку соціуму, захисту прав і свобод громадян, економічного процвітання та ефективного реагування на сучасні виклики. Стабільна правова система є основою для збереження правопорядку, забезпечення справедливості та підтримки соціальної гармонії. Робота над вдосконаленням стабільності правової системи сприяє підвищенню ефективності державного управління та створенню сприятливих умов для розвитку. З іншої сторони, стабільна правова система сприяє інтеграції країни в міжнародну правову спільноту, забезпечуючи виконання міжнародних зобов'язань і стандартів.

Мета статті. Провести загальнотеоретичний аналіз легітимності й легальності права як засад забезпечення стабільності правової системи.

Окремі аспекти цієї проблеми досліджувалися у роботах: С. В. Бобровник, В. А. Василенко, В. В. Дудченко, Н. М. Крестовської, Л. А. Луць, Ю. М. Оборотова, Н. М. Оніщенко, О. В. Петришина, В. А. Тація, Ю. С. Шемшученко та ін.

Основна частина дослідження. Дослідженню сутності та особливостей правової системи присвятили свої наукові розробки вчені, чий праці стали фундаментом для подальшого розвитку української правової науки. В. А. Тацій, окрім інших дискусійних питань, досліджував проблемні аспекти правової сис-

теми, верховенства права, правової держави та конституційних основ правової системи України. Наукові розвідки О. В. Петришина, сприяли розвитку розуміння правової системи як складного і багатогранного явища. В свою чергу В. А. Василенко, проводив наукові дослідження в галузі міжнародного права і його взаємодії з національними правовими системами. Вивчав питання інтеграції української правової системи у світовий правовий простір. В. В. Костицький досліджував питання структурних елементів правової системи та її функцій. Вивчав проблеми конституційного регулювання і його впливу на правову систему України. Н. М. Оніщенко, присвятила значну увагу дослідженню утвердження нових соціальних відносин та відповідних духовних, моральних цінностей які актуалізують проблему функціонування адекватної цим реаліям правової системи.

Зокрема, Н. М. Оніщенко зазначає, що становлення інститутів перехідного суспільства в Україні, утвердження нових соціальних відносин та відповідних духовних, моральних цінностей актуалізують проблему функціонування адекватної цим реаліям правової системи. Саме вона покликана справляти істотний вплив на характер суспільних змін, сприяти гуманізації держави і права, вдосконаленню законодавчого процесу, підвищенню ефективності правового регулювання, формуванню високої суспільної та індивідуальної правосвідомості. Правова система є одним з важливих засобів забезпечення динамізму

політичної та соціальної стабільності, цілісності суспільства. Під впливом інтеграційних і глобалізаційних процесів відбувається зближення національних правових систем та їх інститутів. Базою такого зближення виступають загальнолюдські цінності, принципи верховенства права, демократичної, соціально-правової держави тощо [3, с. 3].

Встановлюючи роль суспільства у визнанні та підтриманні функціональності правової системи, слід враховувати наукові розробки представників південно-української правової школи, які обґрунтовують, що правова система є цілісною сукупністю взаємозв'язаних і взаємодіючих правових явищ, що формуються суспільством, при необхідності опосередкованих державою, призначених особливими засобами і методами об'єднувати людей в єдиний соціум та регулювати їх відносини з метою самозбереження суспільства та його прогресивного розвитку. Цінність поняття правової системи полягає в тому, що воно дає чималі додаткові можливості для комплексного аналізу правової сфери життя суспільства [4, с. 8].

Не викликає сумніву, що основою правової системи є право.

На думку Ю. С. Шемшученко, філософське вчення про цінності/аксіологія розглядає право як соціальну цінність і благо, покликане реалізувати такі цінності, як існування суспільства і життя людини шляхом визнання й захисту державою таких фундаментальних цінностей, як свобода, рівність, відповідальність, справедливість [9, с. 8].

У зазначеному аспекті, слушною є наукова позиція Ю. М. Оборотова, який обґрунтував, що право слід розуміти як ціннісно-нормативну систему, націлену на закріплення, ранжування, перерозподіл і охорону цінностей, а також на інформування про цінності, які таким чином стають цінностями права/правовими цінностями, що несуть у собі цивілізаційні й культурні нашарування, пов'язані з розумінням свободи, справедливості, порядку, збереження себе, близьких і всієї

соціальної цілісності. Ціннісно-нормативне праворозуміння транслює право через віки й покоління за допомогою правового менталітету, правових традицій, інститутів, що дає можливість простежити історичну зумовленість права, його моральну обґрунтованість і відповідність традиційним релігійним основам. Ціннісно-нормативна система права розрахована на її визнання народом, тобто легітимацію, що забезпечує дієвість та ефективність права. [2, с. 49]

В свою чергу, аксіологічне спрямування, не зменшує характер вимог соціуму щодо розвитку сприйняття аспектів правового впливу на суспільство.

Відтак, легітимність права, є не тільки моментом фактичного сприйняття та/або визнання права з боку суспільства, але й тією моделлю, фактичним алгоритмом, у відповідності до якого індивіди формують свою поведінку. Легітимність є результатом процедури легітимації, вона містить у собі кінцеві атракції реакції на створені правові приписи щодо впорядкування.

Ще у 2009 році було схвалено концепцію проекту Закону України «Про вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів». Зокрема, у тексті зазначеного акту вказується, що завданнями концепції є сприяння активному залученню громадян, інститутів громадянського суспільства та суб'єктів господарювання до процесу прийняття нормативно-правових актів; посилення прозорості та ефективності діяльності органів державної влади, їх посадових і службових осіб; установа комплексного правового механізму здійснення контролю за лобюванням; мінімізація проявів корупції, корупційних діянь і злочинів у сфері службової діяльності у процесі прийняття (участі у прийнятті) органами державної влади, їх посадовими і службовими особами нормативно-правових актів [5].

Вказані положення підкреслюють висновок про важливість соціально-активної позиції суспільства щодо нормативно-правових актів які приймаються у державі.

Поняття легітимності та легальності права є фундаментальними для розуміння функціонування правової системи, але вони мають різні значення і відображають різні аспекти правового регулювання та сприйняття права суспільством.

В. С. Резник слушно визначає легітимність (лат. *legitimus* – відповідний до закону, правовий) – як правову категорію, що відображає зв'язок інтересів людей з їхньою внутрішньою оцінкою, зумовленою особливостями світосприйняття, системи цінностей, переконань, суспільної думки, морально-психологічних чинників, традицій, повсякденних звичок тощо. У вузькому розумінні легітимність означає підтримку, позитивне ставлення, довіру або визнання авторитету влади та державно-правових інститутів суспільною думкою, населення країни загалом (або великими його групами). Вона є наслідком сприйняття права [6].

Легітимність права стосується сприйняття і визнання правових норм суспільством як справедливих, обґрунтованих і прийнятних. Легітимність пов'язана з моральною та етичною оцінкою права, його відповідністю соціальним цінностям та очікуванням громадян.

Тур М. Г., аналізуючи природу легітимності, визначив структурні елементи складного соціального процесу легітимації, а саме:

1) Суб'єкт легітимації – легітимаційних дій (хто легітимуює – жерці, теологи, владні структури, ідеологічні центри, ЗМІ тощо). Це суб'єкт активний.

2) Об'єкт (що легітимуюється) – це передусім соціальний інститут, соціальна практика, соціальні явища, політика – все, що зачіпає інтереси людей, постає соціально значимим.

3) Смысловий універсум (в референції до чого легітимуюється). Це – метафізичні та наукові картини світу, нормативні та ціннісні системи: міфологія, релігія, наука, мораль, філософські парадигми.

4) Механізм (як, у який спосіб легітимуюється).

5) Носії легітимних уявлень – індивіди. Це також суб'єкт, але пасивний (реципієнт). Він

є точкою перетину, впливу легітимаційних дій.

Як бачимо, в легітимаційному процесі відбувається свідоме надання соціальним інститутам суб'єктивної значущості згідно з уявленнями про цінність, благо та належне. А це значить, що будь-яка легітимація здійснюється в ціннісно-нормативному полі й спирається на нормативний консенсус в суспільстві щодо значень життєвого світу [8].

В свою чергу легальність (законність) права стосується формальної відповідності правових норм встановленим правилам і процедурам. Вона означає, що закони, прийняті органами влади, відповідають встановленим конституційним та іншим юридичним вимогам.

Розмірковуючи про природу співвідношення легальності й легітимності права В. В. Дудченко зазначає, що доповнення формальних вимог справедливості морально-етичними цінностями називається легітимацією. Теорією легітимації є правова етика, а відтак, легітимація спирається на допозитивні і надпозитивні критерії. Легітимувати що-небудь означає обґрунтувати й виправдати його. Теорія легітимації, таким чином, осмислює право не тільки з точки зору яке воно є (легальне, позитивне право), але і яким йому належить бути (легітимне право). Неузгодженість того, що «є» (речі, як вони реально існують), і того, що «мусить бути» (речі, якими вони мають бути, якщо орієнтуватися на певні надпозитивні цінності), обумовлює проблему суцього й належного, права й факту [1, с. 59].

Легальність і легітимність є взаємопов'язаними, але не тотожними поняттями. Закони можуть бути легальними, але не легітимними. Наприклад, закон, прийнятий відповідно до всіх процедурних вимог, може бути сприйнятий суспільством як несправедливий або такий, що не відповідає моральним цінностям. Приміром, податкові закони, що встановлюють високі ставки, можуть бути легальними, але викликати обурення серед громадян і сприйматися як несправедливі.

Та навпаки, правові норми або рішення можуть бути сприйняті суспільством як легі-

тимні, навіть якщо вони не повністю відповідають формальним юридичним вимогам. Наприклад, дії громадянських активістів, які порушують закон, але отримують широку підтримку суспільства через боротьбу за справедливість.

Слід підтримати наукову позицію І. В. Рибачака, що легітимаційні процеси в умовах сучасності онтологічно спрямовані на максимальне подолання дисбалансу між політичною владою та громадянським суспільством, в першу чергу, шляхом їх постійної інформаційно-комунікативної взаємодії. Проте у вимірі вітчизняної реальності точки дотику глобальних трендів розвитку відкритого інформаційного суспільства з все ще несформованим громадянським суспільним простором, його слабким демократизмом і низькою транспарентністю політичних структур, спотворюють вихідний зміст політичних засад новітньої доби, формують перманентні загострення та приводять до асинхронності в становленні ефективної структури політичному України [7].

Легальність і легітимність права є взаємодоповнюючими компонентами які є одними з ключових засад стабільності правової системи. Легальність забезпечує відповідність правових норм і дій закону встановленим правилам і процедурам, тоді як легітимність відображає моральне і етичне визнання цих норм суспільством. Для забезпечення розвитку правової системи важливо, щоб закони були одночасно легальними і легітимними, оскільки це сприяє довірі до системи законодавства та підвищує її ефективність.

Висновки. Стабільність правової системи забезпечується загальними та спеціальними факторами. Загальні фактори складаються з множинності компонентів які, перш за все включають: поділ та належну взаємодію гілок державної влади, правову визначеність, ефективну юридичну діяльність, прозорість і підзвітність у діяльності державних орга-

нів, дотримання ними прав і свобод громадян, високий рівень правової культури, інституційну стійкість, якісне законодавство та його відповідність міжнародним стандартам.

До спеціальних факторів відносяться: легальність й легітимність права. Легальність права, є зовнішньою, об'єктивно-формальною характеристикою та отримує вираз у прийнятті письмових правових актів компетентним суб'єктом у відповідності до встановленої законом процедури, їх реєстрації та промульгації.

Легітимність права є відображенням суб'єктивно-фактичного сприйняття правових приписів з боку суспільства та отримує вираження у домінуючій в соціумі правомірній поведінці.

Зазначені положення вказують на те, що легальність й легітимність права є фундаментальними засадами забезпечення стабільності правової системи, яка, у свою чергу, є ключовою умовою для належного функціонування держави, забезпечення правопорядку і захисту та належної реалізації прав та свобод громадян. Стабільність правової системи гарантує передбачуваність правового регулювання, виступає умовою забезпечення комфортності співіснування індивідів у соціумі та засадою перспектив ефективного політико-економічного розвитку.

Основою стабільності правової системи є позаконкурентна властивість права ефективно регулювати суспільні відносини у незалежності від зовнішніх та внутрішніх викликів, зберігаючи власну стійкість за рахунок змінення окремих своїх компонентів при умовах зберігання власної природи (нормативності, формальної визначеності, направленості на регулювання суспільних відносин, вираженню свободи і справедливості та природних прав людини) та цілісності, що забезпечує можливість його фактичного сприйняття та визнання суспільством як особливої цінності.

Анотація

Дослідження ролі легітимності і легальності у формуванні стабільності правової системи є актуальним і необхідним для забезпечення розвитку соціуму, захисту прав і свобод громадян, економічного процвітання та ефективного реагування на сучасні виклики. Легітимність права, є не тільки моментом фактичного сприйняття та/або визнання права з боку суспільства, але й тією моделлю, фактичним алгоритмом, у відповідності до якого індивіди формують свою поведінку. Легітимність є результатом процедури легітимації, вона містить у собі кінцеві атракції реакції на створені правові приписи щодо впорядкування. В свою чергу легальність (законність) права стосується формальної відповідності правових норм встановленим правилам і процедурам. Вона означає, що закони, прийняті органами влади, відповідають встановленим конституційним та іншим юридичним вимогам. Поняття легітимності та легальності права є фундаментальними для розуміння функціонування правової системи, але вони мають різні значення і відображають різні аспекти правового регулювання та сприйняття права суспільством. Стабільність правової системи забезпечується загальними та спеціальними факторами. Загальні фактори складаються з множинності компонентів які, перш за все включають: поділ та належну взаємодію гілок державної влади, правову визначеність, ефективну юридичну діяльність, прозорість і підзвітність у діяльності державних органів, дотримання ними прав і свобод громадян, високий рівень правової культури, інституційну стійкість, якісне законодавство та його відповідність міжнародним стандартам.

До спеціальних факторів відносяться: легальність й легітимність права. Легальність права, є зовнішньою, об'єктивно-формальною характеристикою та отримує вираз у прийнятті письмових правових актів компетентним суб'єктом у відповідності до встановленої законом процедури, їх реєстрації та промульгації.

Легітимність права є відображенням суб'єктивно-фактичного сприйняття правових приписів з боку суспільства та отримує вираження у домінуючій в соціумі правомірній поведінці.

Зазначені положення вказують на те, що легальність й легітимність права є фундаментальними засадами забезпечення стабільності правової системи, яка, у свою чергу, є ключовою умовою для належного функціонування держави, забезпечення правопорядку і захисту та належної реалізації прав та свобод громадян.

Ключові слова: легітимація, легітимність права, легальність права, правова система, правопорядок, система законодавства, сучасне право.

Manko D.G. Legitimacy and legality of the law as the basis of the stability of the legal system **Summary**

The study of the role of legitimacy and legality in the formation of the stability of the legal system is relevant and necessary to ensure the stable development of society, protection of the rights and freedoms of citizens, economic prosperity and effective response to modern challenges. The legitimacy of law is not only the moment of actual perception and/or recognition of law by society, but also the model, the actual algorithm, in accordance with which individuals shape their behavior. Legitimacy is the result of the legitimation procedure, it contains the final attractions of the reaction to the created legal prescriptions for ordering. In turn, the legality (legitimacy) of law refers to the formal compliance of legal norms with established rules and procedures. It means that the laws adopted by the authorities meet the established constitutional and other legal requirements. The concepts of legitimacy and legality of law are fundamental for understanding the functioning of the legal system, but they have different meanings and reflect different aspects of legal regulation and the perception of law by society. The stability of the legal system is ensured by general and special

factors. General factors consist of a multitude of components, which, first of all, include: separation and proper interaction of branches of state power, legal certainty, effective legal activity, transparency and accountability in the activities of state bodies, their observance of the rights and freedoms of citizens, a high level of legal culture, institutional stability, quality legislation and its compliance with international standards.

Special factors include: legality and legitimacy of law. The legality of law is an external, objective and formal characteristic and is expressed in the adoption of written legal acts by a competent subject in accordance with the procedure established by law, their registration and promulgation.

Legitimacy of law is a reflection of the subjective-factual perception of legal prescriptions by society and is expressed in the lawful behavior dominant in society.

The specified provisions indicate that the legality and legitimacy of the law are the fundamental principles of ensuring the stability of the legal system, which, in turn, is a key condition for the proper functioning of the state, ensuring law and order and protection and proper implementation of the rights and freedoms of citizens.

Key words: legitimation, legitimacy of law, legality of law, legal system, law and order, system of legislation, modern law.

Список використаних джерел:

1. Дудченко В.В. Легітимність і легальність: питання співвідношення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2002. Випуск 26. С. 58–64.
2. Оборотов Ю. Праворозуміння як аксіоматична засада (постулат) права. *Право України*. 2012. № 4. С. 40–56.
3. Онищенко Н. М. Правова система: проблеми теорії. Київ, 2002. 311 с.
4. Правові системи сучасності: навчально-методичний посібник / М. Ю Рязанов, Г. М Чувакова, І. В. Антошина. Одеса: Фенікс, 2022. 108 с.
5. Про схвалення Концепції проекту Закону України «Про вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів». Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2009 р. № 448-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448-2009-p#Text>
6. Резнік В. С. Легітимність. Енциклопедія сучасної України: у 30 т. / ред. І. М. Дзюба. НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. 502 с. URL: <https://esu.com.ua/article-54034>
7. Рибак І. В. Вплив інформаційно-маніпулятивних технологій на процес легітимації політичної влади в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ наук. 23.00.02. К. 2016. 23 с. URL: <http://idpnan.org.ua/files/ribak-i.v.-vpliv-informatsiyno-manipulyativnih-tehnologiy-na-protses-legitimatsiyi-politichnoyi-vladi-v-ukrayini.pdf>
8. Тур М. Г. Поняття легітимації: основні парадигми розуміння. *Філософська думка*. 2009. № 5. С. 9–22. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3152/1/Tur_ponyatty-ligitumisatcii_2009.pdf
9. Шемшученко Ю. С. Актуальні проблеми філософії права. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 7–9.

ПРАВОВІ НОВЕЛИ

№ 22/2024

Том 2

Науковий юридичний журнал

Коректура: Чудеснова І.М.

Верстка: Ковальчук Ю.В.

Підписано до друку 29.04.2024.

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 20,93.

Замов. № 0524/320. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»

вул. Інглєзі, 6/1, м. Одеса, 65101

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.